

UNIwersYTET EKONOMICZNY WE WROCLAWIU
WYDZIAŁ GOSPODARKI REGIONALNEJ I TURYSTYKI
W JELENIEJ GÓRZE

TOMASZ RAFAŁ KOŁAKOWSKI

EFEKTY EKONOMICZNE PROJEKTÓW
ZAGOSPODAROWANIA OBIEKTÓW DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO NA CELE TURYSTYCZNE

Praca doktorska
napisana w Katedrze Zarządzania
Strategicznego i Logistyki
pod kierunkiem dra hab. Lecha Kurowskiego
profesora nadzwyczajnego UE

JELENIA GÓRA, 2011

Tomasz Kołakowski
imię i nazwisko

ul. Strzelińska 13/6,
58-100 Świdnica
adres zamieszkania

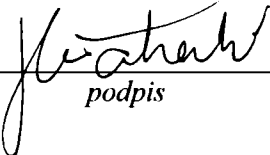
81102509752
PESEL

OŚWIADCZENIE

Dotyczy: postępowania w sprawie nadania stopnia naukowego doktora na Wydziale Gospodarki Regionalnej i Turystyki Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu na podstawie rozprawy pt. *Efekty ekonomiczne projektów zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne*.

Oświadczam, że przedkładaną rozprawę doktorską napisałem samodzielnie. Oznacza to, że przy pisaniu pracy poza niezbędnymi konsultacjami nie korzystałem z pomocy innych osób, a w szczególności nie zleciłem opracowania rozprawy lub jej części innym osobom, ani nie odpisałem tej rozprawy lub jej części z innych źródeł. Ponadto cytaty z obcych prac zostały wyczerpująco oznaczone oraz wskazane w przypisach i bibliografii mojej pracy. Przedkładana rozprawa nie narusza przepisów ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2000 r., nr 80, poz. 904 z późn. zm.) również w inny sposób.

Jednocześnie przyjmuję do wiadomości, że w przypadku gdyby powyższe oświadczenie okazało się nieprawdziwe, to wszczęte zostanie postępowanie zmierzające do uchylenia decyzji o nadaniu stopnia naukowego doktora.

podpis

Spis treści

Wstęp	5
1. Pojęcie i ocena projektu inwestycyjnego	11
1.1. Istota i charakterystyka projektów inwestycyjnych	11
1.2. Klasyfikacja i rodzaje projektów	23
1.3. Ocena opłacalności i efektywności projektów inwestycyjnych	33
1.3.1. Istota i rodzaje oceny projektów inwestycyjnych	33
1.3.2. Opłacalność projektów inwestycyjnych	44
1.3.3. Metody oceny opłacalności finansowej projektów inwestycyjnych	54
1.3.4. Przesłanki badania ekonomicznej efektywności projektów	75
1.3.5. Ocena projektów z wykorzystaniem analizy kosztów i korzyści	83
1.3.6. Inne metody oceny ekonomiczno-społecznych efektów projektu	100
2. Projekty zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, jako szczególny rodzaj projektów inwestycyjnych	114
2.1. Dziedzictwo kulturowe – pojęcie i elementy składowe	114
2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego – aspekt prawno-ekonomiczny	118
2.3. Wpływ dziedzictwa kulturowego na rozwój regionu i turystyki	130
2.3.1. Sposoby i kierunki zagospodarowania i wykorzystania obiektów dziedzictwa kulturowego	135
2.3.2. Efekty zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego i ich beneficjenci	149
2.3.3. Pomiar i analiza efektów zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego	163
3. Koncepcja całkowitej wartości ekonomicznej w projektach zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne	172
3.1. Istota i składowe całkowitej wartości ekonomicznej	172
3.2. Metody wyceny całkowitej wartości ekonomicznej zasobów dziedzictwa kulturowego - możliwości i ograniczenia zastosowania w analizie efektywności ekonomicznej projektów	188
3.2.1. Metody oparte o ceny z rynków konwencjonalnych	191
3.2.2. Metody oparte o ceny z rynków zastępczych	194
3.2.3. Metody bazujące na deklarowanych preferencjach	199
3.2.4. Trudności i ograniczenia w stosowaniu metod wartościowania	204

3.3. Wycena zasobów dziedzictwa kulturowego w procesie oceny ekonomicznej efektywności projektów – przypadki zastosowania.....	209
3.4. Efekty ekonomiczne i metody ich wyceny – projekt turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie województwa dolnośląskiego.	217
3.4.1. Opis badania i etapy jego przeprowadzania	221
3.4.2. Charakterystyka próby badawczej	228
3.4.3. Wyniki badań w zakresie zidentyfikowanych efektów zewnętrznych i metod ich szacowania	237
3.4.4. Wnioski z przeprowadzonych badań	245
4. Propozycja przeprowadzania analizy ekonomicznej projektów turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego w oparciu o metodę „wydłużonego czasu pobytu”	251
4.1. Metoda „wydłużonego czasu pobytu” - ujęcie modelowe.....	251
4.2. Czynniki warunkujące wydłużenie czasu pobytu i ich wpływ na proces wyceny składowych TEV	270
4.3. Istota i zakres stosowania metody opartej wydłużony czas pobytu.....	275
4.4. Etapy wyceny w oparciu o proponowaną metodę	279
4.5. Wycena efektów ekonomicznych wybranych projektów turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie Miasta Świdnicy w oparciu o metodę „wydłużonego czasu pobytu”.....	290
4.5.1. Projekt 1 - Rewaloryzacja bloku śródrynkowego wraz z odbudową wieży ratuszowej w Świdnicy	293
4.5.2. Projekt 2 - Rewitalizacja i adaptacja na cele kulturalno-turystyczne zespołu fortyfikacyjnego twierdzy Fryderyka Wielkiego w Świdnicy.....	301
4.5.3. Wnioski z przeprowadzonych analiz	308
Zakończenie	314
Bibliografia	318
Strony internetowe	340
Spis rysunków.....	341
Spis tabel.....	344
Załącznik I	347

Wstęp

Okres przemian gospodarczych pod koniec XX w. w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym również w Polsce, stał się podstawą do zmian dokonywanych na wielu płaszczyznach. Jedną z nich jest zaspokajanie potrzeb współczesnego społeczeństwa w oparciu zasoby dziedzictwa kulturowego. Obecnie w działalności wielu podmiotów zaobserwować można istotną zmianę w zakresie podejścia do przeciwdziałania degradacji oraz poprawy gospodarowania obiektami dziedzictwa kulturowego (ODK). Z pierwotnej dbałości o zachowanie pamiątek po poprzednich pokoleniach, działania w zakresie zasobów kulturowych ukierunkowane zostały na ochronę celową, przejawiającą się zarówno w postaci zachowania ich struktur, jak i użyteczności.

Przystosowanie i wykorzystywanie ODK do pełnienia funkcji rynkowych powoduje, iż zasoby te stają się dobrem ekonomicznym, którego właściwe zagospodarowanie sprzyja zaspokajaniu potrzeb konsumentów. Jednym z istotnych obszarów gospodarczych, opierających swój rozwój na omawianych zasobach, jest turystyka. Ruch turystyczny koncentruje się przede wszystkim na obszarach zasobnych w walory turystyczne o charakterze antropogenicznym. Ich ograniczoność, niepowtarzalność i ścisła lokalizacja w przestrzeni decyduje także o specyfice ich wykorzystywania – użytkowanie musi odbywać się zwykle w miejscu docelowym. Natomiast charakter zagospodarowania jest jednym z najważniejszych czynników decydujących o możliwości rozwoju zarówno podmiotów inwestujących i zarządzających takim obiektem, jak i całego regionu.

Ważne jest ponadto, aby działania te były w odpowiedni sposób zaplanowane i poddane procesowi oceny, z punktu widzenia nie tylko ich finansowej opłacalności, ale przede wszystkim ekonomicznej zasadności i efektywności realizacji. Wynika to z faktu, iż posiadają one istotne znaczenie dla zachowania ciągłości kultury danego społeczeństwa i obszaru, oraz potencjalną wartość ekonomiczną reprezentowaną poprzez generowane różnorodne efekty ekonomiczne i społeczne.

W związku z tym w rozprawie przedstawionych zostało kilka obszarów, których analiza jest niezbędna dla prawidłowego rozpoznania tematyki dotyczącej kształtowania, planowania i oceny działań mających na celu wykorzystywanie ODK, w szczególności ich turystyczne zagospodarowanie, tj.:

- sposoby i kierunki zagospodarowania ODK;
- rodzaje efektów (kosztów i korzyści) będących wynikiem zagospodarowania;
- podmioty będące beneficjentami efektów zagospodarowania;

- sposoby pomiaru i analizy efektów omawianych działań.

Uzasadnienie wyboru tematu stanowi dodatkowo fakt, iż w krajowej literaturze istnieje niewielka liczba zwartych publikacji, które podnoszą problemy związane z identyfikacją i wyceną efektów związanych z zagospodarowaniem ODK.

Zasadniczym celem pracy jest wskazanie potencjalnych efektów ekonomicznych projektów turystycznego zagospodarowania ODK oraz podejścia opartego o wydłużony czas pobytu odwiedzających, umożliwiającego odniesienie się do koncepcji całkowitej wartości ekonomicznej i uwzględnienie jej założeń w analizie ekonomicznej projektów. Dla udowodnienia przyjętych założeń kolejno opisano i przeanalizowano:

1. istniejące metody wyceny wartości zasobów środowiska w kontekście możliwości ich wykorzystania w odniesieniu do ODK oraz ograniczenia i trudności w ich stosowaniu;
2. efekty zewnętrzne, jakie może wywołać projekt mający na celu turystyczne zagospodarowanie ODK;
3. analizy ekonomiczne zawarte w studiach wykonalności dla projektów finansowanych z funduszy pomocowych, zakładających zagospodarowanie ODK na terenie województwa dolnośląskiego;
4. propozycję metody pozwalającej uwzględnić wpływ efektów wydłużonego czasu pobytu odwiedzających na danym obszarze, na proces oceny efektywności ekonomicznej projektu związanego z turystycznym zagospodarowaniem ODK,
5. czynniki, warunkujące wydłużenie czasu pobytu odwiedzających.

Potwierdzeniu nadrzędnej hipotezy badawczej, która sprowadza się do stwierdzenia, że wydłużony czas pobytu odwiedzających na danym obszarze, może stanowić podstawę określania przybliżonej wartości użytkowej ODK, a przez to warunkować ekonomiczną efektywność projektu zakładającego jego turystyczne zagospodarowanie, służyć ma weryfikacja poniższych hipotez cząstkowych:

1. Istniejące metody określania wartości użytkowej i nieużytkowej zasobów środowiskowych nie są w Polsce powszechnie wykorzystywane w ocenie ekonomicznej efektywności projektów związanych z zagospodarowywaniem ODK, w tym na cele turystyczne.
2. Szacowanie wartości ekonomicznej projektów i związanych z nimi efektów, prowadzone jest w praktyce w sposób uproszczony, co rzutuje w bezpośredni sposób na wyniki oceny ekonomicznej efektywności rozpatrywanych projektów.

3. Każdy projekt zagospodarowania dziedzictwa kulturowego może powodować wydłużenie czasu pobytu odwiedzającego na danym terenie, i w związku z tym generować pośrednie efekty ekonomiczne, głównie w postaci zwiększonych dochodów dla lokalnej gospodarki.

Praktycznej weryfikacji dwóch pierwszych hipotez służyło badanie polegające na analizie dokumentacji projektowej przedsięwzięć związanych z zagospodarowaniem dziedzictwa kulturowego, zidentyfikowanych na Dolnym Śląsku, dla których beneficjenci ubiegali się o dofinansowanie ze środków pomocowych UE i Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

Badanie przeprowadzone było w kilku etapach. Pierwszy z nich obejmował identyfikację programów pomocowych, a w ich ramach projektów zrealizowanych lub przewidzianych do realizacji w okresie od 2004 do 2010 roku na terenie województwa dolnośląskiego (okres programowania 2004-2006 oraz 2007-2013). Na tym etapie zidentyfikowano 254 projekty wpisujące się w tematykę poruszaną w rozprawie.

W drugim etapie, na podstawie analiz dokumentacji programowych oraz wytycznych metodologicznych, dokonano selekcji projektów według przyjętych kryteriów:

- pierwsza selekcja projektów pod kątem konieczności przeprowadzania analizy ekonomicznej w ramach dokumentacji projektowej – kryterium wymogów zawartych w dokumentacji programowej – zidentyfikowano 228 projektów dla których wytyczne przewidywały potencjalną konieczność dokonywania analizy ekonomicznej (26 projektów nie było objętych takim wymogiem).
- druga selekcja projektów brała pod uwagę kryterium wartości projektu. Z wcześniej wyselekcjonowanej grupy 228 projektów zostało odrzuconych kolejnych 18, dla których, zgodnie z wytycznymi, ze względu na wartość przedsięwzięcia, nie przeprowadzono analizy ekonomicznej. Pozostałe 210 projektów stanowiło podstawę dalszych badań i analiz.

Następnie, dla wyselekcjonowanej grupy projektów, zgromadzono materiał badawczy w postaci dokumentacji projektów, głównie studiów wykonalności. Proces gromadzenia danych empirycznych trwał od kwietnia do czerwca 2010 roku. Materiał do analiz zbierany był:

- poprzez kontakt (rozmowy telefoniczne, e-mail oraz za pośrednictwem tradycyjnej poczty) z odpowiednimi komórkami organizacyjnymi jednostek samorządu terytorialnego (JST) w kompetencji których znajdowało się aplikowanie i zarządzanie projektami stanowiącymi przedmiot niniejszych badań;

- od właścicieli obiektów, którzy starali się o dofinansowanie dla swoich projektów.

Studia wykonalności uzyskiwano natomiast w postaci: papierowej (przesłane tradycyjną pocztą) oraz plików w formie elektronicznej. W przypadku części studiów wykonalności analizy danych i informacji w nich zawartych dokonano w siedzibie beneficjenta.

W wyniku tak przeprowadzonego procesu gromadzenia materiału badawczego, spośród 210 wyselekcjonowanych projektów stanowiących podstawę przeprowadzania badań, udało się uzyskać dostęp do dokumentacji 111 przedsięwzięć (52,9%). Dla 99 projektów uzyskano odpowiedź odmowną lub nie uzyskano żadnej odpowiedzi na zadane zapytanie dotyczące możliwości wglądu w dokumentację projektową (47,1%).

Kolejny etap obejmował analizę studiów wykonalności z punktu widzenia:

- efektów zewnętrznych generowanych przez przedmiotowe projekty, które zostały ustalone na etapie opracowywania dokumentacji projektowej;
- wykorzystania w studiach wykonalności, rekomendowanych przez instytucje zarządzające funduszami pomocowymi, metod szacowania efektów zewnętrznych;
- identyfikacji innych (indywidualnych) metod wykorzystywanych do oszacowania efektów zewnętrznych w ramach studiów wykonalności.

W wyniku przeprowadzonej analizy uzyskano dane, które następnie poddano obróbce statystycznej i wyciągnięto wnioski z przeprowadzonych badań.

W celu weryfikacji trzeciej hipotezy częściowej dotyczącej możliwości oszacowania ekonomicznych efektów pośrednich generowanych przez omawiane projekty, głównie w postaci zwiększonych dochodów dla lokalnej gospodarki, zaproponowano autorską metodę opartą o wydłużony czas pobytu odwiedzających dany obszar. Propozycja aplikacji metody została dokonana na przykładzie dwóch projektów zakładających zagospodarowanie ODK do pełnienia funkcji turystycznych na terenie miasta Świdnicy.

Praca składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym zaprezentowano pojęcie projektu w dwóch ujęciach: z punktu widzenia ekonomii oraz nauk o zarządzaniu. Dokonano poza tym przeglądu kryteriów klasyfikacji projektów oraz ich rodzajów. Dalsza część rozdziału poświęcona jest procesowi oceny opłacalności i efektywności projektów. Wskazano w niej na istotę i rodzaje oceny projektów inwestycyjnych, określono różnice pomiędzy finansową a ekonomiczną oceną projektów, wreszcie zaprezentowano podstawowe metody i narzędzia oceny opłacalności i efektywności projektów inwestycyjnych, ze szczególnym podkreśleniem roli analizy kosztów i korzyści oraz metod pokrewnych.

Z uwagi na fakt, że problematyka podjęta w pracy dotyczy gospodarowania specyficznymi zasobami jakimi są ODK, w rozdziale drugim wskazano na istotę dziedzictwa

kulturowego i jego elementy składowe. Nawiązano również do aspektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz wskazano na powiązane z tym skutki ekonomiczne. W rozdziale tym zawarto także problematykę dotyczącą wpływu zagospodarowania ODK na rozwój regionu, szczególnie turystyki. Ponadto dokonano przeglądu sposobów i kierunków zagospodarowania i wykorzystania ODK, wskazano na efekty z tym związane, określono ich beneficjentów, oraz sposoby pomiaru i analizy.

Rozdział trzeci obejmuje charakterystykę koncepcji całkowitej wartości ekonomicznej, prezentuje jej elementy składowe, jak również zaawansowane metody pozwalające na wycenę całkowitej wartości ekonomicznej oraz możliwości i ograniczenia ich zastosowania w odniesieniu do zasobów dziedzictwa kulturowego. W rozdziale tym zaprezentowano także zagraniczne i krajowe przypadki praktycznego wykorzystania wspomnianych metod do wyceny wartości omawianych zasobów oraz efektów jakie mogą być następstwem ich zagospodarowania. W drugiej części rozdziału zaprezentowano wyniki badań i analizę dokumentacji projektowej przedsięwzięć związanych z zagospodarowaniem dziedzictwa kulturowego, zidentyfikowanych na obszarze województwa dolnośląskiego, dla których beneficjenci ubiegali się o dofinansowanie ze środków pomocowych UE i Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Posłużyły one do weryfikacji dwóch hipotez szczegółowych dotyczących: stopnia wykorzystania metod zaawansowanych w ocenie ekonomicznej efektywności projektów związanych z zagospodarowywaniem ODK na cele turystyczne oraz jakości oceny ekonomicznej efektywności rozpatrywanych projektów.

Rozdział czwarty poświęcony jest prezentacji autorskiej metody opartej o wydłużony czas pobytu odwiedzających obszar w celach turystycznych. Zaprezentowano w nim modelowe ujęcie oraz założenia proponowanej metody. Wskazano również na czynniki warunkujące wydłużenie czasu pobytu oraz ich wpływ na wyniki osiągane w procesie oceny rozpatrywanych projektów, a także scharakteryzowano poszczególne etapy metody oraz możliwości jej zastosowania. Druga część rozdziału to ilustracja praktycznego wykorzystania zaproponowanej metody. Oszacowano w niej korzyści związane z wydłużonym czasem pobytu na przykładzie dwóch projektów zakładających zagospodarowanie ODK do pełnienia funkcji turystycznych na terenie miasta Świdnicy. Jest to projekt aktualnie realizowany, dotyczący odbudowy wieży ratuszowej z adaptacją na punkt widokowy oraz projekt możliwy do zrealizowania, tj. rewitalizacja i adaptacja na cele turystyczno-kulturalne pozostałości twierdzy świdnickiej.

Postawiony cel badawczy wymagał rozpoznania problematyki związanej zarówno z oceną projektów inwestycyjnych, jak i gospodarowaniem ODK, w szczególności w zakresie ich potencjalnego wykorzystania na cele turystyczne, a następnie określenia efektów ekonomicznych związanych z ich wykorzystywaniem. W wyniku studiów literatury stwierdzono, iż w obszarach tych istnieje wiele różnych sformułowań, definicji i podejść. Również pojemność merytoryczna oraz wielość dziedzin, na styku z problematyką gospodarowania dziedzictwem kulturowym jest bardzo duża. Zmusiło to autora do dokonywania niekiedy subiektywnego, ale uzasadnionego wyboru definicji. Próba realizacji celu badawczego ma służyć wypełnieniu luki stwierdzonej w literaturze, w szczególności krajowej, i zaobserwowanego w praktyce braku ujednoliconego podejścia w kwestii identyfikacji i oceny efektów dla tak specyficznych projektów, jakimi są przedsięwzięcia związane z zagospodarowywaniem dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne.

1. Pojęcie i ocena projektu inwestycyjnego

1.1. Istota i charakterystyka projektów inwestycyjnych

W ostatnich kilkudziesięciu latach, w szeroko pojętej działalności gospodarczej coraz większego znaczenia nabiera pojęcie *projekt*. Wszelkie działania inwestycyjne, szczególnie jeśli związane są z wydatkowaniem środków publicznych, w tym pochodzących z funduszy europejskich, powinny być w odpowiedni sposób zaplanowane i ocenione.

W słowniku języka polskiego pojęcie *projekt*, odnoszone do jakiś działań przewidzianych do wykonania, definiowane jest jako ich opis lub plan, szkic lub zarys, a w przypadku dokumentu jako jego wstępna wersja².

W literaturze naukowej występuje wiele definicji pojęcia *projekt*. W rzeczywistości wszystkie są do siebie zbliżone i wskazują na te same cechy projektu. Pojawiające się modyfikacje w definicjach zależą przede wszystkim od celu pracy poszczególnych autorów oraz rodzajów projektów stanowiących podstawę ich rozważań.

Ogólnie rzecz ujmując można wskazać dwa podejścia do pojęcia projektu:

- charakterystyczne dla nauk ekonomii – gdzie istotą jest próba odpowiedzi na pytania dotyczące szeroko pojmowanej opłacalności (efektywności) projektu;
- charakterystyczne dla nauk o zarządzaniu – gdzie główny nacisk kładzie się na czynności i działania pozwalające zrealizować projekt zgodnie z założonym planem i wcześniejszymi kalkulacjami.

Pierwsze podejście (wąsko rozumiane nauki ekonomiczne) sytuuje pojęcie projektu w publikacjach z zakresu ekonomii rozwoju (*ang. development economics*) i związanej z nią analizą kosztów i korzyści (*ang. cost - benefit analysis*), czego efektem jest pojawienie się terminu - projekt rozwojowy³, czyli przedsięwzięcie inwestycyjne, prowadzące do osiągnięcia celów rozwojowych. W tym ujęciu projekt bardzo często definiowany jest

¹ E. Marmel, *Microsoft Project 2000*, Biblia, Helion, Gliwice 2001, s. 9.

² M. Bańko (red. nacz.), *Słownik Języka Polskiego PWN, Tom II*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 268.

³ Zob. np. M. P. Todaro, *Economic Development*, Addison Wesley, London, 2003, A.P. Thirwall, *Growth and Development. With Special Reference to Developing Economies*, Palgrave Macmillan 2003.

jako odstępianie od bieżącej konsumpcji w celu uzyskania dodatkowych zasobów w przyszłości⁴.

Przykładowo, I.M.D. Little i J.A. Mirrlees określają mianem projektu każdy schemat działania lub część systemu lub programu polegający na inwestowaniu środków, który może być analizowany i oceniany jako niezależna jednostka. Podkreślają jednocześnie, iż definicja ta jest bardzo ogólna i wskazują, iż prawie każdy projekt można podzielić na części, które mogą stanowić przedmiot odrębnego badania. Każda z tych części może być wówczas rozpatrywana jako odrębny projekt. Ponadto nie jest rozsądnym podejście, w którym rozważamy oddzielnie dwa działania, jako osobne projekty, w sytuacji gdy są one ze sobą ściśle powiązane, a osiągnięcie przez nie założonych celów ściśle współzależne. W takich sytuacjach te dwa działania powinny być rozpatrywane jako całość, tzn. jako jeden projekt⁵.

Jak wskazuje A. Drobnik projekt rozpatrywany przez pryzmat podejścia systemowego można postrzegać jako formę konwersji nakładów w wyniki, gdzie do nakładów zaliczyć należy wszelkie zasoby wykorzystywane i zużywane w procesie planowania i realizacji projektu, zaś wyniki to produkty lub usług, które stanowią jego rezultat. Nakłady i wyniki realizacji projektu, które w pozytywny, negatywny lub neutralny sposób wpływają na organizację wdrażającą projekt oraz na jej otoczenie, traktowane są w kategoriach efektów.⁶

Z kolei M. Potts wskazuje na specyficzne cechy projektu, który jest przez niego traktowany jako przedsięwzięcie:⁷

- posiadające precyzyjnie zdefiniowany zestaw celów;
- obejmujące inwestowanie (wykorzystywanie) rzadkich zasobów;
- planowane, finansowane i realizowane jako niezależna całość ze ściśle wyznaczonym:
 - początkiem i końcem;
 - beneficjentami;
 - zakresem geograficznym i organizacyjnym.

W. Frenkiel definiuje projekt rozwoju, jako „każdy projekt, którego produkty stanowią istotny, bezpośredni wkład w realizację deklarowanej wizji rozwoju”⁸.

⁴ S. Curry, J. Wiess, *Project Analysis in Developing Countries*, The Macmillan Press LTD, London 1994, s. 3.

⁵ I.M.D. Little, J.A. Mirrlees, *Project Appraisal and Planning for Developing Countries*, Heinemann Educational Books, London 1982, s. 3.

⁶ A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności projektów publicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2008, s. 13

⁷ D. Potts, *Project Planning and Analysis for Development*, Reinner, London 2002, s. 12.

⁸ W. Frenkiel, A. Drobnik, *Zorientowane na cele planowanie projektów rozwoju lokalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005, s. 28.

Nieco bardziej rozbudowana definicja projektu prezentowana jest w ramach wytycznych w zakresie analizy kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych finansowanych z funduszy europejskich. Termin ten oznacza „przedsięwzięcie inwestycyjne, które prowadzi do wydatkowania zasobów (koszty) w celu stworzenia majątku trwałego mającego przynosić korzyści w dłuższym czasie. Projekt jest zatem konkretnym działaniem, o określonym punkcie początkowym i określonym punkcie końcowym, którego zadaniem jest osiągnięcie określonego celu. Można go również interpretować jako najmniejszy element operacyjny, przygotowany i wdrożony jako odrębna całość, w ramach planu lub programu narodowego”⁹.

Podsumowując, można powiedzieć, iż w tym ujęciu projekt wyraża działania inwestycyjne, tzn. wiąże się z wydawaniem pieniędzy, tak by przynosiły w przyszłości określone strumienie korzyści¹⁰.

W ramach drugiego podejścia (nauki o zarządzaniu) termin *projekt* jest pojęciem wieloznacznym. Jest on wykorzystywany obecnie niemal we wszystkich obszarach funkcjonowania przedsiębiorstwa. W ujęciu szerszym przez projekt rozumie się tu jednorazowe przedsięwzięcie (zadanie) do wykonania w ramach przyjętych ograniczeń czasowych i budżetowych, które przyczynia się do realizacji określonego celu lub celów organizacji.

Najczęściej publikowaną i cytowaną definicją projektów w tym ujęciu, jest podejście prezentowane przez amerykański Instytut Zarządzania Projektami (*ang. Project Management Institute - PMI*). Według Instytutu projekt to określony w czasie (tymczasowy) zestaw działań (dążeń i starań) podejmowanych w celu stworzenia unikalnego produktu lub usługi, wyróżniającego się spośród innych proponowanych na rynku¹¹. Ponadto projekt w ujęciu PMI charakteryzowany jest przez działania, które:

- wykonywane są przez ludzi,
- realizowane są przy ograniczonych zasobach,
- są planowane, realizowane i kontrolowane¹².

Jak wskazano wcześniej, pozostałe definicje projektu występujące w literaturze mają bardzo zbliżony charakter i wskazują na podobne cechy. Zestawienie przykładowych podejść

⁹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, Bruksela 2008, s. 283.

¹⁰ L. Kurowski, *Ocena projektów gospodarczych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 9.

¹¹ W.R. Duncan, *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMIBOK)*, Project Management Institute Standard Committee, Upper Darby, Pennsylvania, USA 1996, s. 4. Zob. także: N. Mingus, *Zarządzanie projektami*, Helion, Gliwice 2002, s. 21.

¹² Ibidem.

w zakresie definiowania tego terminu z ukierunkowaniem na cechy charakterystyczne projektu zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Przegląd definicji projektu z punktu widzenia jego cech charakterystycznych w kontekście podejścia nauk o zarządzaniu.

Autor/autorzy	Wymieniane w definicji cechy charakterystyczne projektu
M. Trocki, B. Grucza, K. Ogonek ¹³	- niepowtarzalny i złożony, - zawarty w skończonym przedziale czasu (wyraźnie określony początek i koniec), - realizowany w zespole, - względnie niezależny od prowadzonej działalności, - realizowany przy zastosowaniu ogólnie przyjętych metod i technik analizy i oceny projektów
E. Bukłaha ¹⁴	- posiada wyraźnie określony cel, - stanowi sekwencję przemyślanych i logicznie uporządkowanych działań, - wymaga zasobów i środków potrzebnych do realizacji produktu końcowego, - ujęty w ramach czasowych, - najczęściej innowacyjny, niepowtarzalny, wnoszący unikatową wartość dodaną do organizacji
R. Wysocki, R. McGary ¹⁵	- obejmuje ciąg unikalnych, złożonych i powiązanych ze sobą zadań i działań, - zmierza do osiągnięcia określonego celu, - wyznaczony do wykonania w określonym czasie, przy założonym budżecie i ustalonych wymaganiach.
G.R. Heerkens ¹⁶	- dąży do rozwiązania niepowtarzalnego problemu w określonym czasie, - uzasadniony finansowo lub społecznie, - posiada ściśle zdefiniowaną strukturę czynności, - ma wyraźnie określony produkt końcowy.
H. Kerzner ¹⁷	- zmierza do realizacji wyznaczonego celu, - wymaga wykorzystania zasobów, - ujęty w ramy ograniczeń czasowych, kosztowych i jakościowych, - ma zwykle charakter unikalny
M. Trocki, B. Grucza ¹⁸	- składa się ze zorganizowanych ciągów działań ludzkich, - zmierza do osiągnięcia założonego rezultatu, - jest niepowtarzalny, - jest wysoce złożony, - posiada wydłużony okres realizacji (znacznie rozciągnięty w czasie), - realizowany przez zespół wykwalifikowanych wykonawców z różnych dziedzin, - wykorzystuje określone zasoby rzeczowe, finansowe i ludzkie, - wymaga odpowiedniej wiedzy i zastosowania specyficznych metod i narzędzi przy jego planowaniu i realizacji.

¹³ M. Trocki, B. Grucza, K. Ogonek, *Zarządzanie projektami*, PWE, Warszawa 2003, s. 18.

¹⁴ E. Bukłaha *Inicjowanie, definiowanie i planowanie projektu* [w:] M. Szwabe (pod red.), *Zarządzanie projektami współfinansowanymi z funduszy publicznych, Planowanie i realizacja*, Oficyna Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007, s. 16.

¹⁵ R. Wysocki, R. McGary, *Efektywne zarządzanie projektami*, Wydanie III, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2005, s. 47.

¹⁶ G.R. Heerkens, *Jak zarządzać projektami*, Wydawnictwo Read Me, Warszawa 2003, s. 10.

¹⁷ H. Kerzner, *Advanced Project Management. Edycja Polska*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2005, s. 17.

¹⁸ M. Trocki, B. Grucza, (pod red.), *Zarządzanie projektem europejskim*, PWE, Warszawa 2007, s. 14.

M. Bonikowska i in. ¹⁹	- zorganizowany ciąg wielu działań, - ułożony w czasie (z określonym początkiem i końcem), - zmierzający do osiągnięcia konkretnego i mierzalnego wyniku, - adresowany do wybranych grup odbiorców, - wymagający zaangażowania znacznych, ale ograniczonych środków rzeczowych, ludzkich i finansowych
-----------------------------------	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury

Jako podsumowanie dla prezentowanych ujęć projektu na gruncie nauk o zarządzaniu, można zaprezentować rozbudowaną definicję projektu prezentowaną przez Komisję Europejską w ramach metodyki zarządzania projektami europejskimi. Według niej projekt to zestaw określonych działań zmierzających do osiągnięcia jasno wyznaczonych celów, w wyznaczonym czasie i w ramach określonego budżetu. Ponadto projekt powinien posiadać:

- jasno wyznaczone grupy docelowe, w tym w szczególności beneficjentów ostatecznych.
- określone rozwiązania w zakresie koordynacji, zarządzania i finansowania,
- odpowiedni system monitorowania i oceny projektu,
- odpowiednio przeprowadzoną finansową i ekonomiczną analizę, jednoznacznie wskazującą, iż korzyści projektu przewyższają koszty jego realizacji.²⁰

Z powyższych informacji wynika, iż podstawową różnicę w obu podejściach stanowi wymiar poszczególnych celów. W przypadku nauk o zarządzaniu projekt odnosi się do osiągania celów biznesowych przez dane przedsiębiorstwo (grupę przedsiębiorstw), natomiast w ekonomii cel ma zwykle szerszy wymiar i może dotyczyć danej grupy docelowej (np. społeczność lokalna), a nawet całej gospodarki. Jednak pomimo występujących różnic w definiowaniu pojęcia projektu, można odnaleźć kilka istotnych cech wspólnych, elementów dzięki którym te dwa podejścia są do siebie dość mocno zbliżone. Zakładają one bowiem, że projekt stanowi określoną konfigurację zasobów wykorzystywanych do osiągnięcia wyznaczonych celów w określonym czasie. Należy jednak podkreślić, iż na potrzeby niniejszej rozprawy, głównie ze względu na obszar stanowiący przedmiot badań, autor w dalszej jej części będzie odnosił się do pojęcia projektu w ujęciu charakterystycznym dla nauk ekonomii.

Szeroki i złożony zakres projektów oraz fakt, iż stanowią one bardzo zróżnicowany zbiór, gdyż występują niemal we wszystkich dziedzinach działalności ludzkiej powoduje, iż ich

¹⁹ M. Bonikowska i in., *Podręcznik zarządzania projektami miękkimi w kontekście Europejskiego Funduszu Społecznego*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2006, s. 8.

²⁰ European Commission, *Aid Delivery Methods, Volume 1: Project Cycle Management Guidelines*, EuropeAid Cooperation Office, Brussels 2004. s. 8.

realizacja wiąże się z wysokim ryzykiem, zarówno technicznym, organizacyjnym, jak i ekonomicznym.

E. Ostrowska wskazuje, iż innowacyjny charakter projektów powoduje, że ich immanentną cechą jest wysoki stopień ryzyka i niepewności, który zmniejsza się w miarę postępów w jego realizacji. To podwyższone ryzyko i niepewność wynikają z trudność precyzyjnego określenia czasu oraz przyszłych efektów danego przedsięwzięcia²¹.

L. Kurowski podkreśla, iż ryzyko projektu, to ryzyko nieosiągnięcia założonych celów projektu, głównie w zakresie zakładanej zyskowności. Ponadto wymienia potencjalne rodzaje ryzyka dla projektów:

- ryzyko rynkowe, związane z uzyskiwanymi cenami za produkty projektu, ściśle powiązane z występowaniem inflacji.
- ryzyko „kursowe” – związane ze zmianami kursów walutowych, w szczególności istotne w projektach, gdzie eksport lub import odgrywa ważną rolę.
- ryzyko związane ze stopą procentową – ściśle powiązane ze strukturą i warunkami finansowania projektu.
- ryzyko polityczne – wynikające z decyzji rządu w zakresie regulacji gospodarczych wpływających na projekt²².

Należy również wskazać na jeszcze jedną bardzo istotną cechę projektów. Mianowicie na ich niepowtarzalny, unikatowy charakter. Zakres każdego projektu, mimo iż jego nazwa może być niekiedy łudząco podobna, jest zawsze inny. Realizacja każdego projektu wymaga indywidualnego podejścia do każdego z nich z osobna, bowiem bez względu na cel realizowanych projektów, zasoby konieczne do ich wykonania, czynniki otoczenia oraz zjawiska w nim zachodzące w każdym przypadku będą inne, i w inny sposób będą na jego realizację wpływały. Toteż planowanie, a następnie ocena i realizacja projektu musi być każdorazowo poddana zarówno standardowym działaniom (realizowana zgodnie z przyjętą metodyką oceny), jak i w dużej mierze być poparta zdroworozsądkową analizą i oceną.

Realizacja, tak złożonych i dynamicznych przedsięwzięć jakimi są projekty wymaga więc odpowiedniego podejścia, czyli właściwego zarządzania nimi. Służyć ma temu jeden z obszarów zarządzania – zarządzanie projektami (*ang. project management*), które zgodnie z definicją PMI sprowadza się do „zastosowania wiedzy, umiejętności, narzędzi i technik działania projektu w celu zaspokojenia lub nawet przekroczenia potrzeb i oczekiwań

²¹ E. Ostrowska, *Ryzyko projektów inwestycyjnych*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2002, s. 33-35.

²² L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 177-178.

udziałowców zawiązanych z tym projektem”²³. Jednak ze względu na pojemność merytoryczną zarządzania projektami, która wykracza poza ramy pojedynczego opracowania oraz, jak wcześniej wskazano, mniejszy związek z poruszaną w pracy problematyką, nie będzie stanowiło przedmiotu dalszych rozważań.²⁴

Właściwa analiza i ocena projektów wymaga również znajomości kolejnych kroków, których realizacja będzie prowadziła do osiągnięcia zamierzonych celów przedsięwzięcia. Projekty składają się z powtarzalnych faz ich przeprowadzania. W związku z tym zarówno w teorii, jak i praktyce przyjęło się stosować założenie, iż projekty mają cykliczny charakter. Mamy więc do czynienia z tzw. „cyklem projektu” (cyklem realizacji projektu, cyklem życia projektu). Cykl życia projektu definiowany jest jako „proces zarządzania projektem, polegający na jego etapowej realizacji, od powstania pomysłu, przez planowanie i wykonawstwo, aż do zakończenia i kontroli rezultatów”²⁵.

Cykl projektu definiowany jest również jako przebieg projektu od momentu pojawienia się idei projektu, aż po jego zakończenie. Daje on podstawę dla właściwych zachowań uczestników projektu oraz osiągania zamierzonych celów²⁶.

Należy jednak zaznaczyć, iż zarówno na gruncie teorii, jak i w praktyce, nie istnieje zgodność co do liczby, zakresu i nazewnictwa kolejnych faz cyklu życia projektu, np.:

- inicjowanie, planowanie, konstruowanie i kontrola projektu²⁷,
- rozpoczęcie, planowanie, rozwój, ocena projektu²⁸,
- programowanie, identyfikacja, formułowanie, wdrażanie, ocena i audyt²⁹.

Zgodnie z metodologią UNIDO rozwój projektu inwestycyjnego (przemysłowego) można przedstawić w postaci cyklu składającego się z trzech faz:

- przedinwestycyjnej (identyfikacja możliwości, analiza wariantów, określenie ostatecznej wersji projektu w studium wykonalności, itp.),
- inwestycyjnej (nabycie technologii, ziemi, prace budowlane i instalacyjne, rekrutacja pracowników, odbiór i „rozruch” projektu, itp.)
- operacyjnej (eksploatacja, rozbudowa, odtworzenie zużytego majątku, restrukturyzacja, itp.)³⁰

²³ N. Mingus, *Zarządzanie ...*, op.cit, s. 21

²⁴ Więcej na temat zarządzania projektami, m.in.: S. Berkun, *Sztuka zarządzania projektami*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2006; J. R. Meredith, S. J. Mantel, Jr., *Project Management. A Managerial Approach. 5th Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2003, s. 8-9.

²⁵ E. Bukłaha *Inicjowanie, definiowanie i ...*, op.cit., s. 24.

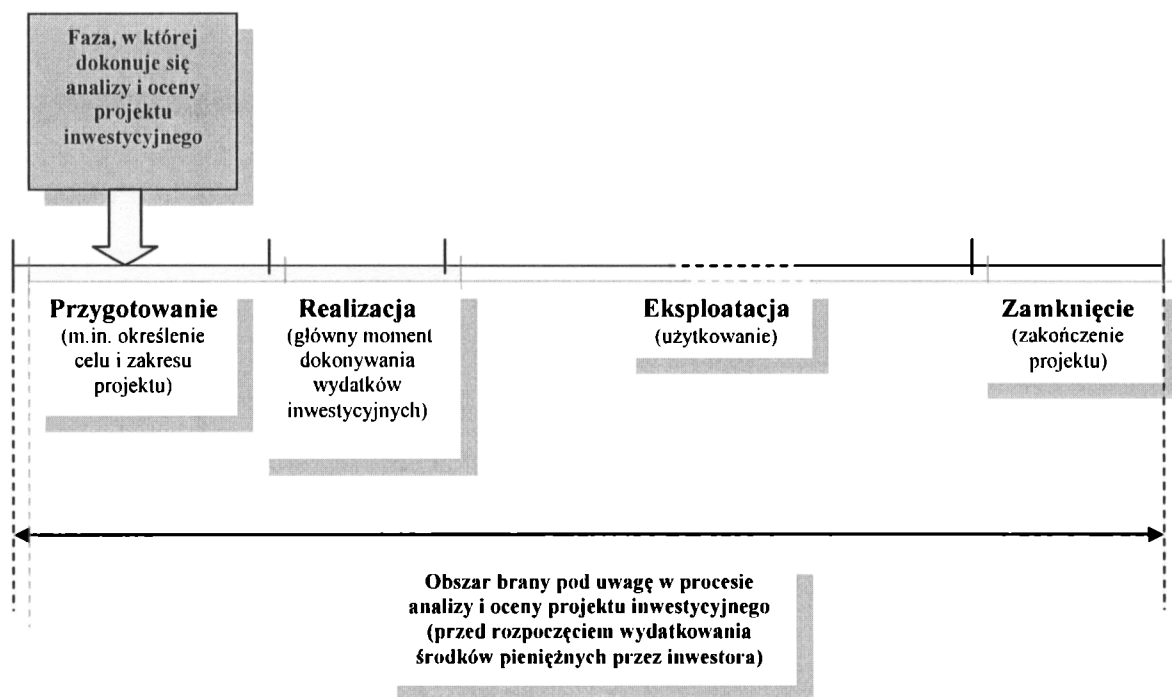
²⁶ *Aid Delivery Methods, Volume 1: Project Cycle ...*, op.cit, s. 144.

²⁷ E. Bukłaha *Inicjowanie, definiowanie i ...*, op.cit., s. 24.

²⁸ Mingus, *Zarządzanie ...*, op.cit, s. 21

²⁹ European Commission, *Aid Delivery Methods, Volume 1: Project Cycle ...*, op.cit, s. 16.

Prezentowane zróżnicowanie w zakresie poszczególnych faz cyklu życia projektu, wynika zarówno z tego z jakim rodzajem projektu mamy do czynienia, z przedmiotu projektu, jak również z przyjęcia różnych podejść (metodologii) w zakresie ich analizy i oceny. Ważne jest zatem aby w sposób przejrzysty i zrozumiały określić przede wszystkim zakres projektu³¹, z którym mamy do czynienia, a następnie kolejność działań podczas planowania i opracowywania projektu w całym okresie jego „życia” (rysunek 1).

Rysunek 1. Schematyczna prezentacja faz „życia” projektu inwestycyjnego z odniesieniem do procesu jego analizy i oceny.

Źródło: opracowanie własne

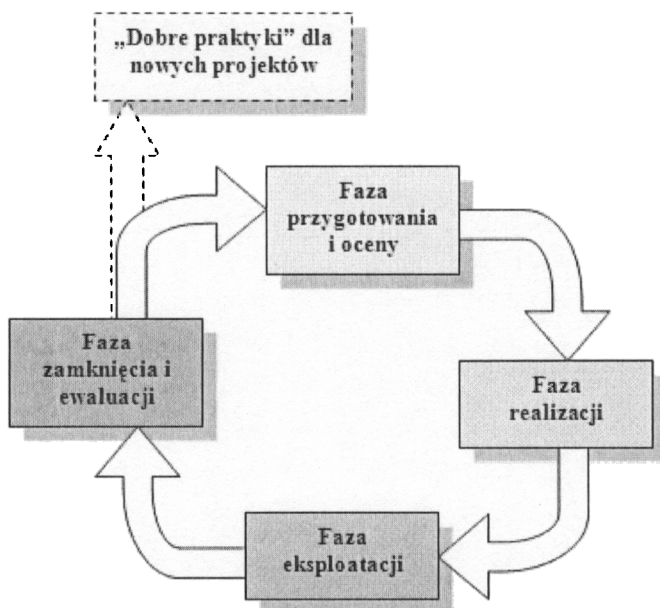
Wyróżnienie kolejnych etapów realizacji projektu, wraz z określeniem ich zakresu, długości w czasie, wykorzystywanych zasobów itp., w istotny sposób wpływa na proces analizy i oceny projektu. Przeprowadzając go, bierze się pod uwagę cały okres „życia projektu”, wyznacza on bowiem horyzont planowania danych wykorzystywanych w analizach³². Na potrzeby niniejszej rozprawy autor przyjął, iż cykl życia projektu składa

³⁰ W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania przemysłowych studiów feasibility*, Wydanie II rozszerzone i uzupełnione, United Nations Industrial Development Organization, Warszawa 1993, s. 9 i nast.

³¹ Zakres oceny projektu inwestycyjnego, z punktu widzenia najważniejszego podmiotu związanego z projektem, czyli inwestora, powinien być wystarczający do podjęcia dobrze uzasadnionej decyzji, tzn. powinien dać odpowiedź na pytanie: Czy warto w projekt inwestować, i jakie korzyści zostaną osiągnięte z jego realizacji?

³² Więcej informacji, na temat horyzontu planowania projektu i jego wpływu na proces analizy i oceny, zostanie przedstawionych w dalszej części pracy.

się z czterech następujących po sobie faz: przygotowania, realizacji, eksploatacji i zakończenia projektu, których prawidłowa realizacja warunkuje powodzenie projektu oraz może stanowić punkt wyjścia dla oceny nowych projektów. W sposób graficzny zaprezentowano to na rysunku 2.

Rysunek 2. Cykl życia projektu Schematyczna prezentacja faz „życia” projektu inwestycyjnego z odniesieniem do procesu jego analizy i oceny.

Źródło: opracowanie własne

Z punktu widzenia tematyki poruszanej w pracy, najważniejszym i wymagającym największej uwagi obszarem jest faza przygotowania projektu (planowania, opracowania, formułowania). W tej bowiem fazie dokonywana jest analiza i ocena opłacalności i efektywności konkretnego projektu. Z racji tego obszar ten zostanie opisany bardziej szczegółowo w rozdziale 1.3.

Pojęcie projektu oraz aspekty związane z jego oceną mogą być prowadzone i rozpatrywane, na wielu płaszczyznach, a samo pojęcie projektu posiada wiele pojęć bliskoznacznych.

W. Rogowski wskazuje, iż obok pojęcia projekt inwestycyjny, bardzo często w literaturze można spotkać, zamienne stosowanie tego terminu z pojęciami: inwestycja, inwestycja rzeczowa, czy też przedsięwzięcie inwestycyjne. Mimo, iż terminy te bardzo często, przede wszystkim w praktyce gospodarczej, postrzegane są jako synonimy posiadają inny wymiar

znaczeniowy. Dlatego też, powołując się na różnych autorów, prezentuje szczegółowe zestawienia definicji dla wszystkich powyższych pojęć³³.

Natomiast według niego inwestycja to „długookresowe obarczone ryzykiem alokowanie zasobów ekonomicznych (nakładów inwestycyjnych) w celu osiągnięcia korzyści w przyszłości”, zaś inwestycja rzeczowa to „inwestycja w składniki aktywów rzeczowych: środki trwałe oraz wartości niematerialne i prawne”.

A. Manikowski i Z. Tarapata podkreślają, iż istnieje wiele definicji pojęcia „inwestycja”. Różnią się one celem jaki jest przed nimi postawiony. Ogólnie, odwołując się do literatury światowej, wskazują oni na dwa podstawowe ujęcia inwestycji³⁴:

- ujęcie finansowe (rozpatrywane jako ruch pieniądza) – są to różnego rodzaju wydatki o charakterze finansowym, na zakup środków rzeczowych, badania i rozwój, kształcenie, czy reklamę,
- ujęcie rzeczowe (rozpatrywane jako ruch dóbr) – to nabywanie dóbr kapitałowych, w celu ich wykorzystania w procesie produkcji innych dóbr i usług.

Na tej podstawie można określić dwa podstawowe rodzaje inwestycji, z jakimi można mieć do czynienia w działalności gospodarczej:

- inwestycje rzeczowe (niekiedy nazywane bezpośrednimi) – w składniki aktywów rzeczowych, polegające na ich wymianie, modernizacji, udoskonalaniu oraz powiększaniu,
- inwestycje finansowe (kapitałowe) – w instrumenty rynku pieniężnego i kapitałowego, bazują na zyskach z działalności obcych firm i przedsięwzięć gospodarczych, stąd też ich inne określenie to inwestycje pośrednie³⁵.

Podobne podejście co do kierunków inwestowania zaprezentował W. Šmid³⁶, który przez inwestycje rozumie lokowanie własnych lub obcych zasobów pieniężnych w aktywa trwałe (wydatkowanie kapitału na ich odtworzenie, modernizację lub rozwój) lub w instrumenty finansowe i kapitałowe (akcje, obligacje, depozyty bankowe).

Sam proces inwestowania to aktualne zaangażowanie środków pieniężnych w celu ich zwielokrotnienia w przyszłości lub osiągnięcia innych korzyści, w takim stopniu aby zrekompensowały one:

³³ Zob.: W. Rogowski, *Rachunek efektywności przedsięwzięć inwestycyjnych*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004, s. 12-15.

³⁴ A. Manikowski, Z. Tarapata, *Ocena projektów gospodarczych. Część I. Modele i metody*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2001, s. 15.

³⁵ W. Rogowski, *Rachunek efektywności ...*, op. cit., s. 14.

³⁶ W. Šmid, *Leksykon menedżera, Słownik angielsko-polski*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000, s. 138.

- odstępianie od bieżącej konsumpcji i ich czasowe „zamrożenie”,
- oczekiwane tempo zmian inflacyjnych,
- niepewność co do przyszłych płatności.

Procesy te mogą być dokonywane przez różnego rodzaju instytucje (prywatne, publiczne, społeczne, itd.) oraz ukierunkowane na różne zasoby (rzeczowe, finansowe, niematerialne)³⁷.

Jak wskazano wcześniej, również pojęcie przedsięwzięcia inwestycyjnego nie jest jednoznacznie definiowane. Mianem tym określa się zamierzenie rozwojowe podmiotu, które posiada jasno określony cel, które jest skonkretyzowane co do zakresu, miejsca, czasu i jest ujęte w kompleksowy sposób.³⁸

Rozwój firmy, zdaniem M. Sierpińskiej i T. Jachny, w dużej mierze jest możliwy dzięki realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych (rozwojowych). Przedsięwzięcia te mogą dotyczyć przede wszystkim: zmiany wielkości, jakości i struktury wytwarzanych dóbr i świadczonych usług, obniżenia kosztów, zmiany dostawców i odbiorców, powiązań z innymi firmami, wspólnych inwestycji oraz wielu innych obszarów i form działania³⁹.

Z kolei W. Rogowski definiuje przedsięwzięcie inwestycyjne jako kompleksowo ujęty, materialny zakres inwestycji, który przewidziany jest do zrealizowania w określonym miejscu i czasie, i ukierunkowany jest na osiągnięcie założonego celu. Nadaje więc temu pojęciu wymiar materialny⁴⁰.

Natomiast projekt inwestycyjny, ten sam autor, utożsamia z opracowaniem, stanowiącym podstawę realizacji przedsięwzięcia inwestycyjnego, które cechuje podejście procesowe⁴¹.

K. Marcinek definiuje projekt inwestycyjny jako „zbiór zorganizowanych czynności o określonych w dokumentacji projektowo-budowlanej terminach wykonania i wielkościach niezbędnych zasobów, technologii oraz lokalizacji, których celem jest wybudowanie nowych lub dokonanie zmian w istniejących obiektach majątku trwałego”⁴². Ponadto wskazuje, że projekty inwestycyjne posiadają ogólne atrybuty projektów, a dodatkowo wyróżniają się cechami specyficznymi, szczególnie w przypadku projektów większych, bardziej kapitałochłonnych i o szerszym oddziaływaniu, tj.:

³⁷ F. Reilly, K. C. Brown, *Investment Analysis and Portfolio Management*, 7th Edition, South-Western College Pub, 2002, s. 5.

³⁸ A. Manikowski, Z. Tarapata, *Metody oceny projektów gospodarczych*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2001, s. 9.

³⁹ M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 189.

⁴⁰ W. Rogowski, *Rachunek efektywności ...*, op. cit., s. 14.

⁴¹ Ibidem, s. 16.

⁴² K. Marcinek, *Finansowanie projektów inwestycyjnych na zasadach Project Finance*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006, s. 17.

- mogą angażować wiele różnych instytucji w proces jego planowania, wdrażania i eksploatacji,
- wymagają korzystania z usług w zakresie projektowania technicznego, geodezji, wykonawstwa budowlanego, itp. oraz niekiedy znacznego zaangażowania sprzętu technicznego i specjalistycznego,
- opierają się o długoterminowe prognozy gospodarcze i społeczne oraz wymagają odpowiedniego harmonogramowania realizacji,
- mogą wywoływać długotrwałe skutki (pozytywne i negatywne), z czym związany jest zwiększony poziom ryzyka ich realizacji (w szczególności ich późniejszej eksploatacji)⁴³.

L. Kurowski proponuje z kolei, ze względu na szeroki zakres znaczeniowy pojęcia projekt i inwestycja, zamienne stosowanie terminu „projekt gospodarczy” z „projektem inwestycyjnym”, podkreślając jednocześnie, iż podejście takie stosowane będzie dla projektów związanych z inwestycjami, czyli „z wydawaniem pieniędzy tak, by przyniosły w przyszłości określone strumienie korzyści”⁴⁴.

Jak wynika z powyższego tekstu, synonimiczne traktowanie charakteryzowanych tu pojęć, jak i mnogość definicji je opisujących wynika z faktu, iż autorzy stosują je w zależności od zagadnień stanowiących przedmiot ich zainteresowań i rozważań. Wszystko to powoduje że nie jest możliwe sformułowanie jednej powszechnie obowiązującej definicji dla każdego z wymienionych terminów, a ich „bliskość” znaczeniowa sprawia, iż bardzo często stosowane są one zamiennie, szczególnie w kontekście realizacji konkretnego działania. Można jednak stwierdzić, że pojęcie inwestycji jest najbardziej „pojemnym” terminem, które zawiera wszystkie podane powyżej znaczenia.

Z punktu widzenia analizy i oceny zasadności i opłacalności konkretnych działań inwestycyjnych, a więc również w odniesieniu do przedmiotu niniejszej rozprawy, najbardziej uzasadnione wydaje się posługiwanie pojęciem *projekt* w znaczeniu *projekt inwestycyjny*. Bowiem sprawnie przeprowadzony proces oceny projektu inwestycyjnego, dostarcza odpowiedzi na różnego rodzaju pytania w zakresie realizacji inwestycji *sensu stricto*, w tym m.in.: Jaki jest cel realizowanego projektu inwestycyjnego? Czy projektowana inwestycja jest opłacalna, wykonalna, efektywna? Czy w określonej perspektywie czasowej przyniesie spodziewane efekty (korzyści)? A jeśli tak, to kto będzie ich ostatecznym beneficjentem?

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 9.

Stosowanie pojęcia projektu inwestycyjnego i nadanie mu wymiaru procesowego, daje dodatkowo możliwość postrzegania inwestycji w układzie dynamicznym, jako zespołu działań zorganizowanych w określony sposób zmierzających do osiągnięcia założonego celu w określonym czasie. Zagadnienia poruszane w rozprawie odnoszą się przede wszystkim do rzeczowych projektów inwestycyjnych (inwestycji rzeczowych)⁴⁵. Przedmiotem zainteresowania są inwestycje w rozumieniu ekonomistów, tzn. rozpatrywane przez pryzmat przyrostu wartości majątku w wyrażeniu fizycznym⁴⁶.

1.2. Klasyfikacja i rodzaje projektów

Istotną sprawą z punktu widzenia oceny i zarządzania projektami gospodarczymi jest ich właściwe sklasyfikowanie. Odpowiednie przyporządkowanie projektu do określonej grupy rzutować może bowiem m.in. na sposób podejścia do: procesu planowania, identyfikacji efektów projektu, finansowania, wyboru podejścia analitycznego i odpowiedniej metody oceny, określenia beneficjentów projektu, itp.

W literaturze występuje wiele kryteriów, według których dokonuje się klasyfikacji projektów inwestycyjnych (inwestycji)⁴⁷. Wśród nich do najważniejszych można zaliczyć:

- cel,
- czas i skutki ich realizacji,
- rodzaj działań i ich rezultatów,
- liczbę uczestników,
- zasięg przestrzenny,
- zasięg podmiotowy,
- źródła finansowania,
- wielkość budżetu,
- stan zaawansowania.

Zestawienie tych kryteriów, wraz ze wskazaniem wynikających z nich rodzajów projektów, zaprezentowano na rysunku 3.

⁴⁵ Z uwagi na tematykę pracy nie będą rozpatrywane aspekty dotyczące lokowania środków pieniężnych w instrumenty finansowe i kapitałowe (z punktu widzenia ekonomii nie stanowią one inwestycji *sensu stricto*).

⁴⁶ Ibidem, s. 10.

⁴⁷ Zob. np. W. Rogowski, *Rachunek efektywności ...*, op.cit., s. 17-19; J. Listkiewicz i in., *Metody realizacji projektów inwestycyjnych. Planowanie, finansowanie, ocena. Project finance, Corporate finance*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2004, s. 27-32; A. Zachowska, *Ryzyko działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2006, s.14-16, R. Pastusiak, *Ocena efektywności inwestycji*, Księgarnia Ekonomiczna CeDeWu, Warszawa 2003, s. 9-14.

Cel	Odtworzeniowo-modernizacyjne
	Adaptacyjne
	Rozwojowe
Czas i znaczenie skutków realizacji	Strategiczne
	Taktyczno-operacyjne
Rodzaj działań i rezultatów	Szkoleniowe
	Doradczo- wdrożeniowe
	Inwestycyjne (w tym infrastrukturalne)
Liczba uczestników	Projekty realizowane przez pojedyncze przedsiębiorstwo
	Projekty międzyorganizacyjne – realizowane przez kilka współpracujących organizacji;
Zasięg przestrzenny	Lokalne
	Regionalne
	Krajowe
	Międzynarodowe
Zasięg podmiotowy	Projekty oddziałujące na organizacje bezpośrednio w nich uczestniczące
	Projekty oddziałujące na otoczenie: sektorowe, regionalne bądź makroekonomiczne
Źródła finansowania	Finansowane ze środków własnych (prywatnych)
	Z wykorzystaniem montażu finansowego (kapitał prywatny i środki publiczne)
	Finansowane ze środków publicznych
Wielkość budżetu	Mikroprojekty
	Projekty wysokonakładowe
Stan zaawansowania	Nowo rozpoczęte
	Kontynuowane

Rysunek 3. Przykładowe kryteria klasyfikacji i rodzaje projektów

Źródło: Opracowanie własne

Jednym z podstawowych i najczęściej spotykanych w literaturze przedmiotu kryteriów podziału projektów jest cel jego realizacji. Przykładowo W. Rogowski prezentując wiele kryteriów klasyfikacji, przywołuje szeroką listę publikacji w tym zakresie i prezentuje zestawienie kryteriów ukierunkowanych na cel inwestycji i jej wpływ na organizację, jako jedno z podstawowych wytycznych grupowania projektów inwestycyjnych⁴⁸. Na podstawie

⁴⁸ Zob. W. Rogowski, *Rachunek efektywności ...*, op.cit., s. 17-18.

tego kryterium można więc, jak zostało to również zaprezentowane powyżej na rysunku 3, wyróżnić:

- projekty odtworzeniowe - zastępowanie zużytych oraz przestarzałych aktywów trwałych nowymi, przede wszystkim w celu zapobiegania wzrostowi kosztów produkcji.
- projekty modernizacyjne⁴⁹ – ukierunkowane głównie na zmniejszenie kosztów wytwarzania wyrobów (przeprowadzane zazwyczaj równolegle z działaniami odtworzeniowymi, stąd stosowane także określenie - projekty odtworzeniowo-modernizacyjne).
- projekty rozwojowe – polegające na zwiększaniu szeroko rozumianego potencjału produkcyjnego firmy, a tym samym jego wzrost, w tym:
 - projekty innowacyjne – przyczyniające się do modyfikacji i poprawy wytwarzania dotychczasowych wyrobów.
 - projekty strategiczne – ukierunkowane na ochronę firmy przed skutkami działalności konkurencji, wzmacniające jej pozycję na rynku (defensywne, ofensywne, defensywno-ofensywne).
- projekty dotyczące ustroju społecznego – wpływające na zapewnienie możliwie najlepszych warunków pracy,
- projekty dotyczące ustroju publicznego – ukierunkowane na wspieranie i rozwój szeroko pojętej sfery publicznej (kultura, edukacja, ochrona środowiska, itp.)⁵⁰.

Jak z kolei wskazuje L. Kurowski, jednym z podstawowych kryteriów klasyfikacji projektów jest charakter podmiotu, który go realizuje, a dokładniej mówiąc sektor, do którego można ten podmiot przyporządkować. Na tej podstawie wyróżnia:

- projekty sektora prywatnego,
- projekty sektora publicznego,
- projekty realizowane wspólnie przez sektor prywatny i publiczny.

⁴⁹ Pojęcie modernizacji nie jest stosowane np. w *Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane*. Pojęcie to zostało wykreślone z art. 3 pkt. 7 ustawy - *Prawo budowlane* przez art. 90 pkt 2 lit. a *Ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej* - w związku z reformą ustrojową państwa (Dz. U. Nr 106, poz. 668 z późn. zm.). Zmiana ta weszła w życie z dniem 1 stycznia 1999 r. Zgodnie ze stanowiskiem Głównego Urzędu Nadzoru Budowlanego, ustawodawca, w ten sposób jednoznacznie zdefiniował i uporządkował zakres pojęciowy występujący w przepisach Prawa budowlanego, w tym również rozwiązał jasno kwestie zakwalifikowania „modernizacji”. Pojęcie „modernizacja” mieści się w zakresie pojęciowym „remontu”, „przebudowy” albo „rozbudowy”. Więcej zob.: *Stanowisko GUNB „W sprawie pojęcia modernizacja”*, <http://www.gunb.gov.pl/dzia%B3a/pliki/GI-modernizacja.pdf>, dostęp: 18.03.2010.

⁵⁰ M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op. cit., s. 189-190.

Podstawowa różnica dotyczy tu możliwości osiągania dochodów przez projekt. Projekty prywatne są z zasady nastawione na generowanie dochodów, natomiast w przypadku projektów sektora publicznego przychody generowane przez projekt (jeśli takie w ogóle występują) zwykle nie pokrywają nakładów inwestycyjnych i kosztów eksploatacji⁵¹. Takie rozróżnienie warunkuje w konsekwencji różny sposób podejścia do oceny tych przedsięwzięć, w szczególności określenia ich opłacalności i efektywności (omówienie w rozdziale 1.3)

Podobny podział prezentuje A. Drobnik. Dzieli on projekty rozwojowe na dwie główne grupy:

- projekty publiczne,
- projekty komercyjne (biznesowe),

Jako podstawowe kryteria takiego podziału wskazuje na kryterium przedmiotowe, które odnosi się do wizji i celów jakie osiągnąć ma projekt, oraz na kryterium podmiotowe, odnoszące się do podmiotu będącego inicjatorem i/lub koordynatorem projektu. Takie zestawienie kryteriów delimitacji pozwala także wyróżnić specyficzne projekty o charakterze mieszanym, tj. publiczno-prywatne.

W oparciu o różnego rodzaju akty prawne oraz przewodniki z zakresu Partnerstwa Publiczno-Prywatnego (PPP)⁵² można wskazać, iż projektem publiczno-prywatnym jest przedsięwzięcie, którego podstawą realizacji jest określona przepisami prawnymi forma współpracy między organami administracji publicznej a sektorem prywatnym, których celem jest zapewnienie finansowania, budowy, remontu i utrzymania infrastruktury związanej ze świadczeniem usług oraz zarządzania taką infrastrukturą⁵³. Projekty publiczno-prywatne dotyczą zwykle takich obszarów i dostarczają takich usług, które tradycyjnie dostarczane są przez sektor publiczny, a ich wyróżniającą cechą są specyficzne formuły realizacji (np. BOT, BOOT, DBOT, BOO, itp.)⁵⁴. Zestawienie projektów rozwojowych z punktu widzenia kryterium podmiotowego i przedmiotowego prezentuje tabela 2.

⁵¹ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 9.

⁵² European Commission, *Green Paper on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions*, COM(2004) 327, Brussels 2004, s. 3; United Nations Economic Commission for Europe, *Guidebook on Promoting Good Governance in Public-Private Partnerships*, United Nations, New York-Geneva 2008, s. 1;

⁵³ Przykłady projektów zrealizowanych w oparciu o różne formuły PPP można znaleźć np. w: European Commission, *Resource Book on PPP Case Studies*, Directorate-General Regional Policy, Brussels, June 2004; PriceWaterhouseCoopers for the World Bank, *Hybrid PPPs: Levering EU Funds and Private Capital*, Washington, January 2006, s. 24-66.

⁵⁴ PriceWaterhouseCoopers, *7 mitów i 3 prawdy o partnerstwie publiczno-prywatnym*, <http://www.pwc.com/pl/pl/sektor-publiczny>, s. 42, dostęp 23.05.2007

Tabela 2. Zestawienie projektów rozwojowych ze względu na kryterium podmiotowe i przedmiotowe

		Kryterium	Kryterium przedmiotowe – wizja i cele	
		Wymiar	Posiadające charakter publiczny	Posiadające charakter komercyjny
Kryterium	Wymiar	Charakterystyka	Głównym celem jest zaspokajanie potrzeb społecznych, osiąganie korzyści środowiskowych i ekonomicznych	Głównym celem jest maksymalizacja korzyści prywatnych, np.: zyski, sprzedaż,
Kryterium podmiotowe – rodzaj podmiotu	Podmioty sektora publicznego	Organizacja dysponująca środkami publicznymi	Projekty publiczne np. projekt budowy publicznych dróg, szkół, projekt zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, itp. realizowane przez samorząd terytorialny	Projekty biznesowe podmiotów publicznych np. projekty realizowane w ramach przedsiębiorstw państwowych
	Podmioty sektora prywatnego	Podmiot gospodarczy dysponujący środkami prywatnymi	Projekty publiczno-prywatne np. projekt budowy parkingu wielopoziomowego lub hali widowiskowo-sportowej realizowane wspólnie przez samorząd i podmiot prywatny	Projekty strictly biznesowe np. projekt budowy nowej hali produkcyjnej w ramach międzynarodowego przedsiębiorstwa prywatnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Drobniak, *Podstawy oceny efektywności projektów publicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2008, s. 17.

Ten sam autor, w odniesieniu do projektów publicznych, przytacza ponadto kilka innych, ogólnych kryteriów klasyfikacji: aspekt organizacyjny, kryterium branżowe, okres realizacji projektu, charakter produktu projektu, „głębokość zmiany”. Wskazuje również na szczegółową typologię projektów publicznych opartą o takie kryteria, jak: funkcje sektora publicznego, oddziaływanie efektów projektu publicznego, wpływ efektów na grupy podmiotów lub dziedziny, specyfika celów projektu publicznego. Dokładne zestawienie powyższych kryteriów oraz wynikające z nich grupy projektów prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Przykładowe klasyfikacje projektów z podziałem na kryteria ogólne i szczegółowe dla projektów publicznych.

Kryteria	Grupy projektów	Charakterystyka
Ogólne kryteria klasyfikacji projektów		
aspekt organizacyjny	projekty indywidualne	krótkookresowe grupy zadań, zwykle przypisane jednej osobie
	projekty zespołowe	realizowane zwykle przez pracowników jednego wydziału, pod nadzorem kierownika
	projekty specjalne	wymagają czasowego zaangażowania w pracę zespołu specyficznej funkcji np. zewnętrznego eksperta
	projekty macierzowe (agregowane)	wymagają zaangażowania osób z różnych działów organizacji i/lub podmiotów zewnętrznych, najbardziej zaawansowana struktura organizacyjna w projekcie
kryterium branżowe	projekty przemysłowe	związane z tworzeniem nowego lub udoskonalaniem istniejącego produktu, albo zmianą sposobu jego wytwarzania; możliwy dalszy podział ze względu na branże: stoczniowa, górnicza, chemiczna, itp.
	projekty budowlane	związane z budową lub modernizacją obiektów infrastruktury lub kubaturowych; możliwy dalszy podział ze względu na obiekty: drogowe, mieszkaniowe, przemysłowe, itp.
	projekty realizowane w sektorze usług	wynik ich realizacji ma zwykle charakter niematerialny; możliwy dalszy podział ze względu na branże: projekty edukacyjne, promocyjne, społeczne, badawczo-naukowe, itp.
okres realizacji projektu	projekty dochodowe	ograniczone czasowo do jednego okresu rozrachunkowego, prowadzone najczęściej w ramach istniejącej struktury organizacyjnej, np. danej firmy.
	projekty kapitałowe	czas realizacji obejmuje kilka okresów rozrachunkowych, wymagają zwykle bardziej złożonych struktur organizacyjnych
	projekty pośrednie	realizacja obejmuje kilka okresów rozrachunkowych, nie wymagają jednak zmian w strukturze organizacyjnej
charakter produktu projektu	projekty twarde	ich wynikiem są namacalne, fizyczne, materialne produkty
	projekty miękkie	ich wynikiem są nienamacalne produkty lub usługi, posiadające trudno mierzalne parametry fizyczne
	projekty mieszane	kombinacja dwóch wcześniejszych grup
„głębokość zmian” wywołana przez projekt	projekty strategiczne	wysoka kompleksowość, realizowane zwykle w długim czasie, prowadzą do zmian charakteru całej organizacji
	projekty systemowe	średnia kompleksowość, realizowane zwykle w 1-2-letnim okresie czasu, prowadzą do zmian o charakterze procesowym/ produktowym
	projekty operacyjne	niska kompleksowość, realizowane w krótkim czasie, prowadzą do zmian operacyjnych w ramach procesu w zakresie osób, miejsca, czasu i środków
sposób przeprowadzenia inwestycji	projekty <i>greenfield</i>	ukierunkowane na realizację projektu od podstaw na tzw. „zielonej łące”, tworzenie całkowicie nowej infrastruktury.
	projekty <i>brownfield</i>	realizacja projektu w oparciu o już istniejący majątek (infrastrukturę)

Szczegółowa typologia projektów publicznych		
funkcje sektora publicznego	projekty legislacyjne	polegające na tworzeniu lub modyfikacji aktów prawnych
	projekty stabilizacyjne	polegające na stabilizowaniu gospodarki: łagodzenie cykli koniunkturalnych, ograniczaniu bezrobocia, itp.
	projekty alokacyjne	związane z alokacją zasobów w gospodarce: projekty edukacyjne, bezpieczeństwa, ekologiczne, itp.
	projekty redystrybucyjne	odnoszące się do podziału dóbr wytworzonych przez społeczeństwo: wyrównywanie szans społecznych, itp.
oddziaływanie efektów projektu publicznego	projekty międzynarodowe	skala oddziaływania efektów obejmuje obszar kilku krajów, zwykle realizowane przez instytucje publiczne poziomu krajowego
	projekty transgraniczne	skala oddziaływania efektów obejmuje obszar sąsiadujących krajów lub regionów, zwykle realizowane przez instytucje publiczne poziomu krajowego lub regionalnego
	projekty krajowe	skala oddziaływania efektów obejmuje obszar kraju, zwykle realizowane przez instytucje publiczne poziomu krajowego
	projekty regionalne	skala oddziaływania efektów obejmuje obszar regionu w jego granicach administracyjnych, zwykle realizowane przez instytucje publiczne poziomu regionalnego i/lub lokalnego
	projekty subregionalne	skala oddziaływania efektów obejmuje wyodrębniony obszar regionu
	projekty lokalne	skala oddziaływania efektów obejmuje zwykle obszar gminy, lokalny samorząd terytorialny, jest głównym inicjatorem i realizatorem, niekiedy we współpracy z innymi lokalnymi instytucjami publicznymi
	projekty sublokalne	skala oddziaływania efektów obejmuje wydzielony obszar danej gminy lub miejscowości, mogą być inicjowane i realizowane przy zaangażowaniu lokalnej społeczności
wpływ efektów na grupy podmiotów lub dziedziny	projekty sektorowe	zorientowane na wybraną grupę podmiotów gospodarczych lub grupę społeczną
	projekty horyzontalne lub funkcjonalne, w tym ze względu na specyfikę celów projektu publicznego	odnoszą się do rozwiązywania problemów w wybranych dziedzinach aktywności społeczno-gospodarczej
	• projekty społeczne	ukierunkowane na szeroko rozumiane wyrównywanie szans rozwoju i aktywizację społeczeństwa
	• projekty gospodarcze	tworzenie warunków do rozwoju podmiotów gospodarczych i okołobiznesowych
	• projekty środowiskowe	realizowane w zakresie ochrony środowiska naturalnego i kulturowego
	• projekty infrastrukturalne	zorientowane na tworzenie materialnych warunków umożliwiających przemieszczanie ludzi, dóbr, informacji.

Źródło: opracowanie własne m.in. na podstawie: A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności projektów publicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2008, s. 24-31.

W. Rogowski podkreśla, iż niezmiernie ważny jest podział projektów inwestycyjnych ze względu na rodzaj zależności ekonomicznej między ich korzyściami, który obrazuje

wpływ realizacji jednego projektu na korzyści osiągane w innym przedsięwzięciu. Na tej podstawie wyróżnia:

- projekty niezależne – wpływ taki nie istnieje,
- projekty zależne – wpływ istnieje, w tym:
 - projekty o zależności ekonomicznej dodatniej – korzyści generowane przez jeden projekt powodują wzrost korzyści w innym (efekt synergii, projekty komplementarne), najwyższym stopniem takiej zależności jest występowanie projektów wzajemnie uwarunkowanych, gdzie realizacja jednego projektu nie może się odbyć bez realizacji drugiego.
 - projekty o zależności ekonomicznej ujemnej – realizacja jednego projektu powoduje spadek korzyści w innym (efekt kanibalizmu, projekty substytucyjne), najwyższym stopniem takiej zależności jest występowanie projektów wzajemnie się wykluczających, gdzie realizacja jednego powoduje konieczność rezygnacji i innego⁵⁵.

Natomiast ze względu na rozłożenie w czasie efektów projektu, w literaturze wskazuje się na ich podział na:

- typowe (konwencjonalne, klasyczne) – gdzie zmiana znaku efektów, wyrażonych zwykle jako przepływy pieniężne generowane przez projekt, z ujemnego na dodatni (rzadziej odwrotnie) następuje tylko raz w całym okresie życia projektu.
- nietypowe (nieklasyczne, niekonwencjonalne) - gdzie zmiana znaku efektów, może występować kilka razy, kierunek przepływów w kolejnych okresach ulega zmianom:
 - dodatni strumień na początku, następnie ujemny i znów dodatni – w przypadku sprzedaży przez podmiot już posiadanego majątku, w celu wydatkowania tak uzyskanego kapitału na realizację nowego projektu;
 - ujemny strumień na końcu – w przypadku wejścia projektu w fazę spadkową (trudności ze sprzedażą produktów projektu) lub koniecznością poniesienia istotnych wydatków zamykających projekt (kopalnie, składowiska odpadów, elektrownie jądrowe, itp.)⁵⁶

Jak wskazuje M. Pawlak, w praktyce, klasyfikując dany projekt powinniśmy opierać się na kilku kryteriach podziału. Jest to szczególnie istotne w momencie określania projektów ze względu na ich zakres, skalę, identyfikację potencjalnych efektów, czas realizacji, co ma z kolei niebagatelny wpływ na odpowiednie podejście do analizy i oceny ich opłacalności

⁵⁵ W. Rogowski, *Rachunek efektywności* ..., op.cit., s. 19-20.

⁵⁶ J. Listkiewicz i in., *Metody realizacji* ..., op.cit., s. 31-32.

i efektywności, jak również na poziom ryzyka związanego z realizacją danego przedsięwzięcia.⁵⁷

Z kolei R. Wysocki i R. McGary dokonują podziału projektów na cztery typy: A, B, C i D. Przyporządkowanie do danego typu dokonywane jest na podstawie profilu projektu, który jest określany w oparciu o kilka kryteriów, m.in.: czas realizacji, ryzyko, złożoność, rodzaj wykorzystywanej technologii i prawdopodobieństwo wystąpienia problemów⁵⁸ (tabela 4).

Tabela 4. Klucz do automatycznej klasyfikacji projektów

Typ projektu	Czas realizacji	Ryzyko	Złożoność	Rodzaj wykorzystywanej technologii	Prawdopodobieństwo wystąpienia problemów
A	powyżej 18 miesięcy	wysokie	duża	nieużywana wcześniej	prawie stuprocentowe
B	9-18 miesięcy	średnie	średnia	znana organizacji w zakresie podstawowym	wysokie
C	3-9 miesięcy	niskie	mała	używana wcześniej w wąskim zakresie	umiarkowane
D	poniżej 3 miesięcy	bardzo niskie	bardzo mała	sprawdzona	prawie zerowe

Źródło: R. Wysocki, R. McGary, *Efektywne zarządzanie projektami*, Wydanie III, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2005, s. 59.

Przyporządkowanie projektu do jednego z typów pozwala określić metody, techniki i narzędzia niezbędne do właściwego jego zaplanowania, analizy, oceny i wdrożenia. Stanowi więc podstawę jego właściwej realizacji i zmniejsza ryzyko popełnienia błędu na etapie projektowania (np. w przypadku większych projektów⁵⁹ istnieje konieczność przeprowadzania bardziej pogłębionych analiz w celu określenia opłacalności i efektywności projektu – „głębia analizy”).

Specyficzną grupą projektów rozwojowych są tzw. *projekty europejskie*. Pod tym pojęciem rozumie się projekty realizowane w ramach polityki i przy współudziale Unii Europejskiej, w postaci finansowania lub współfinansowania. Za odrębnym traktowaniem tych projektów przemawia kilka argumentów:

⁵⁷ M. Pawlak, *Zarządzanie projektami*, PWE, Warszawa 2006, s. 20.

⁵⁸ R. Wysocki, R. McGary, *Efektywne zarządzanie ...*, op.cit., s. 57.

⁵⁹ np. w nomenklaturze europejskiej przyjętej na potrzeby finansowania projektów z funduszy europejskich przez „projekty większe” rozumie się projekty powyżej 1 mln EUR, Rozporządzenie Rady (WE) nr 1341/2008 z dnia 18 grudnia 2008 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1083/2006 ustanawiające przepisy ogólne dotyczące EFRR, EFS i FS w odniesieniu do niektórych projektów generujących dochody.

- podlegają wspólnym regułom i regulacjom europejskim (ograniczona dowolność ich planowania i realizacji, konieczność opierania się o nomenklaturę organizacji w zakresie używanego słownictwa, metodologii oceny, finansowania, itp.);
- są różnorodne, realizowane w dużej liczbie i przy zaangażowaniu dużych zasobów pieniężnych (konieczność skutecznego i efektywnego ich wykorzystywania, konieczność standaryzacji i sformalizowania);
- do procesu ich realizacji włączane są bardzo często szerokie grupy uczestników, wywodzące się z różnych środowisk (konieczność pomocy i przekazania podstawowej wiedzy w zakresie zarządzania projektami, stworzenia wspólnego aparatu pojęciowego, zasad, metod i technik zarządzania)⁶⁰.

Z pojęciem projektu, a w szczególności z projektem europejskim, związane są jeszcze ściśle inne terminy, tj. program i polityka. Program, w nomenklaturze projektów europejskich, to „skoordynowana seria różnych projektów, dla których istnieje jasno zdefiniowany ramowy cel polityczny, budżet i terminy realizacji”⁶¹ lub „grupy powiązanych ze sobą projektów, realizowane w skoordynowany sposób dla osiągnięcia wspólnego celu nadrzędnego, niemożliwego do osiągnięcia przez poszczególne projekty osobno”⁶².

M. Trocki i B. Grucza podkreślają, iż projekty mogą być realizowane osobno lub w grupach, które to grupy tworzą programy lub portfele projektów. Portfele projektów to grupy powiązanych lub niepowiązanych projektów realizowanych i zarządzanych w ramach jednej instytucji (organizacji). Zwykle tworzone są dla finansowania małych projektów, dla których nie opłaca się przygotowywać odrębnych projektów. Z kolei programy są kategorią nadrzędną w stosunku do projektów, czyli w ramach programów możemy mieć do czynienia z realizacją wielu projektów i to zwykle przez kilka różnych podmiotów. Programy tworzone są z zamiarem osiągnięcia celów nadrzędnych, powiązanych z określoną polityką. Polityka definiowana jest natomiast jako zbiór strategicznych zasad, celów i wytycznych, o charakterze ogólnym i długookresowym, wyznaczających kierunki postępowania w określonych dziedzinach⁶³.

⁶⁰ M. Trocki, B. Grucza, (pod red.), *Zarządzanie projektem* ..., op. cit., s. 14-15.

⁶¹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., s. 283.

⁶² M. Bonikowska i in., *Podręcznik zarządzania projektami* ..., op.cit., s. 8.

⁶³ M. Trocki, B. Grucza, (pod red.), *Zarządzanie projektem* ..., op. cit., s. 15.

1.3. Ocena opłacalności i efektywności projektów inwestycyjnych

1.3.1. Istota i rodzaje oceny projektów inwestycyjnych

Realizacja przedsięwzięć rozwojowych, bez względu na to czy jest inicjowana przez podmioty gospodarcze funkcjonujące na rynku, czy podejmowana jest na podstawie wyboru publicznego, czy przy połączeniu obu mechanizmów zawsze powoduje wyłączenie rzadkich czynników wytwórczych z alternatywnego zastosowania. Z każdym projektem inwestycyjnym wiąże się ponoszenie określonych kosztów przez inwestorów oraz oczekiwanie w zakresie równoważenia ich mniejszymi lub większymi korzyściami osiąganymi niekiedy przez bardzo zróżnicowane podmioty. Każdy projekt wymaga więc właściwego podejścia w zakresie oceny zasadności jego realizacji.

W słowniku języka polskiego *ocena* to „wartościujący sąd, opinia o czymś, kimś”. Ocena definiowana jest również jako „określenie lub określanie wartości, znaczenia czegoś; wydanie lub wydawanie wartościującego sądu, opinii o czymś”⁶⁴. To również dokładna analiza rzeczy lub sytuacji wyrażona w liczbach, dokonana w celu wydania opinii o nich zwłaszcza pozytywnej lub negatywnej⁶⁵. W języku angielskim odpowiednikiem pojęcia *ocena* jest termin *appraisal* lub *evaluation*.

L. Kurowski wskazuje, że termin *ocena* nie jest ujednolicony zarówno w polskiej, jak i zagranicznej literaturze. W języku angielskim terminem *appraisal* określa się zwykle ocenę dokonaną przed zrealizowaniem projektu (*ex-ante*), zaś pojęcie *evaluation* dotyczy oceny po realizacji przedsięwzięcia (*ex-post*), decydujące jest więc w tym względzie kryterium czasu. Jednocześnie podkreśla, że termin *appraisal* w Wielkiej Brytanii jest odnoszony do całego procesu przygotowania studium wykonalności projektu, zaś w bankach termin ten oznacza ocenę dokumentów złożonych przez inwestorów w celu pozyskania kredytu na inwestycję⁶⁶.

W terminologii wykorzystywanej przez Komisję Europejską m.in. w obszarach realizacji polityki regionalnej, pojęcie oceny (ewaluacji) definiowane jest jako proces określania wartości czegoś lub produkt tego procesu. Przez ocenę (ewaluację) należy rozumieć

⁶⁴ B. Dunaj (red.), *Język polski: współczesny słownik języka polskiego. Tom 2, O-Ż*, Wydawnictwo Langenscheidt Polska, Warszawa 2007, hasło – „ocena”, s. 1050.

⁶⁵ M. Bańko (red. nac.), *Słownik Języka Polskiego PWN, Tom I*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 1086.

⁶⁶ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 13.

określenie wartości w odniesieniu do wcześniej zdefiniowanych kryteriów i w oparciu o odpowiednie informacje⁶⁷.

H. Voogd ocenę (ewaluację) definiuje jako obiektywizację określonej sytuacji, która powstała w wyniku dokonania pewnych działań, w celu określenia jej wartości (wartościowanie)⁶⁸.

Niektórzy autorzy⁶⁹ podkreślają, iż pojęcie *ewaluacja* lepiej odzwierciedla problematykę związaną z oceną programów i projektów o charakterze społeczno-gospodarczym, odnosząc je jednak do oceny *ex-post*. Jednocześnie wskazują, iż w polskojęzycznych opracowaniach zatwierdzonych przez międzynarodowe organizacje (m.in. w ramach grantu Banku Światowego na stworzenie w Polsce systemu monitoringu i oceny⁷⁰) stosowane jest przede wszystkim pojęcie *ocena*. Z tego też względu proponują stosowanie pojęcia *ocena* i *ewaluacja* jako synonimów.

Podobne podejście prezentuje na swej stronie internetowej Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) wskazując, iż ewaluacja to ocena wartości programu lub projektu w oparciu o określone kryteria⁷¹.

Mając na względzie różnice jakie istnieją pomiędzy powyżej rozpatrywanymi pojęciami (głównie zakres pojęcia) oraz z uwagi na zawężony obszar poddawany analizie w niniejszej rozprawie (opłacalność finansowa i efektywność ekonomiczna projektów), z punktu widzenia autora zasadnym wydaje się stosowanie, w dalszej części pracy, pojęcia *ocena*, dodatkowo odnosząc je w głównej mierze do wszelkich działań dokonywanych przed realizacją projektu (*ocena ex-ante projektu*).

W zakresie procesu oceny projektów, można wskazać na kilka kryteriów określających rodzaje oceny projektów. Pierwszym z nich, o którym wspomniano przy okazji

⁶⁷ European Commission, *Evalsed: the Resource for the Evaluation of Socio-economic Development, The Guide of Regional Policy – Inforegio*, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/guide/index_en.htm, dostęp: 05.06.2010

⁶⁸ J. H. Voogd, *Multicriterial Evaluation for Urban and regional Planning*, Pion Ltd., London 1983, s. 15

⁶⁹ T. Kierzkowski, *Ocena (ewaluacja) programów i projektów o charakterze społeczno-gospodarczym w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2002, s. 10; K. Olejniczak, *Teoretyczne podstawy ewaluacji ex-post*, [w:] A. Haber (pod red.), *Ewaluacja ex-post Teoria i praktyka badawcza*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2007, s. 15-16.

⁷⁰ *System monitoringu i oceny funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności w Polsce*, Zespół do spraw monitoringu wdrażania oraz ewaluacji programów finansowanych z funduszy pomocowych, Grant Banku Światowego, Warszawa 2001, s. 11. Zespół w dokumencie powołuje się na *Rozporządzenie Rady Europejskiej nr 1260/1999 z 21 czerwca 1999 r. wprowadzającego ogólne zasady Funduszy Strukturalnych*, gdzie wykorzystywane jest przede wszystkim pojęcie „ocena”

⁷¹ *Ewaluacja programów pomocowych*, informacje na stronie internetowej Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, <http://www.parp.gov.pl/index/index/1423>

prezentowanych definicji, i zarazem najczęściej stosowanym jest kryterium czasu. Na jego podstawie możemy wyróżnić:

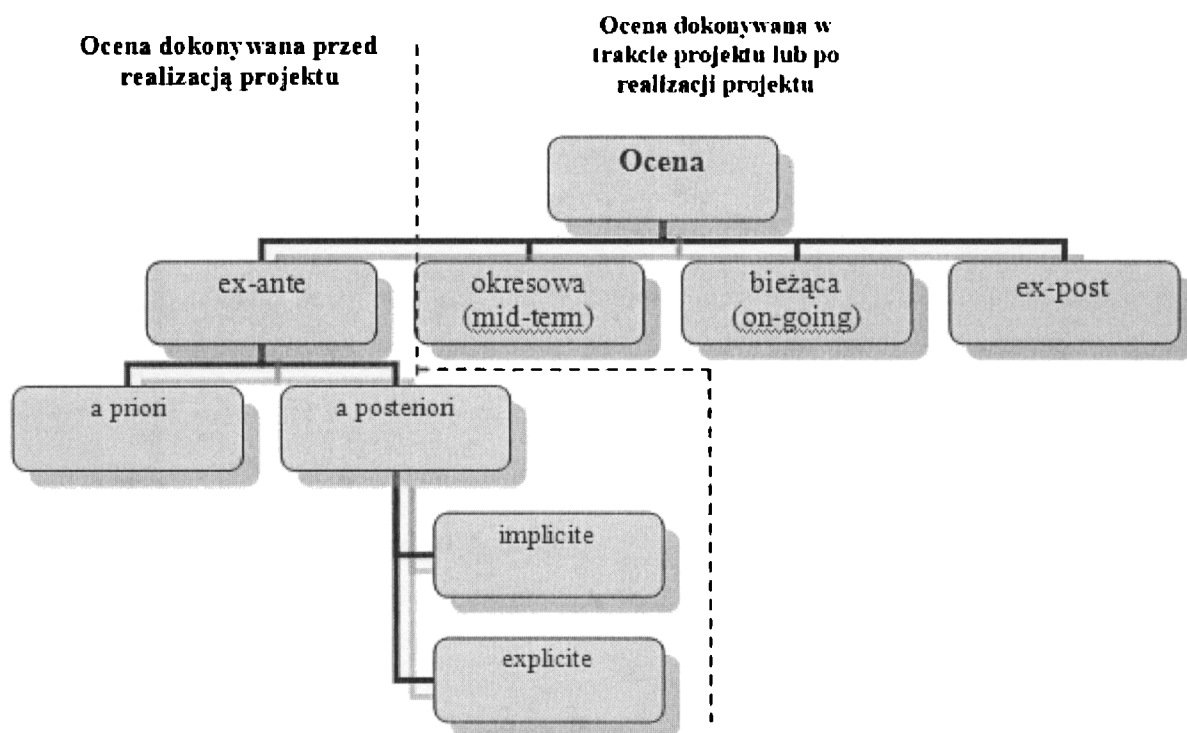
- ocenę dokonywaną na etapie formułowania i planowania projektu - ocena *ex-ante* – dokonywana przed jego faktyczną realizacją, dając m.in. informację na temat: zapotrzebowania na określone działania w projekcie, modyfikacji zakresu merytorycznego przedsięwzięcia, jak również jego spójności, opłacalności czy efektywności, jej efektem są zwykle dokumenty w postaci studiów wykonalności; może również stanowić jeden z istotnych elementów opracowywania strategii rozwoju organizacji.
- ocenę dokonywaną w trakcie lub po realizacji projektu, w tym:
 - ocenę okresową, śródokresową (*mid-term*) - dokonywana w toku realizacji projektu, w większości przypadków w ściśle określonym terminie (np. połowa okresu realizacji projektu), głównym zadaniem tego rodzaju oceny jest weryfikacja wyników oceny *ex-ante*, oraz ewentualna modyfikacja jej założeń i dostosowanie do rzeczywistych warunków, ocena ta powinna kończyć się praktycznymi wdrożeniami i rekomendacjami, stanowi podstawę do oceny następnych okresów realizacji projektu.
 - ocenę bieżącą (*on-going*) – dokonywana w toku realizacji projektu, jednak bez ściśle określonego terminu jej przeprowadzania, przeprowadzana w sytuacji wykrycia nieprawidłowości i odchyłeń od założonych wskaźników⁷².
 - ocenę *ex-post* – wykonywana po zrealizowaniu projektu, w związku z czym nie daje możliwości dokonywania zmian w projekcie, którego dotyczy, stanowi jednak istotne źródło informacji (dobrych praktyk) dla innych podobnych przedsięwzięć, które mogą być realizowane w przyszłości, na jej podstawie dokonuje się ostatecznej weryfikacji pierwotnie założonych efektów, wskaźników, celów projektu⁷³.

Druga grupa ocen ma mniejsze znaczenie na etapie planowania i oceny projektów gospodarczych. Związana jest on głównie z procesem zarządzania projektem, dlatego nie będzie poddana szczegółowemu omówieniu.

⁷² Ma ona charakter zbliżony do *monitoringu* (*monitorowania*), które oznacza „systematyczną obserwację wyselekcjonowanych wskaźników obrazujących dynamikę i strukturę zjawisk objętych celami projektów, programów mającą na celu zapewnienie informacji zwrotnych na temat zgodności przebiegu realizacji tych dokumentów z ich harmonogramem”, Portal Funduszy Europejskich, <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/slownik/Strony/Monitorowanie.aspx>, dostęp: 12.04.2010.

⁷³ J. Górniak, *Ewaluacja jako instrument współczesnej polityki gospodarczej* [w:] A. Haber, M. Szałas (pod red.), *Ewaluacja wobec wyzwań stojących przed sektorem finansów publicznych*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości Warszawa 2009, s. 18-19; J. H. Voogd, *Multicriterial Evaluation for ...*, op.cit., s. 15-17.

Natomiast ocenę *ex-ante*, jak wskazuje H. Voogd, można poddać dekompozycji na dwa podtypy: *a priori* i *a posteriori*. Pierwsza z nich wykorzystywana jest w sytuacji gdy wybór prawdopodobnych alternatyw projektu nie jest wyraźnie określony, natomiast druga zakłada skończony zbiór prawdopodobnych alternatyw projektowych. W ramach oceny *a posteriori* dokonuje się dalszej dekompozycji na dwa podtypy: ocena *implicite* i *explicite*. W ramach oceny *explicite* działania w obszarze systemowej analizy ostatecznych alternatyw, koncentrują się na mierzalności ostatecznych efektów projektu. Natomiast ocena *implicite* kładzie nacisk na partycypację i negocjacje między wszystkimi uczestnikami procesu decyzyjnego. Schematycznie rodzaje ocen ze względu na kryterium czasu prezentuje rysunek 4.

Rysunek 4. Rodzaje ocen projektu względu na kryterium czasu

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. H. Voogd, *Multicriterial Evaluation for Urban and Regional Planning*, Pion Ltd., London 1983, s. 16

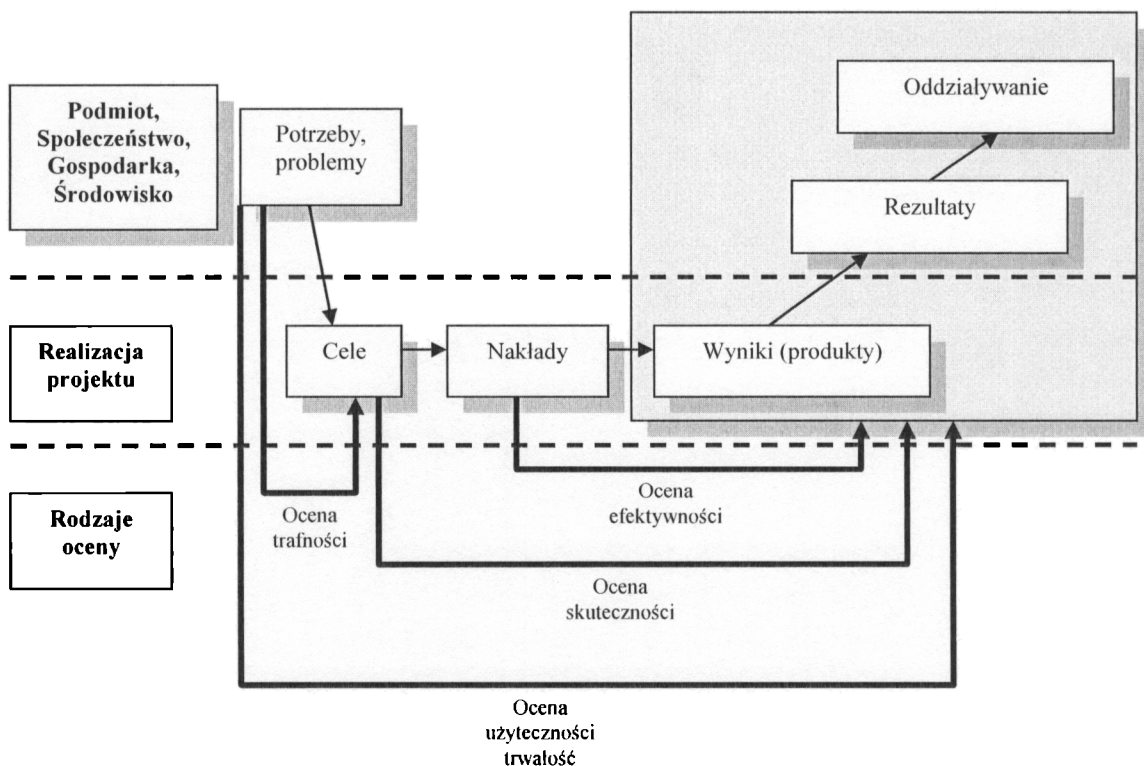
Z kolei w dokumentach metodologicznych Komisji Europejskiej wskazuje się na kryterium celu jako podstawę określania rodzajów oceny *ex-ante* dla projektów finansowanych z funduszy europejskich⁷⁴, wyróżniając:

- ocenę efektywności,

⁷⁴ Nowy okres programowania 2007-2013. Metodologiczny dokument roboczy. Projekt dokumentu roboczego dot. ewaluacji *ex-ante*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska 2005, s. 7.

- ocenę skuteczności,
- ocenę trafności (określenie zgodność celów projektu z potrzebami podmiotu, grupy społecznej, regionu, kraju, itp.),
- ocenę użyteczności (porównanie potrzeb z osiągnięciami danego projektu),
- ocenę trwałości (określenie trwałości efektów projektu po jego zakończeniu).

Ilustracją dla zaprezentowanego podziału ocen *ex-ante* ze względu na cel jest rysunek 5.

Rysunek 5. Rodzaje ocen *ex-ante* według kryterium celu w odniesieniu do procesu realizacji projektu

Źródło: opracowanie własne na podstawie Nowy okres programowania 2007-2013. Metodologiczny dokument roboczy. Projekt dokumentu roboczego dot. ewaluacji *ex-ante*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, 2005, s. 7; European Commission, *The Ex-Ante Evaluation of the Structural Funds interventions*, Brussels 2000, s. 6.

Zaprezentowane podejście w zakresie ocen *ex-ante* uwidacznia się w postaci konkretnych narzędzi planowania i oceny projektów. Jednym z nich jest macierz logiczna projektu (*ang. logical framework* lub *logframe matrix*). Wspomaga ona proces definiowania planowania, realizacji i ewaluacji projektów. Ma charakter dynamiczny i powinna być wykorzystywana do ponownych analiz, ocen i wprowadzania zmian w projektach w miarę postępu ich realizacji. Macierz logiczna umożliwia więc definiowanie projektu z uwzględnieniem wstępnie zidentyfikowanych problemów i przy określeniu jasnych i trwałych celów. Zaletą macierzy jest to, że zapewnia ona przejrzystość i jest pomocna przy omawianiu wszystkich możliwych koncepcji projektu. Wspomaga ona przede wszystkim działania planistyczne oraz

podejmowanie decyzji przez grupę złożoną z wielu interesariuszy, w tym inwestora⁷⁵. Stanowi też jedno z narzędzi weryfikacji projektu w ramach programów pomocowych przed udzieleniem wsparcia – w takim ujęciu pełni funkcję kontrolną na etapie aplikowania.

Podział ocen ze względu na podmiot ją dokonujący i źródło finansowania, stanowi kolejne kryterium różnicujące podejście do oceny projektu. Na tej podstawie można wskazać na ocenę wykonywaną przez:

- podmiot prywatny wydatkujący środków prywatne
- podmiot prywatny wydatkujący środków publiczne (np. dotacje z funduszy europejskich)
- podmiot publiczny wydatkujący środki publiczne.

Różnice pomiędzy poszczególnymi podejściami do oceny będą odnosiły się przede wszystkim do zakresu efektów w niej zawartych, tj. w przypadku projektów finansowanych ze środków prywatnych będą uwzględniane wyłącznie te, które mają wymiar finansowy i wpływają na wynik osiągany przez samego inwestora. W przypadku pozostałych ocen pod uwagę, oprócz aspektów finansowych, będą brane również elementy wpływu na szeroko pojmowane otoczenie projektu i gospodarkę (lokalną, regionalną, itp.). W tej grupie projektów możemy mieć również do czynienia z tzw. audytem efektywnościowym, który definiowany jest jako „systematyczny, celowy i zorganizowany proces rzetelnej, obiektywnej i niezależnej oceny planowych, realizowanych i zakończonych polityk, programów i projektów publicznych oraz oceny bieżącego funkcjonowania jednostek sektora finansów publicznych w oparciu o kryteria gospodarności, efektywności i skuteczności ich działań”.⁷⁶

W zależności od powiązania z projektem podmiotu przeprowadzającego ocenę możemy również wyróżnić:

- ocenę wewnętrzną - dokonywana jest ona we własnym zakresie przez podmiot będący właścicielem projektu i przy wykorzystaniu własnych zasobów (głównie informacyjnych i ludzkich), zwykle dotyczy działań bieżących;
- ocenę zewnętrzną - zlecana instytucji niezależnej, zewnętrznej, zwykle dotyczy działań, decyzji, czy projektów strategicznych dla podmiotu wdrażającego.

⁷⁵ Z uwagi na szeroki zakres poruszonej tematyki oraz bogatą literaturę w tym obszarze, problematyka ta nie będzie w tym miejscu szerzej omawiana. Więcej np.: B. Puszczewicz, E. Wosik, *Zarządzanie cyklem projektu. Przewodnik metodyczny*, Fundacja „Fundusz Współpracy”, Warszawa 2007, s. 19 i nast.; W. Monkiewicz, G. Rzeźnik, M. Wojda, *Zarządzanie cyklem projektu. Skuteczne aplikowanie i zarządzanie projektami europejskimi w małych organizacjach pozarządowych*, Polski Instytut Demokracji Lokalnej, Warszawa 2009, s. 23 i nast.

⁷⁶ J. Górniak, *Ewaluacja jako instrument ...*, op.cit., s. 17.

Ocena zlecona podmiotom zewnętrznym zwykle ma charakter bardziej obiektywny i dokonywana jest przez osoby posiadające doświadczenie w tym zakresie. Jest ona jednak bardziej kosztowna niż dokonywana przy wykorzystaniu własnych zasobów.

W literaturze odnaleźć można również podział ocen ze względu na obszar projektu, którego dotyczą. Takie podejście do oceny przejawia się bardzo często w postaci kolejnych rozdziałów dokumentów, w których dokonuje się charakterystyki i oceny projektów (m.in. studia wykonalności projektów). Na podstawie tego kryterium można wskazać na:

- ocenę rynkowej części projektu (w projektach niedochodowych i infrastrukturalnych jest to ocena potrzeb realizacji projektu)
- ocenę technicznej części projektu,
- ocenę finansową,
- ocenę instytucjonalną i organizacyjną,
- ocenę ekonomiczną,
- ocenę społeczną,
- ocenę środowiskową (wpływu na środowisko naturalne)⁷⁷.

Jak wskazuje L. Kurowski wszystkie rodzaje projektów będą wymagać trzech pierwszych ocen, tj.: oceny rynkowej, technicznej i finansowej. W przypadku pozostałych ocen ich przeprowadzenie będzie zależało od rodzaju projektu, z którym oceniający będzie miał do czynienia (np. ocena instytucjonalna czy społeczna głównie dla projektów sektora publicznego)⁷⁸.

Podobne podejście w odniesieniu do kryterium obszaru oceny w ramach projektu prezentują W. Frenkiel i A. Drobnia. Wyróżniają oni cztery podstawowe grupy ocen:

- ocenę efektywności finansowej,
- ocenę ekonomiczną,
- ocenę społeczną,
- ocenę środowiskową⁷⁹.

Jak wskazano powyżej jednym z podstawowych celów dokonywania oceny projektu inwestycyjnego jest określenie jego efektywności.

W literaturze przedmiotu pojęcie *efektywność* odnoszone jest do wielu obszarów funkcjonowania podmiotów gospodarczych, z tego też względu definiowane jest na różne

⁷⁷ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 13

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ W. Frenkiel, A. Drobnia, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 119 i nast.

sposoby, w zależności od kontekstu jego zastosowania⁸⁰. Najczęściej jednak efektywność prezentowana jest jako rezultat podjętych działań, opisany relacją uzyskanych efektów (wyników) do poniesionych nakładów⁸¹. Do oceny efektywności w ujęciu ilościowym stosuje się szereg wskaźników efektywności (WE), które mogą posiadać różną postać⁸²:

1. $WE = \frac{E}{N}$, jako relacja efektów (E) do nakładów (N), (niekiedy też prezentowany w relacji nakłady do efektów), przyjmuje wartość względną;
2. $WE = \frac{E - N}{N}$, jako relacja różnicy efektów i nakładów do nakładów, przyjmuje wartość względną;
3. $WE = E - N$, jako różnica pomiędzy efektami a nakładami; przyjmuje wartość bezwzględną.

Podobnie do postaci wskaźników efektywności podchodzi S. Nowosielski wskazując, iż mogą być one określone i prezentowane w sposób ilorazowy (np. wskaźniki ROA, ROI, itp.) oraz w sposób różnicowy (np. kwota zysku)⁸³. Podkreśla jednocześnie, że nakłady mogą być rozpatrywane zarówno w sposób kosztowy, jak i zasobowy⁸⁴.

Ten sam autor wskazuje również na dużą swobodę i brak jednoznaczności w zakresie używania pojęcia efektywności i powiązanych z nim terminów racjonalność, skuteczności i sprawności, które bardzo często traktowane są jako synonimy, czego skutkiem jest interpretowanie wskaźników pomiaru skuteczności, podobnie jak wskaźników efektywności. Ta niejednoznaczność wynika z faktu, iż oba terminy pochodzą od łacińskiego określenia *efficere*, tj. wydobywać, wyciągać, powodować, sprawiać. Dlatego też na omawiane terminy

⁸⁰ A. Ćwikala-Małys, W. Nowak, *Wybrane metody pomiaru efektywności podmiotu gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, s. 169.

⁸¹ P. Sulmicki, *Planowanie i zarządzanie gospodarcze*, PWE, Warszawa 1978, s. 137; J. Penc, *Leksykon biznesu*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 1997, s. 99; R. Brajer-Marczak, *Czynniki warunkujące poprawę efektywności przedsiębiorstw wdrażających systemy zarządzania jakością*, [w:] T. Dudycz (red.) *Mikroekonomiczne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008, s. 1.

⁸² Por. R. Roszkiewicz, *Podstawy gospodarki miejskiej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1997, s. 61.

⁸³ W literaturze wskazuje się niekiedy, iż konstrukcja wskaźników efektywności w postaci ilorazu nie pozwala na uwzględnianie wielu wymiarów działalności podmiotu, stąd propozycja pomiaru efektywności przy wykorzystaniu np. metod parametrycznych i nieparametrycznych. Zob. np.: A. Ćwikala-Małys, W. Nowak, *Nieparametryczne i parametryczne metody pomiaru efektywności* [w:] G. Borys, *Nauki o finansach*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 61, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 197 i nast.

⁸⁴ S. Nowosielski, *Skuteczność i efektywność realizacji procesów gospodarczych*, [w:] T. Dudycz (red.) *Mikroekonomiczne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008, s. 40-41.

proponuje spojrzeć z prakseologicznego punktu widzenia, gdzie sprawność działania posługuje się pojęciami: skuteczności, korzystności, ekonomiczności i racjonalności⁸⁵.

M. Jaworek i A. Szostek podkreślają, iż efektywność projektu inwestycyjnego wynika z racjonalności, która oparta jest jednocześnie na skuteczności i ekonomiczności. Definiują one racjonalność, jako ludzkie działania oparte na rozumnym wyborze określonego wariantu działania spośród wszystkich dostępnych. Jako parametry racjonalnego działania człowieka wskazują: zasadność, celowość i sprawność. Jednocześnie zwracają uwagę na różnice pomiędzy racjonalnością a efektywnością. W przypadku efektywności mamy do czynienia z możliwością skwantyfikowania efektów i nakładów, w przypadku racjonalności efekty i nakłady nie mogą być wyrażone liczbowo, lecz są identyfikowane w sposób intuicyjny⁸⁶.

Sprawność, w ich mniemaniu, to złożony parametr racjonalności, na który, w najszerszym ujęciu, składają się skuteczność i ekonomiczność. Skuteczność to z kolei pozytywnie oceniana zgodność rezultatu działania z zaplanowanym celem, zaś ekonomiczność jest utożsamiana z gospodarnością działania. Ta gospodarność może, w przypadku podejmowanych działań i decyzji, być rozpatrywana z punktu widzenia dwóch podejść, tj. jako:

- uzyskanie założonego efektu przy minimalnych nakładach;
- maksymalizacja efektu przy założonym poziomie nakładów⁸⁷.

Podsumowując problematykę niejednoznaczności terminologicznej w zakresie efektywności i terminów pokrewnych, można za S. Nowosielskim wyróżnić dwa ujęcia efektywności:

- efektywność w wąskim znaczeniu – jest najbliższa ekonomiczności, korzystności, opłacalności⁸⁸.
- efektywność w szerokim znaczeniu – obejmuje praktycznie wszystkie kategorie sprawnościowe⁸⁹ (rysunek 6).

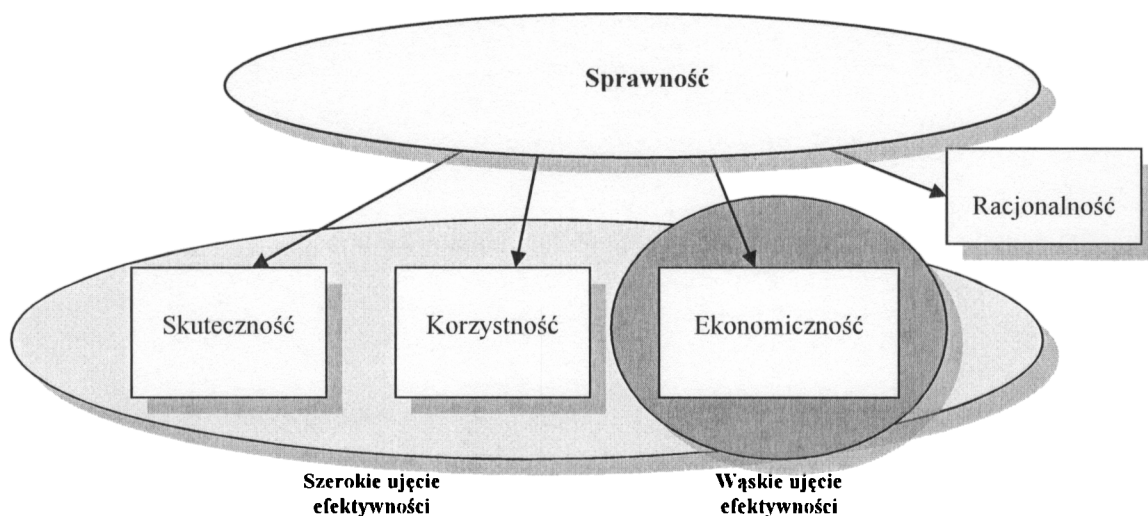
⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ M. Jaworek, A. Szostek, *Efektywność bezpośrednich inwestycji zagranicznych polskich przedsiębiorstw*, [W:] T. Dudycz (red.) *Uwarunkowania i prawidłowości gospodarcze wywierające wpływ na efektywność funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008, s. 11-12.

⁸⁷ European Commission, *Evalsed: the resource ...*, op. cit.

⁸⁸ Jak wskazuje S. Nowosielski „korzystność” to cecha działania oznaczonego dodatnio ze względu na przewagę nabytków nad ubytkami (podejście różnicowe), zaś ekonomiczność to ich stosunek (podejście wskaźnikowe, ilorazowe).

⁸⁹ S. Nowosielski, *Skuteczność i efektywność ...*, op.cit. s. 41.

Rysunek 6. Różne ujęcia efektywności na tle podstawowych kategorii sprawności

Źródło: S. Nowosielski, *Skuteczność i efektywność realizacji procesów gospodarczych*, [w:] T. Dudycz (red.) *Mikroekonomiczne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008, s. 41.

R. Brajer-Marczak proponuje, powołując się na koncepcję R.S. Kaplana i D.P. Nortona, wprowadzenie współzależnych wymiarów efektywności, w celu jej badania w każdym obszarze działalności przedsiębiorstwa. Wskazuje więc na efektywność z punktu widzenia:

- finansowego (zysk, stopa zysku);
- operacyjnego (efektywność procesów);
- rynkowego (stopień zaspokojenia potrzeb klientów, beneficjentów);
- rozwojowego (tworzenie nowych produktów, pozyskiwanie umiejętności)⁹⁰.

Podobne podejście możliwe jest do zastosowania w przypadku realizacji projektów inwestycyjnych, gdzie każdy z wymiarów może stanowić odrębny obszar badania, który w konsekwencji rzutować będzie na efektywność całego projektu.

W zależności od rodzaju projektu z którym mamy do czynienia, proces analityczny w ramach całościowego rachunku i oceny efektywności może składać się z kilku etapów. Przykładowo taka sytuacja występuje w przypadku realizacji projektów dofinansowanych z funduszy europejskich, gdzie w całym procesie oceny efektywności i wykonalności projektu wyróżnia się sześć kroków:

- określenie kontekstu i celów projektu,
- identyfikacja projektu,

⁹⁰ R. Brajer-Marczak, *Czynniki warunkujące poprawę efektywności ...*, op.cit., s. 1.

- analiza wykonalności i rozwiązań alternatywnych,
- analiza finansowa,
- analiza ekonomiczna,
- analiza ryzyka⁹¹.

Z powyższego wynika więc, że pomiar efektywności odgrywa decydującą rolę w ocenie projektów inwestycyjnych, gdyż dąży on do określenia zarówno samej opłacalności (zyskowności), jak i pośrednio ryzyka związanego z ich realizacją. Zapewnia więc poprawność realizacji projektu i umożliwia podjęcie optymalnej decyzji inwestycyjnej⁹².

W literaturze i opracowaniach dotyczących oceny projektów inwestycyjnych zwykle wskazuje się na dwa podejścia (obszary) wykonywania analiz⁹³. Kryterium decydującym o podziale jest sposób określania kategorii efektów i nakładów, które w zasadniczy sposób warunkowane jest charakterem podmiotu podejmującego decyzję o realizacji projektu, a co za tym idzie innym zestawem celów, jaki chce on osiągnąć. Można więc wyróżnić:

- typową ocenę finansowej opłacalności⁹⁴ projektów, dokonywaną przede wszystkim dla projektów sektora prywatnego, gdzie podstawowym kryterium opłacalności jest nadwyżka środków pieniężnych (nad wydatkowane nakłady) możliwa do osiągnięcia przez inwestora w wyniku realizacji przedsięwzięcia;
- ocenę ekonomicznej efektywności projektów, wykonywaną głównie dla projektów sektora publicznego, gdzie poza wydatkami i przychodami w finansowym rozumieniu

⁹¹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 27; M. Florio (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych: Przewodnik (Fundusz Strukturalny-EFRR, Fundusz Spójności i ISPA)*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, Bruksela 2002, s. 20.

⁹² M. Trocki, B. Grucza, (pod red.), *Zarządzanie projektem ...*, op. cit., s. 216-217.

⁹³ Zob. np.: L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit.; M. Trocki, B. Grucza, (pod red.), *Zarządzanie projektem ...*, op. cit.; W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit.; A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit.; M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit.; P. Belli i in., *Handbook on Economic Analysis of Investment Operations, Analytical Tools and Practical Applications*, World Bank, 1998, <http://siteresources.worldbank.org/INTCDD/Resources/HandbookEA.pdf>; *Benefit-cost Analysis Guide*, Treasury Board of Canada Secretariat, Ottawa, 1998, <http://www.tbs-sct.gc.ca/ri-qr/documents/gl-ld/analys/analys01-eng.asp>

⁹⁴ W dotychczasowych rozważaniach autor świadomie stosował wyłącznie pojęcie efektywności. Miało to na celu prezentację ogólnego i bardzo szerokie znaczenia tego terminu (cytowani autorzy), które stanowi wyraz rezultatu podjętych działań, opisanych relacją uzyskanych efektów (wyników) do poniesionych nakładów. W dalszej części opracowania dokonane zostanie rozróżnienie pomiędzy podejściem finansowym i ekonomicznym w kontekście stosowania terminu efektywność. Mianowicie w przypadku analizy i oceny finansowej mowa będzie o opłacalności, która jest podstawą podejmowania decyzji przez inwestorów prywatnych (opłacalność, zyskowność projektu). Pojęcie efektywności stosowane natomiast będzie wyłącznie w przypadku analizy i oceny ekonomicznej projektu, które w tym ujęciu obejmuje szersze otoczenie realizowanego przedsięwzięcia i są dokonywana w ramach ograniczonych zasobów danego obszaru (regionu, kraju). Autor zdaje sobie sprawę z faktu, iż w licznych opracowaniach pojęcie efektywności wykorzystywane jest również w przypadku analizy finansowej projektu, jednak takie nazewnictwo w dużej mierze jest „pozostałością” po systemie gospodarki centralnie planowanej, gdzie wszelkie działania, w tym projekty, plany, itp., ukierunkowane były na osiągnięcie określonego stopnia efektywności.

tych terminów, w ocenie brane są pod uwagę także koszty i korzyści zewnętrzne, efekty społeczne i środowiskowe, wpływ projektu na szeroko rozumiane otoczenie.

Ocenę każdego projektu można więc przeprowadzać zarówno z mikroekonomicznego (ocena finansowa), jak i makroekonomicznego (ocena ekonomiczna) punktu widzenia.⁹⁵ Rozróżnienie to będzie stanowiło podstawę rozważań w dalszej części pracy.

W przytoczonej powyżej literaturze i opracowaniach, wskazuje się na istotną zależność pomiędzy dwiema kategoriami działań, tj. *analizą* i *oceną*. Sama analiza jako metoda postępowania naukowego (z ekonomicznego punktu widzenia) definiowana jest, najogólniej rzecz ujmując, jako badanie zjawisk i procesów gospodarczych polegające na ich podziale na elementy składowe, wykrywaniu związków przyczynowych między nimi oraz identyfikowaniu przyczyn zmian zachodzących w badanym obiekcie jako całości⁹⁶. Analiza projektu to z kolei schemat analityczny umożliwiający ocenę wykonalności, opłacalności i efektywności projektu. Jest ona niezbędna dla ustalenia, czy przy uwzględnieniu projektów alternatywnych, proponowany projekt w wystarczającym stopniu przyczyni się do realizacji celów podmiotu, z którego perspektywy przeprowadzana jest analiza, aby realizacja projektu była uzasadniona⁹⁷.

Z przytoczonych definicji jasno wynika zależność obu pojęć. Wykonanie analizy całego projektu, czy też poszczególnych jego obszarów, jest podstawą do dokonania jego oceny. Analiza posiada charakter obiektywny, poznawczy i informacyjny, ocena zaś może być następstwem przeprowadzonej analizy i posiada, jak już wcześniej wskazywano, charakter sądu wartościującego, opinii o czymś. Zatem stosowanie obu pojęć w odniesieniu do projektu i poszczególnych jego elementów, jest jak najbardziej uzasadnione. Różnica między nimi wynika wyłącznie z kontekstu i przeniesienia siły ciężkości, bądź to na sam schemat analityczny w projekcie (np. analiza finansowa, analiza ekonomiczna, itp.), bądź ocenę na tej podstawie zasadności jego realizacji (ocena projektu z finansowego punktu widzenia, ocena projektu z ekonomicznego punktu widzenia)⁹⁸.

1.3.2. Opłacalność projektów inwestycyjnych

Jak wcześniej wskazano ocena projektów gospodarczych może być przeprowadzana m.in. z punktu widzenia finansowego i ekonomicznego (ekonomiczno-społecznego).

⁹⁵ T. Kamińska, *Makroekonomiczna ocena efektywności inwestycji infrastrukturalnych na przykładzie transportu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 129.

⁹⁶ L. Bednarski i in., *Analiza ekonomiczna przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1998, s. 10-11.

⁹⁷ *Przewodnik do analizy kosztów i ...*, op.cit., s. 152.

⁹⁸ Por. W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit., s. 324.

Zasadnicza różnica między tymi dwoma podejściami wynika z faktu, iż projekty sektora prywatnego w swym założeniu są projektami dochodowymi (nastawionymi na osiągnięcie dochodów). Inaczej jest z projektami sektora publicznego, gdyż w wielu sytuacjach nie będą one w stanie wygenerować środków w postaci przychodów w celu pokrycia kosztów związanych z realizacją inwestycji i późniejszych kosztów eksploatacji. W związku z tym różne będą kryteria oceny wspomnianych projektów, różny będzie też sposób analitycznego podejścia do szacowania ich opłacalności i efektywności, gdyż w drugim przypadku o ich zatwierdzeniu do realizacji nie będą mogły decydować wyłącznie kryteria finansowe.

Najważniejszymi podmiotami w zakresie realizacji projektów gospodarczych są inwestorzy, tj. osoby fizyczne lub prawne, które angażują swoje środki pieniężne z myślą osiągnięcia korzyści w przyszłości. Środki te, w przypadku projektów komercyjnych, wydatkowane są przede wszystkim na tworzenie (budowę, rozbudowę lub modernizację) niezbędnej infrastruktury, budynków, budowli, zakup środków transportu, wyposażenia, w tym maszyn i urządzeń, a także nabycie surowców, materiałów i towarów niezbędnych do rozpoczęcia działalności: produkcji, handlu bądź świadczenia usług. Podjęcie takiej decyzji wiąże się po pierwsze z „unieruchomieniem” zaangażowanych środków na pewien okres, po drugie pojawieniem się ryzyka związanego z utratą części lub całości zainwestowanych w to przedsięwzięcie środków, po trzecie nie osiągnięciem zakładanego zwrotu z realizowanej inwestycji w wyniku wystąpienia negatywnych zjawisk wcześniej nie przewidzianych, które mogą spowodować, iż projekt bez względu na to czego dotyczył, będzie skazany na niepowodzenie.

Z tego właśnie powodu dokonuje się szeregu analiz, a na ich podstawie oceny planowanego do realizacji przedsięwzięcia, które w przypadku projektu komercyjnego (prywatnego) sprowadza się przede wszystkim do pytania: czy planowany projekt będzie: opłacalny, zyskowny, rentowny, a jeśli tak to jak wysoka będzie ta opłacalność?

Odpowiedź na tak sformułowane pytania może przynieść przeprowadzona ocena opłacalności finansowej projektu. Ma ona na celu określenie, czy i w jakim stopniu badany projekt osiąga założone efekty (wyniki) w relacji do nakładów z finansowego punktu widzenia⁹⁹.

Efektem analizy finansowej jest:

- weryfikacja trwałości finansowej projektu (określenie salda przyszłych przepływów pieniężnych projektu),

⁹⁹ A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 69.

- określenie wskaźników finansowej opłacalności projektu ¹⁰⁰.

Dla osoby oceniającej projekt, analiza finansowa jest źródłem istotnych informacji o nakładach i wynikach przedsięwzięcia, cenach czynników oraz o rozłożeniu w czasie przychodów i wydatków projektu.

Jak wskazuje W. Behrens i P.M. Hawranek zakres analizy i oceny finansowej projektu obejmuje oszacowanie, analizę i wycenę niezbędnych nakładów projektu, wytwarzanych produktów oraz przyszłych korzyści netto, które wyrażone są w postaci finansowej. W tym celu wykorzystuje się:

- analizę wiarygodności danych projektu,
- analizę struktury i wagę prognozowanych kosztów i przychodów w celu określenia zmiennych krytycznych,
- określenie i ocenę rocznych i skumulowanych korzyści finansowych netto (rentowność, zysk z inwestycji),
- uwzględnienie niepewności i ryzyka w odniesieniu do cen, kosztów kapitału i decyzji podejmowanych w rozpatrywanym czasie,
- badanie założeń technicznych z finansowego punktu widzenia,
- zaprojektowanie struktury finansowania, uwzględniającej dostępność środków finansowych oraz optymalizujący sposób finansowania z punktu widzenia inwestora ¹⁰¹.

Zakres i cel analizy finansowej ma więc pozwolić na określenie i ocenę wszelkich konsekwencji finansowych istotnych z punktu widzenia realizowanej inwestycji i sposobu jej finansowania, przy jednoczesnym zapewnieniu, że w wyniku przeprowadzenia analizy i oceny finansowej:

- określone są zmienne krytyczne oraz możliwe strategie zarządzania i kontroli ryzyka,
- znane są przepływy zasobów finansowych w fazie inwestycyjnej, fazie rozruchu i fazie eksploatacji,
- zasoby finansowe dostępne są przy najniższym koszcie w danym okresie oraz wykorzystywane w najbardziej efektywny sposób ¹⁰².

Jak wskazuje A. Drobniaak prawidłowe przeprowadzenie analizy finansowej projektu wymaga przyjęcia pewnych założeń:

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit., s. 323-324.

¹⁰² Ibidem.

- analiza finansowa projektu opiera się na cenach rynkowych, w których wyrażone są nakłady projektu (nakłady inwestycyjne, inicjujące, koszty eksploatacji) oraz wyniki projektu (głównie przychody osiągane w związku ze sprzedażą produktów projektu oraz oszczędności w zakresie kosztów wynikające z realizacji projektu – w stosunku do stanu sprzed jego realizacji).
- istnieje konieczność określenia kategorii cen w których będą przeprowadzane kalkulacje, tzn. czy będą one ujmowane w cenach stałych lub cenach bieżących,
- w następstwie przyjęcia określonej kategorii cen należy dokonać doboru określonej stopy dyskontowej wykorzystywanej w ocenie opłacalności – realna stopa procentowa (przy cenach stałych) lub nominalna stopa procentowa (przy cenach bieżących).
- rachunek przeprowadzania oceny opłacalności finansowej ujmowany jest w kategoriach strumieni pieniężnych generowanych przez projekt (*ang. cash flow - CF*), a nie w kategoriach dochodu występującego jako wynik bilansowy.

Ocena opłacalności oparta o zestawienie przepływów pieniężnych związanych z realizacją projektu stanowi podstawowe podejście prezentowane i proponowane w literaturze i opracowaniach przez wielu autorów oraz międzynarodowe instytucje i organizacje zajmujące się oceną, realizacją i finansowaniem, zarówno prywatnych, jak i publicznych projektów inwestycyjnych¹⁰³.

Z rachunkowego punktu widzenia istnieją dwie podstawowe metody obliczania przepływów pieniężnych:

- metoda pośrednia – gdzie punktem wyjścia jest dochód netto, jest on poddawany korektom; w efekcie uzyskuje się saldo gotówkowe;
- metoda bezpośrednia – gdzie dokonuje się zestawienia wszystkich wpływów i wydatków związanych z działalnością, tak by uzyskać saldo gotówkowe¹⁰⁴.

¹⁰³ Por. np. I.M.D. Little, J.A. Mirrlees, *Project Appraisal and ...*, op.cit.; L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit.; W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit.; A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit.; M. Trocki, B. Grucza, (pod red.), *Zarządzanie projektem ...*, op. cit. Na poziomie międzynarodowych organizacji i instytucji (np. UE, OECD, Bank Światowy, Azjatycki Bank Rozwoju (ADB), Afrykański Bank Rozwoju (AfDB), Międzyamerykański Bank Rozwoju (IDB), UNIDO, itp. problematyka ta odnosi się głównie do analizy ekonomicznej, choć aspekty związane z analizą finansową również są tam poruszane, np.: M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit.; The African Development Bank, *Guidelines for Financial Management and Financial Analysis of Projects*, African Development Bank Group, 2006; P. Winters, S. Sitja Rubio, *Evaluating the Impact of Regional Development Programs*, Office of Strategic Planning and Development Effectiveness, Inter-American Development Bank, 2010, s. 36-39; P. Belli i in., *Handbook on Economic Analysis ...*, op.cit.

¹⁰⁴ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 2009 r. Nr 152, poz. 1223 ze zm.), art. 48b., ust. 1., <http://www.mf.gov.pl/index.php?const=1&dzial=73&wysw=2&sub=sub9>; L. Bednarski i in., *Analiza ekonomiczna ...*, op.cit., s. 119.

W teorii i praktyce oceny projektów inwestycyjnych częściej wskazywana i stosowana jest druga metoda. Pozwala ona bowiem na łatwiejsze oszacowanie wszystkich pozycji projektu, bez konieczności ustalania korekt dla elementów składających się na wartości netto.

Jak wskazuje Ustawa o rachunkowości przy tworzeniu rachunku przepływów pieniężnych należy uwzględniać wszystkie wpływy i wydatki, które standardowo dzielone są na trzy grupy:

- przepływy z działalności inwestycyjnej, tj. przede wszystkim nabywanie lub zbywanie składników aktywów,
- przepływy z działalności operacyjnej, tj. z podstawowego rodzaju działalności oraz innych rodzajów działalności, niezaliczonych do działalności inwestycyjnej lub finansowej,
- przepływy z działalności finansowej, tj. związane głównie z pozyskiwaniem lub utratą źródeł finansowania (zmiany w rozmiarach i relacjach kapitału własnego i obcego oraz wszystkie związane z nimi pieniężne koszty i korzyści)¹⁰⁵.

Podobny podział przepływów pieniężnych przyjmowany jest w przypadku oceny projektów inwestycyjnych. Ma on istotne znaczenie przy planowaniu trwałości finansowej projektu i ocenie stopy zwrotu z inwestycji. Jednak jak podkreśla K. Czerkas strumieni pieniężnych generowanych przez projekt nie należy bezpośrednio utożsamiać z przepływami pieniężnymi, które wynikają z ustawy o rachunkowości, ponieważ wymagają one indywidualnego, niekiedy odmiennego podejścia¹⁰⁶. Szczegółowe zestawienie wpływów i wydatków istotnych z punktu widzenia oceny projektu gospodarczego przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Przykładowa zestawienie przepływów pieniężnych dla oceny finansowej projektu inwestycyjnego

WPLYWY INWESTYCYJNE	WYDATKI INWESTYCYJNE	UWAGI
• sprzedaż środków trwałych • zmniejszenie kapitału obrotowego netto	• wydatki przedinwestycyjne (przedprodukcyjne); • wydatki inwestycyjne, głównie zakup środków trwałych; • zwiększenie kapitału obrotowego netto	• wydatki na środki trwale ponoszone są z reguły na początku cyklu życia projektu, choć pewne zasoby są dokupowane w późniejszych latach ze względu na ich relatywnie krótki cykl użytkowania (samochody, komputery). • środki trwale mają wartość końcową (tzw. wartość rezydualna), która przy ocenie stanowi oczekiwany wpływ dla projektu w ostatnim roku horyzontu planistycznego. • wydatki na kapitał obrotowy ponoszone

¹⁰⁵ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości ..., op.cit., art. 48b., ust. 3.

¹⁰⁶ K. Czerkas, *Project Finance w polskiej praktyce. Zastosowanie w działalności deweloperskiej*, Wydawnictwo Twigger, Warszawa 2002, s. 146.

		są z reguły w początkowej fazie życia projektu; kapitał obrotowy posiada wartość rezydualną (wpływ).
WPŁYWY OPERACYJNE	WYDATKI OPERACYJNE	
• przychody ze sprzedaży	• wydatki operacyjne stałe i zmienne na pokrycie kosztów wytwarzania i kosztów marketingowych (bez amortyzacji i kosztów finansowych), • podatek dochodowy	• obok podziału na koszty fabryczne, administracyjne, itp., istotny jest podział na koszty stałe, zmienne i semi-stałe, istotne na pewnym etapie analizy płynności projektu
WPŁYWY FINANSOWE	WYDATKI FINANSOWE	
• wpłaty kapitału własnego • kredyty i pożyczki	• wypłata dywidend • spłata pożyczek i kredytów	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit. s. 358

Jak wskazuje L. Kurowski zestawienie przepływów pieniężnych jest najważniejszym dokumentem dla inwestora, a ponadto jego angielskie określenie (*cash flow*) przyjęło się w wielu językach i jest jednoznacznie rozumiane, co ułatwia interpretację i porównywanie wyników np. opłacalności różnych projektów¹⁰⁷.

M. Sierpińska i T. Jachna również podkreślają, iż przepływy pieniężne stanowią podstawową kategorię określania opłacalności przedsięwzięć rozwojowych i definiują przepływy pieniężne jako strumienie wpływów i strumienie wydatków zrealizowanych w poszczególnych podokresach rozpatrywanego okresu obrachunkowego, zaś różnica pomiędzy nimi stanowi punkt wyjścia do ustalenia przepływów pieniężnych netto (*net cash flow – NCF*) przedsięwzięcia rozwojowego¹⁰⁸.

I.M.D. Little i J.A. Mirrlees wskazują na różnice jakie istnieją pomiędzy szacowaniem i oceną projektów przy wykorzystaniu podejścia opartego o przepływy pieniężne oraz tradycyjnym, opartym o podstawowe założenia rachunkowości, podejściem stosowanym w przypadku bieżącej działalności przedsiębiorstw¹⁰⁹.

Po pierwsze w tradycyjnym podejściu dochody i wydatki wyrażone są poprzez wartość produktów, towarów lub świadczonych usług wytworzonych lub dostarczonych nie zaś poprzez pryzmat faktycznie otrzymanych lub wydatkowanych środków pieniężnych.

Po drugie podejście tradycyjne uwzględnia zobowiązania, które wiążą się z odroczonymi w czasie płatnościami i nie są faktycznymi przepływami pieniądza w danym momencie.

¹⁰⁷ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 25.

¹⁰⁸ M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op.cit., s. 192-193.

¹⁰⁹ I.M.D. Little, J.A. Mirrlees, *Project Appraisal and ...*, op.cit., s. 11-12.

Ponadto w tradycyjnym podejściu dokonuje się standardowych odpisów amortyzacyjnych wyrażających zużycie majątku. W przypadku obliczeń opartych o przepływy pieniężne, odpisy amortyzacyjne nie są uwzględniane, jednak przewiduje się wydatki związane z odtworzeniem i wymianą majątku oraz uwzględnia się w obliczeniach jego wartość końcową (rezydualną)¹¹⁰.

Z uwagi na fakt, iż w techniczno-praktycznym wymiarze przeprowadzenie analizy finansowej polega na przygotowaniu szeregu tabel, w których zestawione są dane dotyczące wszelkich przepływów finansowych w ramach projektu (tzw. tablice *cash flow*), istotnym staje się określenie wytycznych również w kwestii samego ich budowania.

W tym zakresie L. Kurowski wskazuje, iż nie istnieją „sztywne” ramy zestawiania przepływów pieniężnych i tworzenia na ich podstawie tablic, a ich konstrukcja i prezentacja są raczej dowolne. Ważne jest natomiast, aby wiernie odzwierciedlały sytuację projektu, tj. zawierały wszelkie przepływy pieniądza (wpływy i wydatki), prowadząc w konsekwencji do określenia przepływów pieniądza netto, a więc różnicy między wpływami a wydatkami pieniężnymi w projekcie¹¹¹.

Jednak w niektórych przypadkach, np. jak ma to miejsce przy realizacji projektów finansowanych z funduszy europejskich¹¹², istnieją szczegółowe wytyczne w zakresie gromadzenia informacji, budowania zestawień przepływów pieniężnych oraz metodologii przeprowadzania, w oparciu o nie, oceny opłacalności i efektywności projektów.

Po pierwsze, właściwe przygotowanie tablic *cash flow* wymaga tu ustalenia następujących elementów:

- horyzontu czasowego projektu (horyzontu planowania);
- całkowitych wydatków dokonanych w projekcie, w tym przede wszystkim:
 - nakładów inwestycyjnych (początkowych i odtworzeniowych),
 - wydatków bieżących (eksploatacyjnych, operacyjnych),
- całkowitych przychodów generowanych przez projekt (jeśli takie występują);
- wartości rezydualnej projektu (likwidacyjnej) na koniec okresu przyjętego do kalkulacji;

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 26.

¹¹² Z uwagi na szczegółowy (techniczny) charakter problemu jakim jest budowanie tablic *cash flow* w procesie oceny projektów inwestycyjnych oraz różne podejścia, jakie można spotkać w literaturze, dotyczące tej kwestii, w niniejszej pracy zaprezentowane zostanie, wyłącznie podejście stosowane w przypadku realizacji projektów finansowanych przy współudziale funduszy europejskich. Podyktowane jest to faktem, iż w ostatnich latach to właśnie ta grupa projektów stanowi podstawę rozwoju polskich regionów. Ponadto wybrana spośród nich grupa projektów dotycząca dziedzictwa kulturowego będzie podstawą analizy w dalszej części niniejszej rozprawy.

- zapotrzebowania na kapitał obrotowy netto w projekcie (w odniesieniu do takich kategorii jak: zapasy, należności, zobowiązania);
- przepływów finansowych (w szczególności kosztów ponoszonych w związku z obsługą kapitału obcego zaangażowanego w realizację projektu);
- podstawowych wskaźników makroekonomicznych niezbędnych do dokonania korekt (np. inflacja, stopa podatku dochodowego);
- stopy procentowej (dyskontowej)¹¹³.

Po drugie prawidłowe przeprowadzenie analizy finansowej oraz oszacowanie opłacalności projektów wymaga przyporządkowania projektu do jednej z dwóch kategorii, gdzie kwalifikacji dokonuje się na podstawie kryterium możliwości oddzielenia strumieni przepływów projektu (przychodów, nakładów inwestycyjnych, kosztów operacyjnych, itp.) od ogólnych przepływów beneficjenta (inwestora). Na tej podstawie można wyróżnić¹¹⁴:

- projekty inwestycyjne, dla których możliwe jest oddzielenie przepływów pieniężnych projektu od ogólnych przepływów pieniężnych beneficjenta
- projekty inwestycyjne, dla których nie jest możliwe oddzielenie przepływów pieniężnych projektu od ogólnych przepływów pieniężnych beneficjenta

Następstwem takiego podziału jest konieczność wyboru jednej z dwóch metod określenia przepływów pieniężnych dla projektu:

- metody standardowej (dla pierwszej grupy projektów) – stosowanej w przypadku projektów inwestycyjnych m.in. typu *greenfield*, gdzie istnieje możliwość wyznaczenia przepływów odnoszących się bezpośrednio do danego projektu i zaprognozowania ich na przestrzeni całego okresu analizy;
- metody złożonej, opartej o model różnicowy (dla drugiej grupy projektów), gdzie ogólnie rzecz ujmując szacowanie strumieni pieniężnych dla projektu odbywa się na zasadzie określenia różnicy pomiędzy scenariuszem uwzględniającym realizację projektu oraz scenariuszem bez realizacji projektu, przy czym możliwe są tu do zastosowania dwa podejścia:
 - różnica pomiędzy scenariuszem „podmiot z projektem” (operator z inwestycją) oraz scenariuszem „podmiot bez projektu” (operator bez inwestycji) – znajduje zastosowanie m.in. w branżach regulowanych i/lub branżach sieciowych

¹¹³ M. Florio (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 6.

¹¹⁴ *Metodologia opracowania studium wykonalności - analiza ekonomiczno-finansowa, na potrzeby Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego 2007-2013*, Departament Regionalnego Programu Operacyjnego – Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Wrocław 2010, s. 26.

(projekty dotyczące wody, kanalizacji, odpadów, sieci grzewczych/ciepłownictwa);

- różnica pomiędzy scenariuszem „działalność gospodarcza z projektem” oraz scenariuszem „działalność gospodarcza bez projektu”, gdzie w ramach działalności można wyróżnić m.in.: usługę (pakiet usług) oferowanych w obrębie zdefiniowanego obszaru lub w ramach kilku regionów, nowy produkt wytwarzany w już istniejącej fabryce;

Bez względu na przyjęty schemat szacowania przepływów pieniężnych projektu, końcowym rezultatem działań analitycznych jest uzyskanie tablic (zestawień) z przepływami pieniężnymi. Tablice te stanowią punkt wyjścia do obliczenia:

- opłacalności finansowej projektu - przy zastosowaniu powszechnie stosowanych metod i narzędzi, wskazujących na pokrycie nakładów inwestycyjnych przyszłymi przychodami operacyjnymi netto;
- trwałości (płynności) finansowej projektu - oszacowanej z punktu widzenia samego projektu, jak i podmiotu (beneficjenta, operatora) zarządzającego nim, w celu wykazania występowania nadwyżki środków pieniężnych niezbędnych do wdrożenia i utrzymania projektu w całym rozpatrywanym horyzoncie czasowym. Analiza ta powinna wykazać, że projekt, jak i jego beneficjent/operator osiąga dodatnie skumulowane saldo przepływów pieniężnych na koniec każdego roku wdrażania projektu inwestycyjnego i w trakcie jego eksploatacji¹¹⁵.

Rachunki te, jak wcześniej wspomniano, sporządzane są dla całego horyzontu planowania projektu. Oznacza to, że pod uwagę brane są wszelkie wydatki i wpływy związane z projektem od chwili rozpoczęcia projektu (zakup środków rzeczowych i usług budowlanych, montaż urządzeń, itp.), przez okres rozruchu, eksploatacji, aż po zakładany okres zakończenia działalności. Są to fazy, przez które przechodzi każdy projekt, jednak ich długość jest już zróżnicowana dla poszczególnych przedsięwzięć. Z technicznego punktu widzenia okres ten zależy przede wszystkim od trwałości zainstalowanego wyposażenia, maszyn i urządzeń. To czas ich użytkowania determinuje potencjalną długość przeprowadzanych analiz. Podejście takie stosowane jest przeważnie w przypadku inwestycji modernizacyjnych, a więc dokonywanych w odniesieniu do już istniejących składników

¹¹⁵ A. Guła, R. Stanek, *Cele i zakres analizy finansowej oraz analizy społeczno-ekonomicznej w świetle przygotowania wniosków o dofinansowanie przedsięwzięć z funduszy Unii Europejskiej*, opracowanie wykonane na zlecenie MGPIPS, Warszawa 2004, s. 18-20; *Wytyczne do przygotowania inwestycji w zakresie środowiska współfinansowanych przez Fundusz Spójności i Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego w latach 2007-2013*, JASPERS, Warszawa-Luksemburg 2006, s. 4.; *Metodologia opracowania studium wykonalności...*, op.cit., s. 29.

majątku. W przypadku nowych inwestycji oprócz aspektu technicznego, inwestor będzie brał pod uwagę również oczekiwaną zyskowność w określonych warunkach subiektywnie ocenianej niepewności projektu, tzn.: im większa niepewność, tym krótszy czas dla którego liczona będzie opłacalność oraz tym większego znaczenia nabiera wartość rezydualna (końcowa) projektu¹¹⁶.

Należy jednocześnie pamiętać, iż horyzont planowania przepływów pieniężnych dla projektu, nie oznacza, iż projekt faktycznie zostanie zamknięty po tym okresie. Jest on wyznaczany wyłącznie dla potrzeb rachunku opłacalności w celu prawidłowego przeprowadzenia kalkulacji i uzasadnienia w danym okresie otrzymywanych wyników¹¹⁷.

Przykładowo, dla projektów finansowanych z funduszy europejskich wytyczne wskazują, iż horyzont czasowy dla prognoz dotyczących jego wielkości finansowych i ekonomicznych powinien być formułowany dla okresu odpowiadającego jego ekonomicznemu okresowi użytkowania. Jednocześnie podkreśla się, iż w przypadku większości rodzajów infrastruktury orientacyjny horyzont czasowy wynosi przynajmniej 20 lat, a w przypadku inwestycji produkcyjnych ok. 10 lat. W tabeli 6 zaprezentowano rekomendacje Ministerstwa Rozwoju Regionalnego w zakresie horyzontu planowania w podziale na sektory, w których będą realizowane projektu.

Tabela 6. Rekomendowane horyzonty planowania dla różnych grup projektów w odniesieniu do okresu programowania 2007–2013 (w latach)

Projekty według sektora	Lata
Energetyka	15-25
Gospodarka wodna i ochrona środowiska	30
Kolejnictwo	30
Porty morskie i lotnicze	25
Drogi	25-30
Przemysł	10
Inne (w tym z zakresu turystyki, rewitalizacji, itp.)	15

Źródło: *Metodologia opracowania studium wykonalności...*, op.cit., s. 18.

Obok rachunku przepływów pieniężnych, dla projektów inwestycyjnych sporządzane są, dla całego okresu planowania, również standardowe dokumenty finansowe, tj. rachunek zysków i strat (rachunek wyników) oraz powiązany z nim bilans. Rachunek wyników dostarcza informacji o dochodzie netto jaki generuje projekt w poszczególnych okresach, różni się więc od rachunku przepływów pieniężnych tym, że zestawia koszty i przychody, nie

¹¹⁶ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 42-43.

¹¹⁷ Ibidem, s. 43.

zaś wydatki i wpływy w projekcie. Z kolei prognozowany bilans powinien zawierać przede wszystkim dokładne szacunki elementów istotnych z punktu widzenia trwałości projektu i jego płynnego funkcjonowania, tj.: środki pieniężne i inne aktywa bieżące, zobowiązania, kapitał własny, środki trwałe, itp.¹¹⁸

Informacje zawarte w bilansie i rachunku wyników, są istotnym źródłem danych w kategoriach bezwzględnych. Stanowią one podstawę do szacowania podstawowych i powszechnie znanych wskaźników finansowych projektu w ramach tradycyjnej analizy finansowej, jak: wskaźniki płynności, aktywności, zadłużenia czy rentowności. Właściwie oszacowane i zinterpretowane stanowią cenne narzędzie analityczne, szczególnie w przypadku porównywania projektów, przy projektach restrukturyzacyjnych i przy podjęciu ostatecznej decyzji dotyczącej realizacji projektu.

Ze względu na dostatecznie szeroko omawianą w literaturze przedmiotu problematykę tworzenia dwóch powyższych dokumentów finansowych i obliczania wspomnianych wskaźników finansowych oraz mniejszy potencjał decyzyjny w zakresie oceny opłacalności projektów rozwojowych, w pracy nie zostanie zamieszczone szczegółowe wyjaśnienie powyższych kwestii¹¹⁹. Podstawą dalszych rozważań będą natomiast metody i wskaźniki oceny opłacalności oparte przede wszystkim na scharakteryzowanym wcześniej rachunku przepływów pieniężnych.

1.3.3. Metody oceny opłacalności finansowej projektów inwestycyjnych

Podstawą przeprowadzenia rachunku ekonomicznego w procesie oceny realizacji projektów rozwojowych, zdaniem M. Sierpińskiej i T. Jachny, jest określenie kryterium takiego rachunku, czyli wielkości których optymalizacja pozwoliłaby na właściwą ocenę rozpatrywanych wariantów realizowanego przedsięwzięcia. Wskazują oni zatem na zysk jako powszechne kryterium oceny działalności gospodarczej. Jednak jednocześnie zaznaczają, iż w przypadku oceny przedsięwzięć rozwojowych, jakimi są m.in. projekty inwestycyjne, kryterium to jest niewystarczające. Konieczne staje się, w tych przypadkach, uwzględnienie dodatkowo takich czynników, jak czas i ryzyko, a więc immanentnych elementów odnoszących się do działań projektowych i inwestycyjnych¹²⁰.

¹¹⁸ W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit., s. 352-353.

¹¹⁹ Więcej np.: G. Gołębiowski, *Analiza finansowa w teorii i w praktyce*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009; T. Maślanka, *Przepływy pieniężne w zarządzaniu finansami przedsiębiorstw*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008; M. Walczak (pod red.), *Analiza finansowa w zarządzaniu współczesnym przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007.

¹²⁰ M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op. cit., s. 191.

Uwzględnienie czynnika ryzyka wynika przed wszystkim z faktu iż poszczególne warianty projektu charakteryzują się zróżnicowanym poziomem prognozowanych nakładów i efektów, jak również zróżnicowanym poziomem prawdopodobieństw ich wystąpienia na przestrzeni rozpatrywanego okresu. Z kolei uwzględnienie czynnika czasu związane jest przed wszystkim z rozłożeniem w kolejnych okresach rozpatrywanego horyzontu projektu, wszelkich nakładów i efektów z nim związanych. Wspomniane nakłady i efekty ze względu na różne okresy ich występowania nie są jednakowo cenne, tzn. im później ponoszone, bądź osiągane, tym mniejsza jest ich wartość dzisiejsza¹²¹.

Jak wskazuje A. Manikowski i Z. Tarapata, w teorii i praktyce wyróżnia się szeroką gamę metod oceny opłacalności projektów inwestycyjnych. Jednak to właśnie czynnik czasu stanowi podstawowe i najbardziej znane kryterium ich różnicowania¹²². Na jego podstawie wielu autorów wskazuje się na dwie podstawowe grupy metod¹²³:

- metody statyczne (proste),
- metody dynamiczne (dyskontowe).

Pierwsza grupa metod wykorzystywana jest zwykle w początkowych fazach oceny projektu inwestycyjnego (studia przedinwestycyjne, studia możliwości). Mają one uproszczony charakter, bazują na wielkościach nominalnych, niezdyskontowanych na moment przeprowadzenia oceny projektu. Wynika z tego, iż ich zastosowanie wiąże się z jednakowym traktowaniem efektów i nakładów rozłożonych w czasie. Zaletą ich stosowania jest przed wszystkim prostota i łatwość interpretacji wyników, wadą zaś uwzględnianie w ocenie wybranych wielkości rocznych lub średniorocznych oraz nieuwzględnianie całego okresu referencyjnego badanego projektu, co rzutuje na obniżoną wiarygodność wyników oceny¹²⁴.

A. Manikowski i Z. Tarapata w ramach metod statycznych wyróżniają:

- metodę porównania kosztów
- metodę porównania zysków
- metodę porównania rentowności
- metodę okresu zwrotu nakładów¹²⁵.

¹²¹ Ibidem.

¹²² A. Manikowski, Z. Tarapata, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 146.

¹²³ Np.: E.A. Helfert, *Financial Analysis: Tools and Techniques. A Guide for Managers*, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York 2001; s. 232-233; L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 163 i nast.; M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op. cit., s. 196 i nast.; A. Manikowski, Z. Tarapata, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 146; W. Frenkiel, A. Drobniak, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 143 i nast.;

¹²⁴ M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op. cit., s. 196-197; A. Manikowski, Z. Tarapata, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 146.

¹²⁵ A. Manikowski, Z. Tarapata, *Metody oceny projektów ...*, op.cit., s. 73.

Metoda porównania kosztów odnosi się do porównywania prognozowanych wielkości kosztów dla rozpatrywanych przyszłych wariantów inwestycji. Jest ona stosowana przede wszystkim na wstępnym etapie oceny projektów dotyczących zakupu nowych maszyn i urządzeń lub ich wymiany. Metoda ta skupia uwagę na możliwości obniżki kosztów w zależności od różnych wariantów, bazuje więc na kryterium minimalizacji kosztów. Podstawową wadą tej metody jest nieuwzględnianie zmian warunków zewnętrznych (np. cen rynkowych, wielkości popytu, itp.), zakłada się dla nich stałe wartości w każdym z rozpatrywanych wariantów¹²⁶.

Z kolei metoda porównania zysków odnosi się do wyboru spośród alternatywnych rozwiązań w zakresie zakupu lub wymiany wyposażenia w oparciu o kryterium maksymalizacji zysku¹²⁷.

Jednak w przypadku prostych metod oceny opłacalności projektów inwestycyjnych najczęściej w literaturze wymienia się: prosty okres zwrotu i stopę zwrotu opartą o kryterium rentowności inwestycji.

Prosty okres zwrotu (*PP*) definiowany jest jako czas niezbędny do odzyskania nakładów inwestycyjnych zaangażowanych w celu realizacji projektu lub jako czas niezbędny do zrównoważenia początkowych nakładów inwestycyjnych dodatnimi strumieniami pieniężnymi wygenerowanymi przez projekt w okresie jego eksploatacji. Najczęściej wyliczany jest w oparciu o skumulowane strumienie przepływów pieniężnych netto. Okres zwrotu to najmniejsze n , dla którego spełniona jest nierówność

$$\sum_{t=0}^n NCF_t \geq 0 \quad (1)$$

gdzie:

NCF_t – przepływy pieniężne netto projektu z okresu t ($t = 0, 1, 2, \dots, n$)

Metoda ta pozwala na wybór projektu lub jednego z rozpatrywanych jego wariantów, który zapewnia szybsze odzyskanie początkowych nakładów. Reguła decyzyjna w przypadku tej metody rekomenduje do wyboru:

- w przypadku zbioru projektów inwestycyjnych (*PI*), projekt który posiada najkrótszy okres zwrotu, tj.:

$$PI = \{P_1 (PP_1); P_2 (PP_2) \dots P_n(PP_n)\} \quad (2)$$

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem, s. 77.

gdzie: P_k (PP_k) to projekt P_k o określonym okresie zwrotu PP_k

$$P_k (PP_k) = \min \quad (3)$$

- w sytuacji gdy mamy do czynienia z jednym projektem, gdy okres jego zwrotu (PP_j) jest równy lub krótszy od założonego przez inwestora (PP_{zal}), tj.:

$$PP_j \leq PP_{zal} \quad (4)$$

H. Brandenburg wskazuje na dwie możliwe modyfikacje w zakresie stosowania prostego okresu zwrotu. Pierwsza z nich polega na wyłączeniu z obliczeń okresu realizacji inwestycji (np. okresu budowy obiektu), obejmuje zatem wyłącznie okres eksploatacji, abstrahując od długości fazy budowy. Druga modyfikacja zakłada wyłączenie z nakładów inwestycyjnych wartości ziemi i kapitału obrotowego, uznając, iż mogą być one całkowicie odzyskane na końcu funkcjonowania projektu¹²⁸.

Z kolei stopa zwrotu z inwestycji (SZI) stanowi relację efektów możliwych do uzyskania z projektu inwestycyjnego do poniesionych nakładów inwestycyjnych, i najczęściej przyjmuje postać księgowej stopy zwrotu, tj. relacji pomiędzy zyskiem generowanym przez projekt, a sumą nakładów inwestycyjnych. W praktyce wykorzystuje się wiele formuł tego wskaźnika, które wynikają z zastosowanych wielkości, zarówno w jego liczniku (zysk netto, zysk brutto, z lub bez amortyzacji i odsetek od kredytów) i mianownika (łączny kapitał inwestycyjny, kapitał własny, średnia wartość księgowa majątku trwałego)¹²⁹, np.:

- stopa zwrotu z łącznych nakładów inwestycyjnych (SZI_{NI})

$$SZI_{NI} = \frac{ZN_t}{NI} \quad (5)$$

gdzie:

ZN_t – zysk netto z okresu t

NI – łączne nakłady inwestycyjne projektu,

- stopa zwrotu z kapitału własnego (SZI_{KW})

$$SZI_{KW} = \frac{ZN_t}{KW} \quad (6)$$

gdzie:

KW – kapitał własny zaangażowany w projekt inwestycyjny,

¹²⁸ H. Brandenburg, *Zarządzanie projektami*, Wydawnictwo AE w Katowicach, Katowice 2002, s. 97.

¹²⁹ M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op. cit., s. 204; K. Czerkas, *Project Finance w ...*, op.cit., s. 148-149; A. Drobniak, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 77.

- stopa zwrotu ze średniej wartości księgowej majątku trwałego (SZI_{MT})

$$SZI_{MT} = \frac{ZN_t}{MT} \quad (7)$$

gdzie:

MT – średnia wartość księgowa majątku trwałego,

Kryterium wyboru w przypadku stopy zwrotu jest następujące: w przypadku pojedynczego projektu rekomendowany jest on do realizacji, gdy jego stopa zwrotu (SZI_j) jest równa lub większa od założonej przez inwestora (SZI_{zal}):

$$SZI_j \geq SZI_{zal} \quad (8)$$

W sytuacji gdy mamy do czynienia z grupą projektów inwestycyjnych (PI), wybierany jest projekt, który posiada najwyższą stopę zwrotu (przy założeniu, że jest ona równa lub większa od przyjętej przez inwestora):

$$PI = \{P_1 (SZI_1); P_2 (SZI_2) \dots P_n (SZI_n)\} \quad (9)$$

gdzie: $P_k (SZI_k)$ to projekt P_k o określonej stopie zwrotu SZI_k

$$P_k (SZI_k) = \max \quad (10)$$

Należy również zaznaczyć, że wskazane formuły dotyczące stopy zwrotu opierają się o wyniki osiągnięte w „typowym” roku funkcjonowania projektu. W przypadku gdy wielkości te istotnie zmieniają się w analizowanym okresie zasadnym jest bazowanie na wielkościach przeciętnych (np. średnie wielkości zysku z kilku lat funkcjonowania projektu)¹³⁰.

Z uwagi na fakt, iż prosta stopa zwrotu z inwestycji jest zbudowana w oparciu o elementarny wskaźnik analizy finansowej przedsiębiorstwa, tj. relacja *zysk/kapitał*, jest ona bardzo użytecznym i pomocnym narzędziem pozwalającym na szybkie oszacowanie opłacalności projektu.

Zbiorcze zestawienie statycznych metod oceny opłacalności inwestycji wraz ze wskazaniem ich wad i zalet oraz możliwościami zastosowania przedstawia tabela 7.

¹³⁰ Z. Leszczyński, A. Skowronek-Mielczarek, *Analiza ekonomiczno-finansowa spółki*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2004, s. 333.

Tabela 7. Zestawienie statycznych metod oceny opłacalności projektów inwestycyjnych – zastosowanie, zalety, wady.

Metoda	Zastosowanie	Zalety	Wady
Metoda porównania kosztów; Metoda porównania zysków	• wstępny etap oceny projektów, • głównie projekty dotyczące zakup nowych maszyn i urządzeń lub ich wymiany	• łatwość zastosowania i interpretacji	• nieuwzględnianie zmian warunków zewnętrznych, • nieuwzględnianie zmian wartości pieniądza w czasie, • nieuwzględnianie wpływu ryzyka
Prosty okres zwrotu	• jako metoda pomocnicza, • wstępny etap oceny projektów, • w gospodarkach nieustabilizowanych, gdzie liczy się szybki zwrot nakładów, • dla inwestycji krótkookresowych i małokapitałochłonnych	• łatwość wyliczenia, • ukazanie płynności, • pozwala wyeliminować najbardziej ryzykowne projekty, o najdłuższym okresie zwrotu	• nieuwzględnianie zmian wartości pieniądza w czasie, • nieuwzględnianie wpływu ryzyka, • nieuwzględnianie nierównomiernego rozkład przychodów w czasie, dla projektów o tym samym okresie zwrotu, • subiektywne wyznaczanie granicznego okresu zwrotu, • preferowanie projektów przynoszących szybkie efekty, • pomijanie przepływów pieniężnych po okresie zwrotu
Prosta stopa zwrotu	• jako metoda pomocnicza, • wstępny etap oceny projektów, • dla inwestycji krótkookresowych i małokapitałochłonnych, • w warunkach stosunkowo stabilnego popytu na wytwarzane produktu	• łatwość wyliczenia, • jasna prezentacja zyskowności zainwestowanego kapitału	• nieuwzględnianie zmian wartości pieniądza w czasie, • nieuzasadniona preferencja małych, wysoko rentownych projektów, • subiektywne wyznaczenie granicznej stopy zwrotu

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Ostrowska, *Ryzyko projektów ...*, op.cit., s. 65; M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op. cit., s. 205; K. Czerkas, *Project Finance w ...*, op.cit., s. 149.

Obok statycznych metod pomiaru opłacalności projektów inwestycyjnych, powszechnie wykorzystywane są metody dynamiczne, zwane inaczej dyskontowymi. Metody te w przeciwieństwie do metod niedyskontowych, uwzględniają czynnik czasu, tzn. rozpatrują wszelkie wpływy i wydatki związane z realizacją projektu w odniesieniu do zmieniającej się wartości pieniądza w czasie. Metody te dają więc możliwość objęcia oceną całego okresu funkcjonowania projektu, co sprzyja dokładności oceny, wymaga jednak konieczności oszacowania wielkości przepływów w całym okresie objętym rachunkiem¹³¹.

Jak wiadomo czynnik czasu wywiera istotny wpływ na decyzje ludzi co do wykorzystywania (konsumpcji) zasobów pieniężnych. Dla każdej racjonalnie

¹³¹ Zob. np.: G.T. Friedlob, L.L.F. Schleifer, *Essentials of Financial Analysis*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey 2003, s. 220; A. Damodaran, *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset, Second Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New York, 2002, Chapter 2, s. 1; M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według ...*, op. cit., s. 210.

gospodarującej osoby ta sama kwota pieniędzy jest więcej warta dziś, niż za rok, czy dwa lata. Zależność tę można zaprezentować w następujący sposób:

$$1000 \text{ PLN (dziś)} > 1000 \text{ PLN (za rok)} > 1000 \text{ PLN (za dwa lata)} > \dots > 1000 \text{ PLN (za } n \text{ lat)}$$

Oznacza to, iż ludzie przypisują wyższą użyteczność środkom pieniężnym, które posiadają w dniu dzisiejszym, w stosunku do posiadania tej samej kwoty w przyszłości. Zależność ta leży właśnie u podstaw metod dyskontowych i stosowanego w ich konstrukcji współczynnika dyskonta. Dyskontowanie ma więc w przypadku oceny projektów inwestycyjnych pomóc sprowadzić do porównywalności wszelkie strumienie przepływów pieniężnych generowanych przez projekt, dla którego horyzont planowania wynosi niekiedy kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt lat. Niewłaściwym bowiem byłoby porównywanie przepływów pieniężnych wygenerowanych przez projekt za pięć lub dziesięć lat, z ponoszonymi dziś nakładami inwestycyjnymi, bez ich zdyskontowania. Aktualizacja przyszłych wartości dokonywana jest za pomocą wspomnianego współczynnika dyskonta (WD), który posiada następującą postać:

$$WD_t = \frac{1}{(1+i)^t} \quad (11)$$

gdzie:

i – stopa dyskontowa (aktualizacji),

dla $t = 0, 1, 2, \dots, n$

Na podstawie tak określonego współczynnika dyskonta, można określić wartość bieżącą pieniądza (PV) otrzymywanego lub wypłacanego w okresach przyszłych. Definiowana jest ona jako wartość w dniu dzisiejszym przyszłej kwoty środków pieniężnych (FV), która jest dyskontowana przy założeniu określonego poziomu stopy dyskontowej¹³²:

$$PV = \frac{FV_t}{(1+i)^t} \quad (12)$$

gdzie:

PV – wartość bieżąca

FV_t – wartość przyszłych strumieni pieniężnych

¹³² Istotnym elementem w przypadku szacunków jest przyjęta stopa dyskontowa „ i ”. Jej wielkość i sposób wyznaczenia będą determinowały wysokość osiągniętych wyników. Więcej na ten temat w dalszej części pracy.

Działaniem przeciwnym do obliczania wartości bieżącej jest obliczanie wartości przyszłej pieniądza. Wartość przyszła pieniądza to wielkość, do której będzie wzrastała określona kwota pieniędzy w danym horyzoncie czasu, kapitalizowana przy założonej stopie procentowej. Wartość przyszłą obliczyć można ze wzoru na procent składany (przekształcony wzór na liczenie wartości bieżącej), tj.:¹³³

$$FV_t = PV * (1 + i)^t \quad (13)$$

Istotnym parametrem w szacowaniu wartości pieniądza jest stopa procentowa, która jest definiowana jako cena, którą dłużnik płaci wierzycielowi za udostępnienie środków pieniężnych. W istotnym stopniu determinuje ona globalną koniunkturę gospodarczą, określa koszt dopływu do przedsiębiorstwa obcego kapitału oraz istotnie wpływa na wyniki uzyskane w rachunku opłacalności projektów inwestycyjnych. W przypadku szacowania wartości przyszłej stosuje się pojęcie stopy procentowej (kapitalizacji), zaś w przypadku obliczania wartości bieżącej mamy do czynienia ze stopą dyskontową. Bez względu jednak na nazewnictwo, stopy te są ceną pieniądza, różnią się wyłącznie punktem odniesienia w czasie.

Jak wskazuje E. Ostrowska stopa dyskontowa, która utożsamiana jest z wymaganą ceną kapitału, zależy od trzech elementów: stopy procentowej pozbawionej ryzyka (i_r), premii za ryzyko inwestycyjne (i_p) i spodziewanej stopy inflacji (i_i), co można zapisać jako¹³⁴:

$$i = i_r + i_p + i_i \quad (14)$$

lub

$$i = (1+i_r)(1+i_p)(1+i_i) \quad (15)$$

Jak podkreśla K. Czerkas, przy uwzględnianiu wartości pieniądza w czasie, w rachunku opłacalności projektów inwestycyjnych, ważne jest konsekwentne podejście do skutków inflacji. Jeśli przepływy pieniężne szacowane są w wartościach bieżących (nominalnych), to powinny być dyskontowane przy pomocy nominalnej stopy dyskontowej. Jeśli zaś przepływy pieniężne posiadają charakter przepływów wyrażonych w postaci realnej (ceny stałe) wówczas stopa dyskontowa powinna być realną stopą dyskontową¹³⁵.

¹³³ Por. E.F. Brigham, J.F. Houston, *Podstawy zarządzania finansami, tom I*, PWE, Warszawa 2005, s. 274-276; P. Jorion, *Financial Risk Manager. Handbook. Second Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey 2003, s. 4.

¹³⁴ E. Ostrowska, *Ryzyko projektów ...*, op.cit., s. 68.

¹³⁵ K. Czerkas, *Project Finance w ...*, op.cit., s. 150.

Ponadto istnieje kilka podstawowych zależności w kontekście stosowania określonej stopy procentowej i jej wpływu na wartość pieniądza w czasie:

- wartości współczynnika dyskonta posiadają tendencję malejącą dla tej samej stopy procentowej,
- wybór wyższych stóp procentowych do szacowania współczynnika dyskonta skutkuje szybkim tempem spadku jego wartości,
- większym stopom dyskontowym towarzyszą większe oczekiwania w stosunku do stopy zwrotu z inwestycji,
- stosowanie wyższych stóp dyskontowych prowadzi do większej korekty nominalnych wartości przyszłych kwot środków pieniężnych¹³⁶.

Do najczęściej stosowanych w praktyce i wykazywanych w literaturze przedmiotu metod oceny opłacalności projektów inwestycyjnych bazujących na kryterium wartości pieniądza w czasie, czyli metod dyskontowych należą¹³⁷:

- wartość bieżąca netto (ang. *Net Present Value* – NPV),
- wewnętrzna stopa zwrotu (ang. *Internal Rate of Return* – IRR),
- zmodyfikowana wewnętrzna stopa zwrotu (ang. *Modified Internal Rate of Return* – MIRR),
- wskaźnik wartości bieżącej – (ang. *Net Present Value Ratio* – NPVR),
- wskaźnik zyskowności inwestycji – (ang. *Profitability Index* – PI)
- zdyskontowany okres zwrotu – (ang. *Discounted Payback Period* – DPP).

Wartość bieżąca netto (NPV), jest jedną z podstawowych metod uwzględniających wartość pieniądza w czasie i posiada szerokie zastosowanie w praktyce. Przejawem tego jest występowanie w literaturze kilku definicji i postaci wzoru obrazującego NPV, tzn.:

- jako suma zdyskontowanych przepływów pieniężnych netto projektu prognozowanych w przyjętym okresie czasu przy stałym poziomie stopy procentowej:

$$NPV = \sum_{t=0}^n \frac{NCF_t}{(1+i)^t} \quad (16)$$

¹³⁶ Patrz np.: A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 83.

¹³⁷ Zob. np: F. J. Fabozzi, P.P. Peterson, *Financial Management and Analysis, Second Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey 2003, s. 400; A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 72; W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit., s. 359 i nast.

- jako różnica między bieżącą wartością przepływów pieniężnych z etapu eksploatacji projektu, a wartością bieżącą nakładów inwestycyjnych:

$$NPV = \sum_{t=0}^n \frac{E_t}{(1+i)^t} - \sum_{t=0}^n \frac{NI_t}{(1+i)^t} \quad (17)$$

gdzie:

E_t – przepływ pieniężny netto w kolejnych okresach eksploatacji projektu,

NI_t – nakłady inwestycyjne projektu.

Jednak bez względu na przyjętą do obliczeń formułę, interpretacja wyników NPV jest taka sama:

- jeżeli $NPV \geq 0$, wówczas realizacja projektu jest opłacalna, projekt spełnia kryterium opłacalności finansowej, stopa zwrotu inwestycji jest wyższa lub równa oczekiwaniom inwestora, projekt jest rekomendowany do realizacji;
- jeżeli $NPV < 0$, wówczas realizacja projektu byłaby nieopłacalna, projekt nie spełnia kryterium opłacalności finansowej, stopa zwrotu inwestycji jest niższa niż oczekiwania inwestora, projekt nie jest rekomendowany do realizacji lub niekiedy rekomendacja projektu do realizacji dokonywana jest na podstawie innych kryteriów, np. efektywności ekonomicznej w przypadku projektów publicznych.

Natomiast gdy mamy do czynienia z kilkoma projektami o takich samych nakładach inwestycyjnych, i istnieje konieczność wyboru tylko jednego spośród wszystkich spełniających założone warunki opłacalności, ostatecznie stosuje się kryterium maksymalizacji, tzn. wybieramy ten projekt dla którego NPV jest największe ($NPV \rightarrow \max$).

Ograniczenia w stosowaniu NPV polegają m.in. na:

- niemożności porównywania różnych wariantów projektu o odmiennych wielkościach zaangażowanego kapitału,
- braku możliwości jednoznacznego wyboru takiego koszyka projektów w ramach ograniczonego budżetu (zgodnie ze wskazaniem NPV), który gwarantuje najwyższą całkowitą zyskowność.

W takich sytuacjach pojawia się niekiedy konieczność obliczenia dodatkowo tzw. *wskaźnika wartości bieżącej netto* (NPVR)¹³⁸. Wskaźnik ten mierzy relację między uzyskaną

¹³⁸ Z. Leszczyński, A. Skowronek-Mielczarek, *Analiza ekonomiczno-finansowa ...*, op.cit., s. 334.

bieżącą wartością projektu (NPV), a bieżącą wartością nakładów inwestycyjnych¹³⁹, czyli innymi słowy określa względną rentowność projektu w odniesieniu do nakładów poniesionych na jego realizację. Wskaźnik ten oblicza się według formuły:

$$NPVR = \frac{NPV}{PVNI} \quad (18)$$

gdzie:

$PVNI$ – wartość bieżąca nakładów inwestycyjnych

Podstawą wyboru projektu opłacalnego z punktu widzenia kryterium finansowego na podstawie NPVR jest wartość większa od jedności, zaś ostateczny wybór projektu oparty jest na kryterium maksymalizacji NPVR.

Obok NPV, drugą najczęściej wykorzystywaną metodą oceny opłacalności projektów inwestycyjnych jest *wewnętrzna stopa zwrotu* (IRR). IRR to taka stopa dyskontowa, dla której wartość NPV wynosi zero (rysunek 7), czego wyrazem jest następująca formuła¹⁴⁰:

$$NPV = \sum_{t=0}^n \frac{NCF_t}{(1+i)^t} = 0 \Rightarrow IRR = i \quad (19)$$

Faktyczna procedura obliczania IRR, polega więc na iteracyjnym szacowaniu NPV przy założeniu różnych stóp dyskontowych (metoda kolejnych przybliżeń, iteracyjna), do momentu określenia takiej, dla której wartości NPV będzie równa zero. Zabieg taki może okazać się bardzo czasochłonny, dlatego też w praktyce wykorzystuje się do tego gotowe formuły w komputerowych arkuszach kalkulacyjnych (np. w Excelu) lub formułę pozwalającą oszacować przybliżoną wartość IRR, która posiada następującą postać:

$$IRR = i_{pos} + \frac{NPV_{pos}(i_{neg} - i_{pos})}{NPV_{neg} + |NPV_{neg}|} \quad (20)$$

gdzie:

i_{pos} - wartość stopy procentowej dla, której $NPV > 0$

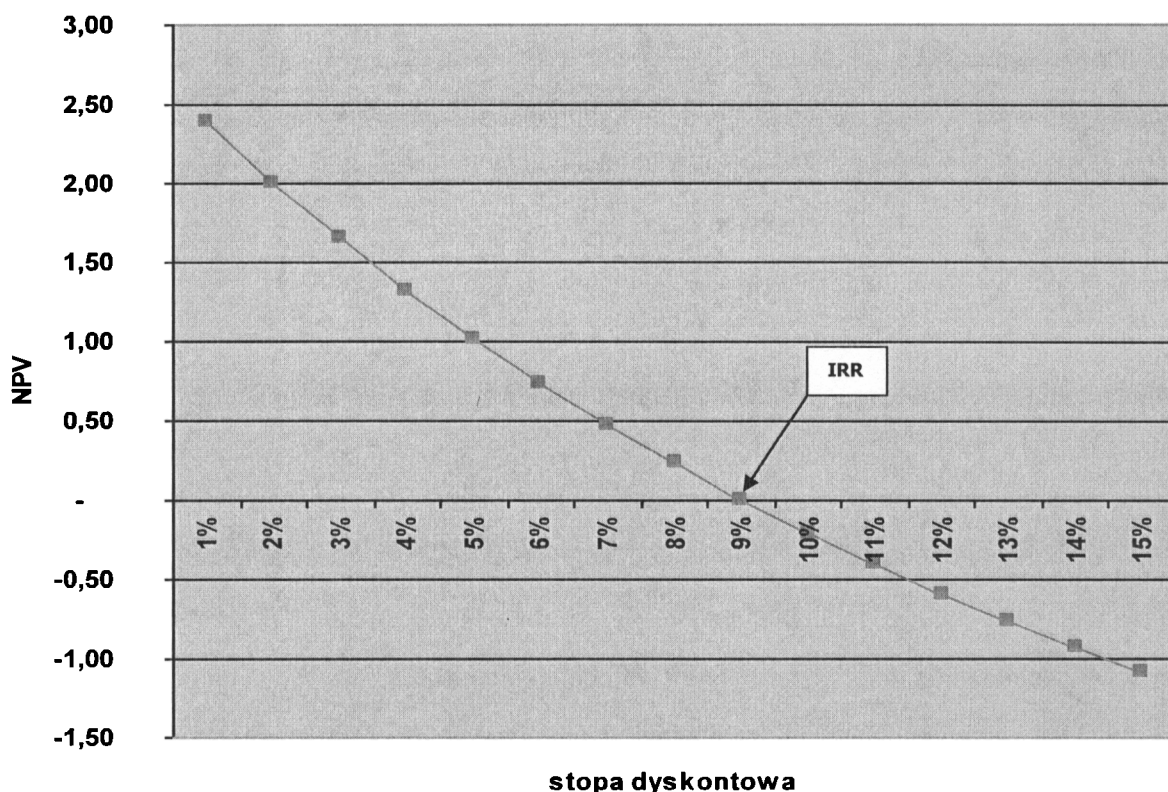
i_{neg} - wartość stopy procentowej dla, której $NPV < 0$

NPV_{pos} - wysokość NPV obliczona dla i_{pos} (wartość dodatnia NPV)

NPV_{neg} - wysokość NPV obliczona dla i_{neg} (wartość ujemna NPV)

¹³⁹ Por. H. Brandenburg, Zarządzanie projektami ..., op.cit., s. 159.

¹⁴⁰ A. Manikowski, Z Tarapata, Ocena projektów ..., op.cit., s. 170.

Rysunek 7. Wartość bieżąca netto (NPV) przy różnych stopach dyskontowych oraz oznaczenie wewnętrznej stopy zwrotu

Źródło: opracowanie własne

Interpretacja tego wskaźnika jest podobna jak w przypadku NPV, z tym że punktem odniesienia jest stopa dyskontowa i wyrażająca oczekiwania inwestora, czyli:

- jeżeli $IRR \geq i$, wówczas projekt spełnia kryterium opłacalności finansowej i może być rekomendowany do realizacji,
- jeżeli $IRR < i$, wówczas projekt nie spełnia kryterium opłacalności finansowej i nie powinien być rekomendowany do realizacji.

Wykorzystywanie wskaźnika IRR podlega pewnym ograniczeniom. Pierwszym z nich jest sytuacja, w której projekt będzie posiadał „nieregularny”¹⁴¹ profil *cash flow*. Z sytuacją taką można mieć do czynienia w projektach, w których w trakcie ich trwania planowane są duże dodatkowe wydatki inwestycyjne lub, gdy na końcu projektu konieczne będą poważne nakłady na likwidację skutków projektu. W takiej sytuacji może dojść do wystąpienia więcej niż jednego rozwiązania zerującego NPV.

¹⁴¹ Regularny oznacza wartości ujemne w początkowej fazie życia projektu, a w dalszej kolejności wartości dodatnie, zwykle następuje tylko jeden moment przejścia ze znaku ujemnego na dodatni w ramach przepływów pieniężnych netto.

Po drugie konstrukcja formuły do szacowania IRR zakłada, że stopa procentowa, według której dokonywana jest reinwestycja dodatnich przepływów środków pieniężnych pochodzących z projektu, jest równa stopie IRR. W rzeczywistości reinwestycja może być dokonywana przy stopie różnej od IRR, a ponadto stopa ta może zmieniać się w czasie.

W tej sytuacji dotychczasowe algorytmy liczenia IRR nie pozwolą na znalezienie jednoznacznej odpowiedzi. Rozwiązaniem alternatywnym dla takich przypadków jest posłużenie się inną metodą dyskontową tzw. *zmodyfikowaną wewnętrzną stopą zwrotu* – MIRR. Ogólnie istotą MIRR jest określenie takiej stopy, która zrówna wartość bieżącą ujemnych przepływów pieniężnych netto (nakładów inwestycyjnych) z wartością przyszłą dodatnich przepływów netto projektu¹⁴². Definiowana jest również jako wielkość stopy dyskontowej, dla której wartość bieżąca sumy reinwestowanych według sposobności rynkowych wpływów pieniężnych jest równa sumie wartości bieżącej wydatków¹⁴³.

Obliczając MIRR dokonuje się następujących czynności:

- sprowadza się wszystkie dodatnie przepływy pieniężne netto projektu do wartości przyszłej (FV), na koniec okresu „życia” inwestycji (kapitalizowanie za pomocą przyjętej stopy reinwestycji r)
- sprowadza się wszystkie przepływy ujemne do „okresu zerowego” przez zdyskontowanie ich za pomocą właściwej dla projektu stopy dyskontowej,
- określa się stopę procentową, dla której sumy skapitalizowanych przepływów dodatnich zrównają się z wartością obecną zdyskontowanych przepływów ujemnych.

Formuła MIRR przedstawia się następująco:

$$\sum_{t=0}^n \frac{|NCF(neg)_t|}{(1+i)^t} = \frac{\sum_{t=0}^n NCF(pos)_t (1+r)^t}{(1+MIRR)^n} \quad (21)$$

gdzie:

$NCF(neg)_t$ – ujemny przepływ netto projektu z okresu t ,

$NCF(pos)_t$ – dodatni przepływ netto projektu z okresu t

i – stopa dyskontowa

r – stopa reinwestycji¹⁴⁴,

n – liczba okresów „życia” projektu

¹⁴² Por. D.J. Leahigh, *Zarządzanie finansami*, PWE, Warszawa 1999, s. 83.

¹⁴³ Por. A. Rutkowski, *Zarządzanie finansami*, PWE, Warszawa 2007, s. 239-240; A. Stabryła, *Zarządzanie projektami ekonomicznymi i organizacyjnymi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 151.

¹⁴⁴ Por. E.F. Brigham, J.F. Houston, *Podstawy zarządzania ...*, op.cit., s. 74-76.

Po przekształceniu otrzymujemy zatem następującą postać wzoru¹⁴⁵:

$$MIRR = \sqrt[n]{\frac{\sum_{t=0}^n \frac{NCF(pos)_t}{(1+r)^t}}{\sum_{t=0}^n |NCF(neg)_t| (1+i)^t}} - 1 \quad (22)$$

Zastosowanie formuły MIRR pozwala na uniknięcie niektórych problemów związanych z podejmowaniem błędnych decyzji w oparciu o metodę IRR. Interpretacja tego wskaźnika jest podobna jak w przypadku IRR, gdzie punktem odniesienia jest stopa dyskontowa i , czyli:

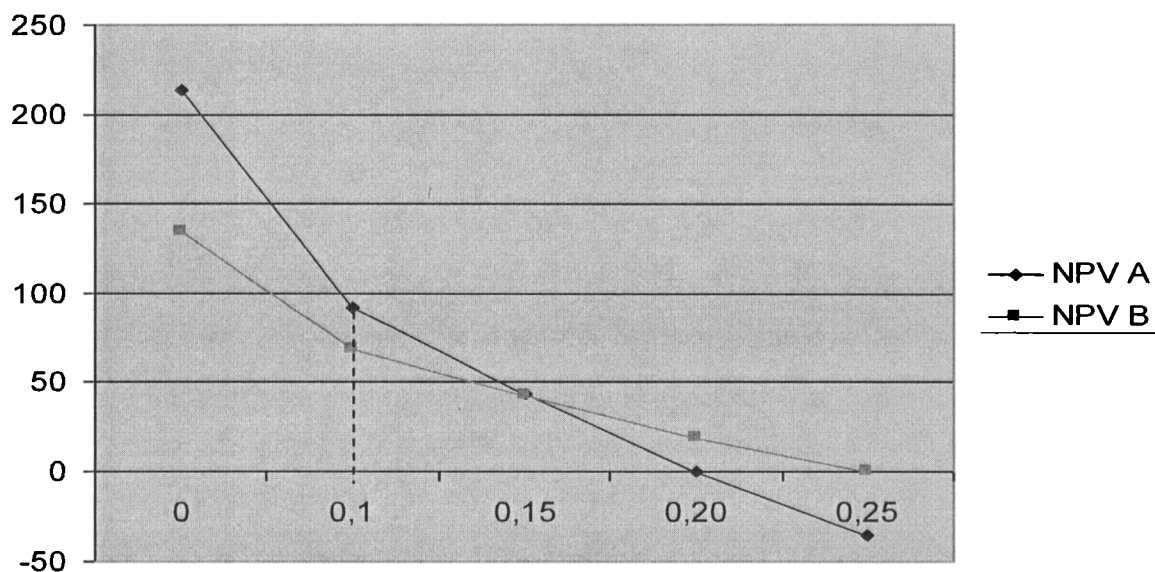
- jeżeli $MIRR \geq i$, wówczas projekt spełnia kryterium opłacalności finansowej i może być rekomendowany do realizacji,
- jeżeli $MIRR < i$, wówczas projekt nie spełnia kryterium opłacalności finansowej i nie powinien być rekomendowany do realizacji.

W przypadku oceny kilku projektów inwestycyjnych, dla których wartość MIRR jest większa od stopy dyskontowej i , za najkorzystniejszy uważa się ten, dla którego MIRR osiąga największą wartość.

W sytuacji pojedynczego projektu podjęcie decyzji na podstawie metody NPV pokrywa się z wnioskami opartymi o wyliczenia IRR ($NPV > 0$ i $IRR > i$). Jeśli jednak dokonywana jest ocena dwóch projektów wykluczających się, może mieć miejsce różnica we wskazaniach tych metod, np. projekt korzystniejszy z punktu widzenia NPV, może mieć niższą, od drugiego wartość IRR. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest różne rozłożenie w czasie przepływów pieniężnych netto poszczególnych projektów. W takiej sytuacji w literaturze rekomenduje się dokonanie wyboru na podstawie wskazań NPV, ze względu m.in. na założenia dotyczące stopy reinwestycji realizowanych przepływów pieniężnych¹⁴⁶ (rysunek 8).

¹⁴⁵ A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności* ..., op.cit., s. 102.

¹⁴⁶ Por.: G.T. Friedlob, F.J. Plewa Jr., *Understanding Return On Investment*, John Wiley & Sons, Inc., USA, New York, s. 211-212; K. Czerkas, *Project Finance w* ..., op.cit., s. 152; M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według* ..., op. cit., s. 225-228.

Rysunek 8. Przykład konfliktu we wskazaniach NPV i IRR dla dwóch wykluczających się projektów (przy stopie 10% rekomendowany jest do wyboru projekt A – większe NPV).

Źródło: opracowanie własne

Kolejną metodą dyskontową, na podstawie której można dokonać oceny opłacalności finansowej projektu inwestycyjnego jest *wskaźnik zyskowności inwestycji* (PI), zwany także wskaźnikiem rentowności inwestycji. Jest on szacowany jako stosunek sumy zdyskontowanych dodatnich przepływów pieniężnych netto do sumy zdyskontowanych ujemnych przepływów pieniężnych netto, czego wyrazem jest poniższa formuła¹⁴⁷:

$$PI = \frac{\sum_{t=0}^n \frac{CF_{tpoz}}{(1+i)^t}}{\sum_{t=0}^n \frac{|CF_{tneg}|}{(1+i)^t}} \quad (23)$$

gdzie:

CF_{tpoz} – wpływ (przepływ dodatni) w projekcie w okresie t

CF_{tneg} – wydatek (przepływ ujemny) w projekcie w okresie t,

Projekt inwestycyjny przyjmuje się do realizacji przy poziomie $PI > 1$. Wybór projektu najbardziej opłacalnego spośród wielu wziętych do analizy dokonywany jest w oparciu

¹⁴⁷ Por. B. Pomykańska, P. Pomykański, *Analiza finansowa przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 222-223.

o kryterium maksymalizacji wartości PI. Zatem im wyższa wartość wskaźnika, tym projekt jest korzystniejszy.

Kolejną metodą jest *zdyskontowany okres zwrotu* (DPP), który jest przekształconym (uwzględniającym zmianę wartości pieniądza w czasie), prostym okresem zwrotu. DPP definiowany jest jako liczba lat, po których zdyskontowane i skumulowane przepływy pieniężne osiągną z inwestycji będą równały się wartości początkowego nakładu inwestycyjnego. Obliczenia zdyskontowanego okresu zwrotu najłatwiej przeprowadzić przy wykorzystaniu tablic *cash flow*, ustalając po pierwsze zdyskontowany CF netto (DNCF) a następnie go kumulując (CDNCF – skumulowany DNCF), aż do roku, w którym CDNCF zmienia znak z ujemnego na dodatni. W celu dokładnego określenia momentu zwrotu można posłużyć się poniższą formułą:

$$DPP = \frac{\text{Rok w którym pojawia się ostatni ujemny CDNCF}}{1} + \frac{\text{Wartości bezwzględna z wartości ostatniego ujemnego CDNCF}}{\text{Wartość DNCF z okresu następującego po okresie ostatniego ujemnego CDNCF}} \quad (24)$$

Metoda ta, podobnie jak prosty okres zwrotu, pozwala na wybór projektu lub jednego z rozpatrywanych jego wariantów, który zapewniaj najszybsze odzyskanie początkowych nakładów, w tym wypadku z uwzględnieniem zmiany wartości pieniądza w czasie. Reguła decyzyjna w przypadku tej metody rekomenduje więc do wyboru:

- w przypadku zbioru projektów inwestycyjnych, projekt który posiada najkrótszy okres zwrotu, tj. $DPP \rightarrow \min$;
- w sytuacji gdy mamy do czynienia z jednym projektem, gdy zdyskontowany okres jego zwrotu (DPP_j) jest równy lub krótszy od założonego przez inwestora (DPP_{zal}), tj.:

$$DPP_j \leq DPP_{zal} \quad (25)$$

L. Kurowski wskazuje jednak, iż liczenie zdyskontowanego okresu zwrotu, jest raczej niepotrzebną komplikacją jego prostszej wersji, czyli prezentowanego wcześniej, prostego okresu zwrotu. Ponadto oparcie w tym przypadku, szacunków na wartościach zdyskontowanych, może zniechęcić inwestora do podejmowania ryzyka¹⁴⁸.

Zarówno prosty, jak i zdyskontowany okres zwrotu, posiadają w pewien sposób charakter wskaźników wyrażających poziom ryzyka związanego z projektem. Ryzyko to wiąże się z możliwością braku zwrotu zainwestowanego kapitału w założonym okresie. Im krótszy

¹⁴⁸ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 164.

będzie więc okres zwrotu, tym projekt będzie charakteryzował się mniejszym ryzykiem, będzie bezpieczniejszy¹⁴⁹.

Zbiorcze zestawienie omawianych, w tym punkcie pracy, metod dyskontowych, wraz ze wskazaniem ich wad i zalet oraz kryteriów decyzyjnych, zaprezentowano w tabeli 8.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 163.

Tabela 8. Zestawienie podstawowych metod dyskontowych – główne zalety, wady, kryteria decyzyjne.

Metoda dyskontowa	Zalety	Wady	Kryterium decyzyjne ¹⁵⁰		
			Akceptacja projektu	Odrzucenie projektu	Ostateczny wybór*
Wartość bieżąca netto - NPV	- uwzględnianie zmiennej wartości pieniądza w czasie, - uwzględnienie przepływów pieniężnych z całego planowanego okresu funkcjonowania projektu, - obiektywne kryterium ułatwiającym podejmowanie decyzji inwestycyjnych, - możliwość wyboru projektu, który daje lepsze efekty w sytuacji ograniczonej dostępności do kapitałów,	- trudności w wyborze odpowiedniej stopy dyskontowej, - na ogół przyjmowanie stałej oczekiwanej stopy zwrotu dla kolejnych okresów eksploatacji inwestycji, - trudności w naliczaniu premii za ryzyko danego projektu inwestycyjnego, - kłopoty w ustalaniu przyszłych możliwych do osiągnięcia wartości przepływów pieniężnych, - trudności w porównywaniu projektów o mocno zróżnicowanych nakładach inwestycyjnych	NPV ≥ 0	NPV < 0	NPV → max
Wewnętrzna stopa zwrotu - IRR	- uwzględnianie zmiennej wartości pieniądza w czasie, - przyjęcie do wyboru inwestycji obiektywnego kryterium, jakim jest stopa zwrotu, - łatwość porównania ze sobą kilku projektów inwestycyjnych.	- założenie o reinwestowaniu uzyskiwanych w poszczególnych latach przepływów pieniężne po takiej samej stopie jak IRR, - możliwość wyboru przedsięwzięcia, które tworzy największą stopę zwrotu, ale przynosi relatywnie mniejsze NPV (nie zawsze wybierze się działania inwestycyjne, które będą maksymalizować wartość), - możliwość wystąpienia wielu IRR lub nie wystąpienia żadnej wielkości stopy zwrotu, - trudność w liczeniu, jeśli nie wykorzystuje się w tym celu kalkulatora finansowego lub odpowiedniego oprogramowania komputerowego,	IRR ≥ i	IRR < i	IRR → max
Zmodyfikowana wewnętrzna stopa zwrotu - MIRR	- uwzględnianie zmiennej wartości pieniądza w czasie, - założenie, że uzyskiwane z projektu przepływy pieniężne reinwestowane są po stopie równej stopie dyskontowej, - jednoznaczność uzyskanego wyniku (brak problemu jej wielokrotności, jak w przypadku IRR),	- trudności w wyborze odpowiedniej stopy dyskontowej, - konieczność weryfikacji przedsięwzięcia kryterium wartości bieżącej netto (NPV).	MIRR ≥ i	MIRR < i	MIRR → max
Wskaźnik wartości bieżącej - NPVR	- umożliwia podjęcie decyzji w sytuacji ograniczonego budżetu, - wskazuje projekty najbardziej efektywne	- trudności w wyborze odpowiedniej stopy dyskontowej, - dodanie przepływy pieniężna są reinwestowane według tej samej zmiennej stopy procentowej, - mierniki te nie pozwalają oszacować marginesu ryzyka, może się w obliczeniach zmienić.	NPVR ≥ 1	NPVR < 1	NPVR → max
Wskaźnik zyskowności inwestycji - PI	- uwzględnianie zmiennej wartości pieniądza w czasie, - możliwość wyselekcjonowania projektów, które będą maksymalizować korzyści finansowe netto - możliwość stosowania w przypadku projektów o zróżnicowanych nakładach inwestycyjnych	- trudności w wyborze odpowiedniej stopy dyskontowej, - nie odzwierciedlająca różnic w rozmiarach inwestycji	PI ≥ 1	PI < 1	PI → max
Zdyskontowany okres zwrotu - DPP	- uwzględnianie zmiennej wartości pieniądza w czasie, - prostota	- nieuwzględnianie przepływów pieniężnych, które następują po okresie zwrotu - trudności w wyborze odpowiedniej stopy dyskontowej, - preferuje projekty, które w krótkim okresie czasu osiągają znaczne dodatnie przepływy netto - nie informuje o możliwości do osiągnięcia stopie zwrotu z projektu	DPP ≤ DPP _{zal}	DPP > DPP _{zal}	DPP → min

* przy projektach wykluczających się

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Czerkas, *Project Finance* w ..., op.cit., s. 151-152; A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności* ..., op.cit., s. 93 i nast.;

¹⁵⁰ Decyzje o akceptacji lub odrzuceniu projektu w dużej mierze zależą od przyjętej do obliczeń stopy dyskontowej „i”.

Jak już wcześniej wskazano istotnym parametrem przy stosowaniu metod dyskontowych jest przyjęta stopa dyskontowa. Jej dobór może w istotny sposób wpływać na uzyskiwane wyniki, a przez to i na decyzje podejmowane przez osoby realizujące projekt inwestycyjny. Dlatego też, jak wskazują W. Frenkiel i A. Drobnik, dobierając stopę dyskontową należy wziąć pod uwagę następujące aspekty¹⁵¹:

- stopa dyskontowa powinna odzwierciedlać w najlepszy sposób preferencje odnośnie przyszłej i bieżącej konsumpcji, a jej najlepszym miernikiem są stopy procentowe stosowane przez banki,
- stopa dyskontowa powinna odzwierciedlać także rentowność alternatyw lokowania kapitału przeznaczonego na realizację projektu,
- stopa dyskontowa powinna bazować na rzeczywistym oprocentowaniu instrumentów finansowych takich jak, np.: długoterminowe lokaty bankowe, bony skarbowe, obligacje państwowe, itp.

Jednocześnie podkreślają, że w wyniku braku jednoznacznych i jasnych reguł wyboru stóp dyskontowych, w praktyce najczęściej dokonuje się akceptacji stopy dyskontowej według następujących założeń¹⁵²:

- dla projektów prywatnych i publicznych o mniejszej skali – przyjęcie stopy dyskontowej równej stopie lokat długoterminowych;
- dla projektów prywatnych i publicznych o większej skali – przyjęcie stopy dyskontowej równej stopie oprocentowania bonów skarbowych i obligacji lub na poziomie średniego ważonego kosztu kapitału (WACC);
- dla projektów prywatnych, gdzie wykorzystuje się kredyty jako źródło finansowania, a więc oczekuje się stopy zwrotu przewyższającej ich oprocentowanie – przyjęcie stopy dyskontowej równej stopie oprocentowania kredytów długoterminowych;
- dla projektów współfinansowanych przez instytucje zewnętrzne - przyjęcie stopy dyskontowej ustalonej ogólnie (np. dla projektów współfinansowanych ze środków UE w okresie programowania 2007-2013 przyjmuje się finansową stopę dyskontową na poziomie 8%¹⁵³);

Podsumowując należy wskazać, iż w rzeczywistości wybór konkretnej stopy dyskontowej zależy od samego inwestora. To jego oczekiwania co do rozpatrywanego projektu, jak również możliwości alternatywnego zaangażowania kapitału, w wielu przypadkach

¹⁵¹ W. Frenkiel, A. Drobnik, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 151.

¹⁵² Ibidem, s. 151-152.

¹⁵³ *Metodologia opracowania studium wykonalności...*, op.cit., s. 34.

determinują o wysokość stóp przyjmowanych do obliczeń. Zwykle wyższe stopy stosowane są w przypadku projektów prywatnych, gdzie oczekuje się określonego poziomu zwrotu z zainwestowanego kapitału oraz w przypadku projektów o wysokim poziomie ryzyka. Niższe stopy przyjmowane są w przypadku projektów publicznych, gdzie efektywność jest zwykle tylko jednym z kilku kryteriów decydującym o realizacji przedsięwzięcia. Ponadto projekty te charakteryzują się mniejszym ryzykiem.

Ponadto należy wskazać, iż popularność metod dyskontowych, wyraża się również poprzez wydawanie publikacji przez różnego rodzaju międzynarodowe instytucje, a także włączanie ich formuł w ramach oprogramowania komputerowego. Jako przykład publikacji mającej ułatwić praktyczne zastosowanie koncepcji wartości pieniądza w czasie oraz metod dyskontowych można wskazać na tzw. tablice Banku Światowego¹⁵⁴, które są narzędziem ułatwiającym i przyspieszającym obliczenia dotyczące przyszłej i bieżącej wartości określonych płatności. Natomiast w przypadku oprogramowania komputerowego można wskazać m.in. na popularny arkusz kalkulacyjny Microsoft Excel, w którym zdefiniowane są gotowe formuły do obliczeń, wymienionych w tym punkcie pracy, metod dyskontowych (NPV, IRR, MIRR, itd.)¹⁵⁵.

Warto również podkreślić, iż zarówno metody proste, jak i dyskontowe stanowią praktyczne narzędzia w zakresie zarządzania przedsiębiorstwami i podejmowania decyzji inwestycyjnych. Jak wskazują wyniki badań przeprowadzony przez M. Jaworek i A. Szóstek¹⁵⁶, 55% przebadanych podmiotów stosuje metody dyskontowe w zakresie oceny opłacalności projektów inwestycji zagranicznych, zaś 64% metody proste¹⁵⁷. Jednocześnie autorki badań podkreślają, iż małe i średnie przedsiębiorstwa dokonują analizy opłacalności inwestycji w sposób bardziej uproszczony, głównie przy wykorzystaniu metod statycznych (prosty okres zwrotu i księgowa stopa zwrotu), podczas gdy przedsiębiorstwa duże, posługują się przede wszystkim metodami dyskontowymi, w tym głównie NPV.

Oprócz wymienionych metod statycznych i dyskontowych (dynamicznych), których podział dokonywany jest na podstawie kryterium czasu, do oceny opłacalności

¹⁵⁴ J. P. Gittinger, *Compounding and Discounting tables for Project Analysis with a Guide to Their Applications. Second Edition, Revised and Expanded*, The Economic Development Institute of the World Bank, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1984.

¹⁵⁵ Zob. np.: V. Gupta, *Financial Analysis Using Excel*, VJ Books Inc., Canada, 2002, s. 103 i nast.; F.J. Clauss; *Corporate Financial Analysis with Microsoft Excel*, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York 2010; s. 213 i nast.

¹⁵⁶ M. Jaworek, A. Szóstek, *Efektywność bezpośrednich inwestycji ...*, op.cit., s. 16-17.

¹⁵⁷ Jak wskazują Autorki badań, wyniki nie sumują się do 100% ponieważ respondenci mieli możliwość wskazania kilku odpowiedzi.

i podejmowania decyzji inwestycyjnych, w literaturze przedmiotu autorzy wskazują również na inne uzupełniające metody, choć nie wszystkie z nich posiadają charakter finansowy, np.:

- Metody annuitetowe (oparte o stałe roczne przepływy pieniężne)¹⁵⁸,
- Metody oparte o wyliczenie kosztów finansowania projektów (w tym m.in. WACC – średni ważony koszt kapitału)¹⁵⁹,
- Metoda ekonomicznej wartości dodanej - EVA¹⁶⁰,
- Metoda rynkowej wartości dodanej - MVA¹⁶¹,
- Metoda wyceny opcji realnych - ROV¹⁶².

Z uwagi na ich mniejszą popularność stosowania w zakresie oceny projektów inwestycyjnych, specyficzne obszary możliwości aplikacyjnych oraz niekiedy zaawansowany aparat matematyczny w ramach ich metodologii (np. stochastyczne równania różniczkowe w przypadku metody ROV), jak również ze względu na fakt, iż z punktu widzenia niniejszej rozprawy, metody te nie będą stanowiły podstawy dalszych rozważań, nie będą one szerzej omawiane.

Warto jeszcze w tym miejscu podkreślić, wskazując za H. Brandenburgiem, iż metody i kryteria oceny opłacalności stanowią jedynie narzędzie pomocnicze w podejmowaniu decyzji, zatem:

- nie należy przyznawać im charakteru wyłącznego kryterium podejmowania ostatecznej decyzji o akceptacji lub odrzuceniu realizacji projektu inwestycyjnego, gdyż obliczenia wykonywane są w wielu przypadkach na podstawie mniej lub bardziej pewnych hipotez;
- istnieje konieczność umiejętnego wyboru odpowiedniej metody oceny opłacalności z punktu widzenia specyficznych cech ocenianego projektu (np. projekty szybko „starzejące się” ekonomicznie, projekty małe, publiczne, itp.);
- należy dokonywać oceny wrażliwości wskaźników oceny opłacalności na zmiany kluczowych elementów składowych i parametrów rachunku, jak również przeprowadzić analizę ryzyka w oparciu o powszechnie stosowane grupy metod, np.

¹⁵⁸ Np. A. Manikowski, Z Tarapata, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 175-177; L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 22-24.

¹⁵⁹ Np. A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 117-124.; A. Manikowski, Z Tarapata, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 180-188.

¹⁶⁰ A. Manikowski, Z Tarapata, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 177-178.

¹⁶¹ Ibidem, s. 179

¹⁶² Np. J. Dzieża, *Opcje realne – dylematy i sugestie w podejmowaniu decyzji inwestycyjnych w górnictwie*, http://www.teberia.pl/index_txt.php?id=1451, dostęp: 28.01.2010; J. Dzieża, B. Ficak, *Przykłady opcji realnych* [w:] *Opcje realne - Materiały Szkoleniowe*, Kwartalnik Rynek Terminowy, nr 3/2004, s. 3-28, http://home.agh.edu.pl/~dzieza/real_options/materiały_szkoleniowe.pdf, dostęp: 14.11.2010.

probabilistyczno-stochastyczne, symulacyjne, badań operacyjnych (strategia gier), itp.¹⁶³.

Dlatego też, w ocenie opłacalności projektów inwestycyjnych konieczne jest uwzględnianie różnych kryteriów decyzyjnych. Należy ją dokonywać tak, aby wszystkie podmioty zainteresowane projektem mogły otrzymać informację pozwalającą im na ocenę ich korzyści i kosztów w stosunku do zaangażowanych środków i przy określonym poziomie ponoszonego ryzyka, a w konsekwencji na podjęcie ostatecznej decyzji w zakresie uczestnictwa w realizacji projektu¹⁶⁴.

1.3.4. Przesłanki badania ekonomicznej efektywności projektów

Pojęcie efektywności ekonomicznej wywodzi się z założeń ekonomii neoklasycznej, a w jej ramach głównie z dorobku wyspecjalizowanego jej działu, tj. nowoczesnej ekonomii dobrobytu, która wykształciła się na początku XX wieku i która podejmuje problemy wykorzystywania zasobów. Najogólniej rzecz ujmując, neoklasyczna teoria ekonomii skoncentrowała swoją uwagę wokół problemu ograniczoności zasobów, a jej główną osią rozumowania stała się uniwersalna zasada racjonalnego działania. Według niej, ekonomiczny wybór w obszarze posiadanych alternatyw zastosowania rzadkich zasobów to taki, który oparty jest o prawo malejących przychodów, malejącej użyteczności krańcowej i rosnącej stopy substytucji¹⁶⁵.

Podstawową teoretyczną przesłanką ekonomii dobrobytu jest kryterium efektywności alokacyjnej V. Pareto¹⁶⁶. Według powyższego kryterium alokacja zasobów uznawana jest za efektywną, jeśli nie istnieje inna możliwa alternatywa ich alokacji, która spowodowałaby poprawę sytuacji co najmniej jednej osoby, nie powodując jednocześnie pogorszenia sytuacji innych osób, w stosunku do sytuacji wyjściowej. Oznacza to, iż alokacja zasobów, w stosunku do której można znaleźć alokację korzystniejszą, tj. która powoduje poprawę sytuacji jednej osoby, bez pogarszania sytuacji innych osób, powoduje poprawę sytuacji w sensie Pareto, jednak nie jest ona alokacją Pareto-efektywną¹⁶⁷. Alokacja zasobów w tym

¹⁶³ Więcej, np.: E. Ostrowska, *Ryzyko projektów ...*, op.cit., s. 97.

¹⁶⁴ W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit., s. 356.

¹⁶⁵ A. Sulejewicz, *Analiza społecznych kosztów i korzyści. Między ekonomią dobrobytu a planowaniem rozwoju*, PWE, Warszawa 1991, s. 18.

¹⁶⁶ Por. M. Blaug, *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 604 i nast.

¹⁶⁷ A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit Analysis. Concept and Practice. 3rd Edition*, Prentice Hall, New Jersey 2006, s. 26-27.

ujęciu może być jedynie efektywna lub nieefektywna, nie istnieją natomiast alokacje mniej lub bardziej efektywne¹⁶⁸.

Kryterium Pareto stanowi więc dość restrykcyjne podejście do oceny decyzji. W odniesieniu do działań związanych z realizacją projektu, wskazuje, że realizowane powinny być tylko te działania (projekty) w wyniku, których poziom dobrobytu społecznego zwiększa się lub pozostaje bez zmian. Nawet jeśli w wyniku realizacji projektu powstają korzyści netto, tzn. występują osoby, które zyskują na realizacji projektu, i korzyści te są większe niż ewentualne koszty ponoszone przez inne osoby, to z powodu występowania wspomnianych kosztów, przedsięwzięcie takie, zgodnie z kryterium Pareto, nie powinno zostać realizowane. Sytuacja taka mogłaby być zaakceptowana wyłącznie w przypadku faktycznej rekompensaty przez zyskujących, osobom które ponoszą jakiekolwiek koszty (brak „przegranych” w wyniku realizacji projektu). W rzeczywistości jest to więc zabieg trudny do zrealizowania, a nawet wręcz niemożliwy, gdyż faktyczne rekompensowanie strat wiązałoby się z koniecznością badania zmian w poziomie użyteczności każdej osoby która poniosła koszty w wyniku realizacji projektu¹⁶⁹. Jak wskazują bowiem m.in. A.E. Boardman i D.H. Greenberg praktyczne stosowanie kryterium Pareto związane jest z kilkoma problemami, tj.:

- konieczność posiadania informacji nt. zagregowanych kosztów i korzyści całego projektu, jak również dotyczącą kosztów i korzyści osiąganych indywidualnie przez każdą osobę będącą w obszarze wpływu projektu, co mogłoby wiązać się z wysokimi kosztami oceny i analizy danego projektu w praktyce,
- wysokie koszty administracyjne związane z transferami kompensat dla potencjalnie zidentyfikowanych osób lub grup społecznych, które tracą na realizacji projektu,
- pojawienie się tendencji i presji do poszukiwania możliwości zawyżania kosztów i zaniżania korzyści przez uczestników projektu¹⁷⁰.

Opieranie się i zastosowanie w praktyce, podejścia proponowanego przez Pareto powodowałoby więc odrzucanie wielu projektów, które generują korzyści netto, a także ponoszeniem wysiłków związanych z wykrywaniem nieuzasadnionych transferów¹⁷¹.

W związku z tym pojawiła się propozycja zastąpienia klasycznego kryterium efektywności Pareto przez kryterium wypłat kompensacyjnych Kaldora-Hicksa, lub inaczej

¹⁶⁸ A. Sulejewicz, *Analiza społecznych kosztów ...*, op.cit., s. 20.

¹⁶⁹ W. Frenkiel, A. Drobnik, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 121.

¹⁷⁰ A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 30.

¹⁷¹ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w odnawialne źródła energii. Analiza kosztów i korzyści*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2010, s. 15.

kryterium potencjalnej efektywności Pareto. Kryterium to zakłada, iż projekt (działanie) powinno być zrealizowane w sytuacji hipotetycznej możliwości pełnej rekompensaty przez osoby, które korzystają z jego realizacji, osobom które ponoszą koszty, i aby w wyniku redystrybucji sytuacja żadnej osoby nie uległa pogorszenia, a przynajmniej jedna z nich zyskała. Kryterium to stało się podstawą stosowania powszechnie akceptowanego kryterium korzyści netto, które w odróżnieniu od klasycznego kryterium Pareto, posiada bardziej praktyczny i możliwy do empirycznego zastosowania charakter. Ponadto argumentuje się jego stosowanie tym, iż:

- dokonanie wyboru projektów generujących korzyści netto zawsze prowadzi do zwiększenia dobrobytu społecznego,
- pośrednio sytuacja taka poprawia sytuację najuboższych grup społecznych, ze względu na to, iż bogatsze społeczeństwo posiada większą zdolność do pomocy potrzebującym,
- kompleksowe działania rządu, np. poprzez realizację różnego rodzaju projektów może doprowadzić do równomiernego rozłożenia korzyści i kosztów w społeczeństwie,
- w sytuacji gdy istotnym celem państwa jest wyrównywanie poziomu dochodów poprzez redystrybucję, możliwa jest realizacja bezpośrednich transferów poprzez odpowiednio konstruowany program redystrybucji skierowany do wybranych grup społecznych¹⁷².

Scharakteryzowane w poprzednim rozdziale kryterium opłacalności finansowej również opiera się na przedstawionym kryterium Kaldora-Hicksa. Jednak istnieje znacząca różnica pomiędzy opłacalnością finansową, a efektywnością ekonomiczną polegająca na odmiennym podejściu do sposobu pomiaru korzyści i kosztów. W przypadku określania opłacalności finansowej wartość korzyści i kosztów wyrażona jest w cenach rynkowych. Zastosowanie takiego pomiaru w przypadku realizacji pewnych specyficznych projektów nie jest uzasadnione, gdyż:

- pomijane są nakłady i wyniki projektu, które odnoszą się do efektów zewnętrznych i dóbr publicznych (nie są one przedmiotem obrotu na rynku, stąd też ich rynkowa wartość mierzona za pomocą ceny nie jest znana);
- nie uwzględnia się różnic jakie mogą pojawić się między ceną rynkową a wartością ekonomiczną poszczególnych nakładów i wyników związanych z projektem, głównie w sytuacji gdy wielkości te znacząco się różnią, co może być spowodowane

¹⁷² A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 31; W. Frenkiel, A. Drobnik, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 122.

zniekształceniami rynku poprzez występowanie m.in.: praktyk monopolistycznych, opodatkowania, dofinansowania ze środków publicznych (dotowanie, subwencjonowanie), itp.¹⁷³

Do grupy takich specyficznych projektów zaliczyć możemy, m.in.:

- projekty publiczne, zwykle posiadające złożony kontekst: szerokie spektrum celów i wielowymiarowe efekty;
- projekty bazujące lub oddziałujące istotnie na niepowtarzalne i unikalne zasoby, takie jak: zasoby środowiska naturalnego, zasoby dziedzictwa kulturowego, zasoby ludzkie (w szczególności dotyczące zdrowia i życia ludzkiego);
- duże projekty komercyjne mogące mieć wpływ na społeczność i gospodarkę lokalną, regionalną, krajową, a niekiedy nawet międzynarodową.

W przypadku tej grupy projektów ocena efektywności według kryterium finansowego nie znajduje uzasadnienia, gdyż nie uwzględnia w pełni charakteru dostarczanych dóbr publicznych lub pojawiających się bardzo często, w wyniku realizacji projektu, efektów zewnętrznych. Posługiwanie się w przypadku oceny takich projektów wyłącznie kryterium opłacalności finansowej, może prowadzić do uzyskania niepełnego obrazu ich faktycznego wpływu na szeroko rozumiane otoczenie. Właściwe podejście w takiej sytuacji, wymaga zastosowania właśnie kryterium efektywności ekonomicznej, które odnosi się do kryterium korzyści netto Kaldora-Hicksa, umożliwiając dodatkowo pomiar efektów w szerszej, pozarynkowej perspektywie. W tym przypadku zakłada się, iż wartość nakładów wyrażona jest poprzez koszt alternatywny ich wykorzystania, tzn. poprzez wartość w ich najlepszym alternatywnym zastosowaniu, czyli wartość, z której społeczeństwo musi zrezygnować w celu realizacji określonej alternatywy. Dokonanie wyceny wyników odbywa się natomiast w oparciu o koncepcję skłonności do zapłaty (*ang. willingness to pay*), tzn. wielkości wydatków, jakie odbiorcy projektu byliby skłonni ponieść w zamian za dostarczenie określonych jego produktów. W wyniku takiego podejścia następuje proste agregowanie indywidualnych skłonności do zapłaty za określone produkty projektu oraz agregowanie kosztów alternatywnych dla wykorzystywanych nakładów, a więc wyniki i nakłady zostają określone w wartościach ekonomicznych, które nie zawsze, jak mam to miejsce w przypadku oceny opłacalności finansowej, są związane z faktycznymi przepływami. Takie ujęcie kosztów i korzyści powoduje więc uwzględnienie, pomijanych w ocenie finansowej, wartości

¹⁷³ A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 134.

dóbr uwzględniającej: przybliżoną wartość efektów zewnętrznych, dóbr publicznych czy odchyleń cen rynkowych od wartości ekonomicznej¹⁷⁴.

Istotną wadą kryterium Kaldora-Hicksa jest fakt, iż nie uwzględnia ono tzw. efektów dystrybucyjnych projektu. Innymi słowy pomija skalę wpływu projektu na osoby lub grupy społeczne o różnym poziomie uposażenia. Sam efekt dystrybucyjny polega na tym, że jednostka korzyści generowana przez projekt jest wyżej ceniona wśród osób o niższym statusie ekonomicznym, w porównaniu do wartościowania tej samej jednostki przez osoby o wyższym statusie ekonomicznym. Podobna zależność występuje w przypadku nakładów. Próbą zniwelowania tej wady było wprowadzenie kryterium Bergsona (kryterium efektywności społeczno-ekonomicznej). Zakłada ono, iż działanie (projekt) może być rekomendowane do realizacji, w sytuacji gdy spełnia kryterium Kaldora-Hicksa, przy uwzględnieniu tzw. „dobrej dystrybucji kosztów i korzyści”, czyli wyliczeniu wszystkich korzyści netto przy uwzględnieniu wag dystrybucyjnych odzwierciedlających wartość jednostki efektu projektu dla poszczególnych osób lub grup społecznych o różnym statusie ekonomicznym, będących w obszarze oddziaływania projektu¹⁷⁵. Formalnie kryterium Bergsona można zapisać jako:

$$PNB = a_1NB_1 + a_2NB_2 + \dots + a_nNB_n \quad (26)$$

gdzie:

PNB – korzyści netto projektu

a_n – waga dystrybucyjna charakteryzująca n-tą grupę społeczną (osobę)

NB_n – n-ta korzyść netto projektu

Jednak i to kryterium nie jest pozbawione ograniczeń. Podstawowe trudności w praktycznej implementacji tego podejścia związane są z koniecznością wyznaczenia:

- wag dystrybucyjnych dla poszczególnych grup społecznych lub osób odczuwających skutki realizacji projektu
- rodzajów i liczby grup społecznych posiadających odmienny status ekonomiczny.

Z metodologicznego i praktycznego punktu widzenia, określenie efektywności ekonomicznej projektu polega na przeprowadzeniu szeroko pojmowanej analizy ekonomicznej projektu.

¹⁷⁴ Ibidem, s. 135.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 136.

Analiza ekonomiczna to analiza, która posługuje się wartościami ekonomicznymi, będącymi odzwierciedleniem wartości, jakie społeczeństwo byłoby gotowe zapłacić za określone dobro lub usługę. Inaczej mówiąc, w analizie ekonomicznej wszystkie czynniki wyceniane są zgodnie z ich wartością użytkową lub kosztem alternatywnym dla społeczeństwa¹⁷⁶.

Celem analizy ekonomicznej jest więc ocena wpływu projektu na obszar społeczno-gospodarczy, na który oddziaływać będzie projekt w okresie realizacji oraz po jej zakończeniu, dąży się więc do sprawdzenia, czy inwestycja jest uzasadniona z ogólnospołecznego punktu widzenia, nawet jeśli z finansowego punktu widzenia generuje koszt netto¹⁷⁷.

Finansowa analiza projektu, opisana wcześniej, jak i ekonomiczna analiza projektu posiadają ten sam cel: określenie efektywności projektu inwestycyjnego. Pojęcie efektywności jest tu jednak inaczej rozumiane. Analiza finansowa określa zyskowność projektu (jego opłacalność) wyłącznie z punktu widzenia podmiotu, który go realizuje/finansuje, natomiast analiza ekonomiczna mierzy dodatkowo wpływ projektu na szeroko pojmowane otoczenie, gospodarkę krajową i społeczeństwo. Analiza ekonomiczna różni się więc od analizy finansowej w dwóch kluczowych obszarach:

- na poziomie identyfikacji i wyceny elementów na wejściu i wyjściu z projektu (tj. nakładów i produktów),
- sposobów pomiaru i wyceny korzyści i kosztów projektu¹⁷⁸.

W. Behrens i P. M. Hawranek podkreślają, iż każdy projekt inwestycyjny, zarówno należący do kategorii wskazanych wcześniej (projekty publiczne, bazujące na unikalnych zasobach), jak również i projekty komercyjne, powinny być rozpatrywane w szerszym kontekście społecznym i z punktu widzenia gospodarki narodowej (czyli w ujęciu makroekonomicznym), gdyż cele i polityka przyjęta przez inwestorów prywatnych nie zawsze jest zgodna z założeniami polityki społeczno-ekonomicznymi kraju lub jego obszaru (regionu). Jako korzyści włączania aspektów ekonomiczno-społecznych również do oceny projektów komercyjnych wymieniają oni:

- projekty takie funkcjonować będą w określonym otoczeniu ekonomicznym i zależeć od jego przyszłego rozwoju, co może mieć znaczący wpływ na jego realizację

¹⁷⁶ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 280.

¹⁷⁷ *Niebieska Księga. Analiza kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych w sektorze transportu. Metodyka sporządzania analiz dla projektów realizowanych w Polsce, współfinansowanych z funduszy Unii Europejskiej. Podręcznik dla beneficjentów*, Scott Wilson, Arup, PM Group, Ernst & Young, Warszawa 2006, s. 49.

¹⁷⁸ Asian Development Bank, *Guidelines for the Economic Analysis of Projects*, s. 8, http://www.adb.org/Documents/Guidelines/Eco_Analysis/financial_economic.asp, dostęp: 15.10.2010.

(polityka w zakresie społecznego podziału dochodów, ochrona środowiska naturalnego i kulturowego, handel międzynarodowy, itp.)

- możliwość wykorzystywania argumentów odnoszących się do korzyści ekonomicznych generowanych przez projekt dla uzyskania pewnych środków publicznych na realizację przedsięwzięcia (dotacje, ulgi, poręczenia kredytów, gwarancje rządowe, itp.)¹⁷⁹

Z kolei W. Frenkiel i A. Drobnik wskazują, iż współcześnie ocena projektów inwestycyjnych powinna obejmować oddziaływanie projektu na trzy podstawowe płaszczyzny: ekonomiczną, społeczną i środowiskową, gdyż skutkiem bezpośredniego ekonomicznego wpływu projektów inwestycyjnych, są bardzo często społeczne i środowiskowe efekty. Oczywiście punktem wyjścia jest tu analiza opłacalności finansowej, stanowiąca podstawę oceny każdego projektu¹⁸⁰.

W publikacjach wskazuje się, iż analiza ekonomiczna ma takie samo znaczenie i sens, jak analiza kosztów i korzyści (*ang. cost-benefit analysis – CBA*)¹⁸¹. Ponadto analiza CBA jest jednym z najczęściej stosowanych narzędzi oceny projektów opierającym się na pomiarze ekonomicznej efektywności alokacji zasobów. Oprócz niej występuje także szereg innych metod, analiz i ocen, które w mniejszym bądź większym stopniu starają się uwzględniać ekonomiczne, środowiskowe i społeczne następstwa realizacji projektu. Można tu wskazać na: analizę efektywności kosztowej (*ang. cost-effectiveness analysis - CEA*), ocenę ekonomicznego oddziaływania projektu (*ang. economic impact assessment - EcIA*), ocenę oddziaływania fiskalnego (*ang. fiscal impact assessment - FIA*), ocenę społecznego oddziaływania projektu (*ang. social impact assessment - SIA*), analizę społeczną (*ang. social analysis - SA*), ocenę społeczno-ekonomicznego oddziaływania projektu (*ang. socio-economic impact assessment - SEIA*), ocenę oddziaływania na środowisko naturalne (*ang. environmental impact assessment - EIA*), czy analizę wielokryterialną (*ang. multicriterial analysis – MCA*).

Początków naukowych opracowań związanych z zestawianiem i porównywaniem nakładów i efektów, oraz określaniem ich wpływu na otoczenie, należy poszukiwać w pierwszych okresach XX w., choć jak wskazuje T. Kamińska pierwotne próby pomiaru korzyści netto z wydatków czy inwestycji publicznych pojawiły się już w XVII w. (Anglia)

¹⁷⁹ W. Behrens, P.M. Hawranek, *Poradnik przygotowania ...*, op.cit., s. 401-402.

¹⁸⁰ W. Frenkiel, A. Drobnik, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 120.

¹⁸¹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 280.

i XIX w. (Francja).¹⁸² A. Sulejewicz również podkreśla, iż źródeł i przykładów stosowania podejścia opartego o analizę kosztów i korzyści można poszukiwać w pracach J.B. Saya (1803 r.), A. Gallatina (1808 r.) czy J. Dupuita (1844 r.), dotyczących budowy dróg, kanałów i mostów oraz opracowaniach Ferista (1768 r.) i A. Cottona (1854 r.) odnoszących się do przedsięwzięć irygacyjnych projektowanych przez brytyjskich urzędników w Indiach¹⁸³.

Jednak zręby współczesnego podejścia w zakresie analizy CBA należy poszukiwać w Stanach Zjednoczonych, gdzie w 1927 r. US Army Corps of Engineers otrzymał zadanie oceny inwestycji i określenia potencjalnych korzyści w zakresie ulepszania szlaków wodnych z punktu widzenia żeglugi. Jednym z rezultatów był wniosek, iż istnieje możliwość stworzenia systemu, którego koszty budowy będą mniejsze, niż przewidywane odszkodowania za zniszczenia. Kolejnym istotnym opracowaniem była ustawa z 1936 r. Flood Control Act w której określono podstawy rachunku efektywności inwestycji infrastrukturalnych (służyła do szacowania korzyści i usprawiedliwienia budowy zapór wodnych w ramach Nowego Ładu). Kryzys lat 30-tych XX w. oraz druga wojna światowa przyhamowały prace nad metodami badania efektywności. Jednak już w 1950 r. rozpoczęto prace nad porządkowaniem metod liczenia kosztów i korzyści, czego efektem była publikacja tzw. Zielonej Księgi opracowanej przez FIARBC¹⁸⁴, zawierającej zestaw zalecanych procedur. Kolejne lata to integracja praktycznych metod rachunku ekonomicznego z teorią alokacji ekonomii dobrobytu (m.in.: Harvard Water Program – 1955 r.; prace Ecksteina, McKeana, Krutilli – 1958 r.; studium Hirshleifera, de Hazena i Millmana – 1960 r.). W tym samym czasie analiza kosztów i korzyści zaczęła rozwijać się w Europie, szczególnie w Wielkiej Brytanii. Odnosiła się ona przede wszystkim do infrastruktury: raporty dotyczące pierwszej brytyjskiej autostrady M1 (1960 r.), mostów na rzekach Tay i Severin, trzeciego portu lotniczego w Londynie, linii metra Victoria Line czy likwidacji linii kolejowych m.in. w Walii. Pierwotnie wykorzystywana przede wszystkim do projektów transportowych, z czasem zaczęła być przenoszona na grunt projektów szkolnictwa wyższego, renowacji dzielnic miast, ochrony środowiska oraz zdrowia i życia ludzkiego. Pod koniec lat 60-tych XX w. ukazały się pierwsze dyrektywy rządowe w zakresie jej stosowania (1967 r.) oraz kompleksowe podręczniki dotyczące analizy kosztów i korzyści, zaś prawdziwy rozkwit tego podejścia nastąpił w latach 70-tych ubiegłego stulecia (opracowania D.W. Pearca, A.K. Dasgupty, E.J. Mishana czy R. Millwarda – 1971 r.). W tym czasie zaczęły pojawiać się

¹⁸² T. Kamińska, *Makroekonomiczna ocena ...*, op.cit., s. 96.

¹⁸³ A. Sulejewicz, *Analiza społecznych kosztów ...*, op.cit., s. 24.

¹⁸⁴ ang. *Federal Inter-Agency River Basin Committee's Subcommittee on Benefits and Costs*

także bardziej elastyczne metody planowania i oceny projektów, kładące nacisk na poziom mikro, umożliwiające w większym stopniu uwzględnianie aspektów ogólnospołecznych, środowiskowych, itp. Przykładem są opracowania dotyczące metodologii przeprowadzania *analizy społecznych kosztów i korzyści* (ang. *social cost-benefit analysis - SCBA*) opublikowane przez OECD (1968 r.) i UNIDO (1972 r.), których celem było uproszczenie rozwiązań i możliwości implementacji założeń CBA w krajach Trzeciego Świata¹⁸⁵.

Z kolei w 1969 r. w Stanach Zjednoczonych wprowadzono regulacje prawne pod nazwą *National Environmental Protection Act (NEPA)*, które stworzyły podwaliny pod rozwój zestandaryzowanej metody oceny oddziaływania na środowisko naturalne (EIA)¹⁸⁶. Z czasem stała się ona podstawowym standardem w procesie oceny wpływu projektów na środowisko w krajach Europy Zachodniej, Japonii oraz przy przedsięwzięciach dofinansowanych przez organizacje międzynarodowe, jak: Unia Europejska, Bank Światowy, Azjatycki Bank Rozwoju, itp. Na jej bazie wykształciła się ocena społecznego oddziaływania projektu (SIA) traktowana jako element lub uzupełnienie EIA. Kolejne lata przyniosły rozwój pozostałych podejść w zakresie oceny oddziaływania (IA), tworząc grupę metod nazywanych przez niektórych „rodziną metod CBA”¹⁸⁷. Ich istota i możliwości potencjalnego zastosowania zostaną przedstawione w dalszej części pracy.

1.3.5. Ocena projektów z wykorzystaniem analizy kosztów i korzyści

Jak wcześniej wskazano analiza CBA jest najpopularniejszym narzędziem oceny projektów, w szczególności projektów publicznych, w wymiarze kryterium efektywności ekonomicznej. A. Drobniak wskazuje na jej charakterystyczne cechy, które o tym decydują:

- jest narzędziem umożliwiającym uwzględnianie w wymiarze ekonomicznym wieloaspektowych efektów projektu w procesie podejmowania decyzji alokacyjnych,
- umożliwia pomiar ekonomicznych efektów alokacji zasobów, gdyż odnosi się do koncepcji skłonności (gotowości) do zapłaty i kosztów alternatywnych,
- z założenia stara się wyrazić w pieniądzu wszelkie efekty będące następstwem projektu, przez co wprowadza jasne i jednolite kryteria jego oceny¹⁸⁸.

¹⁸⁵ A. Sulejewicz, *Analiza społecznych kosztów ...*, op.cit., s. 24-27.

¹⁸⁶ *National Environmental Policy Act of 1969*, Federal Historic Preservation Laws, http://www.nps.gov/history/local-law/fhpl_ntlenvirmpolcy.pdf, dostęp: 19.05.2010.

¹⁸⁷ N. Lichfield, P. Nijkamp i in., *Conservation Economic, Cost Benefit Analysis for the Cultural Build Heritage: Principles and Practice*, ICOMOS, State Printing Corporation, Panaluwa, Padukka, Sri Lanka 1993, s. 18 i nast.

¹⁸⁸ A. Drobniak, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 134.

Analiza ta jest więc analitycznym schematem, którym można się posłużyć w ramach dowolnej usystematyzowanej, ilościowej oceny wstępnej projektu prywatnego lub publicznego do ustalenia tego, czy lub w jakiej mierze dany projekt zasługuje na realizację z publicznego lub społecznego punktu widzenia. Analiza CBA stara się więc uwzględniać wszystkie zyski (korzyści) i nakłady (koszty) projektu, niezależnie od tego, kto je ponosi¹⁸⁹.

U podstaw oceny efektywności ekonomicznej z wykorzystaniem CBA znajdują się założenia teorii zachowań konsumenta i producenta. Jak wskazano wcześniej, wartościowanie wyników projektu przeprowadzane jest przede wszystkim przy wykorzystaniu koncepcji gotowości do zapłaty – WTP (rzadziej gotowości do przyjęcia rekompensaty - WTA), która jest wyprowadzana z krzywej popytu na dobro stanowiące efekt projektu oraz wiąże się z pojęciem nadwyżki konsumenta związanej z możliwością wykorzystania tego dobra¹⁹⁰.

Gotowość do zapłaty, na gruncie ekonomii dobrobytu, stanowi kategorię łączącą subiektywną użyteczność z ceną rynkową. Określa ona pieniężny miernik wartości subiektywnej, jaką dane dobro stanowi dla konsumenta, przez co daje uzasadnienie stosowania cen rynkowych dla szacowania korzyści płynących z realizowanego projektu¹⁹¹.

Z kolei pojęcie nadwyżki konsumenta związane jest z tym, iż płaci on tylko cenę rynkową nawet w sytuacji, gdy nabywane dobro reprezentuje dla niego wyższą wartość. Ceny rynkowe pełnią więc funkcję wartościującą jedynie „od dołu”. W sytuacji, gdy konsument ceni dobro wyżej od ceny rynkowej, uzyskuje pewną nadwyżkę korzyści netto, która w teorii ekonomii jest określana właśnie jako nadwyżka konsumenta (*ang. consumer surplus*). Wynika z tego, iż całkowita wartość dobra ujmowana jest jako suma dwóch wielkości, tj. ceny rynkowej i nadwyżki osiągananej przez konsumenta, w sytuacji gdy ceni on dane dobro wyżej niż cena rynkowa¹⁹². W odniesieniu do kryterium efektywności ekonomicznej, zmiana nadwyżki konsumenta, może być traktowana jako przybliżona skłonność do zapłaty za efekty projektu (np. wzrost dostępności do ODK w wyniku realizacji projektu).

Również w przypadku producenta mamy do czynienia z nadwyżką nazywaną nadwyżką producenta. Odnoszona jest ona do korzyści jakie odnosi producent sprzedając dane dobro przy określonej cenie. Nadwyżka stanowi więc tutaj różnicę pomiędzy całkowitymi przychodami ze sprzedaży danego dobra, a kosztami krańcowymi jego wytworzenia, zaś jej

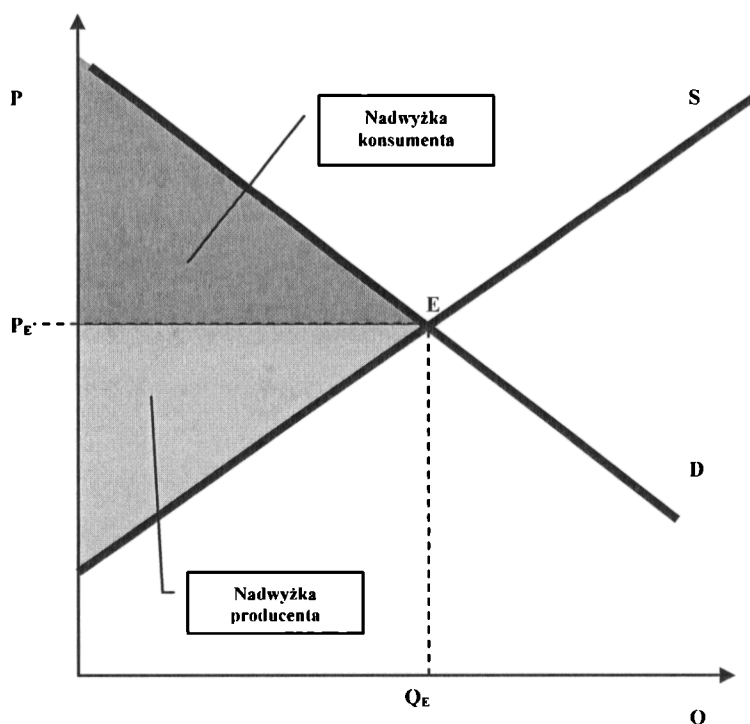
¹⁸⁹ M. Florio (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów...*, op.cit., 2002, s. 154.

¹⁹⁰ A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 51-52;

¹⁹¹ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 21

¹⁹² Ibidem.

wielkość determinowana jest zmianą cen będącą następstwem realizacji projektu¹⁹³. Graficzną ilustracją nadwyżki konsumenta i producenta jest rysunek 9.

Rysunek 9. Nadwyżka konsumenta i producenta w punkcie równowagi rynkowej.

Źródło: A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 138.

W punkcie równowagi rynkowej (E), gdzie następuje maksymalizacja zysków producenta (inwestora) i maksymalizacja zadowolenia konsumenta (odbiorcy produktów projektu), cena równowagi rynkowej P_E (przy założeniu doskonałej konkurencji) jest tożsama z wartością ekonomiczną analizowanego produktu projektu. Tym samym, w takich warunkach ocena projektu wg kryterium finansowego jest tożsama z oceną dokonywaną z punktu widzenia kryterium efektywności ekonomicznej. Jest to też rozwiązanie efektywne w sensie Pareto.

Jak wskazuje A.E. Boardman równowaga rynkowa zapewnia osiągnięcie maksymalnych korzyści, wyrażonych w postaci nadwyżki konsumenta i producenta, a ich suma, stanowi nadwyżkę społeczną (*ang. social surplus*). Odnosząc się do założeń dotyczących korzyści wskazuje on na wykorzystanie następujących formuł ich oceny¹⁹⁴:

$$PEB = \Delta SS + \Delta IR \quad (27)$$

lub

¹⁹³ W. Frenkiel, A. Drobnia, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 120.

¹⁹⁴ A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 62;

$$PEB = \Delta CS + \Delta PS + \Delta IR \quad (28)$$

gdzie:

PEB – korzyści ekonomiczne projektu

ΔSS – zmiana nadwyżki społecznej

ΔIR – zmiana w dochodach inwestora – inicjatora projektu

ΔCS – zmiana nadwyżki konsumentów

ΔPS – zmiana nadwyżki producentów

Jakiegokolwiek naruszenie równowagi rynkowej (np. zmiana ceny lub ilości dostarczanego dobra dokonana w drodze interwencji instytucji publicznej) doprowadzi do spadku nadwyżki konsumenta lub nadwyżki producenta. Naruszenie równowagi rynkowej będące efektem działania instytucji publicznych może przejawiać się w postaci:

- wprowadzenia ceny minimalnej na dobro powyżej ceny równowagi rynkowej – cena rynkowa wyższa od wartości ekonomicznej dobra,
- wprowadzenie ceny maksymalnej na dobro poniżej ceny równowagi rynkowej – cena rynkowa niższa od wartości ekonomicznej dobra¹⁹⁵.

W obydwu sytuacjach dojdzie do zachwiania równowagi rynkowej, w wyniku czego niedopasowanie oczekiwań producentów i konsumentów będzie prowadziło do powstania tzw. nieodwracalnej straty społecznej.

Ponadto A. Drobniak wskazuje na inne zniekształcenia i zawodności rynku osłabiające założenia doskonałej konkurencji:

- brak jednorodności oferowanych na rynku dóbr,
- brak pełnej mobilności czynników produkcji (niemożność dowolnego alokowania),
- istnienie monopolu, oligopolu lub monopolu naturalnego (ograniczona liczba producentów lub konsumentów),
- brak doskonałej informacji na rynku (asymetria informacji),
- zniekształcenia cen wywołane polityką fiskalną państwa (np. nakładanie podatków)¹⁹⁶.

J.E. Stiglitz oprócz zniekształceń związanych z zawodnością konkurencji (monopole, niekompletność rynków, zakłócenia makroekonomiczne, niepełna i niedoskonała informacja) wskazuje także na dwie inne istotne zawodności¹⁹⁷:

¹⁹⁵ A. Drobniak, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 139-140.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 140.

¹⁹⁷ J.E. Stiglitz, *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 94-95.

- wynikające z istnienia dóbr publicznych,
- wynikające z efektów zewnętrznych (*ang. externalities*).

Z kolei M. Ligus dzieli te zniekształcenia na dwie grupy¹⁹⁸:

- zniekształcenia endogeniczne (wady mechanizmu rynkowego) – strukturalna niezdolność rynku do alokacji efektywnej z punktu widzenia Pareta: monopole (w tym naturalne) efekty zewnętrzne, dobra publiczne, asymetria informacji.
- zniekształcenia wynikające z polityki państwa (wady mechanizmu władzy) – podatki, cła, subsydia stosowane przez organy państwowe.

Jednak najczęściej wskazywanymi zniekształceniami, które należy rozpatrywać przy ocenie projektów, jest występowanie dóbr publicznych i efektów zewnętrznych.

Dobra publiczne, których wytwarzaniem i dostarczaniem, rynek nie jest zainteresowany lub, które dostarczałby w niewystarczającej ilości, posiadają dwie istotne cechy, tj.: krańcowy koszt korzystania z nich przez dodatkową osobę jest równy zeru, co oznacza, że krańcowy koszt ich produkcji również jest równy zeru oraz wykluczenie kogokolwiek z konsumpcji dobra publicznego jest ograniczone lub niemożliwe. W związku powyższym, jak wcześniej wskazano, rynek nie jest zainteresowany dostarczaniem tego typu dóbr, a co z tym się wiąże, nie istnieją dla nich ceny rynkowe. Stanowi to istotne utrudnienie w przypadku wyceny wartości dóbr publicznych w sytuacji ich dostarczania lub wykorzystywania przez projekt¹⁹⁹.

Drugie ograniczenie związane jest z istnieniem tzw. efektów zewnętrznych. Powstają one wówczas, gdy w wyniku działalności dokonywanej przez osobę lub podmiot gospodarczy, np. realizacji projektu inwestycyjnego, dochodzi do wpływu na sytuację osób lub podmiotów trzecich, ale wpływ ten nie jest w żaden sposób rekompensowany odpowiednią płatnością. W analizie projektu efekt zewnętrzny to rezultat projektu nieuwjęty w dokumentacji finansowej i przez to nieuwzględniony także w wycenie. Oddziaływanie to może mieć charakter efektów zewnętrznych pozytywnych (korzyści zewnętrzne), w sytuacji gdy efekty projektu przysparzają korzyści innym osobom lub podmiotom. Jeśli efekty projektu wywierają wpływ pośredni na osoby trzecie powodując wzrost kosztów ich funkcjonowania wówczas mamy do czynienia z negatywnymi efektami zewnętrznymi (kosztami zewnętrznymi). Innymi słowy, efekt zewnętrzny „to każdy koszt lub korzyść, wychodzące poza ramy projektu i dotyczące innych podmiotów bez rekompensaty pieniężnej”²⁰⁰.

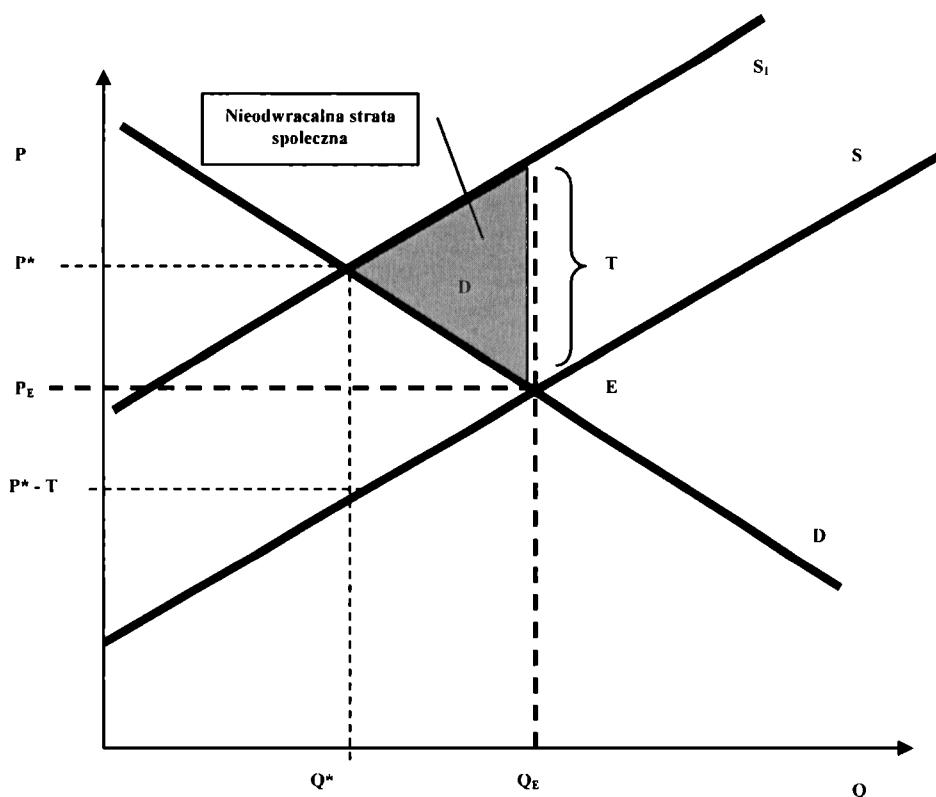
¹⁹⁸ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 28-29.

¹⁹⁹ J. E. Stiglitz, *Ekonomia sektora...*, op.cit., s. 94-95.

²⁰⁰ M. Florio (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów...*, op.cit., 2002, s. 58.

W sytuacji gdy realizacja projektu powoduje pojawienie się negatywnego oddziaływania na środowisko naturalne czy kulturowe, tego typu efekty nie będą uwzględniane w rachunku projektu z punktu widzenia inwestora (inicjatora). W tej sytuacji jego krzywa podaży opierać się będzie wyłącznie na kosztach finansowych inwestora (marginalnych kosztach prywatnych) związanych z realizacją projektu (S), zaś równowaga rynkowa zostanie osiągnięta w punkcie E (rysunek 10). Uwzględnienie negatywnych efektów zewnętrznych w rachunku inwestora będzie skutkowało przesunięciem krzywej podaży z S do S_1 . Krzywa ta będzie w tej sytuacji uwzględniała marginalne koszty ekonomiczne (społeczne). Ponadto pierwotna wielkość zapotrzebowania na dobro Q , w wyniku uwzględnienia efektów zewnętrznych, obniży się i wyniesie Q^* . Każda wielkość produkcji poza nowoutworzonym punktem równowagi (B) i związaną z nim wielkością produkcji Q^* , będzie powodowała pojawienie się tzw. nieodwracalnej straty społecznej (D). Wynika z tego, iż w sytuacji realizacji projektu korzyści ekonomiczne projektu należy pomniejszyć właśnie o wartość nieodwracalnej straty społecznej. Natomiast standardową techniką ograniczania wpływu nieodwracalnej straty społecznej jest nakładanie różnego rodzaju podatków (T) na wytwórców efektów zewnętrznych (producentów)²⁰¹. Graficzną prezentację negatywnych efektów zewnętrznych, będących następstwem realizacji projektu, i związaną z nimi nieodwracalną stratą społeczną przedstawia rysunek 10.

²⁰¹ A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 85-86;

Rysunek 10. Nieodwracalna strata społeczna w sytuacji występowania efektów zewnętrznych

Źródło: A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 85;

Dokonywanie wyceny dóbr wykorzystywanych bądź wytwarzanych w projekcie, przy zastosowaniu cen pochodzących z rynków, na których występują wskazane powyżej zniekształcenia, będzie prowadziło do przeszacowania lub niedoszacowania, w stosunku do ich faktycznej wartości ekonomicznej, a przez to nieprawidłowego określenia efektywności ekonomicznej całego przedsięwzięcia²⁰². Sytuacje takie najczęściej mogą wystąpić w przypadku, gdy projekt dotyczy sfery społecznej, środowiskowej lub infrastrukturalnej²⁰³.

Złożoność problematyki jaka została powyżej przedstawiona, w szczególności konieczność uwzględnienia rozbieżności jakie mogą zaistnieć pomiędzy cenami obserwowanymi na rynku, a ich wartością ekonomiczną w procesie szacowania efektywności

²⁰² Z uwagi na szeroki zakres problematyki dotyczącej zawodności i zniekształceń rynkowych w kontekście efektywności ekonomicznej i dobrobytu społecznego oraz ich graficznych i matematycznych interpretacji, jak również z uwagi na fakt występowania bogatej literatury w tym zakresie autor świadomie rezygnuje z dalszych teoretycznych rozważań w tym zakresie. Więcej, np.: A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 51 i nast.; I.M.D. Little, J.A. Mirrlees, *Project Appraisal and ...*, op.cit. s. 29 i nast.; F. A. Cowell, *Microeconomics. Principles and analysis*, Sticard and Department of Economics, London School of Economics, December 2004, s. 245 i nast.; M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 27-40; A. Sulejewicz, *Analiza społecznych kosztów ...*, op.cit., 72 i nast.

²⁰³ A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 144.

ekonomicznej projektu przy wykorzystaniu analizy CBA, wymaga przyjęcia określonej struktury jej przeprowadzania. W literaturze istnieje kilka, mniej lub bardziej rozwiniętych, podejść wskazujących kolejne etapy przeprowadzania analizy CBA.

M. Ligus cytując za N. Hanley i C.L. Spash²⁰⁴ wskazuje na następujące etapy przeprowadzania analizy kosztów i korzyści:

1. identyfikacja możliwych wariantów projektu – określenie alternatywnych projektów, które pozwalają osiągnąć założony cel. Najprostsze wariantowanie polega na określeniu sytuacji „z projektem” i „bez projektu”. W przypadku wyboru jednego z pośród kilku możliwych wariantów, np. w sytuacji ograniczonego budżetu, w dalszej perspektywie analiza może polegać na wyborze określonej opcji działania (analiza opcji) w ramach wybranego wariantu projektu.
2. określenie perspektywy analizy – polega na wskazaniu przestrzennego (obszar) i podmiotowego (uczestnicy) zakresu oddziaływania projektu, niekiedy trudnego do określenia ze względu na konieczność pomiaru fizycznych skutków działań, jak i wpływ decyzji politycznych.
3. określenie ilościowe (fizyczne) efektów przedsięwzięcia oraz ich prognoza na cały okres referencyjny projektu – zarówno po stronie nakładów, jak i wyników, określenie mierników ich pomiaru, relacji przyczynowo skutkowych, itp.
4. wycena wszystkich zidentyfikowanych efektów projektu w wartościach pieniężnych – jak wskazano wcześniej w zależności od stopnia występowania zakłóceń doskonałej konkurencji istnieje konieczność korygowania cen rynkowych nakładów i wyników projektu do ich wartości ekonomicznej – pojawia się konieczność stosowania tzw. cen dualnych (szerzej na ten temat w dalszej części pracy) oraz wycena efektów zewnętrznych i dóbr publicznych.
5. obliczenie bieżącej wartości kosztów i korzyści – przy zastosowaniu podejścia opartego o wartość pieniądza w czasie i dyskontowanie, jak ma to miejsce w analizie finansowej projektu.
6. obliczenie wskaźników oceny ekonomicznej efektywności projektu – analogicznych, jak w sytuacji określania efektywności finansowej projektu, tj. NPV, IRR, PI, itp. Z uwagi na zmieniony zakres danych wejściowych do analizy, obejmujących korzyści i koszty ekonomiczne, dla podkreślenia tego faktu często stosuje się oznaczenia ENPV (*ekonomiczna wartość bieżąca netto*), EIRR (*ekonomiczna wewnętrzna stopa*

²⁰⁴ N. Hanley, C.L. Spash, *Cost-benefit Analysis and the Environment*, Edward Elgar, 1993, s. 8-20, cyt. za.: M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 16-19.

zwrotu). Z kolei odpowiednikiem wskaźnika zyskowności (PI) z analizy finansowej jest wskaźnik korzyści-koszty (*BCR, B/C, ang. benefit-cost ratio*).

7. przeprowadzenie analizy wrażliwości względem wybranych czynników – jako jednej z podstawowych analiz w ramach analizy ryzyka projektu.
8. wnioski i rekomendacje.

Z kolei A. Drobnik wskazuje, iż ocena efektywności ekonomicznej projektu przy wykorzystaniu analizy kosztów i korzyści, gdzie punktem wyjścia są dane z analizy finansowej, składa się z następujących etapów:

1. określenie odchyłeń cen rynkowych nakładów i produktów projektu od ich wartości ekonomicznej – odchylenia cenowe mogą dotyczyć: poszczególnych pozycji nakładów inwestycyjnych, płac, amortyzacji, kosztów zużytych materiałów, surowców i energii, kosztów finansowych, cen produktów dostarczanych przez projekt.
2. sprowadzenie cen nakładów i produktów projektu do ich wartości ekonomicznych, przy wykorzystaniu cen dualnych.
3. określenie, czy z realizacją projektu wiąże się powstawanie efektów zewnętrznych (negatywnych i pozytywnych) lub dóbr publicznych,
4. oszacowanie wartości kosztów i korzyści wynikających z efektów zewnętrznych i dóbr publicznych w wymiarze pieniężnym,
5. określenie ekonomicznej stopy dyskonta (społecznej stopy dyskontowej),
6. dyskontowanie kosztów i korzyści ekonomicznych projektu przy zastosowaniu społecznej stopy dyskontowej oraz obliczenie podstawowych wskaźników efektywności ekonomicznej projektu (ENPV, EIRR, BCR).

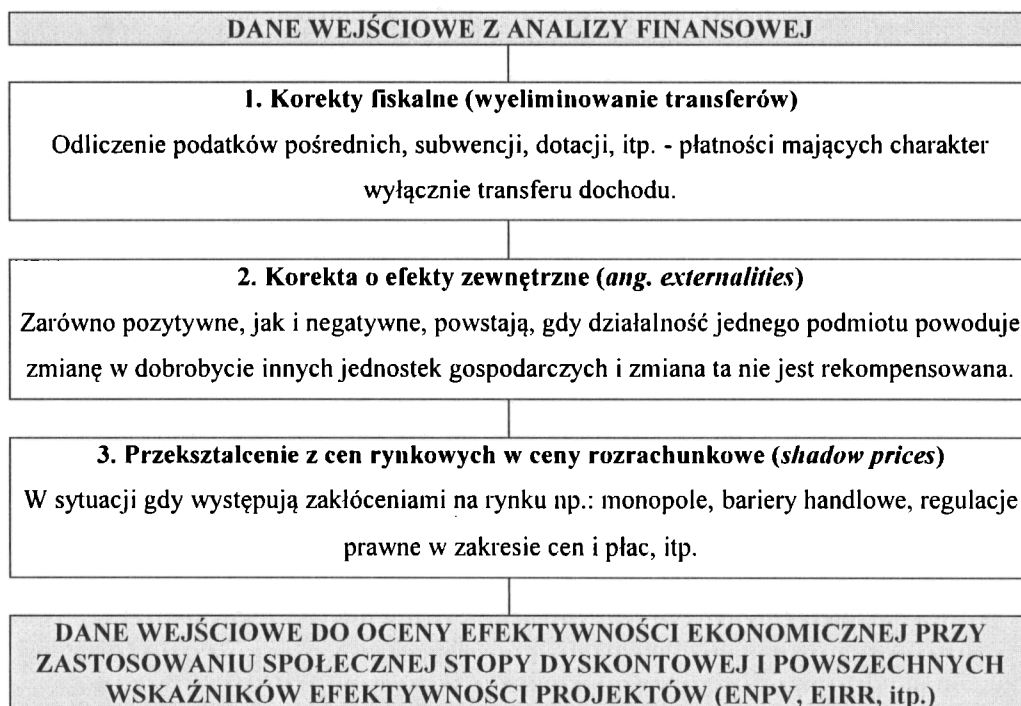
Natomiast standardowe podejście, zgodne z praktyką międzynarodową, sugerowane przez Komisję Europejską, dla projektów dofinansowanych ze środków Unii Europejskiej, polega na przejściu z analizy finansowej do ekonomicznej, poprzez zastosowanie właściwych współczynników przeliczeniowych dla każdej pozycji wpływów lub wydatków. Metodologia ta obejmuje pięć kroków:

1. przeliczenie cen rynkowych na ceny kalkulacyjne (dualne);
2. monetyzacja oddziaływań pozarynkowych;
3. włączenie dodatkowych efektów pośrednich;
4. zdyskontowanie oszacowanych kosztów i korzyści;

5. obliczenie wskaźników efektywności ekonomicznej (ENPV, EIRR i BCR)²⁰⁵.

Jeszcze inne podejście wskazuje, iż przeprowadzenie analizy ekonomicznej obejmuje następujące czynności²⁰⁶:

1. przygotowanie, na bazie danych z analizy finansowej, tabel z przepływami projektu dla analizy ekonomicznej:
 - a. korekta efektów fiskalnych (skorygowanie efektów podatków, dotacji lub innych transferów);
 - b. skorygowanie o efekty zewnętrzne;
 - c. przekształcenie cen rynkowych w ceny kalkulacyjne (ceny dualne) - ustalenie współczynników przeliczeniowych;
2. dyskontowanie przy użyciu właściwie dobranej społecznej stopy dyskontowej;
3. wyliczeniu ekonomicznej efektywności projektu na podstawie standardowych wskaźników (np. ENPV, EIRR). Graficznie prezentuje to poniższy rysunek 11.

Rysunek 11. Schemat przeprowadzania analizy kosztów i korzyści

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Florio (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., s. 37.

²⁰⁵ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., s. 51.

²⁰⁶ Np. *Metodologia opracowania studium wykonalności*..., op.cit., s. 42; M. Florio (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., 2002, s. 35; *Wytyczne dotyczące metodologii przeprowadzania analizy kosztów i korzyści, Metodologiczne dokumenty robocze, Dokument roboczy nr 4*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, Bruksela 2006, s. 9; *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013. Wytyczne w zakresie wybranych zagadnień związanych z przygotowaniem projektów inwestycyjnych, w tym projektów generujących dochód*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s. 26-27.

Jak wynika z powyższego etap związany z korektą cen rynkowych do ich wartości ekonomicznej stanowi istotny element prawidłowego przeprowadzenia analizy CBA. Brak cen rynkowych dóbr dostarczanych lub wykorzystywanych przez projekt, lub rozbieżność w stosunku do ich wartości ekonomicznej, powoduje, iż w analizie kosztów i korzyści wykorzystuje się podejście oparte o, wspomniane wcześniej, ceny dualne (*ang. shadow price* - ceny cienie, ceny rozrachunkowe)²⁰⁷. Określane są one czasami mianem cen kalkulacyjnych, których użycie w analizie ekonomicznej pozwala ująć w bardziej adekwatny sposób rzeczywiste koszty nakładów i rzeczywiste korzyści dla społeczeństwa²⁰⁸. Przejście z cen rynkowych do ich odpowiedników ekonomicznych może odbywać się w dwojaki sposób, w zależności od przyjętej metodologii liczenia:

- przemnożenie ilości wykorzystywanego lub dostarczanego przez projekt dobra przez odpowiadającą mu cenę dualną, lub
- skorygowanie ceny dobra przyjętej w analizie efektywności finansowej o wskaźnik odchylenia tej ceny od jego wartości ekonomicznej²⁰⁹.

Ceny dualne stanowią podstawę podejścia zaproponowanego w ramach analizy kosztów i korzyści w latach 70. XX w. po wykonaniu badań na zlecenie OECD, UNIDO i Banku Światowego. Autorzy tych badań (w tym m.in. James Mirrlees i Amartya Sen laureaci nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii), zasugerowali obliczenie szeregu „cen dualnych”, które powinny być zdefiniowane tak, aby wziąć pod uwagę wszystkie efekty bezpośrednie i pośrednie. Zgodnie z tym założeniem jeśli projekt wykazuje dodatnią wartość zaktualizowaną netto przy cenach dualnych, zwiększa dobrobyt społeczny. Podejście to nosi nazwę teorii równowagi ogólnej analizy kosztów i korzyści, i różni się od pierwotnego, nazywanego koncepcją częściowej równowagi analizy kosztów i korzyści. W koncepcji równowagi częściowej bazując na nadwyżce konsumenta i producenta, określa się całościowy dobrobyt społeczny, poprzez określenie dobrobytu społecznego na jednym bezpośrednim rynku, a następnie dokonuje się pomiaru i sumowania efektów dobrobytu na każdym rynku wtórnym dla każdego podmiotu, z powodu komplementarności i efektu substytucji. Ponadto należy wziąć pod uwagę efekty zewnętrzne²¹⁰.

Zarówno podejście oparte na koncepcji równowagi częściowej, jak i równowagi ogólnej posiadają istotne ograniczenia w zastosowaniu. W przypadku tego drugiego dotyczy ono

²⁰⁷ A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 75.

²⁰⁸ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 60.

²⁰⁹ A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 147.

²¹⁰ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 52.

w szczególności braku danych do bezpośredniego obliczenia cen dualnych. Jednym z najpopularniejszych ułatwień kalkulacyjnych w tym zakresie jest sformułowana przez Little'a i Mirrleesa „zasada ceny granicznej” w przypadku dóbr podlegających wymianie międzynarodowej i „zasada długookresowego kosztu krańcowego” w przypadku dóbr nie będących przedmiotem wymiany międzynarodowej²¹¹.

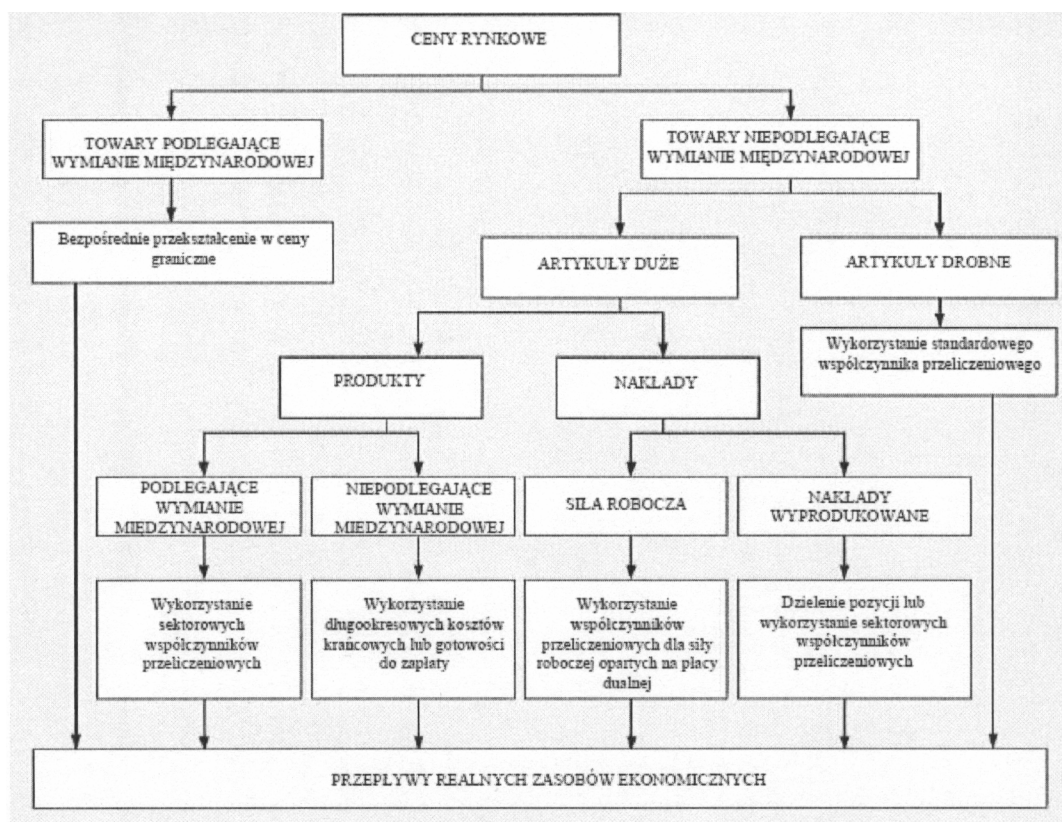
W praktyce wykorzystywanie analizy kosztów i korzyści zawsze natrafia na problem ograniczonej danych, a wybór podejścia opartego o równowagę częściową czy równowagę ogólną kwestią wygody. Ponadto analiza kosztów i korzyści jest obecnie rozwijana jako szereg większej lub mniejszej ilości powiązanych ze sobą dziedzin, zaś w praktyce do celów oceny projektów wykorzystywane są mieszane modele równowagi ogólnej i częściowej²¹².

Jednym z przykładów takiego podejścia są wytyczne proponowane przez Komisję Europejską w ramach projektów dofinansowanych ze środków UE, gdzie sugeruje się podejście oparte na modelu równowagi ogólnej, wykorzystujące w praktyce ceny dualne i współczynniki przeliczeniowe. Schematycznie prezentuje to rysunek 12. Zaznacza się jednocześnie, iż „zasadniczo każde państwo członkowskie UE powinno rozwinąć własne wytyczne CBA, skupiając się na oszacowaniu szeregu krajowych parametrów, łącznie z wybranymi kluczowymi cenami dualnymi lub współczynnikami przeliczeniowymi w kontekście priorytetów polityki spójności UE”²¹³.

²¹¹ Więcej np.: I.M.D. Little, J.A. Mirrlees, *Project Appraisal and ...*, op.cit., s. 154 i nast.; A. Sulejewicz, *Analiza społecznych kosztów ...*, op.cit., s. 132 i nast.

²¹² M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 52.

²¹³ Ibidem.

Rysunek 12. Schemat obrazujący przeliczenie cen rynkowych w ceny kalkulacyjne

Źródło: M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 54.

Kolejnym istotnym elementem analizy kosztów i korzyści jest identyfikacja i wycena efektów zewnętrznych. Z uwagi na zakres problematyki poruszanej w niniejszej rozprawie, tj. projekty zakładające zagospodarowanie zasobów dziedzictwa kulturowego, wycena efektów zewnętrznych, w szczególności odnosząca się do koncepcji całkowitej wartości ekonomicznej (*ang. total economic value - TEV*), ma istotny wpływ na ocenę ich efektywności ekonomicznej, dlatego też zostanie przedstawiona w osobnym rozdziale.

Istotną kwestią, jaką należy rozpatrzyć w ramach analizy kosztów i korzyści projektów jest także dobór właściwej stopy dyskontowej. W przypadku przedsięwzięć dotyczących dziedzictwa kulturowego, dobór stopy dyskontowej ma istotne znaczenie, głównie w zakresie prokulturowych preferencji społeczeństwa, czy też długofalowych korzyści dla przyszłych pokoleń z zachowania pewnych elementów dziedzictwa kulturowego, tzn. sprawiedliwości międzypokoleniowej (podobnie jak ma to miejsce np. w przypadku zasobów środowiska naturalnego²¹⁴).

Jak wskazuje A. Drobnik w praktyce wybór stopy dyskontowej stosowanej przy określaniu efektywności ekonomicznej projektu powiązany jest z trzema problemami:

²¹⁴ Więcej na ten temat, np.: M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 57-59

1. w jakim stopniu rynkowa stopa dyskontowa, stosowana przy określaniu opłacalności finansowej projektu, jest zniekształcona w stosunku do ekonomicznej stopy dyskontowej?
2. czy w procesie dyskontowania należy uwzględniać preferencje przyszłych pokoleń?
3. czy społeczeństwo przykłada taką samą wagę do inwestycji co do konsumpcji?²¹⁵

A.E. Boardman wskazuje na kilka alternatywnych podejść teoretycznych w kwestii wyznaczania ekonomicznej stopy dyskontowej:

- wykorzystanie marginalnej stopy zwrotu z inwestycji prywatnych r_z – w praktyce dobór stopy może odbywać się na podstawie, np.: średniej rentowności w branży lub poprzez skorygowanie wartości WACC;
- użycie społecznej stopy preferencji czasowej p_z – w praktyce wiąże się to z zastosowaniem stóp procentowych z lokat terminowych, bonów lub obligacji skarbowych;
- użycie długookresowej stopy oprocentowani pożyczek rządowych, np. oprocentowanie obligacji skarbowych i ;
- wykorzystanie podejścia opartego o średnią ważoną wymienionych wyżej stóp procentowych, tj.: r_z , p_z oraz i .²¹⁶

Doświadczenia międzynarodowych organizacji podobnie wskazują na kilka koncepcji dotyczących interpretacji i zasad ustalania wartości społecznej stopy dyskontowej. W praktyce, społeczna stopa dyskontowa, w porównaniu do finansowej, zwykle przyjmowana jest na stosunkowo niskim poziomie.

W praktyce, jako społeczna stopa dyskontowa, często stosowana jest społeczna stopa preferencji czasowej, która opiera się na długoterminowej stopie wzrostu gospodarczego i uwzględnia preferencję co do korzyści osiągniętych w czasie (uwzględnia przewidywany wzrost dochodów, konsumpcji lub wydatków publicznych). Formuła pozwalająca określić społeczną stopę preferencji czasowej przybiera postać²¹⁷:

$$i = eg + p \quad (29)$$

gdzie:

i - społeczna stopa preferencji czasowej (społeczna stopa dyskontowa),

g - stopa wzrostu konsumpcji realnej *per capita*,

e - elastyczność krańcowej użyteczności konsumpcji,

²¹⁵ A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności* ..., op.cit., s. 148.

²¹⁶ A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit* ..., op.cit., s. 247-253.

²¹⁷ L. Kurowski, *Ocena projektów* ..., op.cit., s. 213; M. Ligus, *Efektywność inwestycji w* ..., op.cit., s. 53.

p - stopa czystej preferencji czasowej.

Przykładowo, na podstawie społecznej preferencji czasowej Francja ustaliła w 2005 r. realną stopę dyskontową na poziomie 4% (poprzednia 8%). Z kolei Niemcy w 2004 r. obniżyły społeczną stopę dyskontową z 4% do 3%²¹⁸. Impulsem dla obniżania społecznych stóp procentowych była publikacja Ministerstwa Skarbu Wielkiej Brytanii tzw. Zielona Księga, w której zarekomendowano obniżenie stopy dyskontowej dla Wielkiej Brytanii z 6% do 3,5%²¹⁹. Jako kolejny przykład można wskazać wytyczne amerykańskiej Agencji Ochrony Środowiska (EPA), która proponuje zastosowanie społecznej stopy dyskontowej w granicach 3%²²⁰. Natomiast Dyrekcja Generalna ds. Rozwoju Regionalnego Komisji Europejskiej zaleca stosowanie dla celów analizy kosztów i korzyści stopy na poziomie 5,5% (w przypadku krajów uprawnionych do pomocy z Funduszu Spójności) i 3,5% (w przypadku pozostałych krajów)²²¹.

Istotność wyznaczenie właściwego poziomu społecznej stopy dyskontowej, wynika z faktu, iż przyjęcie jej na zbyt wysokim poziomie spowoduje, iż pojawiające się w kolejnych okresach korzyści, a w szczególności koszty, będą traktowane jako mniej istotne z punktu widzenia dzisiejszych pokoleń, co oczywiście nie jest zgodne z założeniami zrównoważonego rozwoju²²². Wysuwa się niekiedy argumenty, aby społeczną stopę dyskontową ustalać na bardzo niskim poziomie, niekiedy wręcz przyjąć wartość równą 0%²²³, powołując się na pewne zasady o charakterze etycznym oraz zobowiązania wobec przyszłych pokoleń, mające swój wyraz w wartości dziedziczonej, stanowiącej jeden z elementów całkowitej wartości ekonomicznej - TEV.

Ostatnim etapem w podstawowej procedurze przeprowadzania analizy kosztów i korzyści jest określenie efektywności ekonomicznej projektu. Jak wcześniej podkreślano, podobnie jak w przypadku analizy finansowej, również i tu do oceny efektywności można wykorzystać popularne wskaźniki opłacalności, jak NPV, IRR czy BCR. Zmieni się natomiast zakres danych wejściowych z uwagi na wspomnianą wcześniej konieczność uwzględniania w analizie korekt fiskalnych, zniekształceń cenowych oraz dodatkowych korzyści i kosztów

²¹⁸ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., s. 233.

²¹⁹ HM Treasury, *The Green Book. Appraisal and Evaluation in Central Government*, London 2003, s. 98.

²²⁰ US Environmental Protection Agency, *Guidelines for Preparing Economic Analyses*, National Center for Environmental Economics, Office of Policy, 2000, rozdz. 6 s. 23, <http://yosemite.epa.gov/ee/epa/eed.nsf/pages/Guidelines.html#download>, dostęp: 18.04.2010.

²²¹ *Wytyczne dotyczące metodologii* ..., op.cit., s. 10.;

²²² J. E. Stiglitz, *Ekonomia sektora*..., op.cit., s. 340 i nast.

²²³ M. Florio (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., 2002, s. 131.

zewnętrznych, a także stosuje się określoną wcześniej ekonomiczną (społeczną) stopę dyskontową. Formuły wspomnianych wskaźników posiadają zatem następującą postać:

- ekonomiczna wartość bieżąca netto projektu (ENPV)

$$ENPV = \sum_{t=0}^n \frac{ENCF_t}{(1+s)^t} \quad (30)$$

- ekonomiczna wewnętrzna stopa zwrotu (EIRR)

$$\sum_{t=0}^n \frac{ENCF_t}{(1+EIRR)^t} = 0 \quad (31)$$

gdzie:

s – ekonomiczna stopa dyskontowa

$ENCF_t$ – ekonomiczne przepływy kalkulacyjne netto

Natomiast wskaźnik korzyści-koszty (BCR) jest uzupełniającym miernikiem, dzięki któremu istnieje możliwość szeregowania projektów wg ich efektywności. Ustala się go jako stosunek sumy zdyskontowanych korzyści ekonomicznych do sumy zdyskontowanych kosztów ekonomicznych generowanych w całym okresie życia projektu. Formuła wskaźnika posiada następującą postać:

$$BCR = \frac{\sum_{t=0}^n \frac{EB_t}{(1+s)^t}}{\sum_{t=0}^n \frac{EC_t}{(1+s)^t}} \quad (32)$$

gdzie:

EB_t – wartość korzyści ekonomicznych z okresu t

EC_t – wartość kosztów ekonomicznych z okresu t

Interpretacja powyższych wskaźników jest podobna jak w przypadku ich odpowiedników w kryterium opłacalności finansowej. Natomiast wnioskowanie na podstawie tak osiągniętych wyników zależy od rodzaju rozpatrywanego zbioru wariantów projektowych.

W literaturze wskazuje się trzy typy decyzji możliwych do podjęcia w procesie oceny projektu²²⁴:

1. wybór w sytuacji realizacji jednego projektu – podjęcie decyzji odnosi się tu do rozpatrzenia niejako dwóch wariantów” sytuacja z projektem” i „sytuacja bez projektu”, a więc zaniechanie jego realizacji. W tej sytuacji projekt należy uznać za efektywny ekonomicznie i rekomendować do realizacji gdy:

$$ENPV \geq 0 \quad (33)$$

lub

$$EIRR \geq s \quad (34)$$

2. wybór spośród wszelkich dostępnych wariantów projektów wykluczających się jednego najbardziej efektywnego. W odniesieniu do kryterium Kaldora-Hicksa, rekomendowany do realizacji jest projekt o najwyższych korzyściach ekonomicznych netto, tzn.:

$$ENPV \rightarrow \max \quad (35)$$

W trzecim przypadku decyzja może sprowadzać się do podjęcia decyzji w sytuacji projektów zależnych i projektów niezależnych, z ograniczeniem budżetowym i bez niego. W przypadku projektów zależnych, a więc takich, których wyniki uzależnione są od realizacji innych projektów, przy braku ograniczenia budżetowego, należy wybrać ten wariant projektu (lub jego kombinację z innymi), który maksymalizuje ENPV.

Natomiast w przypadku projektów niezależnych, a więc w sytuacji gdy wybór jednego nie ogranicza możliwości realizacji innego projektu, i przy braku ograniczeń budżetowych, kryterium decyzyjne odnosi się do wyboru projektów których $ENPV > 0$. W sytuacji ograniczeń budżetowych powinny być wybrane te projekty, dla których ENPV jest największe. Uzupełniającym wskaźnikiem powinien być tutaj BCR, zgodnie z którym zrealizowane kolejno powinny być te projekty, dla których relacja korzyści do kosztów ekonomicznych jest największa (przy założeniu, że wszystkie spełniają warunek akceptacji, tj. $BCR \geq 1$)²²⁵.

Podsumowując analizę kosztów i korzyści można wskazać na jej niewątpliwe zalety, jednocześnie podkreślając pewne ograniczenia w jej zastosowaniu. Tabela 9 prezentuje zestawienie zalet i wad analizy CBA.

²²⁴ D. Fugutti, S.J. Wilcox, *Cost-Benefit Analysis for Public Sector Decision Makers*, Quorum Books, London 1999, s. 81, cyt. za: A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 154-155.

²²⁵ Ibidem, s. 155-156.

Tabela 9. Zestawienie podstawowych zalet i wad analizy CBA.

Zalety analizy CBA	Wady analizy CBA
- analiza wszechstronna poddająca analizie wszystkie aspekty danego projektu; - daje możliwość uwzględniania aspektów jakościowych w procesie oceny; - rozpatruje koszty i korzyści w odniesieniu do całego społeczeństwa (otoczenia projektu); - może być stosowana łącznie z analizą ryzyka (głównie z analiza wrażliwości).	- trudności w określeniu wszystkich korzyści i kosztów projektu; - trudności w określeniu wartości pieniężnej poszczególnych kosztów i korzyści; - wymaga zgromadzenia dużej ilości danych i informacji; - osoby przeprowadzające analizę muszą posiadać wysokie umiejętności, wiedzę i doświadczenie; - jej przeprowadzenie wymaga dużej ilości czasu i nakładów

Źródło: M. Trocki, B. Gruzca, (pod red.), *Zarządzanie projektem europejskim*, PWE, Warszawa 2007, s. 199.

1.3.6. Inne metody oceny ekonomiczno-społecznych efektów projektu

Obok analizy kosztów i korzyści, stanowiącej najpopularniejsze podejście służące określeniu efektywności ekonomicznej projektu, istnieje szereg innych metod i analiz dających możliwość określenia wpływu projektu na szeroko rozumiane otoczenie ekonomiczno-społeczne.

Popularną, metodą oceny efektywności projektów, jest wspomniana wcześniej *analiza efektywności kosztowej* (ang. *cost-effectiveness analysis* - CEA), określana również mianem metody minimalizacji kosztów²²⁶. Jest ona zaliczana do grupy metod kosztowych i stanowi, w pewnym stopniu, odpowiedź na ograniczenia jakie pojawiają się w zastosowaniu pełnej analizy kosztów i korzyści. Chodzi tu głównie o trudności związane z kwantyfikacją wszystkich kosztów i korzyści projektu, które najczęściej wynikają z braku odpowiednich danych, bądź też zdefiniowania i wyrażenia w pieniądzu wszystkich kategorii nakładów i wyników projektu²²⁷.

Jak wskazuje Winpenny, metoda ta znajduje zastosowanie w przypadku tych projektów, dla których istnieją trudności wyrażenia korzyści w wartościach pieniężnych. Ma to miejsce w sytuacji:

- poszukiwania najbardziej efektywnej (najtańszej) metody osiągnięcia określonego celu;
- konieczności wskazania sposobów najlepszego wykorzystanie ograniczonego budżetu, przewidzianego dla osiągnięcia założonego celu;

²²⁶ J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1995, s. 69.

²²⁷ A. Drobnik, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 188.

- konieczności wyboru właściwego celu, w oparciu o oszacowane koszty realizacji alternatywnych celów²²⁸.

W literaturze wskazuje się na dwa wskaźniki możliwe do zastosowania przy określaniu kosztowej efektywności projektu²²⁹:

- wskaźnik ECR (*ang. Effectiveness-Cost Ratio*) określany również jako współczynnik wyniki-koszty. Zestawia on wyniki projektu wyrażone ilościowo w określonych jednostkach (np. sztukach, ha, m²) z kosztami projektu ujętymi w wartości pieniężnej. W takiej formie stanowi on podstawę do porządkowania wariantów projektu lub samych projektów wg kryterium kosztowo-wydajnościowego, wskazując jaki efekt zostanie wywołany przez jednostkę kosztów.

$$ECR = \frac{\text{Korzyści (jednostki)}}{\text{Koszty (wartość pieniężna)}} \quad (36)$$

- wskaźnik CER (*ang. Cost-Effectiveness Ratio*), jest odwrotnością wskaźnika ECR, bowiem zestawia on koszty projektu ujęte w wartości pieniężnej z wynikami wyrażonymi ilościowo w określonych jednostkach. Informuje więc o średnim koszcie ponoszonym na jednostkę korzyści.

Wnioskowanie oparte o wskaźnik CER występuje w projektach, dla których istnieją ograniczenia kosztowe. Akceptowane są projekty, których koszty nie przekraczają kosztu założonego, a ostatecznie wybrany jest ten, dla którego CER jest najmniejszy. Natomiast, w przypadku gdy wybór ukierunkowany jest na osiągnięcie określonego celu, tj. występuje kryterium skuteczności, wówczas stosowany jest wskaźnik ECR, którego wartość porównuje się do celu założonego²³⁰.

Innym wskaźnikiem z grupy metod kosztowych jest *dynamiczny koszt jednostkowy świadczenia usług* (*ang. dynamic generation cost - DGC*). Jest on jednym z narzędzi stosowanych do oceny projektów publicznych, m.in. w zakresie przeprowadzania analizy opcji. Wyraża on wartość zdyskontowanych kosztów przypadającą na przyjętą jednostkę zdyskontowanych efektu projektu (tzw. miara rezultatu). Przykładowo w przypadku gospodarki wodno-ściekowej będzie to PLN/m³, zaś w przypadku rewitalizacji pałacu, gdzie

²²⁸ J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody...*, op.cit., s. 71.

²²⁹ M. Trocki, B. Grucza, (pod red.), *Zarządzanie projektem ...*, op. cit., s. 200-201.

²³⁰ A. Drobnia, *Podstawy oceny efektywności ...*, op.cit., s. 189.

efektem jest zwiększenie liczby odwiedzających obiekt, wskaźnik ten będzie określał stosunek kosztów rewitalizacji przypadających na liczbę osób odwiedzających. Wskaźnik DGC obliczany jest według formuły²³¹:

$$DGC = \frac{\sum_{t=0}^{t=n} \frac{KI_t + KE_t}{(1+i)^t}}{\sum_{t=0}^{t=n} \frac{EE_t}{(1+i)^t}} \quad (37)$$

gdzie:

KI_t - koszty inwestycyjne poniesione w okresie t ,

KE_t - koszty eksploatacyjne poniesione w okresie t ,

EE_t – efekt projektu (miara rezultatu) w okresie t ;

Jak podkreśla J. E. Stiglitz analiza efektywności kosztowej jest bez wątpienia prostsza w przeprowadzeniu niż analiza CBA, jednak większość problemów związanych z pomiarem korzyści zostaje przeniesiona na analizę kosztów, gdyż:

- ceny dualne czynników produkcji mogą się różnić od ich cen rynkowych,
- należy stosować społeczną stopę dyskontową, sumując koszty z różnych okresów,
- cały rachunek może być obciążony niepewnością²³².

Istotnym problemem przy stosowaniu analizy CEA jest definiowanie celów projektu oraz określanie sposobów ich osiągnięcia. Analiza ta daje bowiem wątpliwe wyniki w sytuacji gdy cele są trudne do zdefiniowania lub nie można dokonać oceny efektywności sposobów ich osiągnięcia. Natomiast w sytuacji możliwości wyceny części korzyści projektu w mierniku pieniężnym istnieje możliwość połączenia obydwu metod tj. CBA i CEA w celu określenia efektywności projektu²³³. Podejście to jest wówczas zbliżone do tzw. jakościowej analizy CBA, która zakłada, iż:

- w pieniądzu wyrażone są tylko te koszty i korzyści, dla których istnieje możliwość ich wyceny,

²³¹ Więcej: J. Rączka, *Analiza efektywności kosztowej w oparciu o wskaźnik dynamicznego kosztu jednostkowego*, Transform Advice Programme, Warszawa 2002, http://www.nfosigw.gov.pl/gfx/nfosigw/userfiles/files/srodki_zagraniczne/archiwum/ispa/przygotowanie_przed_siewzecz/analiza_dgc.doc, dostęp: 05.07.2007; J. Rączka, *The Cost-Effectiveness Analysis – a Superior Alternative to the Cost-benefit Analysis of Environmental Infrastructure Investments*, Budapest 2003, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docconf/budapeval/work/raczka.doc, dostęp: 14.10.2009.

²³² J. E. Stiglitz, *Ekonomia sektora...*, op.cit., s. 354.

²³³ J.T.Winpenny, *Wartość środowiska. Metody...*, op.cit., s. 71.

- koszty i korzyści nie dające się wyrazić w mierniku pieniężnym, są określane w wartościach jakościowych, a następnie ważone z punktu widzenia ich istotności dla beneficjentów projektu – następuje ich identyfikacja, opisanie i przedstawienie przynajmniej w jednostkach fizycznych²³⁴.

Podjęcie to stosowane jest również w sytuacji, gdy zarówno koszty, jak i korzyści dają się wyrazić ilościowo i wartościowo, jednak z uwagi na ich niską wiarygodność lepiej dokonać ich prezentacji w ujęciu jakościowym.

Kolejnym podejściem w ramach oceny *ex-ante* korzyści i kosztów projektów inwestycyjnych w ekonomicznych i społecznych kategoriach jest grupa metod badająca ich oddziaływanie (wpływ) na otoczenie (*ang. Impact Assessment – IA*). Oceny te stosowane są zwykle w fazie koncepcyjnej (formułowania) projektu i pozwalają na tworzenie baz danych i informacji nt. możliwości realizacji poszczególnych wariantów projektu oraz ich wpływu na otoczenie ekonomiczne, społeczne czy środowiskowe.

Pierwszą z takich metod jest *ocena ekonomicznego oddziaływania projektu* (*ang. economic impact assessment – EcIA*). Ogólnie rzecz ujmując jest to ocena polegająca na próbie przeanalizowania wszelkich skutków dla działalności gospodarczej, na poziomie produktu, dochodu, czy zatrudnienia, wynikających z realizacji projektu inwestycyjnego. Ocena ta dokonywana jest w szczególności dla tzw. „megaprojektów”, a więc bardzo dużych przedsięwzięć, istotnych dla gospodarki danego kraju, a obszarem analiz są przede wszystkim wskaźniki makroekonomiczne i prognozy oddziaływania projektu na te wskaźniki. Jej wyniki mogą stanowić również podstawę do określenia potencjalnego wsparcia dla projektu ze środków publicznych z uwagi na korzyści gospodarcze, jakie może on generować dla danego obszaru (poziom sektorowy, regionalny, makroekonomiczny).

W trakcie jej przeprowadzania należy zwrócić uwagę na kilka aspektów, m.in.:

- uwzględnić udział interesów różnych podmiotów gospodarczych (pracodawców, pracowników, konsumentów, producentów);
- wprowadzić element czasu i niepewności (porównywanie scenariuszy);
- określić znaczenie i intensywność działalności gospodarczej (np. udział w ogólnej liczbie zatrudnionych, udział w PKB);

²³⁴ A. Drobnik, *Zastosowanie analizy kosztów i korzyści w ocenie projektów publicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2002, s. 121.

- próbować określić różne rodzaje rezultatów projektu, zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie, przy założeniu porównania sytuacji, w której projekt nie zostałby zrealizowany, z sytuacją po realizacji projektu²³⁵.

G. i B. Weisbrod wymieniają kilka charakterystycznych wskaźników dla projektów, które wpływają na zmiany poziomu aktywności gospodarczej na obszarze ich oddziaływania. Są to:

- wyniki działalności gospodarczej;
- wartość dodana lub produkt regionalny brutto;
- wartość nieruchomości;
- indywidualne dochody;
- ilość i jakość miejsc pracy²³⁶.

Powyższe kategorie mogą stanowić podstawowe wskaźniki w analizie i ocenie ekonomicznego oddziaływania projektu.

Dodatkowo, ci sami autorzy, wskazują, iż oddziaływania o charakterze ekonomicznym mogą przejawiać się w postaci: bezpośrednich efektów ekonomicznych i pośrednich efektów ekonomicznych. Do pierwszej grupy zaliczają oni, m.in.:

- zmiany w wielkości nakładów inwestycyjnych (infrastrukturalnych i nie związanych z tworzeniem infrastruktury);
- zmiany w kosztach bieżących funkcjonowania (zarówno społeczeństwa, jak i podmiotów gospodarczych);
- zmiany atrakcyjności i konkurencyjności lokalizacyjnej (w zakresie działalności gospodarczej, bezpieczeństwa, możliwości rekreacji, itp.)²³⁷.

Do drugiej grupy efektów, będących uzupełnieniem efektów bezpośrednich, zaliczają oni:

- pośrednie efekty wpływające na aktywność gospodarczą przedsiębiorstw (możliwości kooperacji, konkurencji, itp.),
- indukowane efekty w sferze społeczno-gospodarczej, np. wzrost konsumpcji (wydatków) społeczeństwa w wyniku wzrostu wynagrodzeń, itp.,

²³⁵ K. Pylak, *Podręcznik ewaluacji efektów projektów infrastrukturalnych*, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009, s. 118.

²³⁶ G. Weisbrod, B. Weisbrod, *Measuring Economic Impacts of Projects and Programs*, Economic Development Research Group, Boston 1997, s. 1.

²³⁷ Ibidem, s. 4-5.

- dynamiczne efekty gospodarcze, jako następstwa realizacji projektów, pojawiające się w dłuższej perspektywie czasowej, przez to obecnie niemożliwe do dokładnego zidentyfikowania²³⁸.

Jako główną zaletę EcIA należy więc wskazać jej uzupełniający charakter w stosunku do analizy CBA, szczególnie w zakresie dostarczania dodatkowych informacji, których nie może zapewnić CBA. Dotyczy to przede wszystkim skutków makroekonomicznych wynikających z realizacji projektu (wpływ na handel regionalny, wpływ na wzrost PKB, itp.). Podstawowe wady tego podejścia to nieuwzględnianie efektów społecznych oraz wynikające ze złożoności gospodarki, duże ryzyko nietrafnych wniosków.

W niektórych opracowaniach wskazuje się, iż obok oceny oddziaływania ekonomicznego, stosowana jest uzupełniająco, szczególnie przez władze publiczne, *ocena (analiza) oddziaływania fiskalnego projektu* (ang. *fiscal impact assessment – FIA, cost revenue analysis – CRA*). Pozwala ona na określenie potencjalnych korzyści w postaci dodatkowych wpływów podatkowych wynikających z realizacji projektu. Może odnosić się do pojedynczego organu administracji (np. gminy) lub być wykonywana w perspektywie regionalnej, czy krajowej²³⁹.

Kolejnym podejściem w zakresie identyfikacji i oceny efektów realizacji projektów inwestycyjnych jest *ocena społecznego oddziaływania projektu* (ang. *social impact assessment – SIA*). Pierwotnie stanowiła ona komplementarne podejście względem oceny EcIA. Jednak z czasem, ze względu na coraz większe znaczenie aspektów społecznych w gospodarce, uległa rozszerzeniu i stała się odrębnym podejściem w zakresie kompleksowej oceny projektu²⁴⁰.

Oddziaływanie społeczne w tej metodzie, postrzegane jest przez pryzmat skutków wszelkich działań publicznych lub prywatnych dla społeczeństwa, które w istotny sposób wpływają na styl życia, pracę, czas wolny, relacje międzyludzkie, kształtowanie potrzeb i funkcjonowanie w społeczeństwie. Określenie to obejmuje również wpływ na kulturę, tzn. zmiany norm, wartości i przekonań, kształtujących relacje pomiędzy jednostkami, jak i poszczególnymi grupami w społeczeństwie²⁴¹. Efekty oddziaływania społecznego projektów analizowane są i oceniane na wielu płaszczyznach, m.in.:

- w zakresie kierunków oddziaływania (np. pozytywne, negatywne);

²³⁸ Ibidem, s. 5.

²³⁹ Zob. np.: N. Lichfield, P. Nijkamp i in., *Conservation Economic*, ..., op.cit., s. 23; W. Frenkiel, A. Drobnik, *Zorientowane na cele* ..., op.cit., s. 129.

²⁴⁰ A. Drobnik, *Zorientowane na cele* ..., op.cit., s. 130.

²⁴¹ The Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for social impact assessment, *Guidelines and Principles for Social Impact Assessment*, U.S. Department of Commerce, NOAA and NMFS, 1994, s. 1.

- w odniesieniu do skali oddziaływania;
- w zakresie czasu i przestrzeni oddziaływania (np. krótko- lub długotrwałe);
- w zakresie intensywności (rozmiarów) skutków;
- w zakresie stopnia powiązania z innymi oddziaływaniami²⁴².

Przedmiotem zainteresowań analizy SIA są zarówno podmioty (grupy społeczne) pozostające pod bezpośrednim wpływem efektów projektu, jak i podmioty znajdujące się w otoczeniu projektu, a więc na obszarze pośredniego oddziaływania jego efektów. Na tej podstawie wskazuje się na pięć zasadniczych grup efektów wpływających na tzw. społeczny dobrobyt. Są to efekty:

- jednostkowe (indywidualne),
- dotyczące grup lokalnej społeczności;
- dotyczące obszaru;
- dotyczące środowiska;
- dotyczące całej społeczności²⁴³.

Przeprowadzenie oceny oddziaływania społecznego powinno przejawiać się poprzez realizację kolejnych kroków, tzn.:

- zaangażowanie publiczne - opracowanie planu zaangażowania wszystkich środowisk znajdujących się w obszarze oddziaływania projektu i współpraca z nimi w zakresie identyfikacji problemów;
- identyfikacja wariantów - opis proponowanych zmian i działań naprawczych jako alternatyw realizacji projektu;
- określenie warunków odniesienia – charakterystyka środowiska społecznego i obszaru oddziaływania w stosunku do warunków wyjściowych;
- ustalenie pełnego wachlarza prawdopodobnych skutków społecznych – na podstawie dyskusji i wywiadów z wszystkimi potencjalnie zagrożonych podmiotami i grupami społecznymi;
- oszacowanie efektów – próba określenia ewentualnych skutków w wymiarze ilościowym, zarówno w zakresie efektów bezpośrednich, jak i pośrednich oraz zależności między nimi.
- korekta działań - korekta planowanych działań lub wprowadzenie nowych rozwiązań oraz ocena ich skutków, w tym opracowanie planu ograniczeń i ryzyka wdrożenia;

²⁴² Ibidem, s. 4.

²⁴³ N. Lichfield, *Community Impact Evaluation*, University College, London 1996, s. 76, cyt. za.: W. Frenkiel, A. Drobnia, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 131.

- monitoring - opracowanie programu monitorowania efektów²⁴⁴.

Jak podkreślają W. Frenkiel i A. Drobniać współcześnie SIA bazuje na identyfikacji prawdopodobnego, przyszłego oddziaływania projektu na podstawie analiz i projekcji efektów społecznych, które wystąpiły w przeszłości, w związku z tym jako główną technikę ich pomiaru stosuje się analizę porównawczą wykorzystującą studium przypadków projektów, które realizowane były wcześniej²⁴⁵.

Wskazują oni również, iż z oceną społecznego oddziaływania (SIA) wiązą się dodatkowo dwa inne podejścia. Pierwszym z nich jest tzw. *analiza społeczna* (ang. *social analysis* – SA), której istota sprowadza się do określania sposobów wewnętrznej organizacji społeczności (komunikacja, wzajemne relacje, sposoby podejmowanie decyzji, itp.). Dlatego też SA jest traktowana jako odrębny, diagnostyczny element SIA, wskazywany niekiedy jako pierwszy etap jej przeprowadzania²⁴⁶.

Drugie podejście stanowi rozwinięcie koncepcji SIA o elementy związane z efektami ekonomicznymi, stąd też określana jest mianem *oceny wpływu społeczno-ekonomicznego* (ang. *socio-economic impact assessment* – SEIA). W literaturze wskazuje się na konieczność stosownego rozróżnienia pomiędzy oddziaływaniem społecznym a ekonomicznym. Podział grup efektów prezentuje tabela 10.

Tabela 10. Zestawienie możliwych efektów branych pod uwagę w ramach oceny wpływu społeczno-ekonomicznego.

Oddziaływanie ekonomiczne	Oddziaływanie społeczne
• bezpośrednie efekty realizacji projektu, w tym tworzenie nowych miejsc pracy i utrzymanie dotychczasowych, • pośrednie efekty zatrudnienia, • pozostałe efekty na rynku pracy (zmiana poziomu stawek płac, dojazd do pracy, itp.), • efekty ponoszenia wydatków i generowania dochodów (zmiana stawek wynajmu nieruchomości, zmiany w wydatkach na zakup produktów projektu i nakładach projektu), • oddziaływanie na istniejące podmioty gospodarcze i ich działalność, • rozwój potencjału obszaru (zmiana wizerunku, wzrost atrakcyjności inwestycyjnej, itp.).	• zmiany struktury demograficznej, • migracje ludności i gospodarka mieszkaniowa, • tworzenie lokalnych urządzeń infrastruktury i usług, • zmiany wizerunku społeczności lokalnej, • poziom stabilności społecznej, • problemy i patologie społeczne, • efekty dystrybucyjne w odniesieniu do określonych grup społecznych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Chadwick, *Socio-economic Impact: Are They Still the Poor Relations in UK Environmental Statements?*, Journal of Environmental Planning and Management, No 45(1), 2002, s. 6-7 cyt. za.: W. Frenkiel, A. Drobniać, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 133-134.

²⁴⁴ Por. The Interorganizational Committee on Principles and Guidelines for Social Impact Assessment, *Principles and Guidelines for Social Impact Assessment in the USA* [w:] *Impact Assessment and Project Appraisal*, v. 21, nr. 3, Guildford 2003, s. 242.

²⁴⁵ W. Frenkiel, A. Drobniać, *Zorientowane na cele ...*, op.cit., s. 132-133.

²⁴⁶ Ibidem, s.133.

Ocena SIA dotyczy nie tylko identyfikacji poszczególnych efektów projektu, ale określa prawdopodobieństwo ich pojawienia się, grupy społeczne będące pod ich wpływem oraz rozkład kosztów i korzyści, jako efektów projektu, pomiędzy nimi.

Ostatnią z grupy metod oceny oddziaływania jest *ocena oddziaływania na środowisko naturalne* (ang. *environmental impact assessment - EIA*). Jak wskazuje jej nazwa ocena ta służy rozpoznaniu i określeniu (m.in. w sposób ilościowy) fizycznych lub biologicznych skutków dowolnego projektu inwestycyjnego dla środowiska naturalnego. Obejmuje przygotowanie prognoz na temat potencjalnych emisji zanieczyszczeń, utraty walorów krajobrazowych, itp. w odniesieniu do określonych zasobów i użytków środowiska.

Początki jej stosowania związane są z wprowadzeniem w Stanach Zjednoczonych w 1969 r. regulacji prawnej pod nazwą National Environmental Protection Act (NEPA), skierowanej do agencji federalnych, które zostały zobowiązane do wykonywania takiej oceny²⁴⁷. Z czasem stała się ona standardem w procesie oceny projektów dla wielu organizacji międzynarodowych i krajów na świecie.

Ocenę EIA stosuje się w celu jak najwcześniejszego zasygnalizowania ewentualnych konsekwencji, jakie może nieść ze sobą dana inwestycja. Ma więc ona przede wszystkim charakter *ex ante*, a tezy zawarte w dokumencie zawierającym ocenę mają wpływ na decyzje podejmowane w kwestii określonej interwencji. Rezultatem jej przeprowadzenia powinno być przedstawienie rozwiązań, które mają na celu zapobieganie, ograniczenie lub kompensację przyrodniczą negatywnych oddziaływań na środowisko. Stanowi ona niejako ramy dla późniejszej realizacji konkretnych przedsięwzięć z uwzględnieniem aspektów środowiskowych. Jako główne cele jej przeprowadzania, można wskazać:

- określenie znaczących skutków środowiskowych projektu (projektów),
- integracja różnych grup podmiotów w celu podejmowania strategicznych decyzji w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego oraz zapewnienie trwałości proponowanych działań,
- rozważenie alternatywnych sposobów osiągnięcia tego samego rezultatu,
- określenie środków do osiągnięcia pozytywnych efektów oraz zmniejszenia lub uniknięcia negatywnych²⁴⁸.

Warto podkreślić, iż w wielu dokumentach, pojęciu środowiska nadaje się szerszy charakter niż wyłącznie odnoszący się do zasobów środowiska naturalnego. W takim ujęciu

²⁴⁷ *National Environmental Policy ...*, op.cit.

²⁴⁸ K. Pylak, *Podręcznik ewaluacji ...*, op.cit., s. 119.

badanie oddziaływania obejmuje określanie, opis i ocenę bezpośrednich i pośrednich skutków danego przedsięwzięcia dla:

- człowieka, jego zdrowi i warunki życia,
- komponentów środowiska przyrodniczego (fauny, flory, wód, gleb, powietrza, klimatu, krajobrazu)
- dóbr materialnych i dziedzictwa kultury,
- dostępności do złóż kopalin,
- relacji między tymi elementami²⁴⁹.

W Polsce podstawowym aktem prawnym regulującym kwestie przeprowadzania oceny oddziaływania na środowisko jest Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska²⁵⁰ oraz Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko²⁵¹. Zgodnie z ich zapisami ocenę oddziaływania na środowisko, należy przeprowadzić dla planowanych przedsięwzięć, które mogą znacząco oddziaływać na środowisko. Przedsięwzięcia te podzielona na dwie grupy:

- planowane projekty mogące zawsze znacząco oddziaływać na środowisko,
- planowane projekty mogące potencjalnie znacząco oddziaływać na środowisko (jeśli właściwy organ stwierdził obowiązek przeprowadzenia oceny)²⁵².

Ponadto przepisy odnoszą się także do innych projektów inwestycyjnych, które nie są wymienione w rozporządzeniu w sprawie podziału przedsięwzięć, ale mogą znacząco oddziaływać na obszar Natura 2000, a jednocześnie nie są bezpośrednio związane z jego ochroną lub z niej nie wynikają²⁵³.

Dla wszystkich wymienionych przedsięwzięć przepisy ustawy (art. 63) przewidują konieczność dokonania oceny oddziaływania uwzględniającą łącznie następujące uwarunkowania:

- rodzaj i charakterystykę przedsięwzięcia,

²⁴⁹ Zob. np.: *Environmental Impact Assessment Of Projects. Rulings Of The Court Of Justice*, European Union, Belgium 2010, s. 38; *Guidance on EIA*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2001, s. 18; *Environmental Assessment Guidelines*, Asian Development Bank, 2003, s. 34.

²⁵⁰ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20080250150>, dostęp: 15.07.2009.

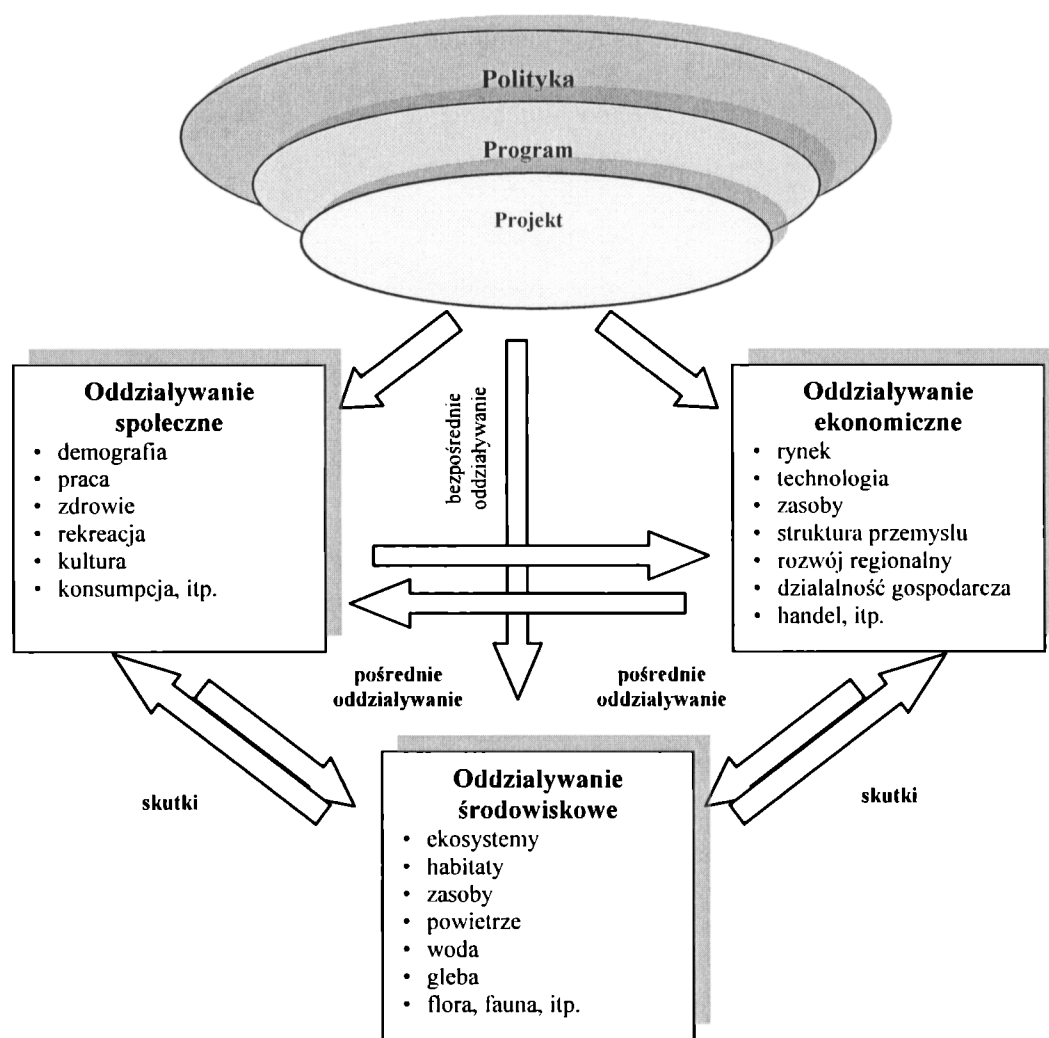
²⁵¹ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz. U. z 2008 r. Nr 199, poz. 1227, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20081991227>, dostęp: 23.07.2010.

²⁵² E. Florkiewicz, A. Kawicki, *Postępowania administracyjne w sprawach określonych ustawą z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa 2009, s. 17.

²⁵³ Ibidem.

- usytuowanie przedsięwzięcia, z uwzględnieniem możliwego zagrożenia dla środowiska,
- rodzaj i skalę możliwego oddziaływania²⁵⁴.

Metody zaliczane do grupy metod badających oddziaływanie projektów na szeroko rozumiane otoczenie stanowić mogą istotne uzupełnienie podstawowego i najbardziej powszechnego podejścia w ramach analizy ekonomicznej projektów jakim jest CBA, jak również stanowić odrębną analizę w ramach analizy ekonomiczno-społecznej projektu. Relacje pomiędzy poszczególnymi efektami projektów i ich analizami prezentuje rysunek 13.

Rysunek 13. Ekonomiczne, społeczne i środowiskowe oddziaływanie i zależności w kontekście polityki, programu i projektu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Environmental Assessment Guidelines*, Asian Development Bank, 2003, s. 35.

²⁵⁴ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu ..., op.cit.

Ostatnią ze wspomnianych metod oceny projektu, która obejmuje zróżnicowane aspekty oddziaływania, wykraczając poza wyłącznie finansowe kategorie ich realizacji, jest *analiza wielokryterialna* (ang. *multicriterial analysis* – *MCA*).

Analiza wielokryterialna jest to metodologia ewaluacji, która uwzględnia wielość celów przez przypisanie określonej wagi do każdego mierzalnego celu. W przeciwieństwie do CBA, która skupia się przede wszystkim na pojedynczym kryterium jakim jest maksymalizacja dobrobytu społecznego, analiza wielokryterialna jest narzędziem do analizy zbioru różnych celów, które nie mogą być zagregowane przez ceny dualne i wagi dobrobytu, jak ma to miejsce w standardowej CBA²⁵⁵.

Analiza ta jest stosowana głównie na etapie oceny *ex-ante*, zwłaszcza do oceny alternatywnych wersji projektów lub programów, choć może być także stosowana w trakcie ich realizacji lub jako ocena *ex-post*.

Pierwszym krokiem przy jej stosowaniu jest zidentyfikowanie kryteriów, które będą stosowane przy ocenie projektu oraz nadanie im odpowiedniej wagi. Następnie w oparciu o zdefiniowane wcześniej kryteria oraz przypisane im wartości wagowe dokonuje się oceny poszczególnych projektów. Liczba uzyskanych punktów ułatwia podjęcie decyzji w sprawie wyboru programów lub projektów, które mają być realizowane (ocena *ex-ante*) lub pokazują najbardziej efektywne, już zrealizowane projekty (ocena *on-going* lub *ex-post*)²⁵⁶.

W przewodniku oceny społeczno-ekonomicznej *Evalsed* (ang. *Evaluation of Socio-Economic Development*) publikowanym przez Komisję Europejską proponuje się pięć kroków jej przeprowadzania²⁵⁷:

- faza 1 - zdefiniowanie projekty lub działania,
- faza 2 - określenie kryteriów oceny - w sposób wyczerpujący, odzwierciedlających preferencje decydentów, kluczową kwestią w analizie wielokryterialnej jest zaangażowanie zainteresowanych podmiotów w proces definiowania kryteriów i ich wagowanie,
- faza 3 - analiza skutków działań - ilościowa ocena lub jakościowy opis wpływu poszczególnych projektów w odniesieniu od przyjętych kryteriów, zwykle dokonywana w oparciu o zbudowaną macierz oceny wielokryterialnej,

²⁵⁵ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., s. 74.

²⁵⁶ T. Kierzkowski, *Ocena (ewaluacja) programów i projektów*..., op.cit., s. 76-77.

²⁵⁷ European Commission, *Evalsed: the Resource* ..., op. cit., http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/sourcebooks/method_techniques/evaluating_alternatives/multi_criteria/purpose_en.htm; dostęp: 12.09.2010

- faza 4 – podjęcie decyzji – ocena każdego projektu (działania) w odniesieniu do uzyskanych wyników dla poszczególnych kryteriów,
- etap 5 - podsumowanie i wnioski.

Metoda ta daje możliwość podejścia iteracyjnego, a więc powtórzenia kolejnych faz i tym samym dokonywanie korekt.

Jak wskazuje Voogd, wspomniana wcześniej macierz oceny wielokryterialnej, może być różnie nazywana: *macierzą projekt-skutek*, *macierzą wyników*, *macierzą efektywności*. Sam autor proponuje stosowanie określenia *macierz ewaluacyjna (oceny)* w sytuacji gdy oceniane kryteria zostały zmierzone i wyrażone w różnych jednostkach. W przypadku gdy wyniki zostały wyrażone w tej samej jednostce miary zestawienie takie określa macierzą efektywności, np. w sytuacji tworzenia rankingów lub przeprowadzania standaryzacji (normalizacji)²⁵⁸.

Rodzaje kryteriów stanowiących podstawę analizy MCA zależą od projektów (programów), które są jej przedmiotem. Przykładowo w analizie wielokryterialnej jaka została przeprowadzona w procesie oceny programu rozwoju współpracy regionalnej finansowanej z trzech europejskich funduszy strukturalnych i przez rząd Walonii, określono osiem kryteriów oceny:

- rentowności wspieranych przedsiębiorstw,
- zatrudnienie osób przeszkolonych,
- dywersyfikacja sektorowa,
- otwartość gospodarki,
- integracja działań z zakresu ochrony środowiska,
- terytorialne rozmieszczenie działalności,
- usług i wsparcie dla przedsiębiorstw,
- synergia pomiędzy elementami programów²⁵⁹.

Jako główne zalety tej analizy należy wskazać: możliwość poznania roli poszczególnych kryteriów w realizacji zakładanych celów, uwzględnienie wielu kryteriów w trakcie analizowania złożonych sytuacji, elastyczność w zakresie stosowanych kryteriów oraz miar obserwowanych zjawisk, a także możliwość formułowania konkretnych zaleceń. Wśród podstawowych ograniczeń należy natomiast wymienić:

²⁵⁸ J. H. Voogd, *Multicriteria Evaluation for Urban and Regional Planning*, Pion Ltd., London 1983, s. 28.

²⁵⁹ European Commission, *Evalsed: the resource ...*, op.cit., http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/sourcebooks/method_techniques/boxes/multicriteria_method_and_structural_funds_en.htm, dostęp: 12.09.2010

- konieczność posiadania wiedzy eksperckiej w sytuacji rozwiązywania specyficznych problemów,
- brak czytelności stosowania w przypadku jednoczesnej analizy i podejmowania decyzji dla dużej liczby projektów,
- macierze zawierające zestawienie projektów i kryteriów są proste w konstrukcji, jednak wysoce subiektywne, stąd ich interpretacja wymaga dużej ostrożności²⁶⁰.

²⁶⁰ T. Kamińska, *Makroekonomiczna ocena ...*, op.cit., s. 127; K. Pylak, *Podręcznik ewaluacji ...*, op.cit., s. 127.

2. Projekty zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, jako szczególny rodzaj projektów inwestycyjnych

2.1. Dziedzictwo kulturowe – pojęcie i elementy składowe

Obiekty dziedzictwa kulturowego (ODK)²⁶¹ od wieków stanowią dla człowieka przedmiot zainteresowania i poznania. Mogą być również istotnym elementem wpływającym na kierunki funkcjonalnego rozwoju danej przestrzeni, pod warunkiem, że są właściwie wykorzystywane, tzn. nie są postrzegane wyłącznie jako zasób materialny (niekiedy niechciany i niedoceniany), ale jako istotny element gospodarki danego regionu, właściwie wkomponowany i zintegrowany z nią. Takie podejście i związane z nim sprzężenia zwrotne dają szansę na pojawienie się korzyści ekonomicznych i efektów mnożnikowych.

Pojęcie dziedzictwa kulturowego doczekało się wielu interpretacji, zaś w literaturze występuje wiele definicji tego terminu. Wynika to z faktu, iż samo pojęcie dziedzictwa jest bardzo szeroko rozumiane. Można powiedzieć, iż dziedzictwem jest wszystko to, co jest spuścizną po poprzednich pokoleniach, że jest to ogół wartości, odziedziczonych po przodkach²⁶².

Zgodnie z definicją zawartą w Słowniku Języka Polskiego dziedzictwo to coś, co przejęliśmy z przeszłości i co wywiera wpływ na nasze obecne życie²⁶³.

Definicja zawarta w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 mianem dziedzictwa określa „*wytwory i czynności danego narodu, należące do kategorii kultury symbolicznej, mające wyjątkową, powszechną wartość, szczególnie dla danego narodu – dającą poczucie identyfikacji oraz budującą więzi społeczne*”²⁶⁴.

Z kolei *dziedzictwo kulturowe* definiowane jest przede wszystkim, jako wszystko to co dziedziczymy, a dokładniej mówiąc wszystko to, co z tego dziedzictwa zachowaliśmy i posiadamy.²⁶⁵ Definiowane jest także jako obecny dowód na przejaw dawnej działalności człowieka, jego funkcjonowania w społeczeństwie, dokonań, dorobku oraz odkryć.²⁶⁶

²⁶¹ W dalszej części pracy dla zwrotu *obiekty dziedzictwa kulturowego* oraz wszelkich jego odmian, będzie wykorzystywany skrót ODK.

²⁶² K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007, s.15.

²⁶³ M. Bańko (red. nac.), *Słownik Języka ...*, Tom I, op.cit., s. 351.

²⁶⁴ *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2004, s. 6.

²⁶⁵ *Valuing the Priceless: The Value of Historic Heritage in Australia*, Research Report 2, The Allen Consulting Group, Australia, November 2005, www.environment.sa.gov.au, s. 1.

²⁶⁶ *Environmental Assessment ...*, op.cit., s. 93.

W nieco szerszym brzmieniu dziedzictwo kulturowe to „zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”²⁶⁷.

Pojęcie dziedzictwa kulturowego określane jest także zamiennie jako zasoby kulturowe lub bogactwo kulturowe. Zachowując dziedzictwo kulturowe, tak naprawdę zachowuje się elementy przeszłości, które stanowią istotną informację i podstawę zrozumienia historii rozwoju ludzkości²⁶⁸.

Pojęcie dziedzictwa kulturowego nazywanego też „dziedzictwem kulturalnym” pojawia się również w najwyższym akcie prawnym obowiązującym w Polsce, tj. w Konstytucji RP z dnia 2 IV 1997 r. Zawarte są tam również terminy o węższym zakresie przedmiotowym: „dobro kultury” i „dziedzictwo narodowe”, będące niejako składowymi dziedzictwa kulturowego²⁶⁹.

Na dziedzictwo kulturowe składają się wszelkie miejsca, budowle, ślady i pozostałości działalności człowieka, w tym, m.in.:

- miejsca i obiekty sakralne,
- zabytkowe budynki,
- budowle militarne i obiekty techniki,
- zespoły urbanistyczne i architektoniczne,
- dzieła sztuki (obrazy, rzeźby, itp.),
- zabytkowe parki i ogrody,
- krajobraz kulturowy, itp.²⁷⁰

W Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (art. 1) za dziedzictwo kulturalne uważa się:

- zabytki m.in.: dzieła architektury, rzeźby, malarstwa, elementy o charakterze archeologicznym, oraz

²⁶⁷ http://pl.wikipedia.org/wiki/Dziedzictwo_kulturowe, dostęp: 06.04.2010

²⁶⁸ *Cultural Heritage in Environmental Assessment*, Environmental Sourcebook Update 8, The World Bank, September 1994

²⁶⁹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

²⁷⁰ *Cultural Heritage in Environmental ...*, op.cit. s. 3.

- zespoły budowli oddzielnych lub łącznych,

przedstawiające wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki. Ponadto zalicza się do niego miejsca zabytkowe obejmujące „dzieła człowieka lub dzieła łączne człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, przedstawiające wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego”²⁷¹.

Dziedzictwo kulturowe obejmując wszelkie ślady działalności ludzkiej w środowisku fizycznym, stanowi źródło informacji o życiu i działalności człowieka, rozwijaniu przez niego rzemiosła artystycznego, techniki i sztuki. Bardzo często stanowi ono źródło przeżyć emocjonalnych i estetycznych. Ponadto stanowi zasób nieodnawialny, dlatego też jego ochrona i gospodarowanie nimi musi opierać się na długoterminowej perspektywie, tak aby współczesne i przyszłe pokolenia mogły z niego czerpać korzyści²⁷².

W literaturze podkreśla się niekiedy, iż dziedzictwem kulturowym „nie jest wszystko to, co w spadku kulturalnym zostawiły minione pokolenia, lecz to, co dziedziczący z niego chcą przyjąć na własność i za co chcą wziąć odpowiedzialność”²⁷³. Wskazuje się na tzw. dziedzictwo obce, które niekiedy staje się dziedzictwem niechcianym²⁷⁴. W szczególności uwidacznia się to na obszarach o bogatej tradycji historycznej, zamieszkiwanych dawniej przez różne grupy kulturowe i narody (cmentarze lub pomniki poświęcone żołnierzom wojsk zaborczych, dziedzictwo mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych, obiekty pohitlerowskie, okresu zimnej wojny, realnego socjalizmu, itp.). Obiekty takie mogą być powodem konfliktów lokalnych oraz dezintegracji społeczeństwa, np. z powodu niezgodności z obowiązującymi normami lub skojarzeniami z okresami klęsk, zniewolenia czy obcej dominacji. W takiej sytuacji realizacja projektu inwestycyjnego wymaga bardzo często akceptacji ze strony władz danego obszaru. Podjęcie decyzji o wsparciu realizacji konkretnego przedsięwzięcia (prawnym, finansowym, itp.) bywa zależne od interpretacji wydarzeń lub uwarunkowań historycznych, sytuacji powstania danego obiektu, aktualnej

²⁷¹ *Konwencja w Sprawie Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego*, Paryż 1972, ratyfikowana przez Polskę w 1976 r. (Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190), <http://www.mk.gov.pl/pknbt/polskadoc006.php>, art. 1.

²⁷² *Dziedzictwo kulturowe*, oficjalna strona internetowa Ambasady Norwegii w Polsce, http://www.amb-norwegia.pl/About_Norway/culture/Dziedzictwo-kulturalne/heritage/general/

²⁷³ K. Broński, *Rola dziedzictwa kulturowego w rozwoju lokalnym. Doświadczenie polskie doby transformacji (po 1989 r.)*, Zeszyty Naukowe nr 706 Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2006, s. 12.

²⁷⁴ np. na Dolnym Śląsku przez długie lata obiekty pruskie i przeniemieckie nie były odpowiednio traktowane (zabezpieczane, zagospodarowywane, itp.), gdyż nie uznawano je za część historii Polski.

sytuacji politycznej, akcji medialnych czy mody²⁷⁵. Dziedzictwo kulturowe jest więc w pewnym stopniu kwestią wyboru i akceptacji przez dziedziczących²⁷⁶.

K. Broński wskazuje również na pojęcie zasobu kulturowego społeczeństwa, który jest spuścizną jego przeszłości, i który obejmuje „wszystkie dobra stworzone ludzkim talentem, mające obiektywną wartość historyczną i artystyczną”. Zasoby kulturowe mogą mieć zarówno wymiar materialny (m.in. układy urbanistyczne, zabytkowa zabudowa reprezentująca różne style architektoniczne, wartości archeologiczne, a także zasoby ruchome - kolekcje, archiwa, zbiory biblioteczne i muzealne), jak i niematerialny (więzi i struktury wewnątrz społeczności, historyczne tradycje miejsc i społeczności, umiejętności, nazwy, zwyczaje, itd.).²⁷⁷

Istotną grupą obiektów w ramach dziedzictwa kulturowego są zabytki, których wykorzystywanie i zagospodarowywanie stanowi przedmiot unormowań prawnych na poziomie krajowym i międzynarodowym, a to głównie ze względu na fakt, iż obiekty te stanowią ważny element kształtowania przestrzeni kulturowej poszczególnych obszarów i społeczeństw. Zabytek, zgodnie z zapisami *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oznacza rzecz (nieruchomość, rzecz ruchoma, zabytek archeologiczny) lub zespół rzeczy, które są dziełem człowieka lub są związane z jego działalnością i stanowią świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, które powinny być zachowane ze względu na swoją wartość artystyczną, naukową i historyczną. Obok zabytków rzeczowych mamy do czynienia również z krajobrazem kulturowym, tj. „przestrzenią historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”²⁷⁸. Elementami przyrodniczymi w ramach krajobrazu kulturowego mogą być m.in. pomniki przyrody (zabytki przyrody) czyli „pojedyncze twory przyrody ożywionej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz

²⁷⁵ W. Affelt, *Dziedzictwo techniki, jego różnorodność i wartości*, „Kurier Konserwatorski” Nr 5 2009, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009, s. 18.

²⁷⁶ Problematykę związaną z gospodarowaniem dziedzictwem kulturowym (zabytkami) i potencjalną koniecznością jego zachowania, porusza już w sposób satyryczny, Tadeusz Boy-Żeleński w swoim wierszu *Lament Pana Radcy nad „Basztą Kościuszki”*.

²⁷⁷ Ibidem.

²⁷⁸ *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568

jaskinie”²⁷⁹. Tak więc krajobraz kulturowy jest obserwowalnym wyrażeniem kultury ludzkiej, łączącej elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego.

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego – aspekt prawno-ekonomiczny

Możliwości zagospodarowywania i korzystania z dziedzictwa kulturowego, w szczególności z obiektów zabytkowych, są odpowiednio ukierunkowane i wynikają z unormowań aktów prawnych, traktatów i umów międzynarodowych bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym. Publiczno-prawny wymiar ochrony dziedzictwa kulturowego znajduje wyraz w wielu dokumentach traktujących o dziedzictwie kulturowym zarówno na poziomie dokumentów o zasięgu ogólnoświatowym (ONZ – UNESCO), europejskim (m.in. Rada Europy, Unia Europejska), jak i krajowym (tabela 11).

Konwencje i umowy o zasięgu ogólnoświatowym i międzynarodowym posiadają zdecydowanie nadrzędny charakter. Wskazują one bowiem na podmiotowy i przedmiotowy zakres działań w zakresie ochrony i gospodarowania dziedzictwem kulturowym oraz wytyczają kierunki dalszych prac dla porozumień o zasięgu np. regionalnym (europejskim). Podejście międzynarodowych organizacji do tematyki ochrony dziedzictwa ewoluowało od zapewnienia jego fizycznego przetrwania, poprzez obejmowanie zasięgiem coraz szerszych obszarów, organizację współpracy międzynarodowej w dziedzinie ochrony, pomocy wzajemnej oraz wymiany naukowej, popularyzacji i informacji, dotyczącej szczególnie cennych obiektów, aż po tworzenie różnych systemów finansowego wsparcia dla przedsięwzięć bazujących na dziedzictwie kulturowym.

Podobne zmiany zachodziły w działaniach podejmowanych przez Radę Europy. Ich wyróżnikiem była jednak koncentracja na wspólnym dziedzictwie kulturowym Europy (jedność kultury europejskiej, zapewnienie współpracy, wymiana doświadczeń, koordynacja działań poszczególnych państw, będących sygnatariuszami danych konwencji).

Najbardziej widoczna ewolucja podejścia do problematyki dziedzictwa kulturowego dokonała się w sferze działalności legislacyjnej Wspólnoty Europejskiej. W początkowych dokumentach Wspólnoty brakowało jakichkolwiek zapisów dotyczących spraw kultury. Z biegiem czasu w różnych deklaracjach zaczęto podkreślać wagę wspólnej historii kulturalnej, rolę jej poszanowania, ochrony i propagowania w procesie integracji europejskiej. Kolejne kroki w obszarze ochrony i gospodarowania dziedzictwem kulturowym

²⁷⁹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880, z 2005 r. Nr 113, poz. 954, Nr 130, poz. 1087.

pojawiły się w zapisach traktatowych (m.in. *Traktat z Maastricht* – 1992 i późniejsze), a następnie zaczęły się przejawiać w postaci konkretnych działań i programów (m.in. *Raphael*²⁸⁰, *Kultura 2000*²⁸¹, *Kultura 2007-2013*²⁸²), które precyzyjnie określają cele i harmonogramy oraz definiują środki finansowe na ich realizację.

²⁸⁰ Program Unii Europejskiej z dziedziny polityki kulturalnej; realizowany w latach 1995-2000, dotyczył ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez dofinansowywanie renowacji zabytków i miejsc historycznych, http://ec.europa.eu/culture/archive/culture2000/historique/raphael_en.html

²⁸¹ Program Unii Europejskiej z dziedziny polityki kulturalnej, stanowiący połączenie trzech dotychczasowych programów Kaleidoscope 2000, Ariane i Raphael, ustanowiony decyzją nr 508/2000/EC Parlamentu Europejskiego i Rady Europejskiej z dnia 14 lutego 2000 roku na lata 2000-2004 r. (przedłużony na kolejne dwa lata do 2006); w roku 2004 priorytetowym sektorem było dziedzictwo kulturowe; http://ec.europa.eu/culture/archive/culture2000/cult_2000_en.html

²⁸² Program Unii Europejskiej skierowanym bezpośrednio do instytucji kultury w Europie, realizowany w latach 2007-2013, istotą programu jest wzmocnienie europejskiej przestrzeni kulturowej, opartej na wspólnym dziedzictwie kulturowym a także rozwój współpracy pomiędzy twórcami, uczestnikami życia kulturalnego oraz instytucjami i organizacjami kulturalnymi państw uczestniczących w Programie, Punkt Kontaktowy Kultura, <http://www.program-kultura.eu/>

Tabela 11. Wybrane umowy międzynarodowe i krajowe akty prawne dotyczące problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego

Zasięg oddziaływania dokumentu	Dokument	Charakterystyka/uwagi
Międzynarodowy		Wydarzenie fundamentalne, dla współczesnej problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego. Pierwszy raz od zakończenia II Wojny Światowej podjęto temat uregulowania prawnomiędzynarodowego spraw związanych z ochroną dóbr kulturalnych. Opieka i ochrona, powinna być roztaczana nad dobrami kultury w sposób ciągły (zarówno w czasie pokoju, jak i podczas wojny czy okupacji). Konwencja zdefiniowała pojęcia <i>dóbr kulturalnych</i> , oraz zawarła wytyczne i zobowiązania w sprawie opieki i ochrony nad tymi dobrami. Od tamtej pory Konwencja ta stanowiła bazę dla dalszych regulacji międzynarodowych w tej dziedzinie (ONZ – UNESCO)
	ogólnoświatowy	Rozszerzyła i uszczegółowiła pojęcia dóbr kultury oraz dziedzictwa kulturowego opisując przy tym środki ich ochrony oraz zobowiązania Państw-Stron Konwencji. (ONZ – UNESCO)
		Oprócz dziedzictwa kulturalnego, ochroną objęto również dziedzictwo naturalne, wprowadzając odpowiednie definicje oraz porządkując ponownie wykaz środków i zobowiązań, zmierzających do ochrony światowego dziedzictwa w omawianym zakresie. Podkreślono istotę międzynarodowej współpracy w zakresie systemu pomocy w celu zachowania i zidentyfikowania dziedzictwa (Art. 7). Uchwalono m.in. utworzenie przy UNESCO Międzynarodowego Komitetu Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego oraz Funduszu Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego. (ONZ – UNESCO)
	europejski (regionalny)	Uzyskanie większej jedności członków Rady Europy jest możliwe poprzez prowadzenie wspólnych działań mających na celu ochronę i popieranie rozwoju kultury europejskiej, m.in. w zakresie: - uznania dóbr kultury o europejskich wartościach kulturalnych za część wspólnego dziedzictwa kulturowego Europy; - ochronę dóbr kultury o wymiarze europejskim oraz ułatwienie właściwego dostępu do nich. (Rada Europy)

	Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Grenada, 1985 r.)	Uszczegółowienie definicji przedmiotowej dziedzictwa architektonicznego, prezentacja zestawu środków i zobowiązań dla sygnatariuszy, koniecznych do realizacji celów wskazanych w Konwencji (Rada Europy)
	Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego (poprawiona) (La Valetta, 1992 r.), którą polska ratyfikowała w 1996 r.;	Uszczegółowienie definicji przedmiotowej dziedzictwa archeologicznego, prezentacja zestawu środków i zobowiązań dla sygnatariuszy, koniecznych do realizacji celów wskazanych w Konwencji (Rada Europy)
	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dziennik Urzędowy UE C83)	Zaakcentowano „autonomiczność” różnorodnych kultur narodowych Państw Członkowskich oraz nałożono na Wspólnotę obowiązek wspierania działań dotyczących wspólnego europejskiego dziedzictwa kulturowego, jednocześnie akcentując dobrowolność działania w tej dziedzinie poszczególnych Członków (Unia Europejska)
Krajowy	Konstytucja RP z dnia 2 IV 1997 r.	Zawarta zasada równego dostępu podmiotów (obywateli) do dóbr kultury, pojęcie narodowego dziedzictwa kulturalnego traktowane w sposób uniwersalny, ponadnarodowy i europejski, narodowy dorobek w sferze dziedzictwa kulturalnego to materialna i niematerialna spuścizna nie tylko Polaków zamieszkujących obszar RP, ale wszystkich narodów, które w toku historii wniosły wkład w rozwój Polski.
	Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. nr 162 poz. 1568 z późn. zm.)	W szerokim zakresie normuje problematykę ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w gestii zróżnicowanych kategorii podmiotów prawa (wraz z wykonawczymi do niej ministerialnymi rozporządzeniami)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483; *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm.; *Konwencja w Sprawie Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego*, Paryż 1972, ratyfikowana przez Polskę w 1976 r. (Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190); *Europejska Konwencja Kulturalna*, Rada Europy, Paryż 1954 r., ratyfikowana przez Polskę w 1989 r. (Dz. U. z dnia 12 lutego 1990 r., nr 8, poz. 44); *Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona)*, La Valetta 1992 r. ratyfikowana przez Polskę w 1996 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564.); *Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy*, Grenada 1985 r. *European Treaty Series (ETS)* nr 121; *Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przwozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury*, Paryż 1970 r., ratyfikowana przez Polskę w 1974 r. (Dz. U. z 1974 r., nr 20, poz. 106); *Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, C 83, Tom 53, 30 marca 2010; *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*, Haga 1954 r., ratyfikowana przez Polskę w 1956 r. (Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212)

Stosunkowo późne zainteresowanie dziedzictwem kulturowym przez organy Unii Europejskiej wynikało przede wszystkim z faktu, iż problematyką tą zajmowały się dosyć skutecznie inne gremia międzynarodowe (wspomniane UNESCO czy Rada Europy, odpowiednio w wymiarze globalnym, regionalnym, europejskim). Opóźnienia te mogły być również wynikiem dość delikatnego tematu jakim są sprawy związane z kulturą, tożsamością i dziedzictwem narodowym. Unikano go więc by nie były one powodem niepotrzebnych napięć w trudnym procesie integracji.

Cechą wspólną wszystkich omawianych dokumentów, zarówno tych o zasięgu globalnym, jak i europejskim (dotyczy to zarówno prac w ramach Rady Europy, jak i Unii Europejskiej) jest podkreślanie, że wszelkie działania zawarte w konwencjach, decyzjach, czy deklaracjach, a odnoszące się do ochrony, współpracy czy popularyzacji dziedzictwa kulturowego, w niczym nie naruszają i nie ograniczają suwerenności i jurysdykcji poszczególnych państw, w stosunku do obiektów dziedzictwa, będących przedmiotem danej konwencji.

Poza wymienionymi w tabeli 11 dokumentami na uwagę zasługują również inne akty prawne o zasięgu ponadnarodowym, które w wielu przypadkach odnoszą się do specyficznych obszarów i ODK, m.in.:

- Konwencja UNESCO z dnia 2 listopada 2001 r. dotycząca podwodnego dziedzictwa kulturalnego²⁸³,
- Konwencja UNESCO z dnia 17 października 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego²⁸⁴,
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie ochrony przyrodniczego, architektonicznego i kulturowego dziedzictwa europejskiego w społecznościach wiejskich i wyspiarskich (2006/2050(INI))²⁸⁵,
- Europejska Konwencja Krajobrazowa Rady Europy z 2000 r.²⁸⁶,
- Konwencja ramowa Rady Europy z dnia 27 października 2005 r. w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa²⁸⁷.

²⁸³ *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paryż, 2001, <http://www.unesco.org/new/en/unesco/themes/underwater-cultural-heritage/the-2001-convention/official-text/>, 18.11.2010.

²⁸⁴ *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, UNESCO, Paryż, 2003, MISC/2003/CLT/CH/14, <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>, 18.11.2010.

²⁸⁵ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie ochrony przyrodniczego, architektonicznego i kulturowego dziedzictwa europejskiego w społecznościach wiejskich i wyspiarskich* (2006/2050(INI)), P6_TA(2006)0355, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 305 E/254 z dnia 14.12.2006

²⁸⁶ *Europejska Konwencja Krajobrazowa*, Rady Europy, Florencja, 2000 r., European Treaty Series (ETS) nr 176 (Polska ratyfikowała w 2006 r.)

Uzupełnieniem aktów prawnych są dokumenty i opracowania specjalistyczne odnoszące się do problematyki ochrony, zagospodarowywania i zarządzania dziedzictwem kulturowym. Wśród najważniejszych z nich można wskazać na: Międzynarodową Kartę Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wenecka)²⁸⁸, Międzynarodową Kartę Ochrony Miast Historycznych²⁸⁹, Kartę Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym²⁹⁰, Kartę Ochrony i Zarządzania Podwodnym Dziedzictwem Kulturowym²⁹¹ czy Zasady Ochrony Historycznych Budynków Drewnianych²⁹². Wymienione opracowania posiadają głównie charakter metodologiczny, pokazują najlepsze praktyki i rozwiązania w zakresie ochrony i gospodarowania dziedzictwem kulturowym, które w istotny sposób mogą wpływać na aspekty ekonomiczne związane z ich wykorzystywaniem. Ponadto akty prawne i dokumenty odnoszące się do dziedzictwa kulturowego uszczegóławiają jego zakres. Zestawiono je w tabeli 12.

Tabela 12. Zestawianie pojęć pokrewnych w stosunku do terminu dziedzictwo kulturowe

Pojęcie, termin	Charakterystyka
Dziedzictwo archeologiczne	Obejmuje struktury, konstrukcje, zespoły budowlane, eksploatowane tereny, przedmioty, zabytki innego rodzaju, jak też ich otoczenie znajdujące się na ziemi lub pod wodą; wszelkie pozostałości, obiekty i jakiegokolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok
Dziedzictwo niematerialne	Obejmuje formy działania, zachowań, wyrażenia, wiedzę i umiejętności, a także instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzenie kulturowe związane z nim, które całe społeczności, grup osób lub niekiedy pojedyncze osoby, uznają za część ich dziedzictwa kulturowego; niematerialne dziedzictwo kulturowe jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest ciągle odtwarzane przez wspólnoty i grupy w powiązaniu z ich środowiskiem społecznym, naturalnym oraz historią, zapewnia poczucie tożsamości i ciągłość, a tym samym promuje poszanowania dla różnorodności kulturowej i kreatywności człowieka
Dziedzictwo podwodne	Oznacza wszelkie ślady ludzkiej działalności o kulturowym, historycznym lub archeologicznym charakterze, które znajdują się pod wodą częściowo lub całkowicie, w sposób ciągły lub przejściowo, przez okres co najmniej 100 lat, np. miejsca, budowle, budynki, artefakty i ludzkie szczątki, statki, samoloty, inne pojazdy, ich części, ładunki lub inne elementy powiązane z nimi, obiekty o charakterze prehistorycznym
Dziedzictwo architektoniczne	Obejmuje dobra trwale: zabytki (wszelkie budowle i obiekty wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, włącznie z ich częściami składowymi i wyposażeniem), zespoły budynków (jednolite zespoły zabudowy miejskiej lub wiejskiej wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, na tyle zwarte, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną), tereny (dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną, mającą szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną,

²⁸⁷ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 2005, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>, 18.11.2010.

²⁸⁸ Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wenecka), II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków, Wenecja 1964.

²⁸⁹ Międzynarodowa Karta ochrony miast historycznych, Uchwała VIII Zgromadzenia Generalnego ICOMOS, Toledo-Waszyngton 1987.

²⁹⁰ Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, International Committee for the Management of Archaeological Heritage (ICAHM), Lausanne 1990.

²⁹¹ Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage, ICOMOS, Sofia 1996.

²⁹² Zasady Ochrony Historycznych Budynków Drewnianych, International Wood Committee, ICOMOS, Mexico 1999.

	naukową, społeczną lub techniczną)
Dziedzictwo techniki	Składa się na nie: • <i>dziedzictwo przemysłowe</i> – to pozostałości kultury przemysłowej, które mają historyczną, technologiczną, społeczną, architektoniczną lub naukową, i są to m.in.: budynki i maszyny przemysłowe, warsztaty, fabryki, kopalnie, miejsca rafinacji, magazyny i składy, miejsca wytwarzania, przekazywane i przetwarzania energii, infrastruktura transportowa, a także miejsca wykorzystane do działalności społecznej związane z przemysłem. • <i>dziedzictwo inżynierii</i> – przede wszystkim wiedza dotycząca sposobów budowy i eksploatacji maszyn i urządzeń, konstrukcji i wznoszenia budynków i budowli, produkcja wyrobów budowlanych i ich cech, transportu, przepływu informacji i telekomunikacji, itp. • <i>dziedzictwo techniczne</i> – obejmuje, m.in.: postęp techniczny w poszczególnych epokach, techniczne i społeczne środowisko pracy, techniki wojskowe obrony i ataku; technika edukacyjna i edukacja techniczna; kolekcjonerstwo i muzealnictwo techniczne, itp.
Krajobraz (krajobraz kulturowy)	Oznacza obszar, postrzegany przez mieszkańców, którego charakter jest wynikiem działań i interakcji czynników naturalnych i/lub ludzkich.
Dobra kulturalne (dobra kultury)	Obejmują dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, np.: zabytki architektury, sztuki lub historii, zarówno religijne, jak i świeckie; stanowiska archeologiczne; zespoły budowlane posiadające znaczenie historyczne lub artystyczne; dzieła sztuki, rękopisy, książki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeologicznym, jak również zbiory naukowe i duże zbiory książek, archiwaliów lub reprodukcji wyżej określonych dóbr. Ponadto za dobra kulturalne uważa się gmachy, których zasadniczym i stosowanym w praktyce przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kulturalnych ruchomych, np. muzea, wielkie biblioteki, składnice archiwalne, jak również schrony mające na celu przechowywanie dóbr kulturalnych ruchomych w razie konfliktu zbrojnego, a także ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kulturalnych (ośrodki zabytkowe)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Europejska konwencja o ochronie ...*, op.cit., s. 2.; *Charter for the Protection ...*, op.cit., s. 2; *Convention for the Safeguarding ...*, op. cit., s. 3; *Convention on the Protection of ...* op.cit., s. 2; *Konwencja o ochronie dziedzictwa...* op.cit., s. 2.; *Europejska Konwencja Krajobrazowa...* op.cit., s. 2; *Konwencja o ochronie dóbr ...*, op.cit., s. 1-2; *Konwencja dotycząca środków ...*, op.cit., s. 2-3; W. Affelt, *Dziedzictwo techniki, jego różnorodność i wartości*, „Kurier Konserwatorski” Nr 5 2009, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009, s. 5-6; *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage*, The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (TICCIH), Moscow 2003, s. 2, <http://www.mnactec.cat/ticcih/pdf/NTagilCharter.pdf> dostęp: 04.03.2010.

Na poziomie krajowym, problematyka dziedzictwa kulturowego, jak już wcześniej wskazano, poruszana jest w Konstytucji RP z 1997 r. W art. 5 można przeczytać, iż: *„Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”*. Natomiast w art. 6 zapisano, iż *„Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”*.²⁹³ Umieszczenie ochrony dziedzictwa kulturowego na poziomie konstytucyjnym świadczy o tym, że ma ono wysoką rangę z punktu widzenia interesu całego państwa i stanowi jego istotny zasób.

²⁹³ *Konstytucja Rzeczypospolitej...*, op.cit., s. 2.

Przejawem dbałości o zasoby krajowego dziedzictwa kulturowego, które w dużej mierze klasyfikowane są jako zabytki, jest wspomniana wcześniej *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Nakłada także na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

Zgodnie z zapisami art. 4 Ustawy ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, które umożliwiają trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie, utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrole stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska²⁹⁴.

Z kolei opieka nad zabytkiem w rozumieniu art. 5 Ustawy powinna być dokonywana przez jego właściciela lub posiadacza, i powinna sprowadzać się do zapewnienia warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii i kultury²⁹⁵.

Ustawa wskazuje również na zamknięty zestaw form ochrony zabytków wymieniając:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Szczegóły prezentuje zestawienie w tabeli 13.

²⁹⁴ *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. ...*, op.cit., s. 3.

²⁹⁵ *Ibidem*.

Tabela 13. Formy ochrony zabytków przewidziane Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Forma ochrony	Opis	Organ wnioskujący/wydający/podejmujący decyzję
Wpis do rejestru zabytków	Rejestr zabytków jest najbardziej powszechną formą ochrony prawnej zabytku. Zabytek może zostać wpisany w 3 kategoriach, dla których prowadzone są odrębne księgi: - A – zabytek nieruchomy (liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków – 64 673 obiekty - stan na 04.10.2010)²⁹⁶; - B – zabytek ruchomy (213 349 obiektów oraz 13 061 decyzji – stan na 30.09.2009)²⁹⁷; - C – zabytek archeologiczny (7523 obiekty – stan na 30.06.2009)²⁹⁸. Rejestr zabytków posiada dynamiczny charakter i jest stale uaktualniany.	Wojewódzki Konserwator Zabytków na wniosek strony (właściciela lub użytkownika obiektu), lub z urzędu – bez wniosku strony ani też zadeklarowanej jego zgody
Uznanie za pomnik historii	Pomnik historii to zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury polskiej. Pomniki historii ustanawiane są od 1994 r. Do 2010 r. wyróżnienie to nadano 39 obiektom ²⁹⁹ .	Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia
Utworzenie parku kulturowego	Park kulturowy tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Według stanu na dzień 20.11.2010 r. istniało w Polsce 20 Parków Kulturowych ³⁰⁰	Powolywany przez radę gminy na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (MPZP) albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej,	W MPZP, w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (SUiKZPG) uwzględnia się, w szczególności ochronę: • zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; • innych zabytków nieruchomych, znajdujących się	Plany i decyzje wydawane przez organy bezpośrednio odpowiedzialne za ich wydawanie, po uzgodnieniach z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

²⁹⁶ Tabelaryczne zestawienie różnych typów zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na województwa (stan na 04.10.2010), Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,1164,zestawienia.html>

²⁹⁷ Rejestr – liczba decyzji i obiektów w decyzjach (stan na 30.09.2009), Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,584,zestawienie.html>; według danych za okres od 01.01-30.09 2010 przyjęto dodatkowo 5281 obiektów i 290 decyzji.

²⁹⁸ Informacja o ilości zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru w rozbiu na województwa (stan na 30.06.2009), Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,666,zestawienie.html>

²⁹⁹ Lista obiektów uznanych przez Prezydenta RP za pomniki historii, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://www.zabytek.pl/idm,81,lista-obiektow-uznanych-przez-prezydenta-rp-za-pomniki-historii.html>, 19.11.2010

³⁰⁰ L. Klupsz, Lista Parków Kulturowych – stan na 20 listopada 2010 r., Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,219,idn,458,lista-parkow-kulturowych-stan-z-20-listopada-2010-r.html>

decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.	w gminnej ewidencji zabytków; W przypadku MPZP i SUIKZPG uwzględnia się ponadto ochronę parków kulturowych, jak również ustala się w nich, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej ³⁰¹ obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków i ODK.	
--	--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm. oraz danych Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

Ponadto działania w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami powinny być uwzględniane także przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu oraz strategii rozwoju gmin. W wymienionych wyżej opracowaniach wymagane jest odnoszenie się i uwzględnianie zapisów zawartych w krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określanie rozwiązań niezbędnych do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalanie przeznaczenia i zasad zagospodarowania terenu uwzględniając opiekę nad zabytkami.

Dodatkowo ustawa przewiduje (art. 36) szereg okoliczności w których właściciel obiektu zabytkowego powinien, w przypadku przedsięwzięć (projektów) opartych o jego wykorzystanie i zagospodarowanie, zwrócić się o zezwolenia lub opinie do wyspecjalizowanych instytucji w tym m.in. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków oraz ich delegatur czy Regionalnych Ośrodków Badań i Dokumentacji Zabytków. Do okoliczności tych, istotnych z punktu widzenia prowadzenia działalności gospodarczej opartej o wspomniane zasoby, można zaliczyć:

³⁰¹ Zgodnie z wytycznymi określonymi przez Zespół Ekspertów Międzynarodowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich wyróżnia się następujące strefy ochrony konserwatorskiej: A - strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej; B - strefa pośredniej ochrony konserwatorskiej; E – strefa ochrony ekspozycji; K - strefa ochrony krajobrazu; W - strefa ścisłej ochrony archeologicznej; OW - strefa obserwacji archeologicznej. Więcej, np.: *Wytyczne do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego*, Zespołu Ekspertów Międzynarodowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich, Warszawa 1981; T. Kołakowski, *Środowisko kulturowe Gminy Świdnica – możliwe kierunki inwestycji i turystycznego zagospodarowania*, [w:] S. Toczek-Werner, *Turystyka w Sudetach*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. A. Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2007, s.186-188.

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomości wpisanego do rejestru;
- zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów³⁰².

Dodatkowo wspomniana ustawa zakłada prowadzenie krajowej (Generalny Konserwator Zabytków), wojewódzkich (wojewódzki konserwator zabytków) i gminnych (wójt, burmistrz, prezydent miasta) ewidencji zabytków. Ewidencja ta stanowi uporządkowany i ujednolicony zbiór podstawowych informacji o obiektach zabytkowych (m.in. dane administracyjne i adresowe, rys historyczny, opis obiektu, fotografie i plany). Nie jest ona formą ochrony, ale sposobem jej sprawowania, a karty ewidencyjne zabytków stanowią m.in. podstawę do dokonania wpisu do rejestru zabytków³⁰³.

Ewidencja zabytków jest ponadto podstawą planowania i zagospodarowania przestrzennego miast, gmin i województw oraz opracowania programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na poziomie kraju, województw, powiatów i gmin. Wspomniane programy, stanowią z kolei, po uchwaleniu przez Radę Ministrów, zarządy województw, powiatów lub gmin, dokument określający cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposoby finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji. Programy poruszają wiele aspektów związanych z gospodarowaniem obiektami zabytkowymi oraz pośrednio wskazują na efekty ekonomiczne jako następstwa działań przewidzianych do realizacji, np.:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków oraz określenie sposobów i środków finansowych na opiekę i ochronę zabytków;
- poprawa stanu zachowania i wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, co w konsekwencji może przyczyniać się do poprawy atrakcyjności zabytków z punktu widzenia potrzeb społecznych,

³⁰² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. ..., op.cit., s. 13-15.

³⁰³ Ibidem, 8-9.

turystycznych i edukacyjnych oraz tworzenia miejsc pracy związanych z wykorzystywaniem i opieką nad zasobami obiektów zabytkowych.

Poradnik metodyczny opracowywania programu opieki nad zabytkami³⁰⁴ wskazuje na instrumenty, które mogą stanowić podstawę realizacji zadań zaplanowanych w omawianych programach (tabela 14).

Tabela 14. Instrumenty stosowane w realizacji programu opieki nad zabytkami

Rodzaj instrumentu	Przykłady
instrumenty prawne	- uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, - tworzenie parków kulturowych, - wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, - wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
instrumenty finansowe	- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, - korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich - dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych
instrumenty koordynacji	- realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, - powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., - współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, - współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
instrumenty społeczne	- działania edukacyjne i promocyjne, - współdziałanie z organizacjami społecznymi, - działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami
instrumenty kontrolne	- aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, - monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

Źródło: opracowanie własne na podstawie T. Błyskasza i in., *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny* [w:] *Kurier Konserwatorski* Nr 3 2009, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009, s. 23-24.

Przytoczone powyżej informacje wskazują, iż problematyka szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego stanowi istotny aspekt zarówno w międzynarodowym, jak i krajowym ustawodawstwie. Jednym z następstw przemian ustrojowych w Polsce była m.in. zmiana podejścia do zasobów dziedzictwa kulturowego oraz zmiana polityki państwa polskiego w dziedzinie ochrony zabytków. Ratyfikowanie przez Polskę wielu konwencji międzynarodowych oraz przyjęcie Ustawy z 2003 r. stało się podstawą dostosowania prawa polskiego do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej i na świecie w zakresie gospodarowania dziedzictwem kulturowym, poprzez zastosowanie sprawdzonych już mechanizmów prawnych, finansowych oraz społecznych. Ponadto powiązano ochronę zabytków z ochroną szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie

³⁰⁴ T. Błyskasza i in., *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny* [w:] *Kurier Konserwatorski* Nr 3 2009, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009, s. 23-24.

w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii Europy. Dodatkowo w działania w sferze ochrony zabytków i opieki nad dziedzictwem kulturowym włączone zostały obok organów rządowych i instytucji państwowych pod nadzorem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, także władze samorządowe wszystkich szczebli, instytucje naukowe, organizacje pozarządowe oraz przede wszystkim społeczeństwo (indywidualni przedstawiciele - właściciele obiektów zabytkowych, jak również organizacje i stowarzyszenia pozarządowe i społeczne). Taki stan rzeczy spowodował, iż dziedzictwo kulturowe stało się nie tylko elementem spuścizny po poprzednich pokoleniach, które trzeba chronić wyłącznie z czystych pobudek etycznych czy estetycznych, ale zaczęło pełnić rolę zasobu, którego zachowanie, zagospodarowanie i wykorzystywanie może stanowić istotny element rozwoju obecnych i przyszłych pokoleń, podstawę prowadzenia działalności gospodarczej, generowania pozytywnych efektów ekonomiczno-społecznych, a przez to dynamizowania rozwoju obszarów.

2.3. Wpływ dziedzictwa kulturowego na rozwój regionu i turystyki

Zmiany ustrojowe, społeczne i gospodarcze, jakie miały miejsce pod koniec XX w. w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym również w Polsce, stały się podstawą do zmian dokonywanych na wielu płaszczyznach. Jedno z działań jakie było efektem tych przekształceń odnosiło się do konieczności przezwyciężenia zjawiska degradacji ODK. Przemiany te spowodowały, iż ochrona i wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego nie do końca były traktowane za istotne w obliczu innych problemów i wyzwań transformacji. Utrzymanie tych obiektów stało się raczej ograniczeniem w systemie podejmowania decyzji gospodarczych, niż zasobem możliwym do wykorzystania w kategoriach rynkowych. W wyniku wieloletnich zaniechań bieżących remontów i niedoinwestowania otaczającej infrastruktury komunalnej nastąpiła istotna degradacja wielu ODK, ich substancji architektonicznej, a także struktury przestrzennej. Dodatkowo funkcje nadawane wcześniej niektórym z tych obiektów często nie sprzyjały ich konserwacji i ochronie, a wręcz przeciwnie, pogłębiały wspomniane problemy.

Przejsie do gospodarki rynkowej oraz stopniowe wycofywanie się centralnych instytucji państwowych z bezpośredniego finansowania ochrony i zagospodarowywania dziedzictwa kulturowego, spowodowały pojawienie się luki pomiędzy potrzebami finansowymi, a możliwościami poszczególnych inwestorów: podmiotów prywatnych, organizacji społecznych, czy samorządów lokalnych. Działania ukierunkowane na przeniesienie części odpowiedzialności za dziedzictwo kulturowe na podmioty prywatne i instytucje

społeczeństwa obywatelskiego przyczyniły się także do wystąpienia kilku negatywnych konsekwencji:

- w przypadku prywatyzacji ODK, nowi właściciele, bardzo często dokonywali zakupów wyłącznie w celach zarobkowych, nabywając obiekty po niskich cenach, traktowali je jako długoterminową inwestycję, oczekując sprzedaży z dużym zyskiem w momencie wzrostu wartości nieruchomości. Takie zachowania bardzo często doprowadzały do sytuacji, w której w zakupionym obiekcie nie dokonywano żadnych istotnych remontów, ograniczając się jedynie do podstawowych działań zabezpieczających obiekt, co niejednokrotnie doprowadzało np. do nieodwracalnych zmian architektonicznych w obiekcie.
- organizacje społeczeństwa obywatelskiego takie jak stowarzyszenia czy fundacje, które przejmowały odpowiedzialność za jeden lub kilka ODK, nie zawsze były w stanie zapewnić odpowiednie środki na utrzymywanie obiektów. Wynikało to z nieregularnego charakteru przepływów środków pieniężnych w ramach ich działalności. W rezultacie powodowało to niemożność planowania odpowiednich działań remontowych i rewitalizacyjnych w obiektach. Co gorsza instytucje te niekiedy nie były w stanie pokrywać bieżących wydatków na własne funkcjonowanie, nie mówiąc już o ponoszeniu kosztów regularnych konserwacji.
- w przypadku dużych inwestorów, podmiotów posiadających odpowiednie środki na zagospodarowywanie ODK, bardzo często dochodziło do sytuacji, w której właściciele historycznych obiektów, wykorzystują je wyłącznie do indywidualnych celów, wyłączając całkowicie lub częściowo społeczeństwo z dostępu do dziedzictwa lub ograniczając ten dostęp.
- adaptacja ODK do pełnienia funkcji przewidzianych przez nowych właścicieli jest często sprzeczna z przepisami ustawowymi w zakresie ich ochrony i wykorzystywania (szereg wytycznych w zakresie ochrony elementów wewnętrznych i zewnętrznych ODK). Powodowało to niechęć inwestorów do angażowania się w procesy inwestowania w te obiekty.

Przytoczone powyżej trudności związane z gospodarowaniem zasobami dziedzictwa kulturowego wskazują, iż działalność w tym zakresie wymaga jeszcze wielu regulacji i rozwiązań. Co więcej indywidualne przypadki właściwego zagospodarowywania ODK nie pozwalają na bezpośrednie przenoszenie i wykorzystywanie dobrych praktyk w innych przedsięwzięciach tego typu, ze względu na specyficzne cechy poszczególnych ODK, w tym głównie jego niepowtarzalność. Ponadto nie istnieje jedno, wspólne podejście w zakresie

szacowania wartości dziedzictwa kulturowego oraz efektów wynikających z jego wykorzystywania.

Wymienione tendencje i procesy doprowadziły do sytuacji, w której wiele zabytkowych nieruchomości, położonych na obszarach potencjalnie atrakcyjnych, utraciło swój walor, co radykalnie obniżyło ich wartość, hamując jednocześnie rozwój pożądanых funkcji na danym terenie, a w konsekwencji doprowadziło do pojawienia się „wymierania” poszczególnych obiektów i ich otoczenia.

Szczególnymi elementami dziedzictwa kulturowego są te, które posiadają postać materialną (rzeczową, fizyczną, przestrzenną). Stają się one bowiem bezpośrednim obiektem poznania człowieka i w wyniku odpowiedniego zagospodarowania mogą przekształcić się w potencjalną atrakcję danego obszaru. Bez względu na stopień atrakcyjności oraz sposób wykorzystywania, np. na cele mieszkalne, turystyczne, kulturalne, itp., obiekty te wymagają ochrony i prawidłowego gospodarowania nimi. Dzięki temu zachowywany jest element historii i kultury danego obszaru. Jednocześnie w wyniku ich zagospodarowania zmianom ulegać mogą kierunki funkcjonalnego rozwoju danej przestrzeni, a w ich otoczeniu mogą pojawiać się konkretne pozytywne efekty ekonomiczne i społeczne. W literaturze stosuje się różne określenia dla tej specyficznej i posiadającej największy potencjał jeśli chodzi o zagospodarowanie, grupy elementów dziedzictwa kulturowego (w odróżnieniu od np. niematerialnego dziedzictwa kulturowego). W opracowaniach i badaniach im poświęconych definiowane są one jako: obiekty (wytwory) dziedzictwa kulturowego³⁰⁵, miejsca dziedzictwa kulturowego³⁰⁶ (przykłady - tabela 15), prywatne i handlowe budynki stanowiące dziedzictwo kulturowe³⁰⁷, miejsca dziedzictwa historycznego³⁰⁸, itp.

Tabela 15. Przykładowe rodzaje miejsc i obiektów dziedzictwa kulturowego

Główna kategoria	Podkategoria	Przykład	Uwagi/komentarz
Miejsca święte (kultu)	Miejsca pochówku	Xian, Chiny; Kopce grobowe, Bahrain	Najczęściej są one odkrywane w czasie wstępnych prac przygotowawczych dla projektów budowlanych
	Miejsca o znaczeniu religijnym i duchowym	Mekka, Arabia Saudyjska; Buddyjskie miejsca pielgrzymkowe, Nepal	Podstawą ich powstawania są zwykle przekonania religijne kultywowane do dnia dzisiejszego. wciąż uważane są za miejsca święte.
Miejsca archeologiczne	Miejsca prehistoryczne	Kopce, rumowiska, jaskinie	Miejsca te są często niezauważane lub pomijane, dostarczają istotnych, często nowych informacji dotyczących wykorzystywania

³⁰⁵ C. Ost, N. Van Droogenbroeck, *Report on Economics of Conservation, An Appraisal of Theories, Principles and Methods*, ICOMOS International Economics Committee, 1998, s. 6-7.

³⁰⁶ *Environmental Assessment ...*, op. cit., s. 93-94.

³⁰⁷ P. Abelson, *Valuing the Public Benefits of Heritage Listing of Commercial Buildings*, Prepared for the New South Wales Heritage Office, Applied Economics, November 2000, Sydney, s. 4.

³⁰⁸ *Valuing the Priceless. The Value ...*, op. cit., s. 1.

			zasobów naturalnych, sposobów zachowań i przetrwania oraz organizacji społecznej.
	Miejsca historyczne	Zabytkowe drogi, mosty, tamy i inne obiekty wodne, fortyfikacje, wały i mury.	Wiele z nich jest nadal użytkowanych, np. rzymskie drogi w Tunezji.
	Miejsca przemysłowe i obiekty inżynieryjne	Zapora Marib, Jemen; Wielki Mur Chiński; XIX-wieczne obiekty przemysłowe (stacje kolejowe, pierwsze zakłady włókiennicze)	Ich badanie i dokumentowanie wspomaga rozwój obecnego przemysłu oraz stanowi podstawę wskazywania metod i technologii ich ochrony.
	Nadbrzeżne i morskie obszary	Starożytne nadbrzeżne osady baseny Morze Śródziemnego i Ameryki Środkowej, zatopione statki	Nowe techniki eksploracji mórz terenów przybrzeżnych umożliwiły ujawnienie wielu zatopionych okrętów i miejsc starożytnego osadnictwa.
	Obszary zróżnicowane biologicznie oraz rezerваты i obszary chronione	Tikal, Gwatemala; Święte gaje w Ghanie	Konieczność rozwoju polityki zarządzania ochroną zasobów kulturowych i naturalnych
Zabytkowe rzeźby	Rzeźby jaskiniowe (świątynne)	Chińskie i hinduskie jaskinie i grotty	Ochrona tych obiektów zależy od zrozumienia procesów degradacji, które mogą na nie wpływać
	Rzeźby na obiektach architektonicznych	Teby, Egipt; Petra, Jordania	Rzeźby zewnętrzne są często uszkodzane w wyniku zanieczyszczeń powietrza i wzrostu poziomu wód.
Zabytkowe malowidła	Malowidła ściennie i jaskiniowe	Grobowce w Luksorze, Egipt; Tasili Wan Ahdzar, Algieria	Konserwacja malowideł ściennych wymaga właściwego planowania w obliczu dużego ruchu turystycznego w tych miejscach
Budownictwo i planowanie miast	Zabytkowe obiekty budowlane	Monte Alban, Meksyk; Copan, Honduras; Wat Phu, Laos	Wielkie dzieła architektury i urbanistyki stanowią podstawę wskazywania nowych zasad i technik budowlanych
	Architektura lokalna, (rdzenna, ludowa)	Dolina Al-Mizab, Algieria	Lokalne materiały: drewno, cegły, błoto kamień, zostały wykorzystane do budowy niezwykłych kompozycji architektonicznych.
	Historyczne osady i centra miast	Fez, Maroko; Quito, Ekwador	Ochrona historycznych centrów miast zależy od kompleksowej polityki w zakresie kształtowania infrastruktury i zaspokajania potrzeb społecznych
Krajobraz historyczny	Krajobraz kulturowy	Cres, Chorwacja; Kraj Dogonów, Mali	Krajobraz, zaprojektowany, naturalnie ewoluujący lub reliktowy, stanowi dla człowieka podstawę poznawania zmieniających się warunków środowiskowych.
	Zabytkowe parki i ogrody	Sigirija, Sri Lanka; Ogrody Shalimar, Pakistan	Przywracanie ogrodów ich pierwotnego wyglądu może wymagać badań dotyczących materiałów roślinnych.
	Zabytkowe szlaki handlowe i ich pozostałości	Jedwabny szlak z Chin do Europy; Szlaki basenu Morza Śródziemnego	Pozostałości dawnych szlaków handlowych dokumentują pierwotne stosunki handlowe i kulturalne. Historia wymiany handlowej często ustalana jest na podstawie odkrytych zabytków archeologicznych, jak: ceramika, wyroby z metalu, monety lub materiały paleobotaniczne.

Źródło: *Environmental Assessment* ..., op. cit., s. 93-94

Wykorzystywane na potrzeby tej rozprawy pojęcie *obiekty dziedzictwa kulturowego (ODK)* będzie rozumiane jako: wszelkie materialne elementy dziedzictwa kulturowego przede wszystkim nieruchome, w tym: budynki, budowle, miejsca kultu, stanowiska archeologiczne, itp. oraz związane z nimi obiekty ruchome, np.: rzeźby obrazy, pomniki, itp., a także obiekty i obszary łączące w sobie wytwory pracy ludzkiej i zasoby naturalne

środowiska (zabytkowe parki, ogrody, miejsca bitew, itp.), których odpowiednie zagospodarowanie, w szczególności poprzez udostępnienie ich na cele turystyczne, może przyczyniać się do rozwoju danego obszaru. Ze względu na złożoność pojęcia dziedzictwa kulturowego (jak to zostało zaprezentowane w punkcie 2.1.) autor świadomie zrezygnował z analizy odnoszącej się do niematerialnych elementów dziedzictwa, np.: tradycja, religia, wierzenia, itp. Należy jednak podkreślić, iż elementy materialne i niematerialne nie powinny być traktowane jako odrębne elementy, gdyż w wielu przypadkach wzajemnie się przenikają. Skoncentrowanie uwagi na materialnym dziedzictwie wynika wyłącznie z konieczności zawężenia obszaru stanowiącego podstawę rozprawy oraz skupienia uwagi na elementach, które z punktu widzenia gospodarczego posiadają większy potencjał możliwy do zagospodarowania i uzyskania pozytywnych efektów ekonomicznych i społecznych.

Postrzeganie ODK jako elementu potencjału rozwojowego określonego obszaru może przybierać różną postać:

- stanowi przedmiot bezpośredniej oferty rynkowej, w której ODK staje się swoistego rodzaju produktem turystycznym. Sam lub w połączeniu z innymi obiektami jest podstawą rozwoju turystyki kulturowej. Turystyka ta definiowana jest z kolei jako podróżowanie, którego podstawowym motywem jest dziedzictwo kulturowe, pojmowane w dwojaki sposób:
 - po pierwsze, jako zabytki oraz dzieła sztuki (dziedzictwo sensu stricte);
 - po drugie, uwzględniające takie elementy jak życie codzienne, nauka i technika (fabryki, urządzenia), środowisko geograficzne (krajobrazy i ich interpretacje, sposoby użytkowania przestrzeni dawniej i dziś), literatura, kuchnia, itd. (dziedzictwo sensu largo)³⁰⁹.
- stanowi istotny czynnik wzmacniający tożsamość regionalną, co może sprzyjać mobilizacji społecznej, a przez to i rozwojowi danego obszaru;
- może być istotnym elementem promocji, tworzenia wizerunku i marki danego obszaru, a przez to wpływać na jego rozwój gospodarczy³¹⁰.

Dlatego ważnym jest aby wykorzystywanie i zagospodarowywanie dziedzictwa kulturowego, jako podstawowego zasobu w ramach konkretnego przedsięwzięcia, przybierało postać działań odpowiednio zaplanowanych i przemyślanych, zarówno

³⁰⁹ A. Mikos v. Rohrscheidt, *Turystyka Kulturowa - wokół definicji* [w:] *Turystyka kulturowa*, Czasopismo Internetowe, nr 1/2008, listopad 2008, www.turystykakulturowa.org, 2008, s. 8

³¹⁰ K. Broński, *Rola dziedzictwa kulturowego ...*, op.cit., s. 14-18.

na poziomie instytucji publicznych (samorząd, instytucje rządowe) – cele publiczne, jak i podmiotów prywatnych (cele komercyjne).

Działania na rzecz ratowania, a następnie zagospodarowywania takich obiektów muszą poprzez swą kompleksowość, uwzględniać wszelkie aspekty przestrzenne i funkcjonalne, co ma na celu umożliwienie prawidłowego funkcjonowania danego obiektu, jak i sprzyjać zrównoważonemu rozwojowi jego otoczenia. Podstawą takiego podejścia staje się prawidłowe rozpoznanie czynników warunkujących pojawienie się określonych efektów ekonomiczno-społecznych oraz ich odpowiednie uwzględnienie w ocenie tego typu przedsięwzięć.

Należy zatem określić obszary, których analiza jest niezbędna dla prawidłowego rozpoznania tematyki dotyczącej kształtowania i planowania działań mających na celu wykorzystanie ODK, w tym również w kontekście turystycznym. Są to:

- określenie sposobów i kierunków zagospodarowania i wykorzystywania ODK;
- określenie rodzajów efektów będących wynikiem zagospodarowania ODK;
- określenie podmiotów będących beneficjentami wyznaczonych efektów.
- określenie sposobów pomiaru i analizy efektów omawianych działań

2.3.1. Sposoby i kierunki zagospodarowania i wykorzystania obiektów dziedzictwa kulturowego

W literaturze z zakresu szeroko pojętej ekonomiki kultury oraz w publikacjach z zakresu ekonomiki ochrony i konserwacji dziedzictwa kulturowego i obiektów zabytkowych, wskazuje się na wiele obszarów i możliwości ich potencjalnego wykorzystywania.

W publikacjach Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS kierunki zagospodarowania ODK odnoszą się do potencjalnych funkcji jakie obiekty te mogą pełnić w społeczeństwie, np.:

- mieszkalne (usługi mieszkaniowe),
- administracyjne (biura, urzędy),
- kulturowe (teatry, muzea, biblioteki),
- przemysłowe (młyny, fabryki, przędzalnie),
- komercyjne (galerie handlowe, hale targowe),
- religijne (kościół, klasztory, miejsca kultu).³¹¹

³¹¹ C. Ost, N. Van Droogenbroeck, *Report on Economics of ...*, op. cit., s. 31.

Z kolei w badaniach dokonywanych przez australijskie agencje rządowe zajmujące się problematyką ochrony i gospodarowania dziedzictwem kulturowym wskazuje się na trzy możliwości wykorzystania ODK:³¹²

- jako obiekty mieszkalne - w szczególności zabytkowe domy mieszkalne, kamienice, dwory, pałace, lofty w obiektach przemysłowych,
- jako obiekty wykorzystywane do celów komercyjnych innych niż mieszkalne - np. handel, usługi, działalność rzemieślnicza, itp.

Trzecia możliwość wykorzystania ODK związana jest z traktowaniem ich jako miejsc turystycznych. Podejście to nastawione jest na badania efektów ekonomicznych i społecznych będących następstwami wizyt odwiedzających jednodniowych i turystów³¹³, krajowych i zagranicznych, w obiektach i miejscach stanowiących zabytki dziedzictwa kulturowego. Wiąże się więc ono z prowadzeniem specyficznego rodzaju działalności usługowej w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego, w sytuacji gdy jest on w odpowiedni sposób zagospodarowany i przystosowany do przyjmowania turystów. Może też pełnić rolę elementu uzupełniającego krajobraz danego obszaru w sytuacji gdy jest ogólnodostępny i zarządzany (zagospodarowany) przez instytucje publiczne (np. samorząd). Jednak bez względu na sposób jego zorganizowania, tak postrzegane zasoby dziedzictwa kulturowego stanowią główny filar rozwoju turystyki kulturowej³¹⁴.

Potwierdzeniem turystycznego potencjału ODK, mogą być badania ukierunkowane na określenie aktywności kulturalnej wśród mieszkańców 27 krajów należących do Unii Europejskiej w wieku od 15 lat (rysunek 14). Ponad połowa respondentów (54%) odwiedza (zwiedza) miejsca i ODK (pałace, zamki, kościoły, ogrody, itp.)³¹⁵, stając się uczestnikiem („konsumentem”) szeroko pojętej turystyki kulturowej.

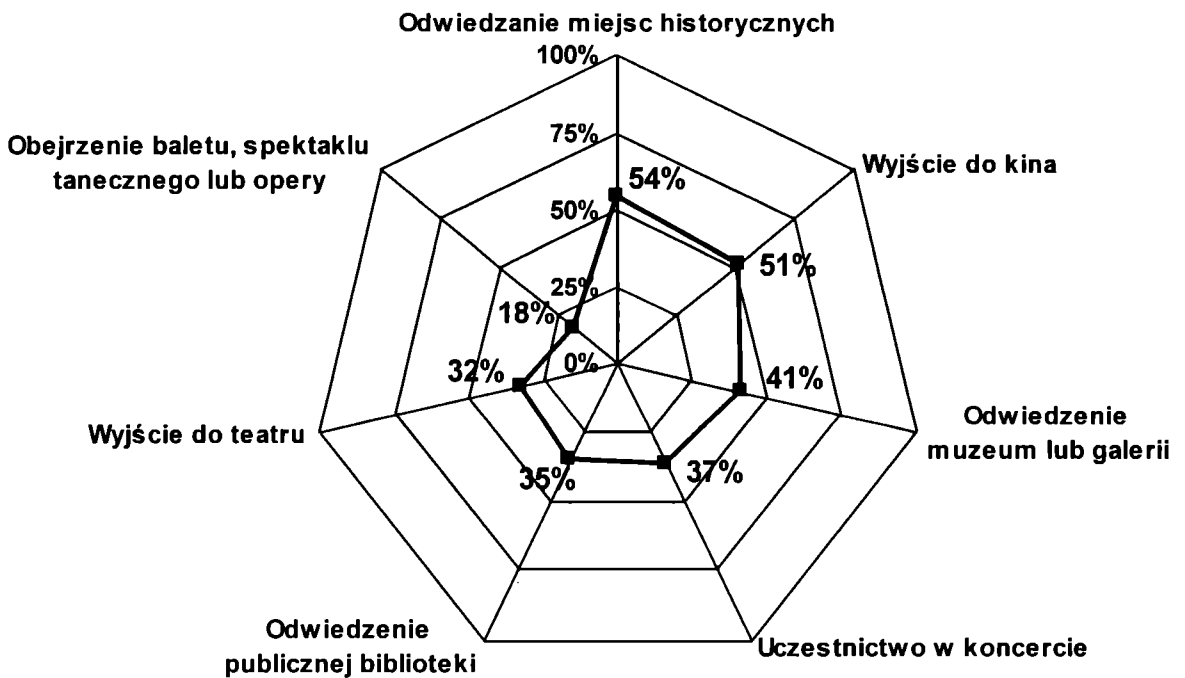
³¹² *Valuing the Priceless: The Value*, op.cit., s. 12; P. Abelson, *The Economics of Heritage Listings, Part A, Valuing the Public Benefits of Heritage Listing of Commercial Buildings*, The NSW Heritage Office, Sydney, March 2001.

³¹³ Zgodnie z terminologią turystyczną zalecaną przez Światową Organizację Turystyki (WTO) wszyscy podróżni, których wyjazd wiąże się z turystyką, określani są mianem odwiedzających. Z kolei wśród odwiedzających należy wyróżnić dwie grupy: turystów (odwiedzający, którzy zatrzymują się na co najmniej jedną noc) i odwiedzających jednodniowych (osoby, które nie korzystają z noclegu w miejscu docelowym). Statistical Commission, *2008 International Recommendations for Tourism Statistics*, New York/Madrid, 2007, s. 18-19. Natomiast w potocznym języku te dwie grupy określane są zwyczajowo jako turyści.

³¹⁴ Więcej np.: T. Jędrusiak, *Turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa 2008; *Assessment of the Economic Value of Heritage Tourism in Three Western Australia Locations*, The Heritage Council of Western Australia and Tourism Western Australia, 2006, http://www.heritage.wa.gov.au/assets/files/Heritage_tourism_publications/Economic%20Value%20of%20HT.pdf, dostęp: 23.06.2009.

³¹⁵ *Cultural Statistics, Eurostat Pocketbooks*, Office for Official Publications of the European Communities, European Commission, Luxembourg 2007, s. 134.

Rysunek 14. Uczestnictwo (co najmniej raz w ciągu ostatnich 12 miesięcy) w działalności kulturalnej mieszkańców 27 krajów Unii Europejskiej w 2007 r. w %*

*Odpowiedzi nie wykluczają się

Źródło: *Cultural Statistics, Eurostat Pocketbooks*, Office for Official Publications of the European Communities, European Commission, Luxembourg 2007, s. 134.

Aspekt turystycznego wykorzystywania ODK i związanych z tym efektów, podkreślany jest także m.in. w Rezolucji Parlamentu Europejskiego w sprawie ochrony przyrodniczego, architektonicznego i kulturowego dziedzictwa europejskiego w społecznościach wiejskich i wyspiarskich³¹⁶. Wskazuje się w niej m.in., iż dziedzictwo architektoniczne i kulturowe może być wykorzystywane poprzez rozwój alternatywnych form turystyki na obszarach wiejskich i wyspiarskich (np. turystyka kulturowa, turystyka piesza, ekoturystyka i turystyka morska). Ponadto podkreśla się w niej potrzebę promowania strategii politycznych, które umożliwią wszystkim obywatelom Europy skorzystanie z oferty ww. form turystyki.

Również w założeniach dotyczących kierunków rozwoju turystyki na Świecie podkreśla się, iż ścisłe relacje jakie zachodzą pomiędzy dziedzictwem kulturowym a rozwojem turystyki, stanowią istotny element rozwoju obszarów i podnoszą jego atrakcyjność i konkurencyjność w zakresie warunków życia, pracy i inwestowania. Dlatego też

³¹⁶ Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie ochrony przyrodniczego, architektonicznego i kulturowego dziedzictwa europejskiego w społecznościach wiejskich i wyspiarskich (2006/2050(INI)), P6_TA(2006)0355, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 305 E/254 z dnia 14.12.2006

identyfikacja i waloryzacja lokalnych zasobów kulturowych stanowi jedno z alternatywnych podejść w zakresie realizacji polityki na rzecz konkurencyjności i zrównoważonego rozwoju turystyki oraz stanowi istotny element dynamizowania obszarów³¹⁷.

Dokumentem na poziomie krajowym wskazującym na silną zależność pomiędzy wykorzystywaniem dziedzictwa kulturowego, a rozwojem turystyki jest m.in. rządowy dokument „*Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*”³¹⁸. Zarówno na poziomie zapisów strategicznych (misja, cele strategiczne), jak i operacyjnych (priorytety, działania) wskazuje się na istotną rolę dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki oraz jego wpływ na rozwój gospodarczy i społeczny kraju. W jednej z trzech generalnych wartości tworzących misję rozwoju turystyki w Polsce podkreśla się, iż „*turystyka będzie dziedziną eksponującą i wykorzystującą w sposób efektywny, a równocześnie respektującą zasady rozwoju zrównoważonego, cenne potencjały kraju, w szczególności dziedzictwo kultury i tradycji ...*”. Natomiast na poziomie operacyjnym, w szczególności w obszarze priorytetu 1 „*Produkt turystyczny o wysokiej konkurencyjności*” i priorytetu 4 „*Kształtowanie przestrzeni turystycznej*” podkreśla się wykorzystanie terenów i ODK o potencjalnym znaczeniu dla turystyki. Ponadto wskazuje się na konieczność wspierania rozwoju m.in. turystyki miejskiej, kulturowej i w obiektach dziedzictwa przemysłowego, uznając ją za jeden z wiodących typów turystyki.

Problematyka ta, jest również analizowana z innych punktów widzenia. Pojawia się ona m.in. w dokumentach publikowanych przez międzynarodowe organizacje podnoszące problematykę konieczność ulepszania danych i opracowania wskaźników, które uzupełniłyby PKB i pozwoliły na uzyskanie dokładniejszych informacji służących do uzasadniania decyzji gospodarczych, społecznych i politycznych. Na przykład OECD prowadzi światowy projekt dotyczący pomiaru postępu w społeczeństwie, w którym proponuje się stosowanie nowych wskaźników. W opracowaniach publikowanych przez tę organizację wskazuje się na kulturę, a w jej ramach na dziedzictwo kulturowe, jako jeden z trzech głównych obszarów pośrednich (obok ładu społecznego i rozwoju gospodarki) oddziałujących i pozwalających osiągnąć dobrobyt społeczny i określoną jakość ekosystemów, a w dłuższej perspektywie czasowej międzypokoleniową sprawiedliwość podziału i zrównoważony rozwój³¹⁹.

³¹⁷ A. Dupeyras i in., *OECD Tourism Trends and Policies 2010*, OECD, Paris, 2010, s. 72-73.

³¹⁸ *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*, Dokument rządowy przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 26 września 2008 r., Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa, 2008 r, s. 46, 51 i nast.

³¹⁹ J. Hall i in., *A Framework to Measure the Progress of Societies*, OECD Statistics Working Paper Series, Statistics Directorate, Working Paper No 34, Paris 2010, s. 14-17; D. Trewin, J. Hall, *Developing Societal Progress Indicators: A Practical Guide*, OECD Statistics Working Paper Series, Statistics Directorate, Working Paper No 35, Paris 2010, s. 10.

Ogólnie można więc stwierdzić, iż wykorzystywanie ODK może przyjmować dwa zasadnicze kierunki:

- zagospodarowanie z bezpośrednim zamiarem przeznaczenia na cele turystyczne,
- zagospodarowanie w innym celu niż turystyczny.

W ostatnich dziesięcioleciach, szczególnie pierwsza forma zagospodarowania ODK, stanowi istotny obszar działalności zarówno podmiotów prywatnych, jak i instytucji publicznych. Powodem takiego stanu rzeczy jest fakt, iż w ciągu minionych kilkunastu lat na całym świecie, w tym również w Polsce, nastąpił bardzo dynamiczny rozwój turystyki. Towarzyszący temu duży wzrost obrotów towarowych i usługowych jest źródłem korzyści zarówno dla podmiotów prywatnych, samorządów oraz całej społeczności lokalnej³²⁰.

Jak wskazuje G. Gołębski, zarówno dobra powstałe w wyniku działalności człowieka, jak również dobra stworzone przez naturę, są zwykle dla turysty podstawowym celem podróży. Stanowią one walor turystyczny danego obszaru³²¹, czyli specyficzną cechę lub element środowiska naturalnego bądź antropogenicznego, będący przedmiotem zainteresowania turystycznego oraz podstawowym elementem struktury podaży turystycznej³²².

Jednocześnie, wspomniane walory turystyczne, stanowią dla gospodarki turystycznej potencjalny zasób, którego odpowiednie zagospodarowanie i udostępnienie może przynieść, wiele korzyści, zarówno materialnych, jak i niematerialnych: duchowych, estetycznych, itp.

Bez wątpienia, jedną z najważniejszych dla rozwoju turystyki grup walorów turystycznych są walory krajoznawcze, zarówno antropogeniczne, jak i przyrodnicze. Zabytki dziedzictwa kulturowego i towarzyszące im obiekty przyrodnicze stanowią istotną część większej całości lub szerszego kontekstu w ramach środowiska kulturowego danego obszaru³²³. Rozwijająca się na ich podstawie turystyka kulturowa i przyrodnicza, są niekiedy wskazywane jako integralna część turystyki zrównoważonej³²⁴.

³²⁰ Więcej na temat trendów w turystyce światowej i krajowej m.in. w opracowaniach Instytutu Turystyki, <http://www.intur.com.pl/warsztat.htm>.

³²¹ Szerzej na temat podziału walorów turystycznych, np.: W. Kurek (red. nauk.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 24-25; J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny. Pomysł, organizacja, zarządzanie*, PWE, Warszawa 2010, s. 54-55

³²² G. Gołębski (pod red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 40-41.

³²³ <http://www.norway.org.uk/culture/heritage/cultural/Cultural+Environments.htm>

³²⁴ Zob. np.: A. Kowalczyk (red. nauk.), *Turystyka zrównoważona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 162.

Ponadto znajomość walorów, jest podstawą dla planowania rozwoju turystyki na danym terenie, jak również stanowi punkt wyjścia do prawidłowego zagospodarowania turystycznego i inwestowania w obiekty turystyczne³²⁵.

W tej sytuacji osoby posiadające kapitał coraz częściej decydują się na inwestowanie w rozbudowę lub modernizację, istniejącej na danym obszarze, bazy turystycznej i infrastruktury towarzyszącej. Oprócz inwestycji prywatnych, niebagatelną rolę dla rozwoju turystyki w regionie, odgrywają również działania podejmowane przez władze lokalne, regionalne i centralne. Chodzi tu przede wszystkim o decyzje dotyczące wydatkowania środków na wszelkiego rodzaju przedsięwzięcia związane z przystosowywaniem, zagospodarowywaniem i udostępnianiem szeroko rozumianych atrakcji turystycznych, wśród których można wskazać na zasoby i walory turystyczne środowiska antropogenicznego. Dlatego też, ich ochrona i zagospodarowanie oraz działania polegające na odnawianiu i przystosowywaniu do pełnienia funkcji turystycznych, są jednym z głównych rodzajów inwestycji „stricte turystycznych”, a więc takich, dzięki którym zaspokajane są podstawowe potrzeby turysty, i których istnienie i realizacja stanowi podstawę to tworzenia atrakcji turystycznej³²⁶. Należy także wskazać na zasadność stosowania obok pojęcia inwestycji turystycznej terminu *projekt turystyczny (projekt inwestycyjny w turystyce)*.

Po pierwsze, nawiązując do informacji zawartych w punkcie 1.1 należy podkreślić, iż z punktu widzenia realizacji oraz w kontekście analizowania efektów ekonomicznych omawianych przedsięwzięć, bardziej właściwe jest stosowanie pojęcia *projekt*. Podkreśla ono bowiem nie tylko aspekty związane z inwestowaniem w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale obejmuje również wszelkie działania poprzedzające realizację inwestycji, jak również te które mogą pojawić się w trakcie jego realizacji i po zakończeniu, a które w istotny sposób mogą wpływać na opłacalność i efektywność rozpatrywanego przedsięwzięcia. Ponadto, jak wcześniej wspomniano, stosowanie pojęcia projekt (projekt inwestycyjny), daje możliwość postrzegania inwestycji w układzie dynamicznym, jako zespołu działań zorganizowanych w określony sposób zmierzających do osiągnięcia założonego celu w określonym czasie.

Po drugie popularność pojęcia projekt powoduje, iż coraz częściej w praktyce gospodarczej mamy do czynienia właśnie z terminem projektu turystycznego, szczególnie w przypadku realizacji przedsięwzięć z zakresu turystyki finansowanych z funduszy europejskich.

³²⁵ Por. J. Płocka, *Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego cz. I*, Toruń 2002, s. 18.

³²⁶ Por. G. Gołembski (pod red.), *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa-Poznań 1999, s. 11.

Można więc sformułować definicję projektu turystycznego, który będzie rozumiany jako jednorazowe, ograniczone czasowo i budżetowo przedsięwzięcie (zadanie), którego realizacja służy poprawie sprawności, jakości i efektywności zaspokajania określonych potrzeb (dążeń) turystów i odwiedzających, bez względu na czas i miejsce ich zaspokajania, tzn. zarówno przed podróżą, jak i podczas jej trwania (moment przemieszczania i miejsce docelowe).

Odnosząc tę definicję do podziału inwestycji turystycznych zaprezentowanego przez G. Gołębskiego można wskazać na następujące grupy projektów turystycznych:

- projekty turystyczne o charakterze materialnym, w tym:
 - projekty mające na celu zaspokojenie podstawowych potrzeb turystów (rozbudowa lub modernizacja bazy noclegowej i gastronomicznej, infrastruktury i środków transportu, infrastruktury i urządzeń turystycznych)
 - projekty mające na celu ochronę i konserwację dóbr kultury narodowej (dziedzictwa kulturowego) - przystosowanie ich do pełnienia funkcji turystycznych (atrakcja turystyczna na bazie obiektu dziedzictwa) lub poprawa estetyki (remonty kamienic w zabytkowej części miasta).
 - projekty mające na celu uzupełnienie podstawowych usług turystycznych, które jednocześnie służą zaspokajaniu potrzeb lokalnego społeczeństwa (infrastruktura techniczna, ochrona środowiska, komunikacja, itp.)
- projekty turystyczne o charakterze niematerialnym:
 - projekty z zakresu szeroko rozumianego marketingu turystycznego (projekty promocyjne);
 - projekty mające na celu rozwój zasobów ludzkich (np. projekty szkoleniowe dla pilotów wycieczek, przewodników górskich, itp.)³²⁷.

Wynika z tego, iż projekty z zakresu turystyki są bardzo zróżnicowane. Jest to następstwem szerokiej gamy potrzeb zgłaszanych przez każdego turystę, a poszczególne projekty inwestycyjne mają na celu je zaspokoić (zwiedzanie, nocleg, wyżywienie, transport, itp.). Jednocześnie każdy z nich ma charakter komplementarny w stosunku do stanu istniejącego na danym obszarze (efekt synergii).

Z tego też względu projekty turystyczne bazujące na zasobach dziedzictwa kulturowego, mogą polegać nie tylko na bezpośredniej ich ochronie i restaurowaniu, np. w celu stworzenia

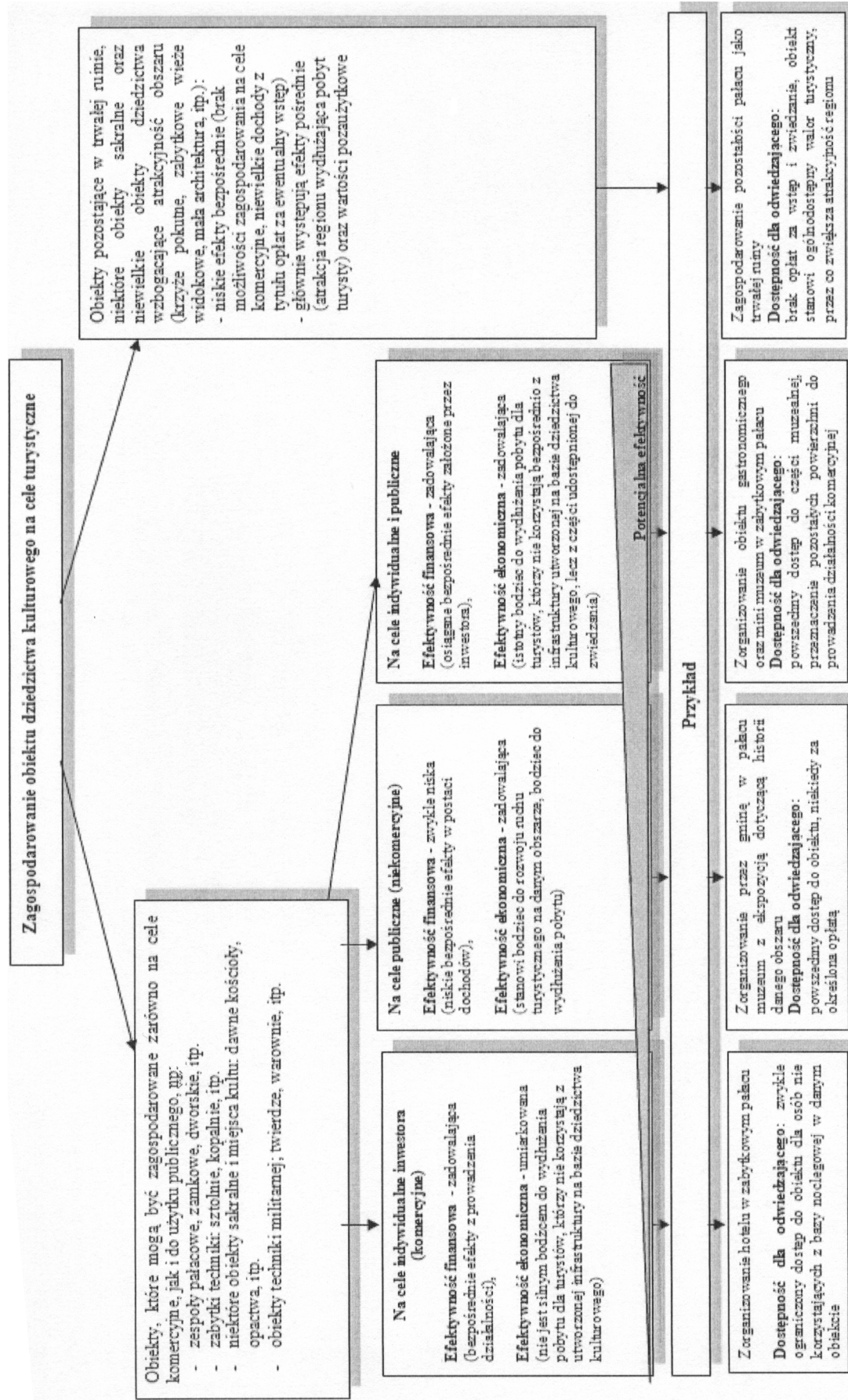
³²⁷ Zob. np.: G. Gołębski (pod red.), *Kompendium ...* op.cit., s. 243-244; G. Gołębski (pod red.), *Regionalne aspekty ...*, op.cit., s. 11-12.

atrakcji turystycznej, ale mogą pojawić się również w pozostałych wymienionych grupach projektów turystycznych, tj.:

- wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego do zaspokajania podstawowych potrzeb turystów (np. zabytkowy młyn zagospodarowany na stylową restaurację, średniowieczna baszta jako punkt widokowy na miasto, pałac zagospodarowany na hotel, itp.);
- wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego w celu uzupełniania podstawowych usług turystycznych (zabytkowy tramwaj lub autobus jako środek komunikacji w mieście, przewozy kolejowe wykorzystujące zabytkową infrastrukturę kolejową do przewozów na określonych odcinkach, zabytkowe zapory chroniące przed powodzią, stanowiące jednocześnie atrakcję turystyczną, itp.);
- wykorzystywanie ODK do podnoszenia atrakcyjności danego obszaru i jego promowania, np. na targach, w broszurach, przewodnikach, czasopismach, itp.

Wykorzystanie ODK i realizacja na ich podstawie projektów wpływających na rozwój turystyki na danym obszarze, może przybierać różnorodną postać w zależności od celów inwestora. To z kolei może rzutować na ich atrakcyjność z punktu widzenia odwiedzającego, jak również na ocenę efektywności osiąganą przez podmiot realizujący projekt oraz jego otoczenie.

Z punktu widzenia rozwoju turystyki na danym obszarze obiekty te mogą być zagospodarowane zarówno przez instytucje samorządowe (cele publiczne, niekomercyjne), jak i prywatne (cele komercyjne). Na rysunku 15 zaprezentowano możliwe kierunki zagospodarowania ODK na cele turystyczne oraz ich potencjalne następstwa dla inwestorów i odwiedzających.

Rysunek 15. Sposoby zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego w kontekście rozwoju turystyki.
Źródło: opracowanie własne

Obok kierunków i możliwych funkcji jakie mogą pełnić ODK na rzecz podmiotów realizujących projekty oraz podmiotów pozostających w obszarze ich oddziaływania, należy wskazać również na techniczne aspekty związane z ich wykorzystywaniem. Z punktu widzenia działań konserwatorsko-restauratorskich można wskazać na kilka poziomów, charakteryzujących stopień ingerencji i zakres działań dokonywanych na ODK:

- utrzymywanie (podtrzymywanie, zachowanie) - bieżące działania mające na celu utrzymanie obiektu w jak najlepszym stanie, przy dokonaniu niezbędnych napraw opóźniających jego degradację.
- adaptacja – przystosowanie, modyfikacja obiektu/miejsca w celu jego użytkowania, przy założeniu, iż nie obniża ona w znaczny sposób jego kulturowego (historycznego) znaczenia;
- rekonstrukcja (odbudowa) – odtworzenie, przywrócenie obiektu/miejsca do stanu najbardziej zbliżonego do pierwotnego przy zastosowaniu oryginalnych, historycznych, jak również nowych materiałów i technik;
- restauracja - odtworzenie, przywrócenie obiektu/miejsca do stanu najbardziej zbliżonego do pierwotnego, ale bez wykorzystania nowych materiałów i technik;
- konserwacja (ochrona) – najszerze pojęcie, może obejmować wszystkie działania wymienione powyżej³²⁸.

Należy jednak zaznaczyć, iż nie istnieje jednolity zestaw nazewnictwa odnoszący się do działań dotyczących konserwacji i ochrony dziedzictwa kulturowego, dlatego też w literaturze pojawiają się też terminy określające różne rodzaje zabiegów i przedsięwzięć mających na celu zachowanie i przyszłe wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego, np.:

- prewencja (profilaktyka) - pośrednia konserwacja - zapobieganie obniżenia wartości, pozwalające na zachowanie dziedzictwa, kultywowanie pewnych jego wartości;
- utrwalanie (wzmacnianie) – bezpośrednia konserwacja – zastosowanie materiałów do istniejącej tkanki obiektu dziedzictwa w celu poprawy jego konstrukcji oraz zapewnienia trwałość;
- restytucja (przywracanie) – posiada podobny charakter jak restauracja obiektu;
- rehabilitacja (remont, przebudowa, przystosowanie do użytku) – podobny charakter do adaptacji, dostosowanie obiektu do obecnego użytkowania przy zachowaniu jego podstawowych wartości;

³²⁸ L. Kurowski, B. Rodawski, A. Sztando, J. Ładysz, *Selected Methods of Estimation of the Cultural Heritage Economic Value with the Special Reference to Historical Town Districts Adaptation* [w:] *Urban Heritage: Research, Interpretation, Education*, Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius, 2007, s. 14.

- reprodukcja – częściowe lub całkowite kopiowanie istniejącego obiektu w celu jego zachowania lub zastąpienia (w ekstremalnych sytuacjach umieszczanie reprodukcji w bardziej przyjaznym środowisku);
- rewaloryzacja – polega na połączenie zabiegów konserwatorskich z zabiegami adaptacyjnymi, czego rezultatem jest dostosowanie istniejących lub zdegradowanych obiektów (możliwie maksymalne zachowanie walorów historycznych), do wymogów współczesnych użytkowników i pożądanych przez nich funkcji użytkowych. Połączenie rewaloryzacji z działaniami gospodarczymi i społecznymi nazywane jest rewitalizacją³²⁹.

Pomimo, iż wymienione przedsięwzięcia kojarzone są w głównej mierze z działalnością konserwatorską, to jednak zróżnicowany zakres przewidzianych w nich działań oraz charakter ich przeprowadzania, w istotnym stopniu rzutować mogą na ewentualne efekty zarówno w sferze stricte finansowej (np. wielkość niezbędnych nakładów na przeprowadzenie działania), jak i ekonomiczno-społecznych (odbiór społeczny realizowanych prac, wpływ na możliwości rozwoju lokalnej gospodarki, itp.)

Najbardziej złożoną formą ochrony, wykorzystywania i zagospodarowania ODK, jest wspomniana rewitalizacja. Głównie odnosi się ona do określonego obszaru lub zespołu obiektów, rzadziej do pojedynczego zasobu. Zgodnie ze Słownikiem języka polskiego³³⁰ słowo rewitalizacja ujęte jest w znaczeniu medycznym i oznacza przywrócenie ludziom starym sprawności fizycznej, sił witalnych. Przekładając powyższą definicję na grunt ODK możemy stwierdzić, iż rewitalizacja w sensie urbanistycznym to przywrócenie do funkcjonowania, „życia”, tych przestrzeni i obiektów, które w wyniku wielopłaszczyznowych przemian (gospodarczych, społecznych, ekonomicznych, itp.) utraciły swoje pierwotne funkcje i przeznaczenie. Dodatkowo społeczność zamieszkująca obszary zdegradowane to z reguły osoby o względnie niskim statusie ekonomicznym. W konsekwencji doprowadza to do pojawienia się patologii i postępującej degradacji poszczególnych obszarów (obiektów) wraz z ich otoczeniem, co wymaga dokonania odpowiednich działań naprawczych. Proces rewitalizacji musi więc poprzez swą kompleksowość, uwzględniać wszelkie aspekty związane z możliwością przywrócenia i odnowy obszaru, którego przestrzeń, funkcje i substancja uległy procesowi degradacji,

³²⁹ N. Lichfield, P. Nijkamp i in., *Conservation Economic*, ..., op.cit., s. 7.

³³⁰ *Słownik języka polskiego* PWN, Szymczak M. (red. nauk.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 51.

co w dużej mierze uniemożliwia, bądź utrudnia prawidłowy rozwój zrównoważony rozwój tego terenu.

Doświadczenia rewitalizacyjne krajów zachodnioeuropejskich wskazują, iż mówiąc o niej, nie można mieć na myśli tylko i wyłącznie tkanki infrastrukturalnej (zabudowa mieszkaniowa, użyteczności społecznej, infrastruktura transportowa, itp.), lecz także aspekty związane z ożywieniem gospodarczym oraz rozwiązywaniem problemów natury społecznej (bezrobocie, przestępczość, wyludnienie obszaru). Przykładami takich przedsięwzięć są:

- kompleks kopalniany Grand Hornu – Belgia³³¹;
- rewitalizacja starego miasta w Barcelonie – Hiszpania³³²,
- dostosowanie do celów mieszkaniowych czterech zbiorników gazowych z pocz. XX w. w Wiedniu³³³;
- przekształcenie terenów przemysłowych dawnego portu rzeczno-jezernego w nową dzielnicę Hafencity w Hamburgu - Niemcy³³⁴,
- utworzenie Akademii Mont-Cenis na terenach pokopalnianych w Herne – Niemcy³³⁵,
- rewitalizacja terenów byłej kopalni węgla kamiennego Zollverein w Essen - Niemcy³³⁶.

Z punktu widzenia wytycznych regionalnych i krajowych programów operacyjnych dotyczących wykorzystywania funduszy europejskich, rewitalizacja jest określana jako *„Kompleksowy program remontów, modernizacji zabudowy i przestrzeni publicznych, rewaloryzacji zabytków na wybranym obszarze, najczęściej dawnej dzielnicy miasta, w powiązaniu z rozwojem gospodarczym i społecznym. [...] Niewłaściwym jest więc mówić o rewitalizacji jednego budynku, czy rewitalizacji placu miejskiego, jeżeli te działania dotyczą jedynie modernizacji budynków czy rewaloryzacji zabytków”*³³⁷.

Pojęcie rewitalizacji, definiowane jest także przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego jako *„kompleksowy, skoordynowany, wieloletni, prowadzony na określonym obszarze proces*

³³¹ M. Klag, *Nie tylko Brel i Bruksela* [w:] D. Leśniak-Rychlak (red. nacz.), *Autoportret. Rewitalizacja, Pismo dobrej przestrzeni*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków 2003, <http://autoportret.pl/tag/rewitalizacja/>, s. 6-9.

³³² *Zrównoważona rewitalizacja miast*, Biuletyn informacyjny, Europejski Bank inwestycyjny, Luksemburg 2005, s. 3.

³³³ Ibidem.

³³⁴ P. Celewicz, *Atrakcyjność miejsca w aspekcie rewitalizacji terenów przemysłowych – wybrane przykłady w Niemczech*, [w:] *Czasopismo Techniczne, Architektura, Zeszyt 2-A*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008, s. 102-103.

³³⁵ Ibidem.

³³⁶ Ibidem.

³³⁷ *Wytyczne dotyczące przygotowania Lokalnego Programu Rewitalizacji jako podstawy udzielania wsparcia z Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013*, Instytucja Zarządzająca Regionalnym Programem Operacyjnym dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013, grudzień 2008, s. 2;

*przemian przestrzennych, technicznych, społecznych i ekonomicznych, inicjowany przez samorząd terytorialny (głównie lokalny) w celu wyprowadzenia tego obszaru ze stanu kryzysowego, poprzez nadanie mu nowej jakości funkcjonalnej i stworzenie warunków do jego rozwoju, w oparciu o charakterystyczne uwarunkowania endogeniczne*³³⁸.

Składają się więc na nią nie tylko elementy stricte architektoniczno-urbanistyczne, ale również aspekty związane z ożywieniem obszaru, poprawą funkcjonalności, estetyki, jakości życia, eliminowaniem patologii, ochroną środowiska naturalnego. Rewitalizacja obejmuje więc swym zakresem zespół działań z zakresu budownictwa, planowania przestrzennego, ekonomii i polityki społecznej. Nie należy więc mylić pojęcia rewitalizacji z konserwacją czy rewaloryzacją, które mogą być jedynie jej elementami składowymi.

Z powyższych definicji wynika, iż projekty rewitalizacji to przedsięwzięcia kompleksowe, których celem jest rozwiązanie bardzo zróżnicowanych problemów występujących na konkretnym obszarze. Problemy te wynikają przede wszystkim z konieczności zwrócenia uwagi na wielość różnorodnych aspektów, w tym, m.in. różnorodność:

- podmiotów występujących na danym obszarze,
- obiektów, które mają zostać poddane rewitalizacji (ich stan zachowania, położenie, obecne zagospodarowanie, itp.),
- funkcji jakie występują na danym obszarze,
- oczekiwań podmiotów i mieszkańców bezpośrednio związanych z obszarem,
- podmiotów sporadycznie z niego korzystających.

Złożoność tego problemu mogą zobrazować wyniki dialogu społecznego przeprowadzonego w 2007 roku, a dotyczące projektu rewitalizacji zabytkowej Alei Wojska Polskiego w Jeleniej Górze³³⁹. W toku spotkań i rozmów przeprowadzonych z mieszkańcami, instytucjami, jak i władzami miasta wskazano na wiele problemów natury gospodarczej, społecznej (w szczególności bezpieczeństwa i porządku publicznego), infrastrukturalnej (w szczególności architektury, komunikacji, infrastruktury technicznej), jak również rozwiązań organizacyjnych i prawnych, np.:

- zły stan techniczny budynków mieszkalnych, w szczególności obiektów zabytkowych,

³³⁸ *Wytyczne Ministra Rozwoju Regionalnego w zakresie programowania działań dotyczących mieszkalnictwa, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Warszawa, 2008, s. 4, <http://www.minigo.pl/uploads/assets/img/MRR-wytyczne-mieszkalnictwo.pdf>, dostęp 23.08.2010.

³³⁹ M. Bról, *Koncepcja Rewitalizacji Alei Wojska Polskiego, Raport z warsztatów z udziałem społeczności lokalnej*, Jelenia Góra, kwiecień 2007, s. 9-13.

- zaburzenia zabytkowego ładu architektonicznego (samowola budowlana, źle wkomponowana architektura współczesna, itp.),
- brak turystycznego wizerunku ulicy,
- brak miejsc parkingowych,
- zbyt duże natężenie ruchu,
- duża liczba wypadków drogowych,
- brak odpowiednich opracowań technicznych, finansowych i konserwatorskich, itd.

Tak szeroki wachlarz problemów powoduje, iż w momencie projektowania działań naprawczych pojawiają się kłopoty związane z zaspokojeniem oczekiwań wszystkich grup zainteresowanych. Oprócz problemów natury funkcjonalnej oraz konstrukcyjnej pojawiają się problemy natury metodologicznej, w tym przede wszystkim dotyczące oceny opłacalności rozpatrywanych projektów i ich wariantów. O ile bowiem pewne rozwiązania będą korzystne z punktu widzenia, pewnej grupy interesów (np. mieszkańców), o tyle mogą one nie zostać zaakceptowane przez pozostałe podmioty zainteresowane funkcjonowaniem na danym obszarze, bądź korzystające z niego w inny sposób (np. mieszkańcy pozostałych części miasta, przedsiębiorcy, turyści, itp.).

Problemy te nasilają się w momencie kiedy projektowane przedsięwzięcie dotyczy obszarów o znaczeniu historycznym, na którym występuje duża liczba obiektów zabytkowych znajdujących się pod nadzorem konserwatora zabytków. Reprezentują one sobą pewne wartości historyczne, estetyczne, itp., stanowiąc tym samym dziedzictwo kulturowe zarówno dla mieszkańców danego obszaru, jak i odwiedzających to miejsce.

Jak wskazuje R. Brol³⁴⁰, współczesne miasta stanowią w pewnym stopniu spuściznę historyczną, przejaw wielowiekowej historii danego obszaru. Szczególną cechą takich miast jest heterogeniczność ich zabudowy i zagospodarowania przestrzeni, przejawiająca się w krajobrazie złożonym z elementów powstałych w różnych okresach historycznych. Z jednej strony czyni to miasta historyczne atrakcyjnymi (walory turystyczne, artystyczne, poznawcze). Z drugiej może stanowić ograniczenie, które przejawia się niejednokrotnie w konieczności ponoszenia zwiększonych nakładów inwestycyjnych na rozwój miasta, przy jednoczesnej konieczności zachowania jego pierwotnego charakteru i struktury, np.:

- dostosowanie historycznych obszarów miast (głównie centrów) do pełnienia nowych funkcji, bez naruszania historycznych wartości znajdujących się tam obiektów oraz układu urbanistycznego;

³⁴⁰ R. Brol (pod red.), *Ekonomika i zarządzanie miastem*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 19.

- budowa tras komunikacyjnych omijających historyczne części miast;
- wymiana i modernizacja zdekapitalizowanej zabudowy mieszkaniowej i infrastruktury miejskiej³⁴¹.

Zaprezentowane możliwe kierunki wykorzystywania i zagospodarowywania ODK powodują, iż w następstwie ich realizacji mogą wystąpić różnorodne efekty odczuwane zarówno przez podmioty inicjujące projekt, jak również całe jego otoczenie. Konieczne staje się ich zidentyfikowanie i przeanalizowanie dla wybrania optymalnego rozwiązania.

2.3.2. Efekty zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego i ich beneficjenci

Obiekty dziedzictwa, jako swoisty zasób gospodarczy, można traktować w dwojaki sposób:

- jako dobra ekonomiczne (dobra kulturowe), posiadające cechy towaru, które można zaoferować na rynku wraz ze wszystkimi ich cechami fizycznymi, np. obiekty zabytkowe, zespoły architektoniczne, miejsca historyczne. W takim ujęciu dziedzictwo kulturowe samo w sobie stanowi przedmiot oferty na rynku (np. atrakcja turystyczna stworzona na bazie dziedzictwa kulturowego – dawna kopalnia złota zagospodarowana na trasę turystyczną).
- jako elementy stanowiące podstawę świadczenia usług (pełnienia określonych funkcji) w oparciu o specyficzne cechy danego obiektu. ODK wspomagają wówczas proces świadczenia usług (np. przeznaczenie do celów turystycznych, religijnych, kulturalnych – usługi noclegowe w pałacu, usługi gastronomiczne w zabytkowym młynie, itp.).³⁴²

Należy przy tym podkreślić, iż przekształcenie dobra jakim jest obiekt dziedzictwa, w miejsce, w którym na jego bazie można świadczyć określone usługi nie jest zjawiskiem automatycznym, tzn. obiekt ten jako dobro może istnieć niezależnie od zgłaszanych potrzeb i popytu na usługi, które może wspierać poprzez swoje specyficzne właściwości (np. ruiny średniowiecznego zamku istnieją i stanowią atrakcję turystyczną bez względu na to, czy są w jakiś sposób wykorzystywane, czy stanowią tylko jeden z elementów krajobrazu). W takim kontekście obiekty te posiadają swoją wewnętrzną wartość. Na tej podstawie można mówić o wartości użytkowej obiektu i jego wartości symbolicznej z tytułu samego istnienia (problematyka ta zostanie przedstawiona szerzej w rozdziale 3).

³⁴¹ Ibidem.

³⁴² C. Ost, N. Van Droogenbroeck, *Report on Economics of ...*, op. cit., s. 13.

Nadanie ODK charakteru rynkowego wymaga pojawienia się dwóch stron potencjalnej transakcji: dostawcy danego zasobu – strona podaźowa (właściciel, podmiot świadczący usługi, itp.) oraz konsumenta – strona popytowa (odwiedzający jednodniowy, turysta, korzystający z usług, itp.). Przy czym dopasowanie popytu i podaży może następować tu dwukierunkowo, tj.:

- popyt na dane dobro kulturowe lub usługę z nim powiązaną ma charakter wyprzedzający w stosunku do podaży (zagospodarowanie zabytkowej kamienicy na muzeum lub hotel, wystąpi wówczas gdy pojawi się potrzeba takiego zagospodarowania ze strony odwiedzających, zgłoszą oni chęć zwiedzania takiego obiektu lub korzystania z niego);
- podaż, wyrażona poprzez liczbę obiektów, ich pojemność czy przepustowość, ma charakter wyprzedzający w stosunku do popytu zgłaszanego na dany obiekt lub usługę świadczoną za jego pośrednictwem. W tej sytuacji liczba obiektów i/lub sposób ich zagospodarowania warunkuje wielkość popytu na nie (np. konieczność ograniczenia dostępu do muzeum z powodu popytu przekraczającego możliwości przepustowe obiektu).

Dodatkowo obiekty takie posiadają pewne specyficzne cechy, które wyróżniają je spośród innych zasobów, mogących stanowić przedmiot potencjalnej oferty rynkowej. Można tu wymienić³⁴³:

- heterogeniczność i niepowtarzalność - różnorodność poszczególnych obiektów jest wzmacniana przez unikalny charakter każdego z nich (jest wiele pałaców i dworów na Dolnym Śląsku i każdy jest wyjątkowy), w związku z tym nie posiadają one charakteru typowego produktu rynkowego, który może być wytwarzany (oferowany) w tysiącach czy milionach sztuk.
- względny brak substytutów – jest następstwem niepowtarzalności poszczególnych obiektów.
- różnorodność i brak substytutów są dodatkowo wzmocnione w przypadku obiektów nieruchomych, gdzie „konsumpcja” takiego dobra, odbywa się w miejscu jego położenia i związana jest z koniecznością dotarcia do niego; stanowi to charakterystyczną cechę obiektów nieruchomych (odróżnia je od obiektów ruchomych np. zakup obrazu).

³⁴³ Por. Ibidem, s. 13-33.

- obiekty te nie są „wytwarzane” w dosłownym tego słowa znaczeniu, i nie mogą być w pełni odtworzone czy powielone (nie istnieje możliwość budowy drugiego Zamku w Malborku, Kopalni Soli w Wieliczce, czy Kościoła Pokoju w Świdnicy), a koszty związane z ich konserwacją i restauracją mają charakter stały i dotyczą konkretnego obiektu, tzn. nie występują w tym kontekście efekty skali.
- procesy gospodarowania koncentrują się na zarządzaniu istniejącym zasobem, nie zaś na procesie tworzenia nowego.
- zróżnicowanie ODK, bardzo często prezentujących odmienne cechy użytkowe i estetyczne, powoduje, iż badanie potencjalnego zapotrzebowania na nie jest utrudnione (zakup zabytkowej kamienicy do celów mieszkalnych, posiada odmienny charakter niż wykorzystywanie jej do celów biznesowych, czy też przeznaczenie na działalność muzeum). W związku z tym konieczna wydaje się segmentacja popytu w odniesieniu do różnych możliwości wykorzystania ODK, w tym w szczególności na cele turystyczne.
- w przeciwieństwie do klasycznych dóbr gospodarczych, ODK, w szczególności o znaczeniu krajowym czy międzynarodowym (np. obiekty z listy UNESCO), nie mogą stać się w pełni własnością jednej osoby³⁴⁴, a ich użytkowanie odbywa się m.in. na zasadzie kontemplacji,
- podejście do ODK jako dóbr ekonomicznych (towarów) zbliża je do kategorii dobra publicznego w tym sensie, że są częścią dziedzictwa narodowego lub regionalnego, potencjalnie należą do całego społeczeństwa i każdy może cieszyć się nimi, nie ograniczając przyjemność innym (np. podziwianie historycznego układu urbanistycznego miasta, fotografowanie zabytkowej budowli, itp.).
- ODK posiadają dłuższy cykl życia niż jakiekolwiek inne dobra gospodarcze. Wiąże się to z faktem przekazywania ich z pokolenia na pokolenie, jako namacalnej pamiątki minionych epok. Jednak ich utrzymanie i zachowanie w tak długim okresie wymaga ponoszenia wydatków na odbudowę i konserwację³⁴⁵; procesy te nie powinny być postrzegane jako pojedyncze działania, lecz jako proces ciągły, w ramach którego konieczne jest wykorzystywanie specjalistycznych materiałów, narzędzi, technik oraz wysoko wykwalifikowanych zasobów ludzkich.

³⁴⁴ Jako jeden z wyjątków można wskazać na mieszkania w zabytkowych kamienicach w centrum miasta, które mogą być przedmiotem obrotu na rynku nieruchomości.

³⁴⁵ W takim ujęciu wydatki ponoszone na tego typu działania posiadają charakter kosztów stałych.

W sytuacji traktowania obiektów dziedzictwa jako podstawy prowadzenia określonej działalności usługowej niepowtarzalność oraz brak substytucyjności nie są już tak oczywiste. Można sobie bowiem wyobrazić sytuację, w której kilka obiektów może pełnić tę samą funkcję (np. kilka obiektów pałacowych w zakresie świadczenie usług noclegowo-gastronomicznych). Ponadto dostęp do pewnych usług świadczonych za ich pośrednictwem może być ograniczony, stąd też w takim ujęciu może wystąpić zarówno konsumpcja indywidualna (dobro prywatne), jak i konsumpcja zbiorowa społeczeństwa (dobro publiczne).

Tak zróżnicowany charakter omawianych obiektów oraz specyficzne cechy wyróżniające je na tle innych zasobów powodują, iż w procesie analizy i oceny przedsięwzięć na nich bazujących, konieczne jest właściwe określenie efektów w postaci korzyści i kosztów będących następstwem ich realizacji. Jak wskazuje J. T. Winpenny korzyści można podzielić na trzy grupy:

- korzyści wynikające z faktycznego wykorzystywania danego obiektu – rzeczywista wartość użytkowa dla osoby bezpośrednio użytkującej;
- wartości wynikające z potencjalnego wykorzystania zasobu w przyszłości – żyjący obecnie i przyszłe pokolenia, którzy mogą stać się użytkownikami danych zasobów w przyszłym okresie (użytkownicy potencjalni) – alternatywna wartość użytkowa;
- wartość istnienia – korzyści, rozumiane jako satysfakcja dla człowieka, wynikająca z samego faktu istnienia danego ODK³⁴⁶.

Inne podejście w zakresie identyfikacji efektów związanych z projektami konserwacji i zagospodarowania ODK, wskazuje na ich dwie główne grupy, podkreślając w szczególności korzyści takich działań:

- podstawowe korzyści ekonomiczne, które rozpatrywane są w odniesieniu do trzech poziomów:
 - bezpośrednie,
 - pośrednie
 - indukowane.
- wtórne korzyści ekonomiczne³⁴⁷.

W ramach pierwszej grupy korzyści wskazuje się przede wszystkim na efekty będące wynikiem bezpośrednich transakcji jakie zachodzą pomiędzy konsumentami

³⁴⁶ J.T.Winpenny, *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1995, s. 72

³⁴⁷ N. Lichfield, P. Nijkamp i in., *Conservation Economic*, ..., op.cit., s. 9 i nast.

(odwiedzającymi, nabywającymi), a świadczącymi usługi za pośrednictwem zasobów dziedzictwa kulturowego lub sprzedającymi te zasoby. Przykładem może być tutaj sytuacja, w której osoba odwiedzająca zabytkowy pałac płaci właścicielowi za możliwość zwiedzenia starego majątku lub kolekcjoner, który kupuje obraz w antykwariacie. Również zakup średniowiecznego domu z przeznaczeniem do celów mieszkaniowych można traktować jako bezpośrednią korzyść ekonomiczną dla jego właściciela.

Z kolei na poziomie efektów pośrednich i indukowanych wskazuje się na:

- nadwyżkę konsumenta – gdy szacunkowa gotowość do zapłaty konsumenta za dobro lub usługę świadczoną na bazie dziedzictwa kulturowego jest wyższa niż faktycznie ponoszona opłata;
- nadwyżkę właściciela obiektu - uzyskana w sytuacji sprzedaży samego obiektu lub świadczonych za jego pośrednictwem usług następuje powyżej ceny równowagi rynkowej;
- wpływ na rozwój gospodarczy, w tym głównie dochody producentów i dostawców dóbr i usług bazujących na zasobach dziedzictwa kulturowego, zlokalizowanych w okolicy realizowanego projektu;
- dochody osób zatrudnionych w ODK (obsługa, przewodnicy, itp.) lub przy ich konserwacji i renowacji (np. konserwatorzy, archeolodzy, muzealnicy, itp.) oraz efekty indukowane dla gospodarki związane z wydatkowaniem tych środków pieniężnych;
- podatki płacone przez poszczególne podmioty na wszystkich poziomach;
- tworzenie miejsc pracy w obszarach powiązanych z działalnością opartą o zasoby dziedzictwa kulturowego (np. w obszarze lokalnej sztuki, rzemiosła, kształcenie specjalistów w zakresie architektury, ochrony zabytków, itp.).

Wtórne korzyści projektów zakładających ochronę i/lub zagospodarowanie ODK są w wielu przypadkach wywołane występowaniem efektów podstawowych. Wśród nich wymienia się przede wszystkim różnego rodzaju efekty zewnętrzne i uboczne, które mogą być następstwem efektów podstawowych³⁴⁸, np.:

- wzrost wartości okolicznych gruntów;
- oszczędność w zakresie zużycia energii w obiektach, które zostały poddane konserwacji i modernizacji (np. działania w zakresie termomodernizacji);

³⁴⁸ Ibidem.

- stymulowanie inwestycji prywatnych w tym samym obszarze działalności lub obszarach pokrewnych;
- obniżenie wydatków na ochronę i działania prewencyjne w zakresie zachowania obiektu zabytkowego oraz poprawa bezpieczeństwa w związku z jego zagospodarowaniem (obniżenie bieżących wydatków samorządu na ochronę, zmniejszenie kosztów usług przeciwpożarowych przypadku wyposażenia obiektów we własny system, itp.);
- obniżenie ekonomicznych kosztów przestępczości i związanych z tym działań policji, w szczególności w sytuacji: rozkradania mienia publicznego, zawłaszczanie detali architektonicznych obiektów zabytkowych, wandalizmu w tych obiektach, itp.
- zwiększenie liczby inwestycji publicznych o podobnym charakterze, poprawa usług publicznych (np. toalety publiczne), poprawa dostępności w okolicach zagospodarowanego obiektu (np. inwestycje w infrastrukturę towarzyszącą: drogi dojazdowe, parkingi, itp.)

Poza wspomnianymi efektami o charakterze głównie ekonomicznym mogą pojawić się również efekty społeczne, czy posiadające wymiar wizerunkowy. Można tu wskazać na: poprawę estetyki przestrzeni (krajobrazu), poprawę spójności architektonicznej obszaru, aktywizację społeczeństw lokalnych, zacieśnienie więzi między nimi oraz poprawę relacji międzyludzkich w wymiarze krajowym jak i międzynarodowym.

Z drugiej strony należy każdorazowo uwzględniać potencjalne efekty negatywne związane z realizacją tego typu przedsięwzięć, jak np. wzrost liczby konfliktów pomiędzy mieszkańcami, a odwiedzającymi, wzrost zatłoczenia i problemy w zakresie przemieszczania się na danym obszarze, utracone korzyści wynikające z alternatywnego wykorzystania obiektu (koszt alternatywny), itp.

W przypadku identyfikacji efektów realizacji projektów w zakresie zagospodarowywania ODK, niektórzy autorzy³⁴⁹ wskazują na zasadność określenia redystrybucji kosztów i korzyści pomiędzy poszczególne grupy społeczne.

Uwzględnianie aspektów redystrybucji efektów projektu wynika z faktu, iż niektóre rodzaje korzyści i kosztów mogą wpływać w różnym stopniu na poszczególne grupy społeczne wyróżnione ze względu na wiek, płeć, rasę, dochód, wykształcenie, itp. Informacje te stanowić mogą kluczowy element w zakresie podejmowania decyzji odnośnie realizacji określonego rodzaju projektu lub wyborze jego wariantu, który zapewniałby kompromis

³⁴⁹ Ibidem, s. 12-13.

między efektywnością projektu, a sprawiedliwością podziału jego efektów w społeczeństwie.

Korzyści płynące z zachowania i zagospodarowania ODK nie zawsze są od razu widoczne i przekładają się bezpośrednio na wyniki osiągane przez podmioty gospodarcze, choć rozwój turystyki w oparciu o te obiekty, może być tu wyjątkiem (efekty mogą pojawić się już w krótkim okresie). Osiągnięcie zamierzonych efektów jest następstwem wywołania odpowiednich działań i zachowań u osoby odwiedzającej/korzystającej z obiektu, np.:

- spojrzenie, chęć oglądnięcia z zewnątrz, spacer w otoczeniu obiektu, itp. (kontakt wzrokowy, wizualny),
- zwiedzanie obiektu wewnątrz, dotknięcie jego detali, itp. (kontakt fizyczny),
- traktowanie obiektu jako miejsca (sceny), w którym odbywa się wydarzenie kulturalne, rozrywkowe, sportowe, itp.,
- traktowanie obiektu jako miejsca zatrudnienia, źródła zarobkowania, itp.

Odpowiednie zachowania odwiedzających wynikają w dużej mierze z dostępności (otwartości) danego obiektu, gdzie istnieją cztery stopnie tej dostępności:

- płatny dostęp do obiektu (wnętrze i otoczenie),
- bezpłatny dostęp do wnętrza obiektu i jego otoczenia,
- możliwość wyłącznie zewnętrznego dostępu do obiektu,
- brak dostępu do obiektu.

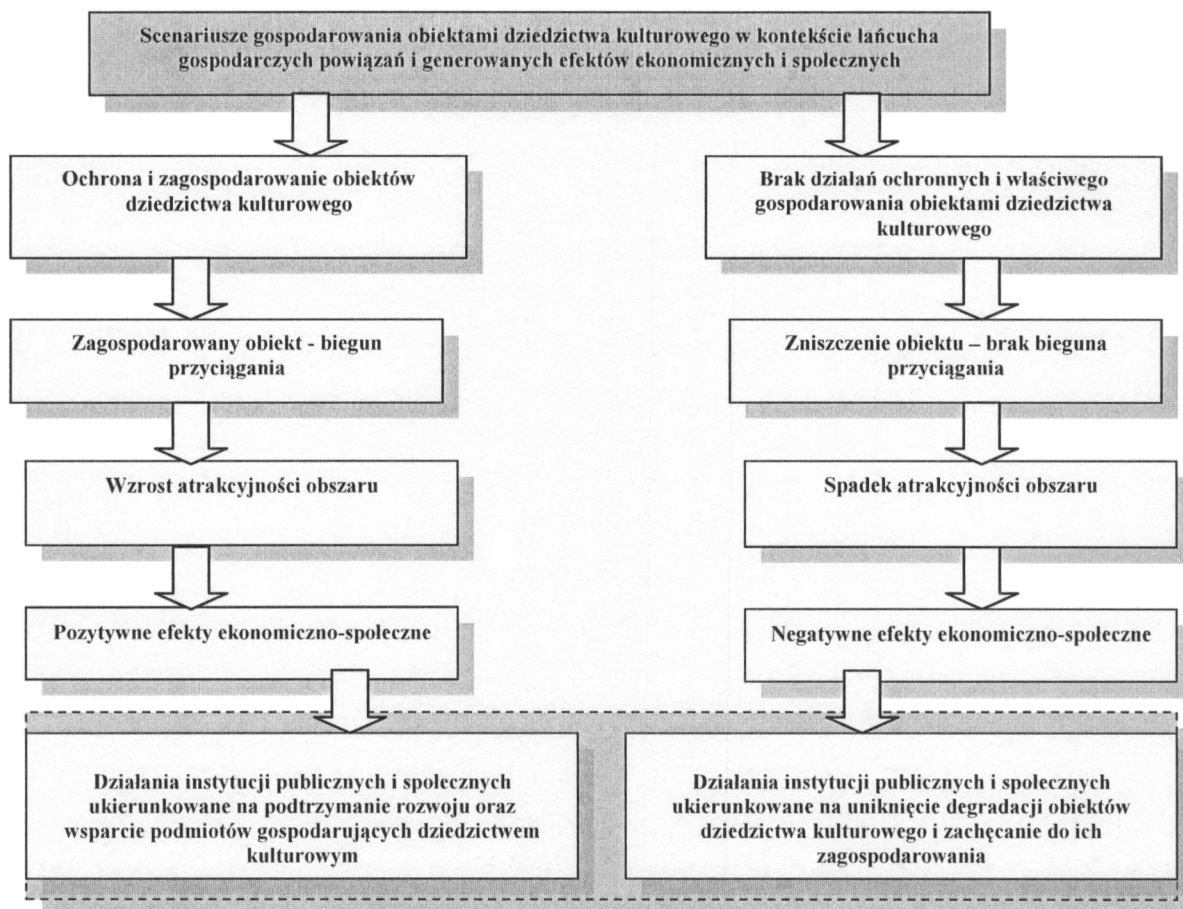
Uzyskanie zamierzonych efektów, jest także ściśle powiązane z cechami funkcjonalnymi i użytkowymi samego obiektu, wśród których wymienia się następujące elementy:

- strukturalno-architektoniczne (stan fizyczny budynku i/lub jego otoczenia, okres powstania, niepowtarzalność),
- funkcjonalne (stopień adekwatności pierwotnej funkcji obiektu do aktualnych potrzeb),
- sytuacyjne (powiązania obiektu z jego otoczeniem, ze zmianami np. w zakresie urbanistycznym),
- ochrony środowiska (wykorzystanie budynku jest utrudnione przez czynniki zewnętrzne takie jak: hałas, zanieczyszczenia powietrza, itp.)
- nieprzewidywalne (np. powódź, trzęsienie ziemi, osuwiska ziemne, itp.)³⁵⁰

Wszystkie te elementy decydują o możliwości wystąpienia i stopniu natężenia możliwych efektów w otoczeniu obiektu. Efekty te będą występowały tak długo, jak długo dany obiekt

³⁵⁰ C. Ost, N. Van Droogenbroeck, *Report on Economics of ...*, op. cit., s. 55.

będzie istniał (funkcjonował). Jego zniknięcie np. w wyniku braku konserwacji i ochrony, spowoduje zanik określonych zachowań i działań podmiotów bezpośrednio powiązanych, a w konsekwencji zniknie również łańcuch gospodarczy powiązań pomiędzy efektami odczuwanymi w jego otoczeniu. Łańcuch ten w sposób schematyczny przedstawia rysunek 16.

Rysunek 16. Łańcuch gospodarczych powiązań w sytuacji realizacji lub zaniechania ochrony i zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego

Źródło: opracowanie własne

Takie rozumowanie stanowi istotny argument za koniecznością interwencji publicznej (głównie w postaci dofinansowania, pomocy administracyjnej, unormowań prawnych, itp.), w celu zachowania tych zasobów. Coraz częściej bowiem traktuje się je jako dobra społecznie pożądane (*ang. merit goods*), a więc takie, co do których istnieje społeczna zgodność co do ich wartości. Dobra te mogą być zarówno konkurencyjne, jak i niekonkurencyjne w odniesieniu do konsumpcji, dlatego też nie powinny być utożsamiane ani z prywatnymi, ani z publicznymi dobrami. Ich w pełni indywidualna konsumpcja nie

pozwalalaby na efektywną alokację, z uwagi na fakt, iż potencjalna zbiorowa dostępność podnosi jakość życia określonych grup społecznych i sprzyja rozwojowi gospodarki³⁵¹.

Właściwe określenie potencjalnych efektów związanych z realizacją konkretnego przedsięwzięcia zakładającego zagospodarowanie ODK oraz intensywności ich wpływu na otoczenie, warunkowane jest właściwym zidentyfikowaniem tego obiektu jako „bieguna przyciągania” (siły sprawczej potencjalnych efektów)³⁵² oraz zdefiniowaniem obszaru oddziaływania. Nie każdy ODK może mieć charakter „bieguna przyciągania” lub może mieć charakter bieguna drugorzędowego w stosunku do innych obiektów. Na danym obszarze może występować pojedynczy obiekt będący biegunem przyciągania (np. zamek w Bolkowie), lub może występować struktura wielobiegunowa: pasmowa (zabytkowa linia kolejowa z całym zapleczem infrastrukturalnym: stacje, bocznice, wiadukty, itp.) bądź jako mniej lub bardziej zagęszczone skupisko (zabytkowe obiekty rozsiane na danym terenie stanowiące elementy jednego kompleksu militarnego lub zabytkowy układ urbanistyczny centrum miasta, np. Stare Miasto w Pradze: Hradczany, Złota Uliczka, Most Karola, Ratusz Staromiejski z zegarem Orloj, itd.).

Z właściwym określeniem obszaru oddziaływania wiąże się konieczność wyznaczenia siatki powiązań pomiędzy obiektem stanowiącym przedmiot projektu, a pozostałymi obiektami. Osie takiej siatki tworzy wszelka infrastruktura pozwalająca odwiedzającym przemieszczać się po obszarze oddziaływania, np.: ulice, aleje, place, drogi rowerowe, węzły komunikacyjne w przypadku większych obszarów wpływu.

Identyfikacja obiektów (biegunów przyciągania), obszaru oddziaływania i osi powiązań pozwala na bardziej dokładne określenie efektów oraz skali ich wpływu na otoczenie. Obszar oddziaływania posiada charakter ograniczonej strefy, której dotyczyć będą analizy

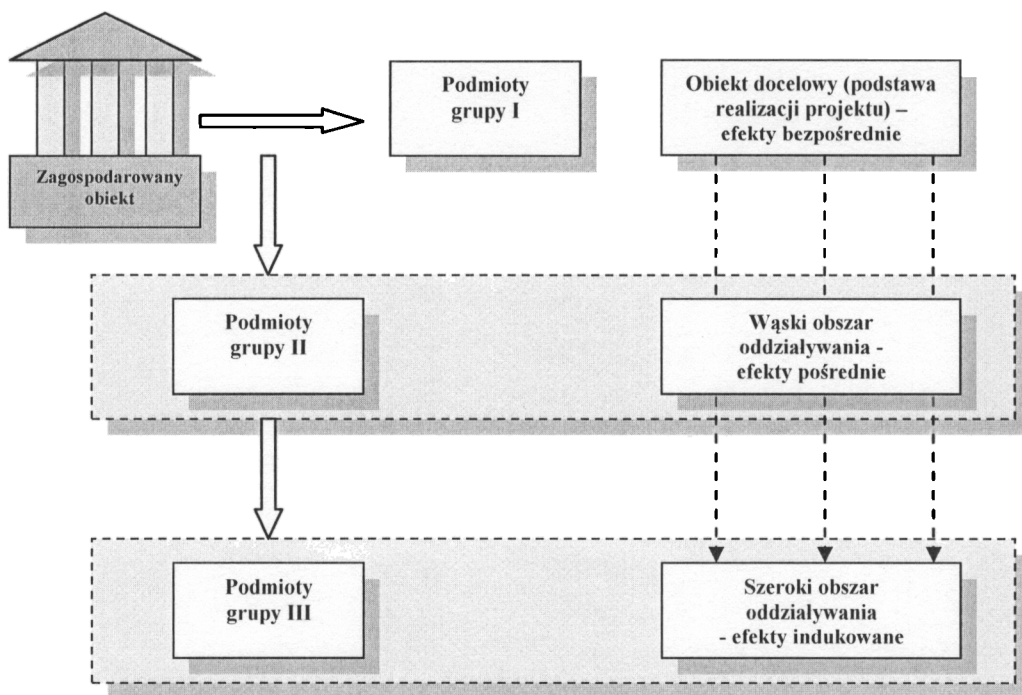
³⁵¹ Por. T. Kamińska, *Makroekonomiczna ocena ...*, op.cit., s. 56-57.

³⁵² Podejście to jest zbliżone do koncepcji *biegunów wzrostu Perroux*, która podkreśla wiodącą rolę bieguna wzrostu. Może nim być gałąź produkcji, kompleks przemysłowy, a nawet duże przedsiębiorstwo nazywane jednostką motoryczną. Szczególnym oddziaływaniem generowanym przez biegun wzrostu jest polaryzacja, która polega na ekonomicznych przedsięwzięciach zlokalizowanych w tym samym punkcie przestrzeni i połączonych ze sobą siecią zależności, co skutkuje rozwojem na tyle dużym, że ulega on dyfuzji na obszary peryferyjne w obrębie regionu, a także poza jego granice (tzw. efekty rozprzestrzeniania). Podobne założenia posiada teoria Hirschmana zakładająca, że rozwój gospodarczy jest skoncentrowany w tzw. geograficznych centrach wzrostu. Więcej na temat koncepcji biegunów wzrostu, np.: E. Wojnicka, M. Tarkowski, P. Klimczak, *Przestrzenne i regionalne zróżnicowania ośrodków wzrostu. Polaryzacja a wyrównywanie szans rozwojowych. Przesłanki dla kształtowania polityki regionalnej państwa*, Ekspertyza dla Ministerstwa Gospodarki i Pracy, Gdynia-Rzeszów 2005, s. 7-9, http://www.nsrr.gov.pl/NR/rdonlyres/06E2D2A6-8133-4A1C-853A-E2DC53E638C1/13100/wojnicka_osrodki_wzrostu.doc, dostęp: 18.10.2010; K. Gawlikowska-Hueckel, *Rozwój - nie wszędzie w tym samym czasie*, *Pomorski Przegląd Gospodarczy*, 4/2007 (33), Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, http://www.ppg.gda.pl/index.php/pol/wydawnictwo/dzial_glowny/rozwoj_nie_wszedzie_w_tym_samym_czasie, dostęp: 18.10.2010.

realizowanego projektu. Należy jednak zaznaczyć, iż obszar ten nie zawsze musi mieć kształt rozchodzących się promieniście okręgów o zmniejszającej się intensywności zidentyfikowanych efektów.

Można wskazać na trzy strefy kreowania efektów, będące jednocześnie trzema stopniami ich współzależności (rysunek 17):

- miejsce docelowe (obiekt będący podstawą realizacji projektu) - efekty bezpośrednie,
- wąski obszar oddziaływania - efekty pośrednie,
- szeroki obszar oddziaływania - efekty indukowane.

Rysunek 17. Schematyczna prezentacja trzech stref kreowania efektów projektu zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie C. Ost, N. Van Droogenbroeck, *Report on Economics of Conservation, An Appraisal of Theories, Principles and Methods*, ICOMOS International Economics Committee, 1998, s. 47.

Stopień pierwszy wynika z bezpośredniego związku pomiędzy zagospodarowywanym obiektem, a korzystającymi z niego podmiotami (właściciel, usługodawca, odwiedzający, konsument – grupa I). Przedstawiciele tej grupy posiadają bezpośredni kontakt z obiektem (bezpośrednio z niego korzystają) i odczuwają (są odbiorcami) bezpośrednich efektów będących następstwem jego zagospodarowania (mieszkają w nim lub prowadzą działalność gospodarczą, zwiedzają go, wykorzystują w inny sposób, np.: biblioteka). Na tym poziomie współzależności podmioty grupy I otrzymują 100% efektu generowanego w wyniku zagospodarowania obiektu.

Drugi stopień współzależności wiąże się z występowaniem efektów pośrednich. Efekty te występują poza zagospodarowanym obiektem w jego bliskim otoczeniu, zaś podmioty będące odbiorcami tych efektów nie są bezpośrednio związane z tym obiektem, jednak poprzez relacje i powiązania gospodarcze z podmiotami grupy I, odczuwają oni te efekty. Do grupy II możemy zaliczyć następujące podmioty: biura podróży, firmy transportowe, przewodników turystycznych, służby porządkowe, pracowników ochrony, podmioty restaurujące obiekty zabytkowe, właścicieli obiektów sąsiadujących, właścicieli lub najemców sklepów, miejsc noclegowych, restauracji i kawiarni w wąskim obszarze oddziaływania.

Trzeci poziom współzależności wynika z występowania relacji pomiędzy podmiotami z grupy II (bliskie otoczenie obiektu), a podmiotami zaliczanymi do tzw. szerokiego obszaru oddziaływania. Są to podmioty, które za pośrednictwem instytucji zaliczanych do grupy II odczuwają następstwa zagospodarowania ODK. Efekty te mają postać efektów indukowanych, wpływających na rozwój szeroko rozumianej gospodarki. Do grupy tej (grupa III) można zaliczyć, np.: pracowników oraz kooperantów biur podróży lub firm transportowych, dostawców i pracowników kawiarni, restauracji, hoteli, sklepów, itp.

Proces identyfikacji potencjalnych efektów zagospodarowania ODK i podmiotów je odczuwających, składa się z trzech etapów:

- etap 1 - identyfikacja obiektów (biegunów przyciągania), obszaru oddziaływania i osi powiązań między obiektami oraz ich dostępności i funkcjonalności,
- etap 2 – identyfikacja efektów bezpośrednich, pośrednich i indukowanych oraz ich ocena,
- etap 3 – określenie podmiotów (grup podmiotów) będących beneficjentami efektów wraz z określeniem stopnia współzależności pomiędzy nimi.

Nieco inne podejście do klasyfikacji efektów prezentuje koncepcja całkowitej wartości ekonomicznej (*ang. Total Economic Value – TEV*)³⁵³:

- efekty podstawowe, wynikające z bezpośredniej wartości użytkowej – do grupy tej zalicza się efekty, które wskazują na bezpośredni związek między konsumentem (odwiedzającym, turystą), a producentem/dostawcą ODK oraz usług świadczonych za jego pośrednictwem, są to np.: wszelkie formy bezpośredniej transakcji, takie jak opłaty za wstęp, usługi gastronomiczne, noclegowe, zakup pamiątek, itp.

³⁵³ Szerzej na ten temat w rozdziale 3 rozprawy.

- efekty pośrednie, wynikające z pośredniej wartości użytkowej – są to wszelkie efekty wywołane przez pierwotne skutki w innych sektorach gospodarki (np. usługi powiązane, sprzedaż detaliczna towarów, transport), które odczuwają skutki w związku z zagospodarowaniem i rozwojem ODK,
- efekty pozaużytkowe, niematerialne - zwykle mają charakter zmian jakościowych i przejawiają się wzrostem dobrobytu i dobrostanu szerszych grup społecznych, odnoszą się do aspektów estetycznych, wizerunkowych, kulturowych, historycznych, etycznych, itp.

Pomimo zbieżnego nazewnictwa grup niektórych efektów oraz obszarów oddziaływania, podział ten nie jest tożsamy z wcześniej zaprezentowanym, w którym wyróżniono efekty bezpośrednie, pośrednie i indukowane. Podział ten uwzględnia dodatkowo elementy trudniej mierzalne, mające wymiar zmian jakościowych samego obiektu i jego otoczenia.

Tabela 16. Zestawienie możliwych korzyści i kosztów z punktu widzenia realizowanego projektu w zakresie turystycznego zagospodarowania obiektu dziedzictwa kulturowego w odniesieniu do obszarów i podmiotów objętych oddziaływaniem.

Grupy podmiotów – poziom współzależności	Podmiot	Dostawcy, wytwórcy, realizatorzy projektu – strona podaży		Podmiot	Konsumenci, odwiedzający, odbiorcy – strona popytu	
		Korzyść	Koszt		Korzyść	Koszt
Grupa I – miejsce docelowe	Inicjator projektu, właściciel obiektu	• dochody (B) – wynajem, świadczenie usług • wzrost wartości nieruchomości (B) • obniżenie obciążeń podatkowych (P)*	• nakłady inwestycyjne (B) • koszty utrzymania (B) • wzrost obciążeń podatkowych (P)*	wykorzystujący/ wynajmujący obiekt lub jego część	• wzrost wartości nieruchomości (B) • korzyści zewnętrzne (P) • obniżenie obciążeń podatkowych (P)* • poprawa jakości życia (P/N) • wzrost jakości usług publicznych (P/N) • zacieśnianie więzi sąsiedzkich, współpraca (N)	• koszty czynszu (B) • koszty konserwacji/remontu (B) • koszty zewnętrzne (P) • koszty przesiedlenia (B) • wzrost obciążeń podatkowych (P)*
	Władze lokalne	• wzrost wpływów podatkowych (P)* • wzrost prestiżu, poprawa wizerunku obszaru (N)	• subsydia, dotacje (B), • spadek wpływów podatkowych (P)*	Turysty / odwiedzający obiekty dziedzictwa lub korzystający z usług	• nadwyżka konsumenta (P) • korzyści estetyczne (N)	• wydatki na wstęp do obiektu/korzystanie z usług (B)
	Wytwórca usług bazujących na obiekcie dziedzictwa	• dochody (B) – sprzedaż usług • korzyści zewnętrzne (P) • wzrost wykwalifikowanej siły roboczej (szkolenia) (P) • pobudzenie inwestycji w otoczeniu (P)	• koszty utrzymania (B) • koszty zewnętrzne (P)			

Grupa II – otoczenie bliższe	Właściele innych obiektów	• wzrost wartości okolicznych terenów i obiektów (P)		Wynajmujący pomieszczenia w okolicy obiektu	• wzrost wartości nieruchomości (P) • korzyści zewnętrzne (P)** • poprawa jakości życia (P/N) • wzrost jakości usług publicznych (P/N)	• koszty czynszu (P) • koszty zewnętrzne (P)**
	Władze lokalne okolicznych terenów (np. sąsiednich gmin)	• wzrost wpływów podatkowych (P)* • wzrost prestiżu, poprawa wizerunku obszaru (N)	• spadek wpływów podatkowych (P)*	Turyści / odwiedzający obiekty dziedzictwa	• poprawa jakości usług turystycznych (P) • wzrost świadomości turystycznej (N)	
	Wytwórca usług poza obiektem: przewodnicy, lokalni artyści, biura podróży, itp.	• wzrost wpływy w związku ze zwiększoną liczbą osób odwiedzających obszar (P) • wzrost wykwalifikowanej siły roboczej (szkolenia) (P) • pobudzenie inwestycji w otoczeniu (P)				
Grupa III – otoczenie dalsze	Pracownicy podmiotów grupy II	• wzrost zatrudnienia (P)		Społeczeństwo danego regionu/kraju	• poprawa wizerunku, prestiżu (N) • aspekty niematerialne obiektu dziedzictwa (edukacyjne, kulturowe, etyczne, estetyczne, itp.) (N)	
	Dostawcy grupy I i II	• wzrost sprzedaży (P)				
	Gospodarka narodowa	• efekt mnożnikowy (P)				

* w zależności od strategii przyjętej przez władze lokalne w zakresie wspierania działań na bazie ODK (zabytkowych), np.: zwolnienia podatkowe, ulgi podatkowe, itp.

** korzyści: wzrost atrakcyjności, wartość dziedziczna, opcjonalna. itp.; koszty: hałas, zanieczyszczenie środowiska, kongestia, itp.

Źródło: opracowanie własne na podstawie C. Ost, N. Van Droogenbroeck, *Report on Economics of ...*, op. cit., s. 60-61.

W tabeli 16 zaprezentowano syntetyczne zestawienie potencjalnych efektów (kosztów i korzyści) będących wynikiem realizacji projektów w zakresie zagospodarowania ODK na cele turystyczne. Efekty te podzielono według dwóch kryteriów: obszarów oddziaływania oraz grup podmiotów będących beneficjentami efektów. Ponadto dokonano rozróżnienia efektów o charakterze bezpośrednim (B), pośrednim (P) i niematerialnym (N) odwołując się do podziału opartego o koncepcję TEV.

2.3.3. *Pomiar i analiza efektów zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego*

W rozdziale pierwszym wskazano na szereg metod i analiz możliwych do zastosowania w procesie oceny opłacalności i efektywności projektów gospodarczych³⁵⁴. Wiele z nich znajduje zastosowanie również w przypadku przedsięwzięć zakładających zagospodarowanie ODK. C. Ost i N. Van Droogenbroeck wskazują na trzy zasadnicze analizy (grupy analiz):

- grupa analiz wpływu projektu na otoczenie³⁵⁵ (*ang. impact analysis – IA*),
- analiza kosztów i korzyści,
- analiza wielokryterialna.

Również R. Mason wskazuje na analizę kosztów i korzyści oraz analizę oddziaływania ekonomicznego (EIA) jako metody możliwe do zastosowania w przypadku tego typu projektów³⁵⁶. Także M. Cassar wskazuje na analizę kosztów i korzyści, jako potencjalnie pomocną przy ocenie omawianych przedsięwzięć. Oprócz niej wskazuje również na analizę efektywności kosztowej (CEA)³⁵⁷.

Z kolei N. Lichfield i P. Nijkamp prezentują bardziej rozbudowaną listę potencjalnych metod możliwych do wykorzystania w procesie identyfikacji i pomiaru efektów w zakresie gospodarowania zasobami dziedzictwa kulturowego:

- analiza finansowa (*ang. financial analysis – FA*) - ocena przewidywanych przychodów i koszty z punktu widzenia inwestora,

³⁵⁴ Z tego też względu nie będą one tutaj szczegółowo omawiane. Zaprezentowana zostanie jedynie możliwość implementacji niektórych z nich w odniesieniu do projektów będących przedmiotem rozprawy.

³⁵⁵ Identyfikacja efektów nie jest jednoznaczna z określeniem ich wpływu/oddziaływania (np. siły, kierunku, itp.). Projekt z zakresu zagospodarowania ODK może wpłynąć na poprawę jakości i dostępności tego obiektu, w efekcie wywoła wzrost liczby odwiedzających, co może mieć pozytywny lub negatywny wpływ na otoczenie społeczne i gospodarcze projektu. Wpływ jest więc niejako „efektem efektu”, jest następstwem, konsekwencją wywołanego efektu.

³⁵⁶ R. Mason, *Economics and Historic Preservation: a Guide and Review of the Literature*, The Brookings Institution, Metropolitan Policy Program, Washington, 2005, s. 8-12.

³⁵⁷ M. Cassar, *Evaluating the Benefits of Cultural Heritage Preservation: an Overview of International Initiatives*, Research for Protection, Conservation and Enhancement of Cultural Heritage: Opportunities for European Enterprises, 4th European Commission Conference, Strasbourg 2000, s.60

- społeczna analiza finansowa (*ang. social financial analysis - SFA*) - ocena przewidywanych przychodów i kosztów z punktu widzenia wszystkich podmiotów bezpośrednio zaangażowanych w projekt (inwestor, operator, organ finansujący, itp.),
- analiza wpływów i wydatków budżetowych (*ang. cost-revenue analysis - CRA*) - szczególny wariant analizy stosowany przez władze lokalne lub centralne w celu zestawienia wydatków na konserwację i ochronę dziedzictwa kulturowego, ze zwiększonymi wpływami z podatków³⁵⁸;
- ocena wpływu na społeczność lokalną (*ang. community impact evaluation - CIE*) - ocena przewidywanych korzyści i kosztów osiąganych przez wszystkich interesariuszy projektu z punktu widzenia efektów bezpośrednich, pośrednich i indukowanych wpływających na dobrobyt społeczny,
- analiza kosztów i korzyści³⁵⁹.

Tabela 17. Efekty / podmioty powiązane / metody oceny - macierz zależności dla projektu zakładającego zagospodarowanie dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne

Korzyści/koszty	Inwestorzy, operatorzy, właściciele zasobów	Instytucje publiczne udzielające wsparcia	Sponsorzy	Lokalne instytucje publiczne: planowanie przestrzenne, ochrona i opieka nad zabytkami, promocja
Bezpośrednie koszty finansowe:				
• nakłady inwestycyjne (kapitałowe)	+		+	
• koszt operacyjne (eksploatacyjne)	+	+		+
Bezpośrednie korzyści finansowe:				
• przychody ze sprzedaży	+			
• przychody z wynajmu	+			
Pośrednie korzyści/koszty				
• kulturowe/historyczne		+	+	+
• społeczne				+
• ekonomiczne		+		+
• środowiskowe				+
• wizerunkowe			+	+
Potencjalne metody oceny*	FA SFA	CRA CBA	CEA	CBA CIA

* Analiza finansowa (FA), Społeczna analiza finansowa (SFA), analiza wpływów i wydatków budżetowych (CRA), analiza kosztów i korzyści (CBA), analiza efektywności kosztowej (CEA), ocena wpływu na społeczność lokalną (CIA).

Źródło: por. N. Lichfield, P. Nijkamp i in., *Conservation Economic*, ..., op.cit., s. 26.

Dwie zasadnicze grupy metod są możliwe do zastosowania w procesie oceny efektów projektów bazujących na zasobach dziedzictwa kulturowego:

³⁵⁸ Więcej na ten fiskalny aspektów związanych z ochroną i zagospodarowaniem ODK, np.: R. Piccard, *Funding the Architectural Heritage: a Guide to Policies and Examples*, Council of Europe Publishing, 2009, s. 111 i nast.

³⁵⁹ N. Lichfield, P. Nijkamp i in., *Conservation Economic*, ..., op.cit., s. 18 i nast.

- grupa metod nastawionych na identyfikację efektów realizowanego projektu oraz określenie ich wpływu bez poszukiwania pieniężnego wymiaru.
- grupa metod, których celem jest wyrażenie w pieniądzu (w sposób pośredni lub bezpośredni) jak największej liczby efektów projektu i ich wpływu na otoczenie.

Do pierwszej grupy należą wszelkie metody z tzw. rodziny metod oceny oddziaływania (wpływu) na szeroko rozumiane otoczenie (społeczne, ekonomiczne, środowiskowe, itp.). Ta grupa metod odnosi się do wcześniej zaprezentowanego podziału efektów ze względu na miejsce ich generowania, tj.:

- identyfikacja bezpośrednich kosztów i korzyści, generowanych w miejscu realizacji projektu (ODK);
- identyfikacja pośrednich kosztów i korzyści w bliskim otoczeniu (wąski obszar oddziaływania);
- identyfikacja, indukowanych kosztów i korzyści w dalszym otoczeniu (szerszy obszar oddziaływania).

Jednym z istotnych problemów w zakresie stosowania tej grupy metod jest możliwość przeszacowania lub niedoszacowania efektów jakie rodzić może zagospodarowanie ODK. O ile istnieje względnie łatwy do uzasadnienia związek pomiędzy projektem a podmiotami zaliczanymi do grupy I (bezpośrednie relacje), o tyle określenie efektów w odniesieniu do grupy II i III (bliższe i dalsze otoczenie) nie jest już takie proste. W szczególności istnieje zagrożenie przeszacowania efektów projektu i ich oddziaływania, poprzez przypisanie mu wszelkich korzyści i kosztów, jakie pojawiają się w jego otoczeniu. Innym problemem w zakresie stosowania tych metod jest wielość aspektów branych pod uwagę podczas analizy oraz ich właściwe ważenie. Utrudnione jest to w sytuacji gdy mamy do czynienia z analizą porównawczą kilku projektów, ze zróżnicowanym stopniem istotności danego aspektu w ramach poszczególnych przedsięwzięć. W takim przypadku ważne jest jasne określenie celu jaki ma zostać osiągnięty dzięki ich realizacji. W zależności od przyjętych dążeń te same efekty mogą być różnie postrzegane i interpretowane z punktu widzenia przedsięwzięcia. W sytuacji gdy projekty te mają być realizowane w ramach szerszego programu, konieczne staje się określenie jednolitego zestawu kryteriów oceny oraz ich jednorodne ważenie. W porównaniu z innymi metodami, ocena oddziaływania nie daje możliwości uwzględniania kosztów alternatywnych, a z punktu widzenia realizacji konkretnych decyzji administracyjnych (np. w zakresie dotowania prac remontowych w obiektach zabytkowych) nie daje odpowiedzi na pytanie o wielkość wpływów budżetowych z tego tytułu, w dłuższej perspektywie czasowej.

Pomimo przytoczonych ograniczeń, metody oceny oddziaływania mogą spełniać zasadniczą rolę w identyfikacji i ocenie efektów związanych z rozpatrywanymi projektami. Dają one możliwość podejścia do procesu oceny w sposób wielowymiarowy: społeczno-gospodarczy, kulturowy, środowiskowy, dystrybucyjny (podejście zbliżone do analizy wielokryterialnej). W takim kształcie mogą stanowić również badanie wstępne lub komplementarne dla analizy kosztów i korzyści danego projektu.

W grupie metod ukierunkowanych na identyfikację, a następnie wyrażanie efektów w pieniądzu najpopularniejsza jest analiza kosztów i korzyści. W wielu opracowaniach wskazuje się na możliwość jej zastosowania w celu oszacowania efektywności ekonomicznej (ekonomiczno-społecznej) projektów związanych z zagospodarowaniem ODK na cele turystyczne³⁶⁰.

W przypadku przeprowadzania analizy kosztów i korzyści dla oceny omawianych projektów najczęściej wykorzystuje się podejście, w którym efekty grupowane są wg ich wartości użytkowej. Jak wcześniej wskazano są to efekty:

- związane z bezpośrednią wartością użytkową,
- związane z pośrednią wartością użytkową,
- o charakterze pozaużytkowym (niematerialnym).

To co wyróżnia analizę kosztów i korzyści od innych metod to próba wyceny w pieniądzu efektów trudniej mierzalnych, tj. związanych pośrednią wartością użytkową, oraz w szczególności powiązanych z wartościami pozaużytkowym, które w przypadku dziedzictwa kulturowego mają zasadnicze znaczenie.

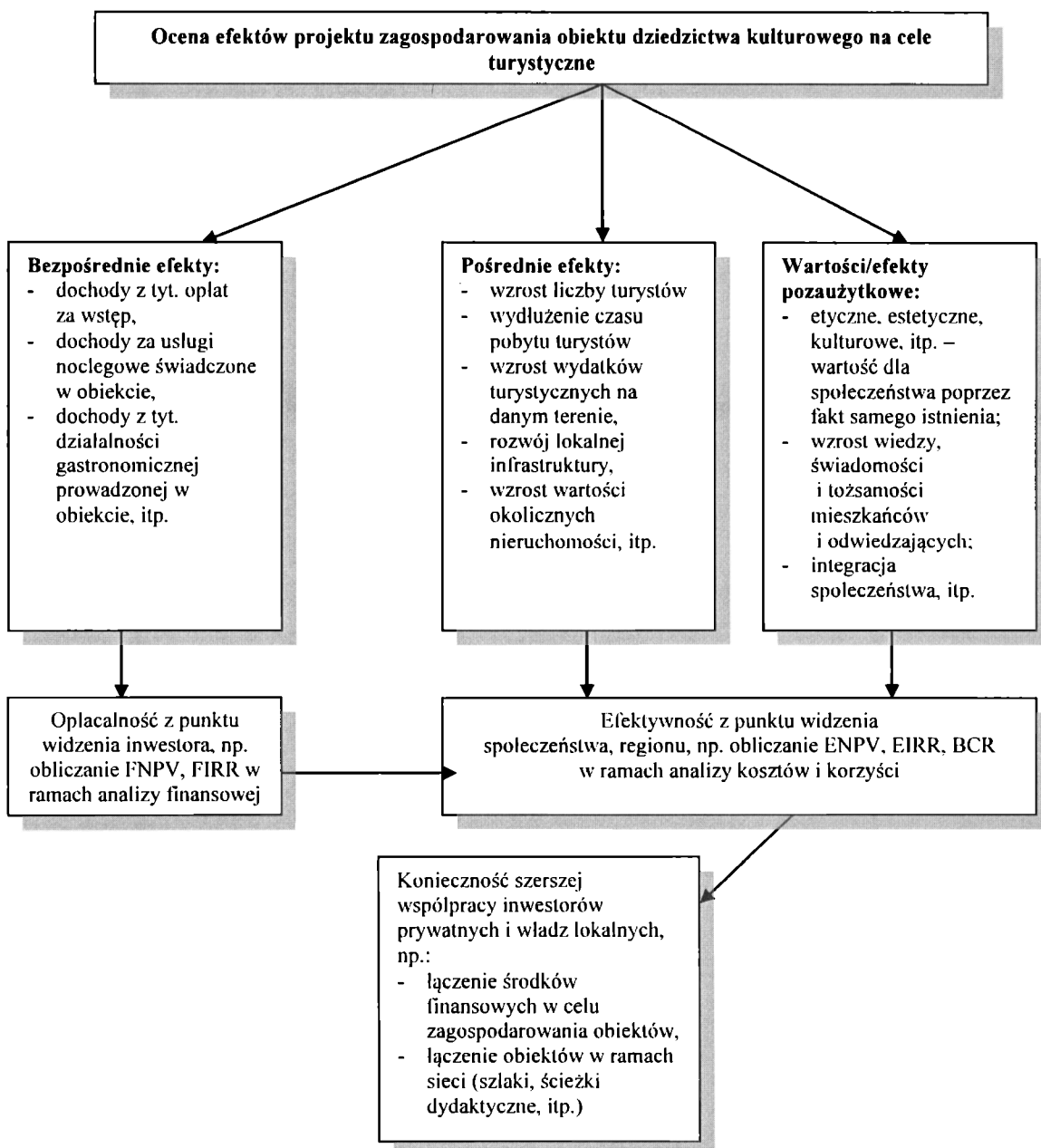
Istotnym jest ich zakres (zasięg) oddziaływania, zarówno podmiotowy, jak i przestrzenny. Niewielkie projekty, ograniczone do jednego obiektu/podmiotu jest stosunkowo łatwo zdefiniować i ocenić ich opłacalność. Problem może pojawić się w momencie ustalenia opłacalności projektu, na który składa się kilka obiektów/podmiotów. Ważnym elementem takiej oceny jest analiza dystrybucji kosztów i korzyści między uczestników projektu. Najtrudniej zdefiniować, a w efekcie planować i oceniać, projekty turystyczne oddziałujące

³⁶⁰ Zob. np.: R. Bogaards, *Cost Benefits Analysis and Historic Heritage Regulation*, Office of Best Practice Regulation [w:] *The Economics of Heritage: Integrating Costs and Benefits of Heritage into Government Decision Making*, Department of the Environment and Water Resources Workshop, Canberra, 2007; S. Macdonald, *Cost Benefit Analysis as a Tool for Local Government Heritage Management: Purpose, Practicality and Needs*, Heritage Office, NSW Department of Planning Regulation [w:] *The Economics of Heritage: Integrating ...*, op.cit.; P. Abelson, *Valuing the Public Benefits of ...*, op.cit.; PricewaterhouseCoopers LLP, *The Costs and Benefits of World Heritage Site Status in the UK, Executive Summary*, Prepared for the Department for Culture, Media and Sport, Cadw and Historic Scotland, 2007; S. Pagiola, *Economic Analysis of Investments in Cultural Heritage: Insights from Environmental Economics*, World Bank, Environment Department, 1996.

na szersze otoczenie, czyli obiekty/podmioty które bezpośrednio nie uczestniczą w realizacji tych projektów, ale odczuwają ich skutki. Może się to przejawiać zarówno w skali mezoekonomicznej (np. wytyczenie regionalnego szlaku tematycznego po obiektach zabytkowych wraz z ich dostosowaniem do celów turystycznych), jak i w skali makroekonomicznej. Przykładowo, projekt wspierający restaurowanie i ochronę oraz promujący krajowe obiekty wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, może mieć wpływ zarówno na wzrost przychodów z tytułu zwiększonej liczby turystów odwiedzających dany obiekt, jak również na funkcjonowanie okolicznych podmiotów stanowiących bazę turystyczną, może w końcu wpłynąć na ogólną percepcję atrakcyjności turystycznej danego miasta, regionu, czy też kraju, a w konsekwencji spowodować wydłużenie czasu pobytu turystów na jego obszarze.

W omawianych projektach, można wyróżnić efekty, które będą oddziaływać głównie na inwestora/właściciela obiektu oraz efekty oddziałujące zarówno na inwestora, jak również na osoby/instytucje, które bezpośrednio nie uczestniczą w projekcie.

Szczególne znaczenia nabiera tu uwzględnianie w analizie kosztów i korzyści efektów zewnętrznych. W takim przypadku każdy projekt podnosi atrakcyjność i buduje potencjał turystyczny regionu, co zwykle przekłada się na zwiększone wpływy pieniężne z ruchu turystycznego dla samego obiektu (właściciela lub zarządzającego obiektem), jak również dla otoczenia przedsięwzięcia. Zachowanie takich obiektów poprzez ich restaurowanie przynosi korzyści nie tylko dla osób obecnie z nich korzystających, ale również przyszłym pokoleniom i osobom niekorzystającym (wartość dziedziczona i istnienia). Generowanie przez projekt bardzo dużych efektów zewnętrznych może uzasadniać dodatkowe finansowanie ze źródeł innych niż inwestora (np. środki z budżetu krajowego, z funduszy europejskich, itp.). Podział efektów wynikających z turystycznego zagospodarowania ODK oraz kierunki w zakresie oceny projektu prezentuje rysunek 18.

Rysunek 18. Efekty i kierunki ocen projektu zakładającego zagospodarowanie dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne

Źródło: opracowanie własne

W przypadku oceny projektów uwzględniającej wyłącznie efekty bezpośrednie kryterium akceptacji/odrzućenia jest opłacalność finansowa. Stanowi ona jednocześnie, jak zostało to przedstawione w rozdziale 1 oraz na rysunku 11, punkt wyjścia do przeprowadzenia analizy kosztów i korzyści. Na jej podstawie ustalana jest efektywność ekonomiczna. Zarówno w jednej, jak i drugiej analizie istnieje możliwość wykorzystania popularnych wskaźników oceny opłacalności przedsięwzięć, tj.: zaktualizowanej wartości netto projektu (NPV) czy wewnętrznej stopy zwrotu (IRR). Jednak zakres informacji branych pod uwagę

przy obliczaniu powyższych wskaźników będzie różny. W przypadku analizy finansowej będą to wyłącznie bezpośrednie przepływy (efekty) finansowe projektu, identyfikowane z punktu widzenia inwestora (będziemy tu mówić o finansowej zaktualizowanej wartości netto - FNPV, bądź o finansowej wewnętrznej stopie zwrotu – FIRR lub FRR). W analizie kosztów i korzyści uwzględnia się dodatkowo pozostałe grupy efektów, jakie przechodzą, zwykle nieodpłatnie, z analizowanego projektu na inne podmioty i odwrotnie, z otoczenia na projekt. W tym wypadku będziemy mówić o ekonomicznej zaktualizowanej wartości netto (ENPV), bądź o ekonomicznej wewnętrznej stopie zwrotu (EIRR). W sytuacji wyboru jednego projektu spośród możliwych do realizacji, możliwy do zastosowania jest wskaźnik korzyści-koszty (BCR). W tabeli 18 zestawiono niektóre ważniejsze grupy korzyści i kosztów, które powinny zostać uwzględnione w procesie oceny opłacalności i efektywności omawianych projektów.

Tabela 18. Ważniejsze koszty i korzyści uwzględniane w przypadku analizy finansowej i ekonomicznej projektu turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego

	Korzyści (wpływy)	Koszty (wydatki)
Analiza finansowa	W zależności od rodzaju projektu turystycznego: - wszelkiego rodzaju opłaty za usługi świadczone przez projektowaną bazę turystyczną, - wpływy z opłat za wstęp i zwiedzanie zaprojektowanych muzeów, skansenów, parków, itp. (pokrywające nieznaczną część rzeczywistych kosztów), - ewentualne wpływy ze sprzedaży usług ubocznych i powiązanej działalności handlowej w obiekcie.	- nakłady inwestycyjne projektu - koszty eksploatacji (utrzymania) obiektu będącego efektem projektu turystycznego
Analiza kosztów i korzyści (ekonomiczna)	- pobudzenie przez projekt wzrostu dochodów w sektorze turystycznym na danym obszarze, wywołany zwiększonym strumieniem odwiedzających/turystów i dłuższymi okresami ich pobytu (np. projekty mające na celu odrestaurowanie, wyeksponowanie, zagospodarowanie czy udostępnienie do zwiedzania ODK, infrastruktura ułatwiająca korzystanie z powyższych walorów turystycznych, itp.), - wzrost dochodów w innych obszarach działalności na danym terenie, pobudzonych przez realizację projektu (działalność handlowa, rekreacyjna, itp.) - wzrost zatrudnienia, itp. - uwzględnienie wartości pozaużytkowej (dziedzicznej, istnienia) zagospodarowanych obiektów - w celu podkreślenia niepowtarzalności i wartości danego obiektu dla społeczeństwa oraz związanych z tym aspektów etycznych, estetycznych, kulturowych, itp. (np. na podstawie schematu WTP lub WTA).	- utrudnienia spowodowane wzrostem ruchu w związku z realizacją projektu (trudności w przemieszczaniu się, przekroczenie chłonności i pojemności turystycznej obszaru, itp.) - koszt alternatywny związany z odmiennym wykorzystaniem danego czynnika (np. obiektu zabytkowego, gruntów, surowców naturalnych , pracy ludzkiej, itp.).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., s. 112-113.

Analiza kosztów i korzyści, nabiera szczególnego znaczenia w przypadku tych projektów, które finansowane są z funduszy publicznych. Projekty takie zwykle nie generują bezpośrednich przychodów lub przychody te nie pokrywają w pełni kosztów bieżących (eksploatacyjnych). Dlatego też, uwzględnienie korzyści, jakie dzięki ich realizacji pojawiają się w otoczeniu, może mieć decydujące znaczenie dla przeprowadzanej oceny efektywności, a co za tym idzie, w ostatecznym rozrachunku, może wpłynąć na ich akceptację bądź odrzucenie. Dzięki uwzględnieniu efektów pośrednich i wartości pozaużytkowych, większość projektów o niskiej lub ujemnej opłacalności finansowej wykazuje ekonomiczną efektywność. W tych sytuacjach finansowanie projektu może zostać wsparte ze środków zewnętrznych, co korzystnie wpływa na budżetowanie całej inwestycji.

Projekty takie mogą generować dodatkowe koszty społeczne (tabela 18), które również należy uwzględnić we wspomnianym rachunku. Mogą one wynikać z utrudnień spowodowanych wzrostem ruchu w związku z realizacją projektu (trudności w przemieszczaniu się, przekroczenie chłonności i pojemności turystycznej obszaru, itp.), jak i stanowić koszt alternatywny związany z innym wykorzystaniem zasobów.

Odpowiednie przeprowadzenie analizy kosztów i korzyści:

- daje podstawę do systematycznego poszukiwania przedsięwzięć bazujących na zasobach dziedzictwa kulturowego, a tym samym może wspomagać planowanie i realizację programów ochrony i opieki nad zabytkami, w szczególności tych, które mogą wygenerować korzyści netto dla społeczeństwa;
- może identyfikować te projekty (ich liczbę, charakter, rozmieszczenie przestrzenne, itp.), których realizacja przyniesie największe ekonomiczne korzyści netto i wpłynie na wzrost dobrobytu społecznego;
- może stanowić narzędzie podejmowania decyzji w zakresie gospodarowania zasobami dziedzictwa kulturowego, np. zwiększenie budżetu na ochronę i opiekę nad zabytkami, ściślejsza współpraca z prywatnymi inwestorami w zakresie zagospodarowywania tych obiektów, itp.;
- pomaga w wyborze projektów do realizacji w ramach ograniczeń budżetowych;
- jej wyniki mogą posłużyć do przeprowadzenia analizy podziału korzyści pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi.³⁶¹

³⁶¹ R. Bogaards, *Cost Benefits Analysis and Historic ...*, op.cit., s. 3-4.

Wskazane metody i analizy nie stanowią oczywiście zamkniętej listy i istnieje możliwość poszukiwania nowych rozwiązań i kierunków oceny. Powinny one brać pod uwagę:

- trudności w zakresie identyfikacji i klasyfikowania zidentyfikowanych efektów (bezpośrednie, pośrednie, indukowane, materialne, niematerialne, itp.), nie istnieje bowiem jeden wspólny zestaw efektów możliwych do zastosowania przez poszczególnych analityków;
- zagrożenie przeszacowania efektów pośrednich i wtórnych zidentyfikowanych w otoczeniu projektu, przypisanie projektowi wyłącznej siły sprawczej w zakresie ich generowania;
- zagrożenie pominięcia niektórych grup społecznych, które ponoszą straty w wyniku realizacji projektów,
- trudności w określeniu właściwego okresu odniesienia (referencyjnego) w procesie oceny projektu,
- trudności w określeniu właściwej stopy dyskontowej; ze względu na niepowtarzalność i heterogeniczność obiektów dziedzictwa istnieją problemy we wskazaniu ujednoliconej wartości stopy uwzględniającej preferencje różnych grup społecznych,
- w niektórych przypadkach, silna i wielopłaszczyznowa współzależność między efektami projektu, jest trudna do zidentyfikowania i oszacowania.

Problemy te jednak nie powinny prowadzić do sytuacji całkowitego zaprzestania wykonywania wspomnianych analiz. Zwykle bowiem za ich pośrednictwem dokonuje się „dowartościowania” ocenianego projektu poprzez uwzględnienie pieniężnej reprezentacji cech charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego (niepowtarzalność, estetyka, symbolika, itp.). Usprawnianie metodologii ich przeprowadzania, może stać się także przyczynkiem do stworzenia jednolitego podejścia w zakresie identyfikacji generowanych efektów oraz ich szacowania, co pozwoli na osiągnięcie wyższego stopnia obiektywizacji podejmowanych decyzji inwestycyjnych.

ROZDZIAŁ III

3. Koncepcja całkowitej wartości ekonomicznej w projektach zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne

3.1. Istota i składowe całkowitej wartości ekonomicznej

Świadomość, co do konieczności zintensyfikowania działań na rzecz ochrony środowiska kulturowego, wzrasta równoległe z chęcią osiągania wyższego poziomu życia i rozwoju gospodarczego. Zaspokajanie coraz to nowych potrzeb nie zawsze jednak wiąże się z racjonalnym wykorzystywaniem przez człowieka szeroko pojętych zasobów dziedzictwa kulturowego. Coraz częściej postuluje się więc konieczność stwarzania ekonomicznych warunków do przeciwdziałania wadliwej i nieprawidłowej gospodarce zasobami kulturowymi, gdyż każdy projekt, każde przedsięwzięcie gospodarcze może powodować w nich zmiany i prowadzić do bezpowrotnej straty. Wymaga to od osób podejmujących decyzje wyboru rozwiązań optymalnych i efektywnych, przy czym zasoby dziedzictwa kulturowego i sposoby ich zagospodarowania stanowią w tym procesie element ograniczający możliwe warianty działań. Wielu specjalistów z zakresu ekonomii, architektury, urbanistyki, jak również opinia publiczna, wskazują, że problemów związanych z gospodarowaniem zasobami dziedzictwa kulturowego nie da się wyjaśnić i rozwiązać w oderwaniu od tych dotyczących otoczenia w jakim żyje człowiek. Twierdzą, iż nie może być ono chronione we właściwy sposób, jeśli koszty związane z jego wykorzystywaniem, degradacją czy też odtworzeniem pewnych jego elementów, nie są uwzględnione w rachunku ekonomicznym. Z drugiej strony niewłaściwe i niepełne uwzględnianie korzyści wynikających z ich zagospodarowania nie wspomaga procesu podejmowania decyzji gospodarczych³⁶². Wyrazem racjonalnego podejmowania decyzji w gospodarce powinien być więc rachunek ekonomiczny, który uwzględnia wszelkie istotne czynniki i elementy

³⁶² Zob. np.: C. Dominy, *Feasibility Guidelines for Heritage Development Applications. Final Report*. Report Prepared for The NSW Heritage Office, 2004; S. Macdonald, *Cost Benefit Analysis as a Tool for Local ...*, op.cit.; R. Bogaards, *Cost Benefits Analysis and Historic ...*, op.cit.; P. Riganti, P. Nijkamp, *Valuing Cultural Heritage Benefits to Urban and Regional Development*, ERSA conference papers, Porto, Portugal, 2004, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/314.pdf>, dostęp: 15.12.2010.

składające się na całkowita wartość zasobu, który jest wykorzystywany w procesie realizacji projektów inwestycyjnych.

Jednak istnieją przynajmniej dwa powody, które utrudniają analizę ekonomiczną. Po pierwsze identyfikacja wszystkich efektów takich projektów nie jest łatwa i oczywista. Niektóre zjawiska i efekty mają charakter ukryty i są z natury trudne do wyrażenia w jakichkolwiek jednostkach (*ang. intangibles*). Po drugie trudnym zadaniem może okazać się również identyfikacja powiązań pomiędzy nimi. Kłopoty związane ich wartościowym ujęciem jeszcze bardziej pogłębiają tę sytuację³⁶³. Problemem szczególnie istotnym staje się wycena tych składników korzyści i kosztów, które odnoszą się do aspektów niematerialnych (estetycznych, historycznych, kulturowych, itp.), a które w przypadku dziedzictwa kulturowego są elementem praktycznie nieodłącznym. Trudnym zadaniem może okazać się próba określenia takich korzyści jak, np.: satysfakcja turysty z patrzenia na średniowieczną warownię na szczycie góry, czy możliwość spacerowania po ogrodach, po których niegdyś przechadzała się para królewska.

Interpretacja efektów może być dokonana w ujęciu węższym lub szerszym. Węższa interpretacja wartości zasobów dziedzictwa kulturowego przejawia się w praktyce próbą poszukiwania pieniężnego ekwiwalentu bezpośrednich korzyści i kosztów, jakie mogą być następstwem projektów zakładających ich zagospodarowanie. W tej sytuacji wartościowy rachunek zwykle nie sprawia problemu i opiera się o stosunkowo wiarygodne informacje płynące z rynku. Szersza interpretacja tej wartości, obejmująca pośrednie efekty użytkowe oraz aspekty niematerialne, może już sprawiać pewne trudności i wymaga nieco bardziej zaawansowanego warsztatu badawczego³⁶⁴.

Najbardziej przekonującym sposobem nadania pieniężnej wartości byłoby posługiwanie się rynkową wartością danego zasobu, która poprzez ukształtowaną cenę wyraża preferencje konsumentów poparte wydatkiem pieniężnym. Mimo, iż pewne grupy zasobów dziedzictwa kulturowego są przedmiotem obrotu na rynku (zabytkowe pałace, kamienice, obiekty przemysłowe, dzieła sztuki, itp.), to i tak wiele efektów z nich czerpanych, w szczególności korzyści, nie posiada bezpośredniego odzwierciedlenia w cenach rynkowych. Wiele ODK ma bowiem charakter dobra wspólnego i społecznie pożądanego. Sama cena rynkowa posiada wady - nie zawsze ujmuje całokształt preferencji społecznych i nie musi odzwierciedlać założeń polityki mającej na celu ochronę określonych

³⁶³ Por. J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, Wydawnictwo ARIES, Warszawa 2000, s. 86.

³⁶⁴ Ibidem, s. 87.

ODK lub ich grup, a w związku z tym i ich unikatowych walorów. Dodatkowo może być ona zniekształcana poprzez niedoskonałości mechanizmu rynkowego, asymetrię informacji, czy też występowanie efektów zewnętrznych.

T. Kamińska wskazuje, iż efekty zewnętrzne kojarzone są zwykle ze środowiskiem kulturowym i naturalnym, gdyż „główne szkody i ewentualne korzyści, jakie odnoszą podmioty spoza określonej działalności gospodarczej, oddziałują poprzez środowisko”³⁶⁵, które w nowoczesnych społeczeństwach przestało być dobrem wolnym”³⁶⁶.

Ta sama autorka dodaje również, iż wykorzystywanie zasobów środowiska oznacza rezygnację z wytwarzania innych, alternatywnych dóbr i usług, co nie zawsze wyrażone jest poprzez transakcje rynkowe. Dodatkowo realizacja projektów inwestycyjnych w zakresie infrastruktury o znaczeniu makroekonomicznym, a za takie w pewnym sensie można uznać projekty turystycznego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, sprzyja zachowaniu majątku, który będzie służył także przyszłym pokoleniom. W takim ujęciu środowisko kulturowe, w tym ODK, nabierają cech dobra publicznego, które nie posiada bezpośredniej ceny rynkowej, lecz charakteryzuje się pewną wartością, ponieważ ludzie byliby skłonni zapłacić za jego istnienie. Ta cecha ekonomiczna determinuje znaczenie wyceny środowiska kulturowego i jego elementów składowych³⁶⁷. Istnieją podejścia, które pozwalają na przeprowadzenie analizy kosztów i korzyści z uwzględnieniem aspektów mniej mierzalnych, i wyrażające w większym stopniu preferencje społeczne, co do gospodarowania ODK. Jednym z nich jest, koncepcja całkowitej wartości ekonomicznej (*ang. total economic value - TEV*).

Koncepcja TEV odwołuje się do teorii wartości ekonomicznej dóbr, która zakłada, iż dobra stają się dla człowieka wartościowe, gdy w jakiś sposób zaspokajają jego potrzeby. Podstawą jest tu użyteczności wynikająca z ich konsumowania, a gusty i preferencje konsumentów są podstawowym czynnikiem motywującym do określonego wyboru. Wartość ekonomiczna danego dobra jest definiowana jako kwota, którą jednostka byłaby skłonna wydać w celu otrzymania danego dobra w taki sposób, że zachowałaby ona taki sam poziom dobrobytu, jak w sytuacji, gdyby nie miała tego dobra, ale pieniądze.³⁶⁸

³⁶⁵ W tym ujęciu pojęcie *środowisko* należy odnosić zarówno do zasobów środowiska naturalnego, jak i kulturowego.

³⁶⁶ T. Kamińska, *Makroekonomiczna ocena ...*, op.cit., s. 161.

³⁶⁷ Ibidem, 161-162.

³⁶⁸ J.J. Opaluch, *Rynkowe metody wyceny ekonomicznej*, [w:] *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego* Anderson G., Śleszyński J. (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1996, s. 15.

Całkowita wartość ekonomiczna dóbr definiowana jest również jako pieniężny miernik wyrażający zmiany poziomu dobrobytu jednostki w wyniku zmian w jakości szeroko rozumianego środowiska, na skutek realizacji określonego projektu³⁶⁹.

Podejście ukierunkowane na szacowanie całkowitej wartości ekonomicznej i wyrażonych przez nią efektów, posiada swoje źródła i wyrosło przede wszystkim na gruncie określania wartości zasobów środowiska naturalnego. Jednak ODK i zasoby środowiska naturalnego, posiadają wiele cech wspólnych, m.in. niepowtarzalność i unikatowy charakter. Wielu autorów³⁷⁰ postuluje więc możliwość wykorzystania tego samego podejścia i metod wyceny także dla ODK. Wskazują oni, iż uzasadnione jest zastosowanie tego podejścia do określania ich wartości ekonomicznej, a następnie włączenia otrzymanych wyników do oceny efektywności omawianych w rozprawie projektów³⁷¹.

W ekonomii dla wyrażenia takiej miary używany jest, przytaczany już wcześniej, termin gotowości do zapłaty (WTP), który określa maksymalną kwotę, jaką jednostka jest skłonna zapłacić za dobro zamiast z niego zrezygnować. Alternatywną miarą jest kwota, którą należy zapłacić jednostce aby odstąpiła od chęci posiadania danego dobra, czyli określenie minimalnej rekompensaty jaką zażądałaby za nie. W tym przypadku używany jest termin gotowości do przyjęcia rekompensaty (WTA).³⁷²

Jak wskazuje T. Żylicz filozoficzne rozważania na temat pochodzenia wartości ekonomicznej prowadził już w XVII w. W. Petty, a następnie F. Quesnay i A. Smith (XVIII w.) czy K. Marks (XIX w.). Dotyczyły one przyznania pierwszeństwa jednemu z dwóch pierwotnych czynników produkcji (ziemia i praca) w zakresie kreowania tej wartości. Z biegiem czasu oba czynniki (zakładając za E. Böhme-Bawerkiem) zaczęły być traktowane

³⁶⁹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych. Fundusze strukturalne, Fundusz Spójności oraz Instrument Przedakcesyjny*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, 2008, s. 251.

³⁷⁰ Zob. np.: G. Newell, P. Wills, C. Eves, *Heritage Australia: A review of Australian material regarding the economic and social benefits of heritage property*, University of Western Sydney, The NSW Heritage Office, 2005, s. 43 i nast.; S. Pagiola, *Economic Analysis of Investments...*, op.cit., s. 6 i nast.; F. Perkins, *Practical Cost Benefit Analysis. Basic Concepts and Applications*, Mcmillan, Melbourne, 1994 s. 245-257, N. Hanley, J.S. Shogren, B. White, *Introduction to Environmental Economics*, Oxford University Press, New York 2001, s. 56-59.

³⁷¹ Ze względu na tematykę rozprawy, w dalszej jej części, problematyka dotycząca TEV, jej składowych oraz metod wyceny, będzie odnoszona przez autora pracy wyłącznie do dziedzictwa kulturowego. Praktyczne zastosowania opisywanego podejścia w zakresie wyceny zasobów dziedzictwa kulturowego zostaną przedstawione w rozdziale 3.3. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, iż przytoczone nazewnictwo oraz metody zostały pierwotnie stworzone na potrzeby wyceny zasobów środowiska naturalnego. Dopiero później podejście to zaczęto wykorzystywać w zakresie wyceny zasobów dziedzictwa kulturowego. Stąd też w wielu miejscach następuje odwołanie do literatury z zakresu ekonomiki środowiska naturalnego.

³⁷² J.J. Opaluch, *Rynkowe metody...*, op.cit., s. 15, A.E. Boardman i in., *Cost-Benefit ...*, op.cit., s. 28-29.

jako źródło tworzenia tej wartości. Obok nich pojawiły się czynniki wtórne składające się na kapitał, które jednak można było rozbić na czynniki pierwotne³⁷³.

T. Żylicz podkreśla jednocześnie, iż na gruncie współczesnej analizy ekonomicznej zaprzestano filozoficznych sporów o genezę wartości, zakładając, „że wartość wyraża się w cenach rynkowych i uzasadniona jest użytecznością dóbr w związku z konsumpcją, a nie kosztami produkcji. Ta pierwotna wartość może być następnie imputowana, czyli przypisana, czynnikom produkcji użytym do wytworzenia dóbr konsumpcyjnych. (...) W ten sposób wartość zostaje nadana czynnikom produkcji służącym wytworzeniu dóbr konsumpcyjnych”. Ponadto dodaje, że ceny, a co za tym idzie i wartości, zawierają składniki, z których jedna część odnosi się do użytkowania dóbr, druga zaś stanowi tzw. wartość pozaużytkową. Wartość pozaużytkowa, podobnie jak wartość użytkowa, może być realna, obiektywna i ekonomiczna, gdyż może się ona materializować w transakcjach zawieranych na rynku. Wskazuje również, iż wartość ekonomiczna wyrażona w cenach, nie wyczerpuje całej wartości, jaką ludzie przywiązują do danych dóbr materialnych czy duchowych.³⁷⁴

Jak podkreśla M. Ligus³⁷⁵ właściwe określenie całkowitej wartości ekonomicznej nie jest jednak zadaniem łatwym i prostym, gdyż wśród ekonomistów nie zawsze istnieje zgodność, co do istoty problemu i używanej terminologii.

O ile w przypadku wydzielenia dwóch głównych elementów składowych TEV, tj.: wartości użytkowej (*ang. use value - UV*) oraz wartości nieużytkowej (*ang. non-use value - NUV*) istnieje pewna jednomyślność, o tyle w przypadku ich składników już niekoniecznie.

Cześć autorów, w tym D.W. Pearce, uznawany za jednego z najwybitniejszych autorytetów w dziedzinie ekonomii środowiska naturalnego³⁷⁶, wskazuje, iż na całkowitą wartość ekonomiczną składają się następujące elementy³⁷⁷:

- wartość użytkowa, w ramach której wyróżnia się:

³⁷³ T. Żylicz, *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego. Zarys Problematyki*. [w:] *Ekonomia i Środowisko*, red. nacz. B. Poskrobko, nr 1 (29), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006, s. 8-9; T. Żylicz, *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, PWE, Warszawa 2004, s. 22-23.

³⁷⁴ Autor podaje dwa przykłady: autoportretu Wyspiańskiego i zabytkowych budowli. W pierwszym przypadku wskazuje, iż wartość polisy ubezpieczeniowej obrazu nie oddaje jego pełnej wartości sentymentalnej, w drugiej, że cena rynkowa obiektu nie wyraża w pełni wartości patriotycznych czy religijnych. T. Żylicz, *Ekonomiczna wycena środowiska...*, op.cit., s. 9.

³⁷⁵ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 40.

³⁷⁶ T. Madej (pod red.), *Gospodarka a środowisko przyrodnicze*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002, s. 100

³⁷⁷ D. Pearce, G. Atkinson, S. Mourato, *Cost-Benefit Analysis and the Environment. Recent Developments*, OECD, Paris, 2006, s. 86; M. G. Parumog, P. C. Cal, *Economic Valuation of Cultural Heritage Preservation in Road Planning*, National Center for Transportation Studies, University of the Philippines, 2002, s. 3; M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 40-41.

- wartość wynikającą z bezpośredniego użytkowania (*ang. direct use value - DUV*) – ustalana na podstawie cen rynkowych działań i usług świadczonych za pośrednictwem zasobów.
- wartość wynikającą z pośredniego użytkowania (*ang. indirect use value - IUV*) – wartości, których nie można ustalić w sposób bezpośredni i nie zawsze dotyczą one podmiotu wykorzystującego bezpośrednio dany zasób, jednak mogą one wpływać pozytywnie lub negatywnie np. na otoczenie projektu; pojawiają się także w sytuacji gdy jednostka korzysta z danego dobra za pośrednictwem jakiegoś innego dobra.
- wartość opcjonalna (*ang. option value - OV*) – wartość, która odnosi się do korzyści uzyskiwanych w przyszłości, a więc wiąże się z odroczonym w czasie użytkowaniem zasobu.
- wartość nie związana z użytkowaniem, pozaużytkowa, pasywna, na którą składają się:
 - wartość spuścizny (*ang. bequest value - BV*) – stanowi wartość zasobów, którą obecni użytkownicy pragną zachować dla przyszłych pokoleń. Pojawiają się tu pewne przesłanki równorzędnego traktowania obecnych i przyszłych pokoleń. Z wartością tą wiąże się tzw. wartość altruistyczna (*ang. altruistic value* lub *gift motive*) – w tym przypadku potencjalnym użytkownikiem jest osoba współcześnie żyjąca.
 - wartość egzystencjalna, istnienia (*ang. existence value - EV*) – wiąże się z faktem samego istnienia danego zasobu. Wartość ta nawiązuje do korzyści estetycznych, poznawczych jakie człowiek może czerpać z istnienia różnorodności w otaczającym środowisku, jej trwania i procesu ewolucji. Bliska jest myśli buddyjskiej i koncepcjom filozoficznych, według których wszelkie formy życia zasługują na szacunek.

W tym podejściu wartość opcjonalna jest wyrazem preferencji odnoszących się do gotowości od zapłaty za zachowanie zasobu w celu zapewnienie jego dostępności i możliwości użytkowania w przyszłości, dlatego też jest włączana do wartości użytkowej zasobu.

Istnieje także grupa autorów, którzy klasyfikują wartość opcjonalną w ramach wartości pozaużytkowej. Stoją oni na stanowisku, że odroczenie w czasie konsumpcji danego zasobu

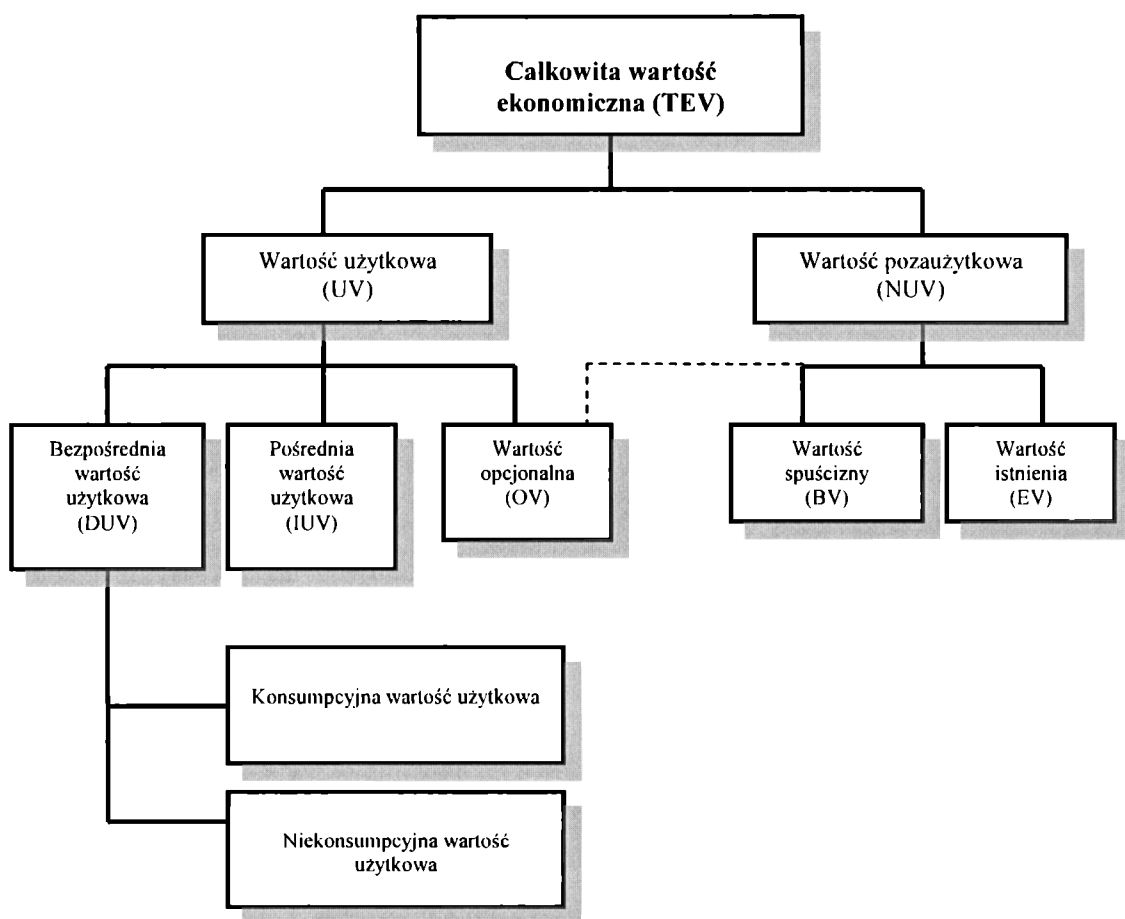
nie jest wyrażane przez obecną wartość użytkową, stąd powinno być traktowane właśnie jako wartość nie związana z użytkowaniem³⁷⁸.

Wydaje się jednak, iż z punktu widzenia zasobów dziedzictwa kulturowego wartość opcjonalna powinna być klasyfikowana jako wartość użytkowa. W takim ujęciu wyraża ona m.in. potencjalne nakłady ponoszone przez samorządy na ochronę i prewencję (zabezpieczenie ODK przed całkowitym zniszczeniem), w sytuacji braku środków na ich całościową renowację i zagospodarowanie.

Ponadto, niektórzy autorzy³⁷⁹, w ramach bezpośredniej wartości użytkowej wydzielają dodatkowo jeszcze dwie kategorie: konsumpcyjne wartości użytkowe i niekonsumpcyjne wartości użytkowe (rysunek 19). Pierwsza z nich występuje w sytuacji gdy wykorzystywanie zasobu powoduje wyłączenie innych jednostek z jego użytkowania (gdy ktoś zagospodaruje stary wiatrak na dom mieszkalny wyłączy pozostałych z możliwości zwiedzania go wewnątrz). Druga kategoria związana jest z sytuacją, w której wykorzystanie zasobu przez daną osobę nie przekreśla możliwości użytkowania go przez inne (np. sfotografowanie zamku na tle górskiego krajobrazu przez jednych, nie wyklucza innych jednostek z wykonywania tej samej czynności).

³⁷⁸ Zob. m.in.: S. Pagida, K. von Ritter, J. Bishop, *Assessing the Economic Value of Ecosystem Conservation*, World Bank, Environment Department, Paper no. 101, 2004, s. 9; S. Pagiola, *Economic Analysis of Investments...*, op.cit., s. 2-3; J. Śleszyński, *Metody wyceny środowiska przyrodniczego* [w:] *Ekonomia i Środowisko*, red. nacz. B. Poskrobko, nr 1 (29), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006, s. 34-35; J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ...*, op.cit., s. 91-92; *Valuing the Priceless: The Value ...*, op.cit., s. 5.

³⁷⁹ Np. T. Madej (pod red.), *Gospodarka a środowisko ...*, op.cit., s. 102; J.J. Opaluch, *Rynkowe metody...*, op.cit., s. 15-16.

Rysunek 19. Calkowita wartość ekonomiczna i jej elementy składowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie D. Pearce, G. Atkinson, S. Mourato, *Cost-Benefit Analysis and the Environment. Recent Developments*, OECD, Paris, 2006, s. 87; J.J. Opaluch, *Rynkowe metody wyceny ekonomicznej*, [w:] *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego* Anderson G., Śleszyński J. (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1996, s. 15.

Jeszcze inne podejście prezentujące całkowitą wartość ekonomiczną wskazuje na jej trzy elementy składowe³⁸⁰:

- użyteczność środowiska naturalnego i kulturowego człowieka dla celów produkcyjnych i konsumpcyjnych - jest to wyceniona przez rynek (rzeczywista) użyteczność zasobów dla jej użytkowników;
- koszt alternatywny - alternatywna wartość środowiska, która wiąże się z ponoszeniem kosztów na jego ochronę, i która ma znaczenie dla przyszłych użytkowników żyjących obecnie lub przyszłych pokoleń;
- deklarowane preferencje odnoszące się do istnienia dziedzictwa przyrody i kultury - użytkowanie pasywne, wyrażone poprzez cenę, jaką byliby skłonni zapłacić za samo

³⁸⁰ T. Kamińska, *Makroekonomiczna ocena ...*, op.cit., s. 163-164.

istnienie zasobów środowiska ci, którzy bezpośrednie z niego nie korzystają, ale są świadomi jego walorów pozaużytkowych.

Elementem wyróżniającym TEV, bez względu na sposób podejścia poszczególnych autorów, jest wartość pozaużytkowa, wyrażana poprzez preferencje społeczeństwa. Jest to element odróżniający koncepcję całkowitej wartości ekonomicznej od innych podejść w zakresie określania wartości zasobów³⁸¹.

Jak wskazuje M. Czajkowski³⁸² po raz pierwszy zagadnieniem wartości pozaużytkowych zajmowali się B. Weisbrodt i J.V. Krutilla. Pierwszy z nich sugerował, że wartość istnienia wynika z opcji - możliwość skorzystania z danego zasobu w przyszłości (wartość opcjonalna)³⁸³. Drugi wskazywał, że konsumenci cenią dobra środowiskowe jako takie, nawet jeśli nigdy nie będą w stanie bezpośrednio z nich skorzystać. Wśród przyczyn takiego zachowania wskazał, m.in. na:

- chęć pozostawienia spuścizny potomkom i/lub kolejnym pokoleniom,
- użyteczność czerpaną z dostępności dobra dla innych,
- altruizm wobec znajomych, krewnych, nieznajomych, potomków, przyszłych pokoleń i zwierząt,
- poczucie odpowiedzialności za środowisko,
- przeświadczenie ludzi, że zasoby środowiska mają wartość bez względu czy przysparzają im jakieś korzyści, czy też nie³⁸⁴.

Według J.V. Krutilli, dobra które posiadają wartość z faktu samego istnienia powinna cechować:

- niesubstytucyjność (unikatowość),
- nieodwracalność (zniszczenie dobra jest bezpowrotne, a jego odtworzenie niemożliwe),
- poczucie sentymentu i moralnego zobowiązania³⁸⁵.

Cechy takie posiadają omawiane tu ODK. Każdy z nich jest niepowtarzalny i unikalny (w szczególności odnosi się to do obiektów wpisanych na listę UNESCO lub uznanych

³⁸¹ Np. koncepcja „energetyczna”, gdzie nie pieniądz, a ilość zużytej energii staje się miarą wartości lub podejście oparte o koncepcję oddziaływania ekonomicznego (EIA). Więcej np.: J.J. Opaluch, *Rynkowe metody...*, op.cit., s. 24; J. Śleszyński, *Metody wyceny środowiska ...*, op.cit., s. 47-48.

³⁸² M. Czajkowski, *Zagadnienia wartości istnienia dóbr środowiskowych* [w:] *Ekonomista*, Wydawnictwo Key Text, nr 2/2006, Warszawa, s. 238.

³⁸³ B. Weisbrodt, *Collective-Consumption Services of Individual-Consumption Goods*, *Quarterly Journal of Economics*, 1964, nr 78 (3) cyt. za M. Czajkowski, *Zagadnienia wartości istnienia ...*, op.cit., s. 238.

³⁸⁴ J.V. Krutilla, *Conservation Reconsidered*, *The American Economic Review*, 1967, nr 57 (4), s. 780 i nast., http://www.rff.org/rff/Events/upload/29660_1.pdf, dostęp: 15.02.2011.

³⁸⁵ Ibidem.

za pomnik historii). Mimo, iż istnieje możliwość odbudowy czy rekonstrukcji takich obiektów, ich odtworzenie nigdy nie da obiektu identycznego do pierwowzoru (np. odbudowane po wojnie Stare Miasto w Warszawie, czy w Dreźnie nie jest tym oryginalnym sprzed zniszczeń). ODK wzbudzają w wielu osobach sentyment, stanowią namacalny element przeszłości, stąd też istnieje ogólnospołeczna świadomość i moralne zobowiązanie do ich zachowania.

M. Czajkowski podkreśla również³⁸⁶, iż w literaturze można odnaleźć różne podejścia do wartości pozaużytkowej i jej nazewnictwa, jak np.: *passive use value*, *endowment value*, *preservation value*, *contemplative value*, *vicarious value*. Każde z nich cechuje się drobnym zróżnicowaniem w zakresie czynników, które tę wartość charakteryzują. Podaje również, że z wartością pozaużytkową związane jest pojęcie wartości wewnętrznej (*ang. intrinsic value*). Koncepcja ta została wprowadzona przez G.E. Moore'a³⁸⁷ i odnosi się jedynie do wartości, jaką dobro zawiera samo w sobie. Także D. Pearce wskazuje na wartość wewnętrzną, jako kategorię obiektywną, niezależną od preferencji społeczeństwa, wynikającą z istoty samej rzeczy. Podejście to jest także preferowane w przypadku dziedzictwa kulturowego, według którego ma ono prawo do istnienia niezależnie od tego, czy jest postrzegane przez człowieka jako użyteczne. Nie jest więc bezpośrednim elementem całkowitej wartości ekonomicznej, jednak może mieć wpływ na gotowość do zapłaty.³⁸⁸

Formuła prezentująca całkowitą wartość ekonomiczną w jej standardowym ujęciu przyjmuje postać:

$$TEV = UV + NUV \quad (38)$$

lub bardziej szczegółowo:

$$TEV = DUV + IUV + OP + BV + EV \quad (39)$$

W przypadku przedsięwzięcia przewidującego turystyczne zagospodarowanie obiektu dziedzictwa techniki, jakim jest zabytkowa linia kolejowa, można wyróżnić następujące elementy³⁸⁹:

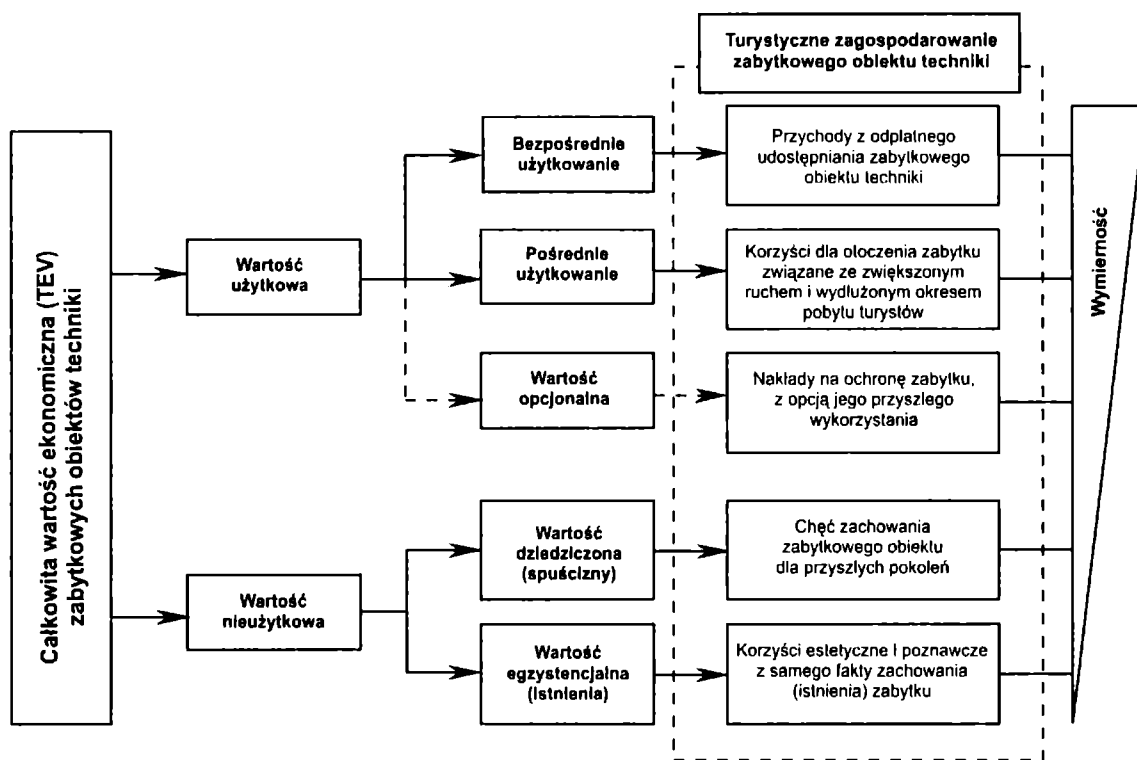
³⁸⁶ M. Czajkowski, *Zagadnienia wartości istnienia ...*, op.cit., s. 239.

³⁸⁷ G.E. Moore, *Principia Ethica*, § 105 i nast., <http://fair-use.org/g-e-moore/principia-ethica/>, dostęp 26.03.2011.

³⁸⁸ D. Pearce, G. Atkinson, S. Mourato, *Cost-Benefit Analysis and the ...*, op.cit., s. 87-88.

³⁸⁹ Przykład projektu łączącego aspekty turystyczne i logistyczne, m.in. w: T. Kołakowski, *Rewitalizacja kolei Bystrzyckiej jako przykład projektu logistyczno-turystycznego* [w:] J. Witkowski, A. Skowrońska (red. nauk.), *Zarządzanie projektami logistycznymi*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 11, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2008, s. 302 i nast.

- *wartość wynikająca z bezpośredniego użytkowania* - przychody możliwe do uzyskania z jej odpłatnego udostępniania, np. wykorzystanie szlaku kolejowego przez różne warianty kolei drezynowej (kolej rowerowo-drezynowa, pociągi drezynowe, motorowa kolej drezynowa, drezynowy „downhill”). Dodatkowe bezpośrednie przychody pochodzić mogą ze sprzedaży usług ubocznych oraz ewentualnej powiązanej działalności handlowej (np. sprzedaż informatorów o obiekcie, map, itp.).
- *wartość wynikająca z pośredniego użytkowania* - korzyści, związane ze zwiększonym ruchem turystycznym i wydłużonym okresem pobytu odwiedzających na obszarze przebiegu linii kolejowej, w tym:
 - wzrost przychodów właścicieli obiektów noclegowych, gastronomicznych, czy pamiątkarskich zlokalizowanych w miejscowościach, przez które przebiega trasa, w szczególności w miejscowościach, które miałyby pełnić rolę ośrodków/centrów drezynowych.
 - wzrost przychodów właścicieli pozostałych atrakcji udostępnianych odpłatnie, które znajdują się w sąsiedztwie linii kolejowej.
 - korzyści rekreacyjne i poznawcze samych turystów.
- *wartość opcjonalna* - odnosi się do korzyści uzyskiwanych w przyszłości i można ją rozpatrywać w dwojaki sposób:
 - jako fakt odroczenia w czasie wykorzystania i użytkowania danego dobra (jednak przyjmując, że obecnie większość zabytkowych obiektów techniki, jest w nienajlepszym stanie, dodatkowe odwlekane w czasie decyzji o ich zagospodarowaniu, może przyczynić się do jeszcze większej dewastacji tych obiektów, utraty charakteru waloru turystycznego oraz bezpowrotnego pozbawienia danego regionu potencjalnej atrakcji turystycznej i związanych z tym korzyści).
 - jako skłonność do przeznaczania pewnej kwoty pieniędzy na ochronę danego zabytku, tak by mieć możliwość zagospodarowania go w przyszłości, nie mając z tego, w chwili obecnej, żadnych korzyści.

Rysunek 20. Calkowita wartość ekonomiczna zabytkowego obiektu techniki – turystyczne zagospodarowanie linii kolejowej

Źródło: T. Kołakowski, *Calkowita wartość ekonomiczna projektów turystycznego zagospodarowania zabytkowych obiektów techniki na przykładzie Kolei Bystrzyckiej*, [w:] W. Kurek, R. Palusiński, (red.), *Studia nad turystyką. Prace ekonomiczne i społeczne. Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki.*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2007, s. 93.

- *wartość spuścizny* - sam fakt zagospodarowania zabytkowej linii kolejowej, niesie za sobą chęć zachowania jej dla przyszłych pokoleń. Istotne jest jednak aby obiekty takie były zagospodarowane tak, by w pełni ukazać ich pierwotny charakter i przeznaczenie.
- *wartość egzystencjalna* - wiąże się z faktem samego istnienia danego obiektu. Nawiązuje do korzyści estetycznych, poznawczych, historycznych, itp., jakie człowiek może czerpać z istnienia zabytkowej linii kolejowej, która wywierała wpływ na kształtowanie historycznych układów gospodarczych na danym obszarze i decydowała o kierunkach jego rozwoju.

Wartość nieużytkową, w przeciwieństwie do użytkowej, trudniej jest wyrazić w formie pieniężnej (rysunek 20). Przy wartości użytkowej zwykle nie istnieje problem z jej ekonomiczną identyfikacją. Wyznacznikiem jest cena rynkowa zasobów lub usługi, choć w przypadku pośredniego użytkowania mogą pojawić się pewne trudności z jej jednoznacznym określeniem. Uwzględnianie wartości pozaużytkowej, w procesie oceny i analizy wpływu projektu na otoczenie, powoduje pewne trudności jej kwantyfikacji

i zastosowania odpowiednich metod pomiaru oraz doboru danych i informacji do ich przeprowadzenia. Problematyka ta zostanie rozwinięta w dalszej części rozdziału.

Powyższe podejście zostało stworzone na gruncie ekonomii. Oprócz wartościowania ekonomicznego, można wskazać na inne w tym zakresie. Jak podaje W. Affelt rozważania nad wartością ODK są standardem w praktyce zabytkoznawczej i konserwatorskiej, a wartościowaniem (waloryzacją) ODK zajmuje się zabytkoznawcza analiza wartościująca³⁹⁰.

Ten sam autor powołując się na Wytyczne Operacyjne do Konwencji UNESCO³⁹¹ wskazuje na dwa zbiory wartości jakie można przypisać ODK. Pierwszy z nich obejmuje zbiór wartości retrospektywnych, związanych z przeszłością obiektu (wartości kulturalne). Drugi dotyczy wartości prospektywnych (społeczno-ekonomicznych), ukierunkowanych na przyszłe gospodarowanie obiektem i jego odpowiednie zabezpieczenie do tego czasu. W. Affelt dokonuje też szczegółowej charakterystyki poszczególnych wartości związanych z dziedzictwem kulturowym. Wśród wartości kulturalnych wymienia³⁹²:

- *wartość tożsamości społecznej* - czynnikiem kształtującym tożsamość społeczną są więzi emocjonalne człowieka albo grupy osób z danym obiektem, zespołem obiektów lub miejscem historycznym. Więzy te kształtowane są przez różne czynniki, np.: wiek obiektu, tradycjonalność (zwyczaje, obyczaje, obrzędy związane z obiektem); ciągłość tradycji lokalnej (wielopokoleniowe miejsce pracy lub zamieszkania); lokalność (więź z rozpoznawalnym i przyjaznym środowiskiem fizycznym); swojskość; pomnikowość (pamiątka po osobach lub wydarzeniach); narratywność (związana z obiektem literatura, film, pieśń, itp.); emocjonalność (ciekawość, sentyment, wspomnienia, itp.); symboliczność (treści polityczne, patriotyczne, wielokulturowe, transkulturowe); wartości te, przechowywane w świadomości i pamięci zbiorowej, są przekazywane i upowszechniane poprzez środki komunikacji międzyludzkiej.
- *wartość autentyczności* - wynika z oceny danego obiektu pod względem artystycznym, historycznym, społecznym i naukowym. Uzyskane ze wszelkich dostępnych źródeł informacje (materialne, pisemne, ustne i przedstawiające) pozwalają poznać istotę, właściwości, znaczenie oraz historię obiektu dziedzictwa.

³⁹⁰ W. Affelt, *Dziedzictwo techniki, jego ...*, op. cit., s. 8;

³⁹¹ *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO 2008, <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf>, dostęp: 12.11.2010.

³⁹² W. Affelt, *Dziedzictwo techniki jako część kultury. Część II. W stronę dziedzictwa zrównoważonego*, „Ochrona Zabytków” Nr 1/2009, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009, s. 58-65.; W. Affelt, *Dziedzictwo techniki, jego ...*, op. cit., s. 9-14;

- *wartość integralności* – wynika z całościowości lub kompletności danego zasobu dziedzictwa; jej określenie wymaga m.in. zbadania zakresu, w jakim dany zasób dziedzictwa zawiera wszelkie elementy do określenia jego autentyczności, czy też zachował się w zakresie wystarczającym do ukazania jego istoty (kompletność); zachowany integralnie obiekt dziedzictwa nie wymaga szczególnych zabiegów aranżacyjnych i prezentacyjnych umożliwiających jego interpretację
- *wartość unikatowości* - ma charakter porównawczo-statystyczny i wymaga określenia obszaru odniesienia; o unikatowości obiektu dziedzictwa mogą decydować rozmaite cechy (np. zachowanie funkcji pierwotnej, nowatorstwo cech materiałowo-konstrukcyjnych, dokumentalność, itp.).
- *wartość artystyczna* - jest wiodąca w odniesieniu do dzieł sztuki lub rzemiosła artystycznego; określana jest w oparciu o takie kryteria, jak m.in.: identyfikacja twórcy, stylistyka dzieła, ocena jakości artystycznej, itp.
- *wartość historyczna* - posiada dwojakie znaczenie: po pierwsze postrzegana jest jako historia własna danego zasobu dziedzictwa, po drugie jako jego miejsce w rozwoju cywilizacyjnym i postępie technicznym w ujęciu lokalnym, regionalnym, krajowym, światowym; wykorzystuje wyniki badań w zakresie wartości autentyczności i integralności.

Natomiast w grupie wartości społeczno-ekonomicznych wymienia on następujące wartości:

- *wartość potencjału ekonomicznego* - pokrywająca się z wcześniej wskazanymi wartościami w ramach TEV, wynikającymi z użytkowania ODK, w tym również w zakresie rozwoju turystyki kulturowej i pośrednich skutków oddziaływania markowego produktu turystycznego lub atrakcji turystycznej; jej określenie może służyć m.in. do: porównywania różnych koncepcji zagospodarowania i programów funkcjonalno-użytkowych przed podjęciem działań zmieniających stan istniejący, porównywania wysokości niezbędnych nakładów na realizację danego projektu z przewidywanymi długoterminowymi (strategicznymi) efektami ekonomicznymi i społecznymi.
- *wartość zachowania funkcji* – wynika z doktrynalnego pożądanego zachowania pierwotnej funkcji (wartość konserwatorska); w praktyce przejawia się poprzez zachowanie czytelności pierwotnej funkcji obiektu (zwykle ukierunkowana na inwestora, dewelopera, itp.)

- *wartość użyteczności społecznej* - stanowi przejaw potrzeb lokalnej społeczności w zakresie zagospodarowania obiektu; stanowi wyzwanie dla samorządów w zakresie: wskazania programów funkcjonalno-użytkowych obiektu dziedzictwa (spełnienie pilnej lub przewidywanej potrzeby lokalnej społeczności) oraz wskazanie możliwości adaptacyjnych obiektu przy ekonomicznie uzasadnionym i akceptowalnym konserwatorsko zakresie robót budowlanych.
- *wartość estetyczna* - przejawia się w sile oddziaływania danego zasobu dziedzictwa na człowieka, na jego przeżycia wynikające ze skupienia uwagi i kontemplacji obiektu oraz pobudzenia wyobraźni, skojarzeń, itp.; z wartością tą wiążą się pojęcia przeżycia estetycznego, skupienia estetycznego i sytuacji estetycznej;
- *wartość edukacyjna* – obiekty dziedzictwa są źródłem poznawczym; jej wielkość wynika z odpowiedniej prezentacji i interpretacji ODK osobom odwiedzającym, słuchaczom, uczestnikom spotkania, stąd szczególna rola w jej kreowaniu przypisywana jest osobie „przewodnika-prezentującego”; wartość ta wynika ze sposobu komunikowania o jego innych wartościach (historycznej, autentyczności, unikatowości, itp.)
- *wartość polityczna* - silnie powiązana z wartością historyczną i wartością społeczną tożsamości; niekiedy wpływ na nią ma tzw. trudna spuścizna przeszłości (dziedzictwo pruskie, niemieckie, radzieckie, socjalistyczne, itp.), co może obniżać wartość zagospodarowywanego obiektów dziedzictwa w procesie przydziału środków, czyli pozyskania akceptacji wśród władz za pośrednictwem systemu prawn-administracyjnego (zezwoenia, pozwolenia, ulgi, itp.).

Ostatnią wartością występującą zarówno w odniesieniu do aspektów kulturalnych, jak i społeczno-ekonomicznych jest wartość specjalnego znaczenia. Podkreśla wysoką rangę danego obiektu z jakiegoś względu, a jego znaczenie przekracza określone granice np. regionu czy kraju i należy go zachować dla współczesnych i przyszłych pokoleń, a nie tylko społeczności lokalnej. Wartość specjalnego znaczenia predysponuje dany zasób dziedzictwa do objęcia go ochroną, podjęcia działań w zakresie zachowania pozostałych jego wartości oraz intensyfikację badań nad nim.

W tabeli 19 zestawiono omówione wartości dziedzictwa kulturowego w podziale na dwa wspomniane zbiory, wraz ze wskazaniem nazw dyscyplin naukowych potencjalnie powiązanych z daną wartością.

Tabela 19. Kulturalne i społeczno-ekonomiczne wartości dziedzictwa kulturowego

Wartości kulturalne	Wartości społeczno-ekonomiczne	psychologia	socjologia	historia	archeologia	inżynieria	etyka	geografia	sztuka	filozofia	ekonomia	media	biznes	pedagogika	komunikowanie	nauki polityczne
Wartość tożsamości społecznej		■	■													
Wartość autentyczności	Wartość użyteczności społecznej		■		■	■					■	■				
	Wartość zachowania funkcji			■			■									
Wartość integralności				■	■	■										
	Wartość potencjału ekonomicznego										■		■			
Wartość unikatowości				■				■								
	Wartość edukacyjna													■	■	
Wartość artystyczna									■							
	Wartość estetyczna	■								■						
Wartość historyczna				■												
	Wartość polityczna															■
Wartości specjalnego znaczenia, np. różnorodność krajobrazu kulturowego	Wartości specjalnego znaczenia, np. różnorodność krajobrazu kulturowego			■			■	■		■						

Źródło: opracowanie własne na podstawie W. Affelt, *Dziedzictwo techniki, jego ...*, op. cit., s. 9;

Jak wynika z tabeli 19 warunkiem określenia pełnej wartości ODK jest wielodyscyplinarna współpraca ekspertów z różnych obszarów. Takie podejście daje możliwość opracowywania strategii i programów zarządzania ODK, zagospodarowywania ich na cele turystyczne i planowania rozwoju turystyki kulturalnej, jak również tworzenia dokumentacji na poziomie samego procesu inwestycyjnego w obiekcie dziedzictwa kulturowego.

Z drugiej strony różnorodne postrzeganie dziedzictwa kulturowego i związanej z nim wartości, może wywoływać konflikty interesów pomiędzy poszczególnymi grupami interesariuszy w ramach projektu przewidzianego do realizacji. Bardzo często istotnym aspektem w tego typu przypadkach jest znalezienie konsensusu pomiędzy zachowaniem autentyczności i integralności danego obiektu (konserwatorzy, architekci, itp.), a możliwościami użytkowymi i wykorzystywaniem jego potencjału ekonomicznego (właściciel obiektu, inwestor, itp.).

Zaprezentowane powyżej podejścia w zakresie wartościowania dziedzictwa kulturowego są wyrazem ich wieloaspektowego charakteru i potencjalnego wpływu na otoczenie. Szeroka gama możliwych podejść i wartości w nich prezentowanych stanowi cenne źródło informacji oraz obszarów wielopłaszczyznowych badań. Jednak z punktu widzenia oceny ekonomicznej efektywności projektów korzystne jest bazowanie przede wszystkim na koncepcji całkowitej wartości ekonomicznej. Posiada ona bowiem wymiar stricte ekonomiczny, a jednocześnie pozwala na uwzględnienie w rachunku ekonomicznym wartości nie wynikającej z użytkowania, a mogącej mieć istotny wpływ na opłacalność całego projektu (wartości pozaużytkowe). Właściwe oszacowanie poszczególnych składowych TEV wymaga jednak zastosowania określonych metod wartościowania zasobów ekonomicznych, w tym zasobów środowiska kulturowego.

3.2. Metody wyceny całkowitej wartości ekonomicznej zasobów dziedzictwa kulturowego - możliwości i ograniczenia zastosowania w analizie efektywności ekonomicznej projektów

W celu określania całkowitej wartości ekonomicznej związanej z wykorzystywanymi zasobami, specjaliści z zakresu ekonomii oraz przedstawiciele praktyki gospodarczej, w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, wypracowali szereg metod zmierzających głównie do pomiaru nadwyżki konsumenta, jako miary wartości ekonomicznej. Dzięki nim istnieje również możliwość, oszacowania i skwantyfikowania kosztów i korzyści wynikających

ze zmian w zasobach dziedzictwa kulturowego spowodowanych realizacją lub zaniechaniem określonego przedsięwzięcia gospodarczego³⁹³.

Jak wskazuje M. Ligus w literaturze wyróżnia się dwie podstawowe grupy metod³⁹⁴:

- metody bazujące na cenach rynkowych (*ang. physical linkage methods*)
- metody bazujące na funkcjach popytu i podaży, tzw. nowoczesne metody wyceny (*ang. behavioural linkage methods*).

Z kolei w ramach metod opartych o funkcję popytu i podaży wskazuje kolejne dwie grupy:

- metody deklarowanych preferencji (*ang. stated preference methods*)
- metody ujawnionych preferencji (*ang. revealed preference methods*)

D. Pearce³⁹⁵ oraz J. Śleszyński³⁹⁶ prezentują te same grupy metod, jednak w nieco innym układzie zależności. Wyróżniają oni:

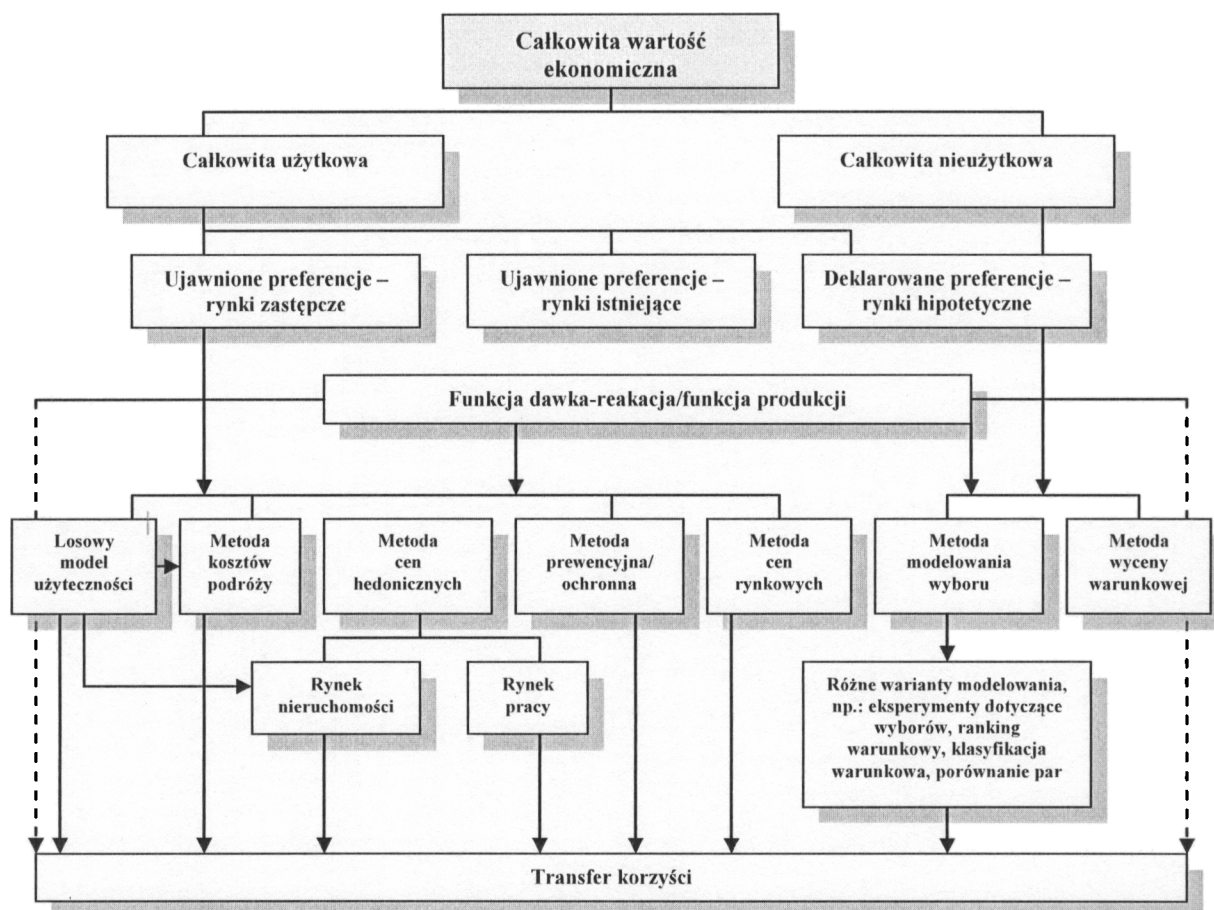
- metody bezpośredniej wyceny (metody deklarowanych preferencji, metody bezpośrednie) bazujące na informacjach z rynków hipotetycznych (*ang. hypothetical markets*)
- metody pośredniej wyceny (metody ujawnionych preferencji), w tym:
 - metody opierające się na informacjach cenowych z rynków zastępczych (*ang. surrogate market, related markets*)
 - metody korzystające z informacji cenowych dostępnych na rynkach konwencjonalnych, istniejących (*ang. existing market*), w tym grupa metod tzw. „kosztowych” (rysunek 21).

³⁹³ Na potrzeby niniejszej pracy metody te będą zbiorczo nazywane *metodami zaawansowanymi*.

³⁹⁴ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 45.

³⁹⁵ D. Pearce, G. Atkinson, S. Mourato, *Cost-Benefit Analysis and the ...*, op.cit., s. 87-88.

³⁹⁶ J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ...*, op. cit., s. 93 i nast.

Rysunek 21. Podstawowe metody wyceny całkowitej wartości ekonomicznej

Źródło: D. Pearce, G. Atkinson, S. Mourato, *Cost-Benefit Analysis and the Environment. Recent Developments*, OECD, Paris, 2006, s. 88.

Bez względu na przyjęty podział, można wyróżnić dwa zasadnicze podejścia w zakresie określania wartości zasobów dziedzictwa kulturowego. Pierwsze z nich odnosi się do odczytywania preferencji konsumentów ujawnionych na rynku. Wycena dokonywana jest w sposób pośredni poprzez wykorzystanie wyrażonych wartościowo informacji dostępnych na rynku konwencjonalnym lub bazując na informacjach cenowych z rynków zastępczych. Drugie podejście polega na określeniu wartości dóbr i usług na podstawie deklaracji (gotowości) jednostek co do zapłaty (WTP), bądź akceptacji (WTA) kompensaty w związku z udostępnieniem lub wyłączeniem z użytkowania określonych zasobów. Odnosi się więc do hipotetycznych zachowań potencjalnych konsumentów. Poniżej zostaną w sposób ogólny scharakteryzowane najbardziej popularne metody w ramach poszczególnych grup.

3.2.1. Metody oparte o ceny z rynków konwencjonalnych

M. Ligus podkreśla³⁹⁷, iż metody oparte o ceny rynkowe w początkowych okresach swojego istnienia posiadały dość liczną grupę zwolenników. Przyczyną tego była ich prostota i mierzenie efektów bezpośrednio obserwowanych na rynku. Z czasem zaczęto identyfikować wady i ograniczenia w ich stosowaniu, takie jak:

- nie znajdują podstaw teoretycznych w ekonomii dobrobytu;
- są bardzo niedokładne i służyć mogą jedynie do wyceny efektów bezpośrednio użytkowych (nie wyceniają pośrednich wartości użytkowych i pozaużytkowych)
- wielkość błędu uzależniona jest od różnicy między całkowitą wartością dobra a jego bezpośrednią wartością użytkową.

Problemy te spowodowały spadek zainteresowania ich stosowaniem. Obecnie wskazuje się, iż metody te powinny stanowić punkt wyjścia (pierwszy szacunek) do określenia całkowitej wartości zasobów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową metodą w tej grupie jest *metoda cen rynkowych*. Efekty projektu mającego za cel zagospodarowanie zabytkowego ODK oceniane są przy użyciu cen rynkowych. Najbardziej oczywistym przykładem może być tu opłata za wstęp w celu zwiedzenia danego obiektu. Inny przykład odnosić się może do wzrostu czynszu za wynajem mieszkania, biura w wyremontowanej zabytkowej kamienicy lub ceny sprzedaży nieruchomości na zrewitalizowanym obszarze historycznego centrum miasta. Należy jednak podkreślić, że wyniki tej metody odzwierciedlałyby rzeczywistą wartość obiektów jedynie w sytuacji istnienia doskonałej konkurencji. Istnieje jednak wiele rynków, na których taka sytuacja nie występuje, w związku z tym konieczne jest korygowanie uzyskanych wartości poprzez stosowanie odpowiednich wskaźników korygujących³⁹⁸. Drugi problem w zastosowaniu tej metody wynika z charakteru wielu obiektów zabytkowych. Bardzo często, jako dobra publiczne, zagospodarowywane są i udostępniane nieodpłatnie (zabytkowy pomnik, fontanna, itp.). W takiej sytuacji przeprowadzenie metody byłoby bardzo utrudnione z oczywistych względów – brak ceny³⁹⁹.

Wśród metody opartych o informacje cenowe płynące z rynków konwencjonalnych istotną grupę stanowią tzw. „*metody kosztowe*”. W przypadku tych metod zakłada się, że wydatki ponoszone na realizację działań związanych z danym zasobem (koszty), można

³⁹⁷ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 45.

³⁹⁸ Korekta ta stanowi jeden z etapów w ramach analizy kosztów i korzyści (patrz punkt 1.3.5. pracy)

³⁹⁹ L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 231-232; L. Kurowski, B. Rodawski, A. Sztando, J. Ładysz, *Selected Methods of Estimation ...*, op.cit., s. 16

traktować jako odpowiednik ich wartości, łącząc je z użytkowaniem i czerpaniem z niego korzyści.

Najbardziej popularną wśród metod kosztowych jest *metoda oddziaływanie-skutek* lub *dawka-reakcja* (ang. *dose-response method*). Podstawą kwantyfikacji są tu zależności pomiędzy oddziaływaniem, przybierającym zwykle postać negatywnego wpływu na dany zasób (obiekt, przestrzeń), a fizycznymi konsekwencjami tego oddziaływania. Metoda ma zastosowanie w sytuacji, gdy dobrze rozpoznane są te zależności. Korzystając z funkcji prezentującej opisywane związki ustala się, na podstawie cen rynkowych lub ich substytutów, wielkości jednostkowych lub całkowitych efektów (strat).⁴⁰⁰

Stosowanie metody opiera się na dwóch kolejnych krokach:

- obliczenie funkcji wiążącej dawkę czynnika (przyczyny) z odbiorcą efektu,
- wycenę ekonomiczną przy użyciu wybranego modelu ekonomicznego⁴⁰¹.

Dokonanie pieniężnego szacunku przyrostu korzyści netto w wyniku zmian w jakości zasobu wymaga wielopłaszczyznowych analiz, określenia ich interakcji z decyzjami podmiotów (konsumentów lub producentów), a w efekcie ustalenia końcowego wpływu na poziom dobrobytu danego podmiotu. W przypadku zasobów dziedzictwa kulturowego głównymi obszarami zastosowania tej metod są oceny wpływu zanieczyszczeń m.in. powietrza, wody (opady atmosferyczne) na obiekty zabytkowe (materiały, z których są stworzone).

Metoda prewencji (ang. *prevention method*) i *metoda odtworzeniowa* (ang. *restoration method*) stanowią kolejne przykłady metod kosztowych. Pierwsza z nich odzwierciedla zmiany zachodzące w otoczeniu w wyniku realizacji projektu, które przejawiają się w ilości środków pieniężnych, wydawanych przez podmioty (instytucje publiczne, przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe) na łagodzenie skutków tych zmian lub też ich całkowite zapobieżenie. Są to kwoty, które ludność jest gotowa ponieść aby powstrzymać degradację danego zasobu lub ją ograniczyć. Natomiast metoda odtworzenia, zwana też restytucyjną, polega na wyliczeniu wartości nakładów niezbędnych do całkowitego lub częściowego przywrócenia (rewaloryzacja, naprawa) uszkodzonych elementów szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego. Z tego też względu może być stosowana głównie dla tych zasobów, dla których istnieje możliwość odtworzenia (odbudowy, rekonstrukcji)⁴⁰². Zbliżona

⁴⁰⁰ G. Anderson, J. Śleszyński (red.), *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1996, s. 231-232.

⁴⁰¹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2008, s. 254.

⁴⁰² J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ...*, op. cit., s. 102; J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody...*, op.cit., s. 77-80.

do niej pod względem konstrukcji jest metoda *kosztu zastąpienia* (ang. *replacement cost method*). Polega ona na określeniu kosztu działań, niezbędnych do zastąpienia zdevastowanego lub utraconego zasobu dziedzictwa kulturowego⁴⁰³.

Wśród metod kosztowych można dodatkowo wyróżnić⁴⁰⁴:

- *metodę substytucyjną* (ang. *substitution method*) - polega ona na wyznaczeniu cen i kosztów dóbr stanowiących akceptowalne substytuty częściowo lub całkowicie utraconych zasobów dziedzictwa kulturowego.
- *metodę kompensacyjną* (ang. *compensation method*) – bazuje na rekompensatach pieniężnych jako potencjalnych odszkodowaniach, które z mocy przepisów administracyjnych mogą być wypłacane przez instytucje publiczne lub ubezpieczeniowe, w związku z degradacją zasobów dziedzictwa kulturowego.
- *metodę kosztu alternatywnego* lub *kosztu utraconych korzyści* (ang. *opportunity cost method*) - u jej podstaw znajduje się teoria kosztów alternatywnych, tzn. bazuje ona na założeniu, że wybory jednostki wymagają rezygnacji z czegoś, co wiąże się z działalnością w ramach ograniczonego budżetu. Koszt alternatywny wyznaczany jest na podstawie najcenniejszej jednostki, z której człowiek jest skłonny zrezygnować. Innymi słowy ekonomiczną wartość można odnieść do potencjalnych dochodów możliwych do uzyskania, które są utracone w związku z zaniechaniem alternatywnej działalności lub sposobu użytkowania.⁴⁰⁵ Pojawia się tu tzw. imputacja cen, oznaczająca nadawanie cen zasobom nierynkowym na podstawie cen dóbr rynkowych, będących substytutami (cena ostatniej najcenniejszej jednostki dobra X, z której rezygnujemy w celu nabycia jednostki Y).⁴⁰⁶

Podsumowując należy wskazać, iż zaprezentowana grupa metod bazuje na założeniu, według którego opieranie się na rynkowych cenach wytwarzanych dóbr i usług lub nakładach ponoszonych na zapobieganie degradacji, odnawianie albo zastępowanie elementów dziedzictwa kulturowego prowadzi pośrednio do wyceny tych zasobów lub usług świadczonych za ich pośrednictwem. Metody te nie pozwalają jednak na oszacowanie wartości nie związanej z użytkowaniem, lub dokonują jej szacowania w bardzo niewielkim stopniu.

⁴⁰³ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 46.

⁴⁰⁴ Ibidem.

⁴⁰⁵ G. Anderson, J. Śleszyński (red.), *Ekonomiczna wycena ...*, op.cit., s. 235.

⁴⁰⁶ T. Madej (pod red.), *Gospodarka a środowisko ...*, op.cit., s. 105.

3.2.2. *Metody oparte o ceny z rynków zastępczych*

Przez rynki zastępcze rozumiemy te rynki, na których, na podstawie obserwowanych i determinowanych przez rynek cen dóbr i usług rynkowych, można wnioskować o pozaużytkowej wartości zasobów nierynkowych. Wynika z tego, iż wartość zasobu nierynkowego można określić poprzez zebranie i analizę danych obrazujących zmianę popytu na dobro lub usługę rynkową wynikających ze zmian w dostępności i/lub jakości zasobów nierynkowych. Natężenie i kierunek tych zmian pozwala, w oparciu o techniki ekonometryczne, na oszacowanie WTP lub WTA dla danego zasobu środowiska.

Jedną z najczęściej stosowanych metod wartościowania pośredniego jest *metoda efektów produkcyjnych*, inaczej produktywności (*ang. effect on production method*). Znajduje ona zastosowanie wówczas, gdy w wyniku oddziaływania projektu na otoczenie następuje wpływ na koszty i przychody podmiotu gospodarczego, a w konsekwencji, poprzez zmiany podaży danego dobra lub usługi oraz ich ceny, na dobrobyt konsumentów lub innych podmiotów. Jej realizacja przebiega dwustopniowo. Pierwszy etap to określenie fizycznych efektów oddziaływania projektu. W drugim etapie zidentyfikowanym efektem przypisuje się pieniężną wartość. Skuteczność tej metody zależy przede wszystkim od właściwego określenia relacji między skutkami wykorzystania danego zasobu, a wynikami funkcjonowania i zachowań producentów i konsumentów.⁴⁰⁷

Do grupy metod pośrednich zaliczana jest również *metoda z funkcją produkcji gospodarstwa domowego* (*ang. household production function*). Polega ona na badaniu wydatków na określone dobra lub działania (przemieszczanie, spędzanie czasu wolnego, itp.) w celu wyrażenia w pieniądzu popytu na korzystanie z określonego zasobu dziedzictwa kulturowego. Gospodarstwo domowe pełni tu jednocześnie rolę konsumenta i producenta. Sytuacja ta wynika z założenia, że pewne dobra nabywane są w celu wykorzystania ich jako nakładów do uzyskania innych zasobów niedostępnych bezpośrednio na rynku.

Szczególnym przykładem opisanego powyżej podejścia jest *metoda kosztów podróży* (*ang. travel cost method – TCM*). Stosuje się ją do wyceny tych zasobów, z wykorzystaniem których wiąże się poniesienie pewnego wysiłku mającego jakąś cenę rynkową.⁴⁰⁸ Jako wysiłek przyjmowany jest tu czas dojazdu do jakiegoś atrakcyjnego, pod względem rekreacyjnym, jak i turystycznym, miejsca, powiększony o opłaty za wstęp oraz wydatki na wyposażenie niezbędne do konsumpcji danego dobra lub usługi. Bazuje więc

⁴⁰⁷ J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody...*, op.cit., s. 73-77; L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 232.

⁴⁰⁸ T. Żylicz, *Ekonomia środowiska ...*, op. cit., s. 39.

na informacjach dotyczących preferencji i skłonności do zapłacenia WTP osób docierających do konkretnego miejsca.⁴⁰⁹ Na tej podstawie określa się funkcję popytu, gdzie koszty podróży warunkują częstotliwość przyjazdu turystów. Stanowi to podstawę do wyznaczenia wartości nierynkowych elementów oraz związanych z nimi usług, które mogą powstawać w wyniku realizacji danego przedsięwzięcia.⁴¹⁰

M. Ligus wskazuje, iż procedura określania funkcji popytu na podstawie metody kosztu podróży składa się z następujących etapów⁴¹¹:

1. wydzielenie stref na terenie wokół obiektu odniesienia (przybliżone koszty podróży z każdego punktu strefy do obiektu powinny być w przybliżeniu takie same);
2. przeprowadzenie badań ankietowych wśród osób docierających do obiektu docelowego w celu uzyskania informacji dotyczących:
 - miejsca zamieszkania,
 - częstotliwości wizyt w badanym obiekcie i obiektach stanowiących potencjalne substytuty,
 - czasu dojazdu,
 - przewidywanego czasu przebywania w danym miejscu,
 - bezpośrednich wydatków związanych z podróżą,
 - cech socjoekonomicznych respondenta (wykształcenie, dochody, preferencje do co spędzania czasu wolnego, itp.).
3. określenie stopy uczestnictwa dla każdej strefy na podstawie zebranych informacji,
4. oszacowanie kosztu podróży dla każdej strefy (koszty podróży, koszty ponoszone na miejscu, w tym koszty wstępów, koszt czasu dojazdu),
5. określenie, przy wykorzystaniu technik ekonometrycznych (regresja wieloraka), zależności stóp uczestnictwa od kosztu podróży, cech socjoekonomicznych respondentów i kosztu dotarcia do obiektów substytucyjnych. Efektem jest funkcja popytu dla każdej strefy o postaci:

$$SU_s = SU(D_s, S_s, KS_s, KD_s) \quad (40)$$

gdzie:

SU_s - funkcja stopy uczestnictwa dla s-tej strefy

⁴⁰⁹ A. Becla, S. Czaja, *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2002, s. 266.

⁴¹⁰ M. Mazzotta, D. M. King, *Ecosystem Valuation. Dollar-based Ecosystem Valuation Methods*, http://www.ecosystemvaluation.org/travel_costs.htm, dostęp: 02.11.2010.

⁴¹¹ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 46.

D_s – przeciętny dochód jednostki w s-tej strefie,

S_s – pozostałe uśrednione wartości zmiennych socjoekonomicznych dla respondentów z s-tej strefy

KS_s – przeciętny koszt podróży dla s-tej strefy do obiektów substytucyjnych,

KD_s – przeciętny koszt podróży dla s-tej strefy do obiektu docelowego,

$s = (1, \dots, n)$ numer kolejnej strefy.

6. określenie całkowitej liczby wizyt poprzez sumowanie wizyt z każdej strefy (reprezentuje ona jeden punkt na krzywej popytu odnoszącej liczbę wizyt do kosztu podróży):

$$V = \sum_{s=1}^n V_s L_s \quad (41)$$

gdzie:

L_s - liczba ludności w s-tej strefie

7. określenie pozostałych punktów na krzywej popytu poprzez metodę iteracji przyjmując do obliczeń stałą wartość o jaką zmienia się koszt podróży. Korzyści osiągane przez społeczeństwo z tytułu istnienia danego obiektu są obliczane jako nadwyżka konsumenta pod wyznaczoną krzywą popytu.

W takim ujęciu metoda ta może zostać użyta, w celu oceny efektów związanych z realizacją konkretnego projektu powodującego m.in.:

- udostępnienie nowego miejsca rekreacji lub nowej atrakcji turystycznej,
- zmiany w kosztach dostępu dla miejsca rekreacji lub atrakcji turystycznej,
- likwidację istniejącego miejsca rekreacji lub atrakcji turystycznej,
- jakościowe zmiany środowiska w miejscu rekreacji i uprawiania turystyki⁴¹².

Jednym z istotnych ograniczeń jej stosowania jest problem związany z tzw. „podróżą wielofunkcyjną”. Przejawia się on w trudności określenia, jaka część całkowitego kosztu podróży odpowiada konkretnemu celowi (w tym przypadku określonemu obiektowi), a jaka pozostałym celom, jakie są powiązane z daną podróżą⁴¹³.

Kolejną metodą w ramach tej grupy jest *metoda hedonistyczna*, inaczej metoda cen przyjemności (*ang. hedonic pricing method - HPM*). Oparta jest ona o założenia hedonizmu,

⁴¹² M. Mazzotta, D. M. King, *Ecosystem Valuation ...*, op.cit.

⁴¹³ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2008, s. 254.

gdzie przyjemność jest tym kryterium, które stanowi podstawę i motyw postępowania. W metodzie tej cechy nierynkowe wycenia się w oparciu o obserwacje transakcji rynkowych dóbr posiadających różne nasilenie badanej cechy.⁴¹⁴ Analizuje ona rzeczywiste rynki dóbr i usług, na których określone czynniki wpływają na kształtowanie się cen. Najczęstszymi przykładami wymienianymi w literaturze są: wartość nieruchomości oraz praca człowieka (metoda kapitału ludzkiego).⁴¹⁵ W pierwszym przypadku cena np. domu będzie zależeć od lokalizacji i związanej z nią jakości otoczenia oraz dodatkowych udogodnień, takich jak: estetyczne widoki lub bliskość miejsc rekreacji, zachowanych dzięki zaniechaniu realizacji określonej inwestycji. Zmienne te grupuje się zwykle w cztery kategorie:

- związane bezpośrednio z nieruchomością (N),
- związane z otoczeniem (O),
- związane z dostępnością (D),
- związane ze środowiskiem (S)

stąd też ogólna postać funkcji ceny hedonistycznej (H) jest następująca⁴¹⁶:

$$H = f(N, O, D, S) \quad (42)$$

Natomiast praca człowieka i związane z tym zarobki zależą, m.in. od zagrożeń środowiskowych i związanych z nimi dodatków do płacy, powodujących chęć podjęcia przez pracowników działań właśnie w takich warunkach⁴¹⁷.

W tabeli 20 zestawiono główne metody wartościowania pośredniego wraz ze wskazaniem możliwości i ograniczeń ich zastosowania w projektach zagospodarowania dziedzictwa kulturowego.

⁴¹⁴ T. Madej (pod red.), *Gospodarka a środowisko ...*, op.cit., s. 104.

⁴¹⁵ J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody ...*, op. cit. s. 84; M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 49

⁴¹⁶ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 50.

⁴¹⁷ J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody ...*, op. cit. s. 84.

Tabela 20. Wybrane metody wartościowania pośredniego – możliwości zastosowania w projektach zagospodarowania dziedzictwa kulturowego

Metoda	Projekty bazujące na zasobach dziedzictwa kulturowego	
	Potencjalne zastosowanie	Ograniczenia w stosowaniu
Metoda efektów produkcyjnych	Określenie efektów projektu, mającego na celu rewalitalizację zabytkowego obiektu, polega na użyciu cen rynkowych, np. wzrost cen sprzedaży i wynajmu nieruchomości zlokalizowanych w odrestaurowanej zabytkowej kamienicy, wzrost dochodów podmiotów znajdujących się w otoczeniu projektu zakładającego wykorzystanie zabytkowej kopalni jako podziemnej trasy turystycznej, itp.	Niekiedy relacje między zmianami zasobów, a efektami są trudne do określenia, szczególnie w przypadku wyodrębnienia jednego efektu i ustalenia jednej (głównej) jego przyczyny.
Metoda kosztów podróży	Oceny efektów związanych z realizacją projektu opartego o zasób dziedzictwa kulturowego powodującego: - likwidację lub udostępnienie nowego atrakcyjnego miejsca, - zmiany w kosztach dostępu dla miejsca atrakcji, - jakościowe zmiany środowiska (otoczenia) w miejscu realizacji przedsięwzięcia np. określenie wartości ruin zamku, które po zagospodarowaniu stanowiąc mają główną (jedyną) atrakcję turystyczną danego obszaru.	Trudności w określeniu wartości czasu dojazdu do atrakcyjnego obiektu. Ograniczenie zastosowania do punktowych, (pojedynczych) ODK – w przypadku gdy projekt realizowany jest w miejscu, gdzie występują inne atrakcje pojawia się problem alokacji kosztu podróży między różne składniki podróży (poszczególne ODK zlokalizowane blisko siebie stanowiące cel podróży), np. realizacja projektu na terenie zabytkowego miasta, gdzie już istnieje kilka atrakcji stanowiących cel podróży, a nowy obiekt ma tylko wzbogacić ofertę ⁴¹⁸ .
Metoda hedonistyczna	Możliwość wyceny zabytkowej tkanki urbanistycznej miasta poprzez porównanie np. cen wynajmu mieszkania lub pokoju w hotelu zlokalizowanym na terenie zabytkowej dzielnicy oraz cen w hotelu o podobnym standardzie w innej (niezabytkowej) części miasta	Konieczność dysponowania odpowiednio dużą liczbą obserwacji, co wpływa na koszty przeprowadzania badań.
Metoda przewencyjna	Wydatkowanie środków przez podmioty publiczne na zabezpieczenie i niedopuszczenie do całkowitej degradacji zabytkowego obiektu, aż do momentu przeprowadzenia kompleksowej rewitalizacji danego obiektu.	Ograniczenie wykorzystania do tych zasobów dziedzictwa dla których istnieje możliwość zapobiegania lub odwrócenia.
Metoda odtworzenia	Określenie kosztów związanych z przemieszczeniem zabytkowej drewnianej karczmy lub wiejskiej chaty, położonej na linii przebiegu nowoprojektowanej drogi, w nowe miejsce np. do parku etnograficznego.	W niektórych przypadkach nie istnieje możliwość pełnego odtworzenia stąd metoda odtworzenia może dawać zaniżone oszacowania.
Metoda kosztu alternatywnego	Określenie strat (zmniejszonych dochodów) wynikających z odmiennego wykorzystania ODK. zmniejszony ruch turystyczny na danym obszarze (mniejsze dochody z turystyki) w związku z przeznaczeniem zabytkowego pałacu na cele mieszkalne, podczas gdy mógłby on pełnić rolę atrakcji turystycznej np. muzeum pałacowe.	Ograniczenie zastosowania dla tych ODK, które faktycznie mogą pełnić rolę potencjalnej atrakcji turystycznej.
Metoda z funkcją oddziaływania-oddziaływanie-skutek	Określenie negatywnego wpływu realizacji przedsięwzięcia na zasoby dziedzictwa kulturowego na danym obszarze, np. projekt zakładający otwarcie ruchu dla samochodów w zabytkowym centrum miasta powinien uwzględniać szkody dla zabytków w związku ze zwiększonym zanieczyszczeniem powietrza drganiami, itp.	Niekiedy skutki będące przedmiotem analiz mogą być powodowane przez wiele czynników, a wtedy wyznaczenie wpływu konkretnego czynnika, który stanowi podstawę badań może być utrudnione.

Źródło: T. Kołakowski, *Wykorzystanie metod wartościowania pośredniego w ocenie efektywności projektów zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego* [w:] T. Dudycz, G. Osbert-Pociecha (red. nauk.), *Efektywność. Wymiary, uwarunkowania, wyzwania. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, Tom XI, Zeszyt 10*, , Spółeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania, Wydawnictwo Indigo Zahir Media, Wrocław - Łódź 2010, s. 95.

⁴¹⁸ Por. L. Pendleton, *Reconsidering the Hedonic vs. RUM Debate in the Valuation of Recreational Environmental Amenities*, Resource and Energy Economics, Elsevier, vol. 21(2), 1999, <http://ideas.repec.org/s/eee/resene1.html>, dostęp: 02.06.2010.

3.2.3. Metody bazujące na deklarowanych preferencjach

Metody oparte o deklarowane preferencje, nazywane także metodami bezpośrednimi, polegają na budowaniu hipotetycznego rynku na określone zasoby. Podstawą ich realizacji jest zazwyczaj kwestionariusz ankietowy, na podstawie którego przeprowadza się wywiady z konsumentami w celu ustalenia hipotetycznych cen dla konkretnego zasobu.

Podstawową zaletą metod stosowanych w ramach tego podejścia jest ich elastyczność. Pozwalają one dokonać oceny prawie wszystkich dóbr nierynkowych, zarówno z punktu widzenia *ex ante*, jak i *ex post*. Ponadto opisana grupa metod daje możliwość uchwycenie teoretycznie wszystkich rodzajów korzyści wynikających z wykorzystywania nierynkowego dobra lub usługi, w tym przede wszystkim wartości niezwiązanych z użytkowaniem.

W ramach tej grupy metod najczęściej stosowaną jest *metoda wyceny warunkowej* (ang. *contingent valuation method* - *CVM*). Od połowy XX w., głównie w krajach wysoko rozwiniętych, zdobywa ona coraz większą liczbę zwolenników i coraz częściej jest wykorzystywana do określania wartości pośredniej i nieużytkowej zarówno zasobów dziedzictwa kulturowego, jak i środowiska naturalnego.⁴¹⁹

Polega ona na zadawaniu pytań, umieszczonych w specjalnie do tego celu przygotowanym kwestionariuszu, potencjalnym użytkownikom danego dobra nierynkowego. Pytania te mogą dotyczyć kwot jakie byliby oni skłonni wydać, aby to dobro zostało im dostarczone. Jest to wspomniana wcześniej gotowość do zapłaty (WTP). Alternatywą jest pytanie dotyczące kwoty jaką byliby skłonni zaakceptować jako rekompensatę w sytuacji pozbawienia ich konsumpcji danego dobra. W tym momencie będziemy mieli do czynienia z gotowością do akceptacji (WTA). Celem tej metody jest poznanie preferencji jednostkowych, wyrażonych w kategoriach pieniężnych, dotyczących zmian w jakości lub ilości nierynkowego towaru lub usługi⁴²⁰. W przypadku omawianych projektów mogłaby posłużyć do określenia wartości pozaużytkowej (istnienia, spuścizny) zabytkowego obiektu bądź obszaru oraz związanych z tym korzyści.

⁴¹⁹ Szerokie zestawienie badań, w których wykorzystano metodę CV w zakresie wyceny dziedzictwa kulturowego prezentują S. Navrud i R. C. Ready, m.in.: wycena zmian estetycznych w Lincoln Cathedral z powodu zanieczyszczenia powietrza (Wlk. Brytania); wycena projektów związanych z zachowaniem bułgarskich klasztorów (Bułgaria); wartości rekreacyjne malowideł naskalnych rdzennych mieszkańców w Nopiming Park (Kanada); S. Navrud i R. C. Ready, *Valuing Cultural Heritage. Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts*, Edward Elgar Publishing Ltd., UK, 2002, s. 258-261.

⁴²⁰ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2008, s. 255

W metodzie tej na wyjściowy stan dobrobytu (D) składają się zasoby pieniężne (G) oraz stan dziedzictwa kulturowego (obiektu lub obszaru- K). Formuła przyjmie wówczas postać:

$$D = f(G, K) \quad (43)$$

W przypadku degradacji (Z) dziedzictwa kulturowego poziom dobrobytu zostanie zapisany następująco:

$$D = f[G, (K-Z)] \quad (44)$$

Ten sam poziom dobrobytu może zostać osiągnięty w momencie gdy ubytek pewnej kwoty pieniędzy wypłacony w postaci WTP, jest tożsamy z korzyściami otrzymywanymi w zamian z dziedzictwa kulturowego w wyniku poprawy jego stanu:

$$D = f[(G-WTP), K] \quad (45)$$

Uzyskane korzyści ze środowiska kulturowego (uniknięcie pogorszenia jego stanu): $K-(K-Z)$, wyceniane są poprzez zmianę w zasobach pieniężnych (deklarowana gotowość do zapłacenia): $G-(G-WTP)$. Otrzymujemy w ten sposób $WTP = Z$. W przypadku gdy zamiast pogorszenia stanu ODK, istotny jest dla nas problem poprawy jego stanu (P), to z porównania formuły 1 oraz formuły:

$$D = f[(G-WTP), (K+P)] \quad (46)$$

otrzymamy zapis: $WTP = P$. Analogicznie przedstawia się schemat dla WTA⁴²¹.

Za pomocą powyższych formuł można wyjaśnić istotę WTP i WTA oraz ich użyteczność w określaniu uzyskiwanych lub traconych korzyści z dziedzictwa kulturowego, jakie mogą być następstwem realizacji projektu związanego z ich zagospodarowaniem.

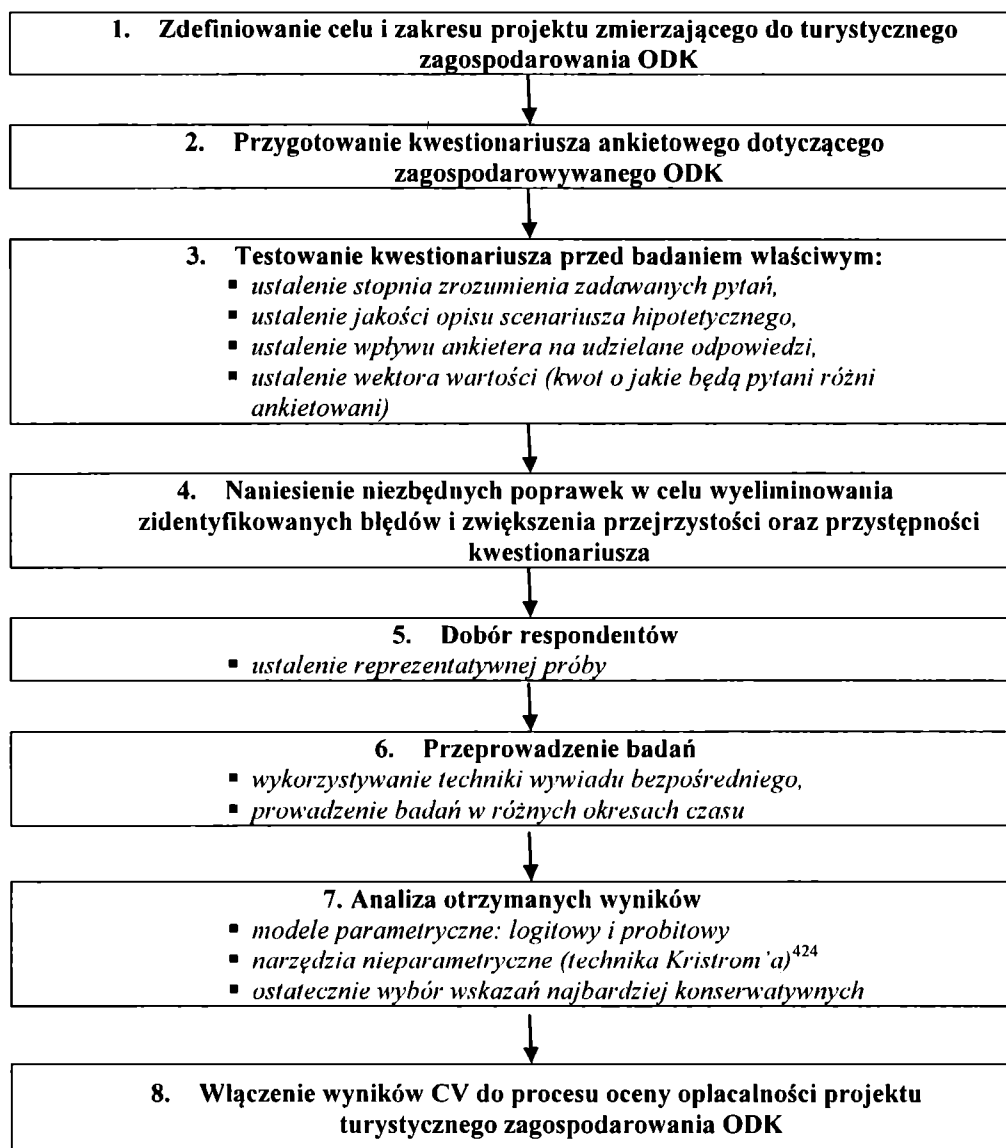
Jednak aby metoda CV przyniosła wiarygodne dane, konieczne jest odpowiednie przeprowadzenie kolejnych etapów badań, przy zachowaniu najbardziej ogólnego zalecenia panelu NOAA⁴²² jakim jest ostrożność⁴²³. Szczególnego znaczenia zalecenia te nabierają w momencie, gdy w grę wchodzi wycena zasobów dziedzictwa kulturowego, a więc elementów, które w wielu przypadkach cechuje niepowtarzalność i unikatowy charakter, z którymi bardzo często związane są wartości społeczne, estetyczne czy sentymentalne. Projekty przewidujące ich zagospodarowanie i wykorzystywanie powinny więc opierać się o wyniki obiektywne i obarczone możliwie najmniejszym błędem.

⁴²¹ Por. J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ...*, op. cit., s. 94.

⁴²² Amerykańska Narodowa Służba Oceaniczna i Meteorologiczna lub Narodowa Administracja Oceanu i Atmosfery USA (ang. *National Oceanic and Atmospheric Administration*)

⁴²³ Zob. K. Arrow, R. Solow, P. R. Portney, E. E. Leamer, R. Radner, H. Schuman, *Report of the NOAA Panel on Contingent Valuation*, 2001, www.darp.noaa.gov/library/pdf/cvblue.pdf, dostęp: 14.05.2009

Na rysunku 22 przedstawiono, w sposób schematyczny, kolejne kroki badań z wykorzystaniem schematu CV oraz włączania ich wyników w proces analizy projektu turystycznego zagospodarowania zasobów dziedzictwa kulturowego.

Rysunek 22. Etapy przeprowadzania CV w kontekście projektów turystycznego zagospodarowania obiektu dziedzictwa kulturowego.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie B. Rodawski, *Wycena warunkowa na przykładzie projektu rewaloryzacji parku miejskiego – wybrane aspekty metodologiczne*, [w:] T. Dudycz (red.) *Wartość jako kryterium efektywności*, Politechnika Wrocławska, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008, s. 150-152; M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 69-74.

Przy stosowaniu tej metody konieczne jest zachowanie kilku podstawowych zasad:

- na etapie budowania kwestionariusza i przeprowadzania badań:
 - krótki i zrozumiały opis scenariusza hipotetycznego;

⁴²⁴ B. Kristrom, *A Non-Parametric Approach to the Estimation of Welfare Measures in Discrete Response valuation Studies*, Land Economics 1990, vol. 66 nr 2, s. 135 - 139

- poinformowanie ankietowanego o istniejących alternatywach (zadeklarowana chęć do zapłaty podawana przez ankietowanego jest bardziej realna);
- stosowanie odpowiedniego schematu pytań spośród potencjalnie możliwych do zastosowania, tj.: pytania otwarte, karta płatności, pytania w formie *bidding game* (forma licytacji), pytania wyboru dwudzielnego (dychotomiczne), pytania wyboru dwudzielnego z powtórzeniami. Warto podkreślić, iż nie postuluje się umieszczania otwartych pytań o wartość⁴²⁵.
- wskazywanie na istnienie ograniczeń budżetowych (wydając pieniądze na cel A, respondent będzie mógł mniej przeznaczyć na dobra B, C itd.).
- uzupełnianie pytań o wartość pytaniami pozwalającymi poznać przyczyny wyboru określonej opcji,
- zbadanie postaw i zachowań związanych z dobrami, które mają być wyceniane,
- uwzględnienie w kwestionariuszu pytań dotyczących socjoekonomicznych i demograficznych cech respondentów.
- na etapie obróbki danych:
 - stosowanie odpowiednich technik ekonometrycznych w celu wyliczenia miar dobrobytu, takich jak średnia gotowość do zapłaty lub jej mediana,
 - przyjęcie mediany, jako potencjalnie najlepszego wskaźnika, gdyż w odróżnieniu od średniej nie przypisuje ona dużej wagi wartościom skrajnym⁴²⁶.

Skonstruowany kwestionariusz powinien być więc jak najprostszy, co gwarantuje jego odpowiednie zrozumienie przez ankietowanych. Jednocześnie powinien spełniać wszystkie założenia i rygory, tak by przeprowadzający badania uzyskał odpowiedzi najbliższe rzeczywistej chęci do zapłaty i mógł jednocześnie określić przesłanki dokonywanych przez respondentów wyborów.

Kolejną metodą z grupy bezpośrednich jest *metoda modelowania wyboru* (ang. *choice modelling method*). Podobnie jak CVM jest to ankietowa metoda modelowania preferencji dotyczących zasobów, opisywanych z punktu widzenia właściwości i natężenia ich występowania. Respondenci otrzymują alternatywne opisy działań, jakie mają być dokonane z użyciem danego zasobu dziedzictwa kulturowego, a następnie proszeni są o uszeregowanie rozwiązań alternatywnych, ich ocenę lub wybór najlepszej możliwości.

⁴²⁵ M. Ligus, *Efektywność inwestycji w ...*, op.cit., s. 74.

⁴²⁶ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2008, s. 255.

Dzięki uwzględnieniu ceny/kosztu jako jednej z właściwości związanej z zasobem, poprzez uporządkowanie alternatyw, można bezpośrednio określić gotowość ankietowanych do zapłaty⁴²⁷.

W literaturze wskazuje się na kilka wariantów modelowania (stosowania metody):

- eksperymenty dotyczące wyboru - dokonanie wyboru z dwóch lub większej liczby wariantów (gdzie jednym jest *status quo*),
- ranking warunkowy - uszeregowanie serii kolejnych alternatyw,
- klasyfikacja warunkowa - przyznanie możliwym scenariuszom ocen w skali od 1 do 10,
- porównanie par – ocena parami scenariuszy o podobnej skali⁴²⁸.

W niektórych publikacjach wskazuje się także na *eksperyment*, jako jedną z bezpośrednich metod wartościowania. Jednak ze względu na ograniczenia w zastosowaniu – konieczność zaaranżowania sytuacji, w której konsumenci byliby zmuszeni do faktycznej zapłaty za dobra i usługi, które dotychczas otrzymywali bezpłatnie – udanych prób tego rodzaju jest niewiele i ich wyniki są rzadko publikowane⁴²⁹.

Obok zaprezentowanych metod, które w mniejszym lub większym stopniu oparte są na informacjach płynących z rynków i funkcjonujących tam cenach, istnieje metoda, której głównym punktem odniesienia są wyniki uzyskane w innych projektach. *Metoda korzyści przeniesionych* (ang. *benefit transfer method*) polega na przyjęciu korzyści podobnego projektu, zrealizowanego w innej części kraju (jeśli takie nie występują, to z innych krajów), jako przybliżonych korzyści projektu, który jest realizowany⁴³⁰.

Wartości jednostkowe dobra nierynkowego, oszacowane wcześniej w innym projekcie są wykorzystywane, po wprowadzeniu pewnych korekt, w obecnym badaniu do wyceny korzyści (lub kosztów) związanych z wdrożeniem analizowanego przedsięwzięcia⁴³¹. Przykładowo transferowane zostaną dane dotyczące efektów wynikających z rewitalizacji zabytkowego zespołu pałacowego na Mazowszu, na potrzeby podobnego projektu realizowanego w województwie dolnośląskim.

⁴²⁷ *Valuing the Priceless. The Value ...*, op. cit., s. 39.

⁴²⁸ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2008, s. 256.

⁴²⁹ J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ...*, op. cit., s. 93.

⁴³⁰ D. Pearce, G. Atkinson, S. Mourato, *Cost-Benefit Analysis and the ...*, op.cit., s. 254.

⁴³¹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2008, s. 257.

Jedyną trudnością może być znalezienie projektu o podobnej specyfice i rozmiarach (unikalność i niepowtarzalność zasobów dziedzictwa kulturowego) oraz krytyczna ocena jakości jego wyników i dopasowanie rachunku korzyści do realizowanego projektu⁴³².

Metoda ta składa się zwykle z trzech etapów:

- zgromadzenie istniejącej literatury dotyczącej przedmiotu badania;
- ocena wybranych studiów pod względem porównywalności z nową sytuacją i wybór danych do „skopiowania”;
- obliczenie stosownych wskaźników korygujących i zastosowanie w analizowanym projekcie (dane przeniesione).

D. Pearce wskazuje na trzy podejścia w zakresie korygowania transferowanych wyników:

- transfer bez korygowania danych o WTP (transfer naiwny);
- transfer z korygowaniem danych o WTP;
- transfer funkcji WTP.

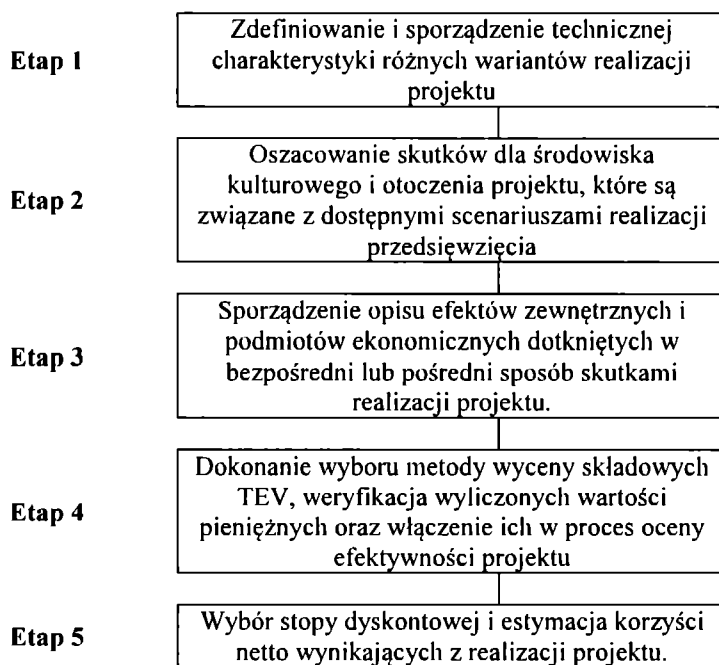
podkreślając jednocześnie, iż w każdym przypadku dokładność przeprowadzania tej metody i uzyskanych wyników, zależy od jakości badań (studiów) pierwotnych⁴³³.

3.2.4. Trudności i ograniczenia w stosowaniu metod wartościowania

Proces ustalania wartości poszczególnych zasobów i usług powiązanych ze dziedzictwem kulturowym powinien być istotnym etapem w całościowej analizie kosztów i korzyści wynikających z realizacji omawianych projektów (rysunek 23). Dokonanie wyboru właściwej metody wyceny oraz weryfikacja wyliczonych wartości pieniężnych efektów będących odzwierciedleniem zmian jakie zachodzą w otoczeniu projektu, może w istotny sposób wpływać na wartości przypisywane danemu projektowi inwestycyjnemu oraz jego ostatecznej efektywności ekonomicznej. Wybór ten m.in. będzie zależał od rodzaju projektu, typu dóbr kulturowych i usług świadczonych za jego pośrednictwem oraz generalnego kontekstu społeczno-gospodarczego i politycznego otoczenia projektu.

⁴³² L. Kurowski, *Ocena projektów ...*, op.cit., s. 235.

⁴³³ D. Pearce, G. Atkinson, S. Mourato, *Cost-Benefit Analysis and the ...*, op.cit., s. 256-258.

Rysunek 23. Etapy analizy kosztów i korzyści wraz z uwzględnieniem szacowania składowych TEV obiektu dziedzictwa kulturowego.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2002, s. 118.

Waloryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego i związane z nią metody, nie są jednak wolne od pewnych ograniczeń i trudności natury metodologiczno-praktycznej. Do głównych wymienianych w literaturze przedmiotu należą:

- złożoność zależności i oddziaływań między generowanymi efektami,
- bariery informacyjne,
- ograniczenia o charakterze rynkowym,
- zarzuty zbyt dużego subiektywizmu,
- możliwość manipulacji w celu osiągnięcia założonych z góry wyników,
- brak precyzyjnie określonego przedmiotu badań i niewłaściwie dobierane metody⁴³⁴.

Podstawowym zarzutem w stosunku do metod bezpośrednich, mimo iż są one stosowane z powodzeniem w praktyce gospodarczej, jest fakt iż nie odnoszą się do rzeczywistych rynkowych zachowaniach konsumentów (są to tylko wartości hipotetyczne, deklarowane preferencje). Metody pośrednie nie dają możliwości określenia w większym stopniu niemierzalnych elementów TEV dla dziedzictwa kulturowego. Ponadto wiele z tych metod wymaga zastosowania rozbudowanego aparatu badawczego, w szczególności w postaci

⁴³⁴ A. Becla, S. Czaja, *Ekologiczne podstawy...*, op. cit., s. 260-261.

budowy modeli ekonometrycznych, prognozowania, czy złożonych wyliczeń matematycznych.

Ograniczenia te powodują pojawianie się wielu pytań co do precyzji i zasadności stosowania metod wyceny zasobów środowiska kulturowego, a w konsekwencji także wykorzystywania uzyskanych na ich podstawie wyników w ocenie projektów gospodarczych⁴³⁵. Wątpliwości te są uzasadnione, jednak w większości przypadków nie wynikają one z zamierzonego, świadomego działania analityków, lecz z niedostatecznie do tej pory rozpoznanych problemów metodologicznych oraz niepełnych informacji płynących z rynku.

Już sama wycena zasobów dziedzictwa kulturowego budzi kontrowersje. Część specjalistów uważa, że potrzeba wyceny nie jest oczywista. Wskazują oni, że ekonomiczna wycena nie wyczerpuje pełnej wartości tych zasobów, ponieważ istnieją także wartości sakralne, kulturowe czy społeczne, które są niewspółmierne z jakimikolwiek wydatkami materialnymi. Inni wskazują na konieczność waloryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego w celu racjonalnego ich wykorzystania i gospodarowania nimi. Twierdzą oni, że mimo iż niektóre zasoby nie są przedmiotem niczyjej własności, nie występują na rynku, to jednak można przypisać im pewne znaczenie, co oznacza że można nadać im cenę, a przez to określić ich wartość. Brak takich szacunków obniża wartości poznawcze przeprowadzanych analiz i ocen. Redukowanie liczby sytuacji określanych mianem niemierzalnych jest bardzo istotne z punktu widzenia realizacji projektów gospodarczych. Odpowiednie pomiary i/lub szacunki dają podstawę, z jednej strony, do ograniczania wyborów nieekonomicznych, opartych na intuicji, uprzedzeniach bądź względach natury politycznej, z drugiej natomiast stanowią podstawę do całościowego spojrzenia na dany projekt i wskazania szerokiego spektrum korzyści, nie tylko gospodarczych, ale także kulturowych, czy społecznych jakie niosą one ze sobą⁴³⁶.

Pomimo ograniczeń i trudności w stosowaniu opisanych metod wyceny, ważne jest aby identyfikacja i analiza danych uzyskanych za ich pośrednictwem, stanowiła punkt wyjścia do ekonomicznej oceny projektów związanych z zagospodarowaniem zasobów dziedzictwa kulturowego, głównie ze względu na:

⁴³⁵ Zob np. H. P. Weikard, *The Existence Value Does not Exist and Non-use Values are Useless*, Paper presented on the meeting European Public Choice Society, Belgirate - Lago Maggiore, Italy, 2002.

⁴³⁶ T. Madej (pod red.), *Gospodarka a środowisko ...*, op.cit., s. 100; J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody ...*, op. cit. s. 24-25.

- konieczność określania korzyści netto płynących z tych projektów (dysponując pewną ograniczoną sumą pieniędzy, należy wybrać optymalny sposób ich wykorzystania, tak aby maksymalizować korzyści dla społeczeństwa i gospodarki);
- ujęcie w kosztach projektu, utraconej, w wyniku jego realizacji, wartości środowiska kulturowego,
- szacowanie efektów pośrednich omawianych przedsięwzięć, które stanowią podstawę do określania korzyści i kosztów zewnętrznych działalności produkcyjnej i konsumpcyjnej opartej o omawiane zasoby. Wartości te powinny stanowić istotną pozycję w rachunku ekonomicznym danego projektu.
- dążenie do zapewnienia tzw. zrównoważonego rozwoju, który zakłada konieczność przekazania przyszłym pokoleniom zasobów kulturowych o nie zmniejszonej wartości,
- uwarunkowania prawne związane z obowiązkiem ochrony i opieki nad zasobami dziedzictwa kulturowego, w szczególności nad obiektami zabytkowymi, oraz skutkami oddziaływania na nie planowanych projektów inwestycyjnych⁴³⁷.

Ponadto wycena zasobów dziedzictwa kulturowego może spełniać wiele istotnych funkcji:

- przypomina o tym, że dziedzictwo kulturowe nie jest w pełni dobrem wolnym, pomimo braku konwencjonalnych rynków na wiele jego elementów składowych. w związku z tym może umożliwiać określenie kierunków jego użytkowania i sygnalizować symptomy nieekonomicznego gospodarowania nim.
- w sytuacji stosowania analizy kosztów i korzyści daje możliwość zrównoważenia pomiędzy efektami wymiernymi i niewymiernymi, oraz dającymi się wyrazić w wartości pieniężnej, i tymi którym tę wartość ciężko jest przypisać.
- w sytuacji podejmowania decyzji opartych o kryteria finansowe i ekonomiczne skwantyfikowane efekty oddziaływania na środowisko kulturowe i jego elementy mogą wpływać na decyzje decydentów. Włączenie tych danych w proces oceny projektu może prowadzić do zmian strategii działania podmiotów go realizujących, do wyznaczenia nowych kierunków w dotychczas obranej strategii lub też całkowicie przeorientować podejście inwestora do potencjalnego wykorzystania danego zasobu.
- wycena efektów realizowanego przedsięwzięcia zmniejsza ryzyko decyzji arbitralnych.

⁴³⁷ Por. M. Puto, *Wycena wartości środowiska naturalnego*, Zielone Brygady nr 10 (112), 1998 www.zb.eco.pl/zb/112/ekonomia.htm, dostęp: 16.08.2010.

- wycena może uwiarygodniać wskaźniki rozwoju gospodarczego i tendencje zachodzące w otoczeniu realizowanego projektu.
- kwantyfikacja, stosowana we właściwy sposób, może wspomagać działania administracyjne, które służą ochronie środowiska kulturowego. Może służyć do wyceny strat, a następnie kar, jakie stały się wynikiem niewłaściwego gospodarowania obiektem zabytkowym, lub też stanowić podstawę do określania wysokości dotacji dla inwestorów właściwie wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego. Dążąc bowiem do osiągnięcia indywidualnych korzyści, może on przyczyniać się do poprawy sytuacji i pojawienia się pozytywnych efektów również w otoczeniu, np.: wzrost ruchu turystycznego, wzrost atrakcyjności i poprawa estetyki obszaru, ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym⁴³⁸.
- może być pomocna przy dokonywaniu wyceny korzyści ekonomicznych projektów, która jest wymagana przez instytucje zarządzające programami UE.

Opisane powyżej metody wartościowania zasobów i usług środowiskowych nie wyczerpują listy wszystkich możliwych do zastosowania i nie jest wykluczone użycie innych, dzięki którym możliwa byłaby waloryzacja poszczególnych składowych całkowitej wartości ekonomicznej zabytkowych obiektów i obszarów.

Wpływ projektu na otoczenie jest zauważany dopiero w momencie porównania ze sobą dwóch sytuacji: „z projektem” i „bez projektu”. Dlatego też, pominięcie w procesie oceny przedsięwzięć szacunku związanych z nimi efektów, może spowodować przeszacowanie lub niedoszacowanie korzyści netto, a w efekcie podjęcie złych decyzji nie tyle z finansowego, co z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia⁴³⁹.

Samo oszacowanie, nawet w sposób przybliżony, poszczególnych elementów całkowitej wartości ekonomicznej ODK i powiązanych z nimi efektów, a następnie właściwe ich uwzględnienie w ekonomicznej ocenie projektów związanych z ich turystycznym zagospodarowaniem, może w istotny sposób wpłynąć, a przynajmniej powinno wpływać, na proces podejmowania decyzji gospodarczych w tym zakresie.

⁴³⁸ Por. J.T. Winpenny, *Wartość środowiska. Metody* ..., op. cit. s. 23-24.

⁴³⁹ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów* ..., op.cit., 2002, s. 112-114.

3.3. Wycena zasobów dziedzictwa kulturowego w procesie oceny ekonomicznej efektywności projektów – przypadki zastosowania

W literaturze istnieją liczne opisy przypadków, głównie zagraniczne, stosowania metod wyceny w odniesieniu do tak szczególnych zasobów, jakimi są ODK. Opisują one procedury, uzyskane wyniki i trudności w trakcie prac nad wyceną. W dalszej części zostaną zaprezentowane przypadki odnoszące się do następujących metod:

- wyceny warunkowej,
- cen hedonistycznych,
- modelowania wyboru ,
- kosztów podróży.

Metoda wyceny warunkowej (CVM), oparta o preferencje społeczeństwa i schemat gotowości do zapłaty, jest najczęściej wykorzystywana do wyceny dziedzictwa kulturowego i jego zasobów.

Szeroko opisywanym przypadkiem były badania dotyczące określenia gotowości do zapłaty (WTP) mieszkańców Newcastle w celu renowacji i rewitalizacji zabytkowej zabudowy w dzielnicy Grainger Town, odwiedzanej dawniej zarówno przez mieszkańców, jak i turystów. W wyniku szybkiego rozwoju innych obszarów miasta, dzielnica ta straciła na znaczeniu, co doprowadziło do jej marginalizacji. Celem władz miasta stało się więc określenie w jakim stopniu mieszkańcy będą skłonni zaakceptować zwiększenie wydatków na rewitalizację wspomnianego obszaru. Na podstawie wyników badań (rozdysponowano 217 kwestionariuszy ankiet wśród podatników) ustalono, iż przeciętna gotowość do zapłaty wyniosła średnio ok. 11 GBP rocznie (w zależności od przyjętego sposobu statystycznej analizy danych). Po dokonaniu agregacji wyników badań (odniesienie do mieszkańców Newcastle podlegających obowiązkowi płacenia podatków) okazało się, że byliby oni skłonni przekazywać (zaakceptować) ok. 1 mln GBP rocznie na renowację zabytkowej zabudowy w dzielnicy Grainger Town⁴⁴⁰. Wyniki badań wskazały, że mieszkańcy Newcastle pozytywnie ustosunkowali się do projektu rewitalizacji tej dzielnicy miasta. Ponadto stanowiły one uzasadnienie, planowanych przez radę miasta, zwiększonych wydatków z lokalnego budżetu skierowanych na rewitalizowany obszar.

Kolejnym przypadkiem zastosowania CVM było badanie dotyczące ekonomicznej wartości gotowości do zapłaty za utrzymanie Teatru Królewskiego w Kopenhadze. Jak pisze

⁴⁴⁰ G.D. Garrod i in., *The Non-priced Benefits of Renovating Historic Buildings. A Case Study of Newcastle's Grainger Town*, [w:] *Cities*, vol. 13. No 6. 1996, s. 423-430.

T.B. Hansen celem badania było oszacowanie całkowitej wartości Teatru Królewskiego dla społeczeństwa Danii i ocena, czy pozaużytkowe korzyści jakie są wynikiem funkcjonowania Teatru Królewskiego uzasadniają wydatkowanie publicznych środków przekazanych na utrzymanie Teatru. Próba badawcza liczyła w tym przypadku 1843 respondentów, a badania miały charakter wywiadów telefonicznych. W badaniu zostały użyte dwa formaty pytań: pytanie otwarte oraz pytanie na zasadzie „wydać więcej - tyle samo - lub mniej”. Uzyskane wyniki wskazały, iż społeczeństwo duńskie jest skłonne zapłacić (zaakceptować subsydia) średnio 16 USD rocznie w celu utrzymania Teatru Królewskiego. Pomimo, iż widzowie spektakli teatralnych wykazywali większą skłonność do zapłaty niż osoby niekorzystające bezpośrednio z oferty teatru, to jednak ci drudzy, również wykazali znaczącą akceptację w zakresie dotowania Teatru. Głównym problemem związanym z badaniem była czułość reakcji respondentów na informacje o wielkości subwencji udzielanej Teatrowi. Respondenci, którzy zostali poinformowani o wysokości udzielanej dotacji wykazywali niższą skłonność do płacenia niż respondenci, którzy nie posiadali takiej informacji⁴⁴¹. Wyniki uzyskane przez T.B. Hansena wskazały, że społeczeństwo duńskie jest w stanie zaakceptować dotacje udzielane Teatrowi przez państwo. Mimo, iż duża jego część nigdy nie odwiedzi teatru, są skłonni zapłacić za opcję, tzn. możliwość, potencjalnego skorzystania w przyszłości, również przez przyszłe pokolenia oraz ze względu na wartości nieużytkowe (znaczenie edukacyjne, prestiżu, faktu istnienia). Jednocześnie T.B. Hansen stwierdza, że metoda CVM nie stanowi najlepszego rozwiązania i nie powinna być wykorzystywana do rozpatrywania „codziennych” decyzji gospodarczych i politycznych. Stosowanie tej metody jest bowiem zbyt kosztowne, wymaga dużego nakładu pracy oraz obarczone jest dużym stopniem niepewności w zakresie uzyskanych wyników. Jego zdaniem metodę tę można stosować przede wszystkim w odniesieniu do niepowtarzalnych obiektów dziedzictwa i związanych z nimi dużych przedsięwzięć lub decyzji polityczno-administracyjnych. W tych przypadkach CVM doskonale nadaje się do określenia szacunkowej całkowitej wartości ekonomicznej dobra kultury, które posiada cechy dobra publicznego⁴⁴².

Innym przypadkiem zastosowania metody CVM są przeprowadzone przez S. Pagiolę badania (szacunki) ekonomicznej wartości ODK w Splicie, chorwackim mieście, którego zabytkowe centrum wpisane jest na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wiele

⁴⁴¹ T.B. Hansen, *The Willingness-to-Pay for the Royal Theatre in Copenhagen as a Public Good*, Journal of Cultural Economics 21, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1997, s. 18-21.

⁴⁴² Ibidem, s. 22.

obszarów i obiektów w historycznym centrum Splitu uległa znacznej dekapitalizacji, część zagrożona była całkowitym zniszczeniem, jeszcze inne wymagały odbudowy i remontów w celu ukazania ich historycznego i artystycznego kunsztu oraz zwiększenia dostępności dla zwiedzających. Przewidywane koszty remontów i prac konserwatorskich szacowano na 12 mln USD. Autor badań zrezygnował z wykorzystania dwóch innych metod wartościowania: metody cen hedonistycznych oraz metody kosztów podróży. W przypadku pierwszej o rezygnacji zdecydował zbyt słabo rozwinięty i regulowany rynek nieruchomości w Splicie oraz brak informacji o korzyściach jakie mogą się pojawić po realizacji projektu inwestycyjnego. Metoda kosztów podróży została odrzucona, ponieważ nie pozwalała zmierzyć korzyści jakie osiągną mieszkańcy Splitu. Do badania przyjęto próbę, która obejmowała 400 turystów i 100 mieszkańców. Turyści zostali zapytani o gotowość do zapłaty określonego „turystycznego podatku” (cztery poziomy wartości), natomiast mieszkańcy w specjalnie przeprowadzonym referendum, czy będą za wprowadzeniem specjalnego rocznego podatku. Zastosowano format pytań w postaci wyboru dwudzielnego. Średnia WTP dla turystów wyniosła 44 USD rocznie, natomiast średnia kwota WTP wskazana przez rezydentów to 168 USD rocznie. Szacunkowa łączna wartość korzyści wynosiła około 60 mln USD, co przy wcześniej wskazanych nakładach inwestycyjnych dawało korzyści netto projektu w wysokości 48 mln USD. Autor badań podkreśla jednak, iż uzyskane wyniki nie do końca mogą być przenoszone na grunt innych projektów, ze względu na szczególne cechy każdego takiego miejsca⁴⁴³.

Przykładem ustalenia wartości ekonomicznej dziedzictwa kulturowego metodą wyceny warunkowej, poza Europą, są badania P. Agostiniego związane z projektem rewitalizacji historycznej Medyny w Fezie w Maroku. Medyna w Fezie jest spuścizną po jednym z największych miast średniowiecznego świata, przez co została w 1981 r. wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Wyniki badań miały za zadanie określenie wartości tego miejsca dla osób niemieszkających na terenie Medyny (nierezydenci). Badanie wykazało, że odwiedzający byliby skłonni wydać na zakup dóbr i usług średnio 70 USD na osobę podczas wizyty, mając świadomość, iż część tych środków zostanie przeznaczona na poprawę warunków i ochronę zabytkowej części miasta. Z kolei osoby, które nie korzystały bezpośrednio z tego miejsca podczas pobytu w Maroku (nie odwiedziły Medyny w Fezie),

⁴⁴³ S. Pagiola, *Economic Analysis of Conservation of the Historic Center of Split*, Valuing the Invaluable: Approaches and Applications, Seminar materials, 1998, <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/environment/exteei/0,,contentMDK:20486353~menuPK:1187891~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:408050~isCURL:Y,00.html>; dostęp 10.01.2011; S. Pagiola, *Valuing the Benefits of Investments in Cultural Heritage: the Historic Core of Split*, World Bank Economists Forum, Alexandria, 1999.

byłyby skłonne zapłacić za sam fakt istnienia tego miejsca i możliwość oglądnięcia go w przyszłości średnio ok. 30 USD za osobę podczas wizyty. Odnosząc te dane do liczby turystów odwiedzających Maroko każdego roku, autor badania ustalił, iż całkowita roczna korzyści z istnienia tego miejsca to ok. 58 mln USD (ok. 11 mln USD przypada na odwiedzających Fez i ok. 47 mln USD na pozostałych użytkowników). Autor wskazuje, iż nawet jeśli tylko część tej kwoty byłaby możliwa do uzyskania w postaci rzeczywistych przepływów pieniężnych w lokalnej gospodarce, to mogłyby one zostać wykorzystane również do sfinansowania niezbędnych projektów ochrony zabytkowego miasta.

Ilustracją zastosowania metody CVM w Stanach Zjednoczonych są badania przeprowadzone przez R. Klinga i jego zespół. Ich celem było oszacowanie wartości dobra publicznego jakim są lokalne zabytki - zabytkowy hotelu w średniej wielkości mieście Fort Collins w stanie Kolorado. Wykorzystując pytania wyboru dwudzielnego, badacze zapytali mieszkańców miasta o kwotę jednorazowej opłaty (podatku) zgodnie z podanym przeznaczeniem w zakresie ochrony nieruchomości (charakter gotowości do zapłaty), lub określenia wielkości wydatków (część uzyskiwanych dochodów) na ochronę obiektu, zamiast ulg w płaconych podatkach (charakter gotowości do akceptacji). Respondentom przedstawiono także dwa różne zbiory informacji historycznych o obiekcie. Ankieta została rozesłana do 501 gospodarstw domowych, z czego otrzymano zwrot 252. Ostatecznie analizie poddano tylko 177 ankiet, gdyż pozostałe nie posiadały pełnej informacji lub były źle wypełnione. W przypadku ograniczonej informacji historycznej o obiekcie średnia WTP wynosiła 86 USD na osobę w przypadku ponoszenia opłaty i 195 USD w sytuacji ulg podatkowych. Przy uzyskaniu poszerzonej informacji historycznej o obiekcie średnia WTP wyniosła 126 USD na osobę, w przypadku ponoszenia dodatkowych opłat i 434 USD w sytuacji zwolnień podatkowych. W sumie wartości zabytkowych dóbr publicznych ustalona na podstawie preferencji gospodarstw domowych mieściła się w przedziale od 2,5 mln USD do 13 mln USD.⁴⁴⁴

Częste są również praktyczne zastosowania *metody cen hedonistycznych* w odniesieniu do ODK. Jak wskazuje m.in. P. Nijkamp istnieje wiele przypadków wykorzystania tej metody i określania wartości ekonomicznej obiektów zabytkowych, a także badań w zakresie ustalenia czynników determinujących różnicowanie cen i wartości dla obiektów zabytkowych i nie będących zabytkami. Wskazuje on na badania przeprowadzone przez D.A.

⁴⁴⁴ R. Kling i in., *Estimating the Public Good Value of Preserving a Local Historic Landmark: The Role of Non-substitutability and Information in Contingent Valuation*, 2001, <http://culturalpolicy.uchicago.edu/papers/workingpapers/kling.pdf>

Forda z 1989 r. Były to jedne z pierwszych badań, które potwierdzały, iż uznanie danego obiektu za zabytkowy, ma wpływ na wartość mieszkań w tym obiekcie lub jego bliskim sąsiedztwie. Dokonując badań w kilku dzielnicach Baltimore D.A. Ford stwierdził, że obiekty położone w historycznych dzielnicach posiadają wyższą cenę na rynku nieruchomości niż podobne obiekty w dzielnicach niehistorycznych⁴⁴⁵. W tabeli 21 zestawiono inne przykłady wykorzystania metody cen hedonistycznych w kontekście dziedzictwa kulturowego.

Tabela 21. Przypadki wykorzystania metody cen hedonistycznych do określenia wartości obiektów zabytkowych.

Autorzy badań	Tematyka badań	Miejsce i czas badań	Główne wnioski
A. Narwold, J. Sandy, C. Tu	Wpływ uznania obiektu za zabytkowy na ceny domów	San Diego, USA, 2008	Uznanie jednorodzinnego domu za zabytkowy powoduje wzrost jego wartości o ok. 16% w stosunku do innych podobnych obiektów.
D.S. Noonan	Wpływ rodzaju zabytku i charakteru dzielnicy na ceny sprzedaży	Chicago, USA 2007	Obiekty uznane za zabytkowe posiadają wyższą wartość oraz mają pozytywny wpływ na wartość sąsiednich nieruchomości
E.C.M. Ruijgrok	Wpływ autentyczności, kompletności obiektu i jego położenia na ceny domów	Tiel, Holandia, 2006	Autentyczność i stan zachowania detali elewacyjnych ma wpływ na 15% ceny sprzedaży w hanzeatyckim mieście Tiel.
V. Deodhar	Wpływ uznania obiektu za zabytkowy na jego wartość	Sydney, Australia, 2004 r.	Zabytkowy dom posiada średnio o 12% wyższą cenę niż obiekt niezabytkowy. Różnica ta wynika z rodzaju obiektu, jego stylu architektonicznego i pozycji na liście zabytków.
R.M. Leichenko, N.E. Coulson, D. Listokin	Wpływ uznania obiektu za zabytkowy na ceny domów	9 miast w stanie Teksas, USA, 2001 r.	Obiekty posiadające status zabytkowych mają cenę wyższą o 5-20% w stosunku do innych nieruchomości
P. V. Schaeffer, C. A. Millerick	Wpływ położenia w zabytkowej dzielnicy na cenę sprzedaży	Chicago, USA 1991 r.	Wartość obiektów uznanych za historyczne (o znaczeniu krajowym i lokalnym) jest wyższa w porównaniu z pozostałymi. Nieruchomości położone w pobliżu zabytkowej dzielnicy mogą korzystać na pozytywnych efektach zewnętrznych
P.K. Asabere, G. Hachey, S. Grubaugh	Wpływ zabytkowej architektury i dzielnicy na wartość domu	Newburyport, Massachusetts, USA, 1989 r.	Historyczny styl architektoniczny ma pozytywny wpływ na wartość. Natomiast położenie w zabytkowej dzielnicy Newburyport nie generuje pozytywnych efektów zewnętrznych.

Źródło: P. Nijkamp i in., *Cultural Heritage: Hedonic Prices for Non-market Values*, Research Memorandum 2009-49, VU University Amsterdam, s. 5; <http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/15297/2/20090049.pdf>; dostęp 11.02.2011.

⁴⁴⁵ P. Nijkamp i in., *Cultural Heritage: Hedonic Prices for Non-market Values*, Research Memorandum 2009-49, VU University Amsterdam, s. 5; <http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/15297/2/20090049.pdf>; dostęp 11.02.2011.

Badania oparte o *metodę modelowania wyboru* przeprowadzono w Australii w 2005 r., na dość dużej próbie badawczej, tj. 2024 dorosłych Australijczyków. Celem badania, które zostało przeprowadzone na zlecenie Urzędu ds. Dziedzictwa Australii i Nowej Zelandii, było ustalenie gotowości mieszkańców Australii (akceptacji) do podniesienia wydatków rządowych na ochronę dziedzictwa kulturowego. Badanie wykazało, że 93 procent społeczności australijskiej (na podstawie próby) traktuje dziedzictwo jako część swojej tożsamości. Z ankiety wynikało również, że większość respondentów ceni zarówno użytkową, jak i nieużytkową wartość dziedzictwa historycznego. Badanie wskazało także, preferencje mieszkańców Australii w stosunku do obiektów dziedzictwa historycznego i poziomu ich ochrony, w następujących kwestiach:

- średnia gotowość do zapłaty w celu ochrony przed utratą dodatkowych miejsc historycznych została oszacowana na 5,53 AUD⁴⁴⁶ na osobę rocznie za każde dodatkowe 1000 miejsc objętych ochroną;
- wzrost udziału miejsc historycznych, które są zachowane w dobrym stanie - wzrost o 1%, wyceniono na 1,35 AUD na osobę rocznie,
- wzrost odsetka miejsc historycznych, które są publicznie dostępne – wzrost o 1%, wyceniono na 3,60 AUD na osobę rocznie.
- wyższa preferencja w zakresie ochrony tych miejsc, które charakteryzują się większym stopniem zróżnicowania elementów architektonicznych składających się na obiekt (różne okresy i style architektoniczne, z których pochodzą).

Ponadto z australijskich badań wynika, iż respondenci byliby skłonni zapłacić średnio 39,50 AUD na osobę rocznie, aby zmieniła się polityka władz Australii w zakresie gospodarowania dziedzictwem historycznym. Wyniki wskazały, iż ludzie dostrzegają konieczność kontroli gospodarowania obiektami dziedzictwa historycznego - ograniczenie działań destrukcyjnych w odniesieniu do tych obiektów, na rzecz tworzenia systemu wspierającego właścicieli w zakresie podejmowania działań sprzyjających ich zachowaniu. Ostatecznie w wyniku przeprowadzonych badań ustalono, iż społeczeństwo Australii gotowe jest ponosić dodatkowe wydatki na poprawę ochrony dziedzictwa kulturowego Australii, poprawę kontroli gospodarowania nim oraz wspieranie działań zmierzających do jego efektywnego wykorzystywania. Gotowość ta wyniosła średnio 105,90 AUD na osobę rocznie. W wyniku agregacji (mieszkańcy Australii w wieku 18 lat i powyżej) uzyskano łączną wartość ok. 1,6 mld AUD rocznie. Należy jednak podkreślić, iż przeprowadzone

⁴⁴⁶ międzynarodowy skrót dolara australijskiego.

badanie zmierzało do ustalenia wartości dziedzictwa kulturowego Australii ogółem oraz dla poszczególnych grup obiektów na określonych obszarach (nie odnosiło się do ustalenia wartości konkretnych obiektów).⁴⁴⁷

Również *metoda kosztów podróży* znajduje zastosowanie w wycenie wartości ODK oraz przy szacowaniu korzyści jakie mogą wynikać z ich zagospodarowania i wykorzystywania na cele turystyczne. Wskazuje na to badanie przeprowadzone przez P. J. Poor i J. M. Smith w odniesieniu do historycznego obszaru St. Mary's City, znajdującego się w południowej części wiejskich obszarów stanu Maryland w USA. St. Mary's City jest jedną z czterech najstarszych stałych osad na terenie historycznej Brytyjskiej Ameryki Północnej. Jest również uznawane za miejsce narodzin tolerancji religijnej w Stanach Zjednoczonych. Obejmuje XVII-wieczne zabytki z okresu kolonializmu brytyjskiego. W badaniu tym, jako jednym z pierwszych, zastosowano strefowy model kosztów podróży, w celu oszacowania wartości nadwyżki konsumenta z użytkowania dobra kultury uznanego za zabytek oraz określenia korzyści jakie osiąga społeczeństwo z faktu istnienia tego miejsca. Analizie poddano dane z trzech lat uzyskane od odwiedzających w zakresie trzech form użytkowania tego miejsca. W wyniku badań ustalono, iż średnia roczna nadwyżka konsumenta waha się w granicach od ok. 8,00 USD do 19,26 USD, w zależności od rodzaju przyjętego schematu badań. Agregacja wyników wskazała natomiast, iż średnie łączne roczne korzyści uzyskane w wyniku ruchu turystycznego mieszczą się w zakresie od ok. 75,5 tys. USD do 176,5 tys. USD⁴⁴⁸.

Lista badań krajowych w tym zakresie nie jest obszerna. Najczęściej wykorzystywaną metodą jest wycena warunkowa, i to prawie wyłącznie w odniesieniu do zasobów środowiska naturalnego. Wśród głównych należy wymienić badania dotyczące:

- eutrofizacji Morza Bałtyckiego, tzw. „badanie bałtyckie” z 1994 r. – gdzie, w badaniu głównym z udziałem 1162 respondentów, średnia gotowość do zapłacenia za poprawę stanu środowiska Bałtyku wyniosła 169 PLN na osobę w ciągu roku. Badania te były prowadzone również na Litwie i w Szwecji, w oparciu metodę przenoszenia korzyści. W rezultacie ustalono, iż obywatele tych krajów byłiby skłonni zapłacić rocznie ponad 7 mld USD za „uzdrowienie” Morza Bałtyckiego, przy szacowanych przez ekspertów kosztach takich zabiegów na poziomie niespełna 5 mld USD.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ *Valuing the Priceless. The Value ...*, op. cit., s. 31-35.

⁴⁴⁸ P.J. Poor, J.M. Smith, *Travel Cost Analysis of a Cultural Heritage Site: The Case of Historic St. Mary's City of Maryland*, Journal of Cultural Economics 28, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2004, s. 226-227.

⁴⁴⁹ T. Żylicz i in., *Contingent valuation of Eutrophication Damage in the Baltic Sea Region*, CSERGE Working Paper GEC 95-03; J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ...*, op. cit., s. 100-101.

- wartości funkcji rekreacyjnej lasów w Polsce (2005 r.) – gdzie przeciętny koszt podróży związany z pojedynczą wizytą gospodarstwa domowego w lesie w cenach z 2005 r. wyniósł 45,23 PLN (badania przeprowadzone w oparciu o indywidualny model kosztu podróży). W badaniu ustalono również przeciętną gotowość do zapłaty za rekreację w lesie. Wartość pojedynczej wizyty rekreacyjnej w lesie w cenach z 2005 r. wyniosła 5,13 PLN w przypadku pytań otwartych o WTP oraz 26,35 PLN w przypadku pytań zamkniętych. Na tej podstawie ustalono, iż roczna rekreacyjna wartość brutto lasów w Polsce wynosi od 37 mld PLN do 86,6 mld PLN, natomiast roczne korzyści netto z rekreacji w lesie od 2,4 mld PLN do 37,9 mld PLN.⁴⁵⁰
- gotowości do zapłaty za poprawę jakości wód powierzchniowych i wody w kranie, na potrzeby analizy kosztów i korzyści dla wdrożenia w Polsce dyrektywy w sprawie oczyszczania ścieków komunalnych (91/27/EWG) z 2003 r. – gdzie średnia gotowość do zapłaty gospodarstwa domowego za lepszy stan wód powierzchniowych wyniosła miesięcznie 5,42 PLN, natomiast za zagwarantowanie jakości wody w kranach – 5,56 PLN (wyniki z uwzględnieniem respondentów protestujących)⁴⁵¹.

Obok wymienionych badań można dodatkowo wskazać na: przeprowadzoną w 1996 r. wycenę wody oligoceńskiej pobieranej za darmo w studniach publicznych w Warszawie (metoda kosztów podróży); szacowanie wartości rekreacyjnej Pienińskiego Parku Narodowego (2000 r., metoda kosztów podróży); analizę cen i cech blisko 1000 domów i mieszkań warszawskich (1999 r.), szacowanie gotowości do zapłaty za ochronę Bagien Biebrzańskich oraz eliminację ruchu samochodowego w centrum Krakowa⁴⁵².

Przykładem wyceny odnoszącej się do zasobu środowiska naturalnego, który posiada jednocześnie cechy ODK, jest badanie przeprowadzone w 2007 r. przez pracowników Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Podjęto w nim próbę wyceny, za pomocą metody wyceny warunkowej, korzyści ekonomicznych wynikających z rewaloryzacji niewielkiego historycznego parku miejskiego (ok. 2 ha) na terenie 40-tysięcznego miasta na Dolnym Śląsku. Mieszkańcom zadano pytanie, jaką kwotę byliby w stanie przeznaczyć rocznie na rewaloryzację, a następnie utrzymanie parku w „dobrym” stanie. Badanie nie zostały przeprowadzone ściśle wg przedstawionych rygorów metody CV (ze względu na ograniczenia budżetowe i czasowe), jednak podjęto próbę badań najbardziej zbliżoną

⁴⁵⁰ A. Bartczak A., *Wartość funkcji rekreacyjnej lasów w Polsce* [w:] *Ekonomia i środowisko* red. nac. B. Poskrobko, nr 2 (30), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006, s. 23-41.

⁴⁵¹ A. Markowska A., *Zastosowanie metody wyceny warunkowej w analizie kosztów i korzyści* [w:] *Ekonomia i środowisko* red. nac. B. Poskrobko, nr 2 (30), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006, s. 62-63.

⁴⁵² T. Żylicz, *Ekonomia środowiska* ..., op. cit., s. 39-42.

do zalecanej. Analiza wyników pozwoliła stwierdzić, iż oczekiwana chęć do zapłaty wynosi ok. 8,49 PLN rocznie. Po przemnożeniu tej kwoty przez prognozowaną liczbę mieszkańców miasta powyżej 18-go roku życia otrzymano sumaryczną wartość chęci do zapłaty, której wartość bieżąca wyniosła ok. 4,122 mln PLN (przy horyzoncie prognozy 25 lat i stopie dyskontowej 5%). Wymieniona wyżej kwota korzyści, przy wycenie bieżących kosztów ekonomicznych na poziomie 1,138 mln PLN pozwala stwierdzić występowanie ekonomicznej efektywności przedsięwzięcia (ENPV 2,9 mln PLN)⁴⁵³.

Jak wynika z powyższego, o ile w przypadku zasobów środowiska naturalnego istnieją w Polsce przykłady stosowania metod wyceny, o tyle w odniesieniu do zasobów dziedzictwa kulturowego autor rozprawy, nie spotkał się z opracowaniami oraz publikacjami, które stricte odnoszą się do tej problematyki.

3.4. Efekty ekonomiczne i metody ich wyceny – projekt turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie województwa dolnośląskiego.

W Polsce, jedynym obszarem, w którym wymagane jest przeprowadzanie analizy i oceny efektywności ekonomicznej projektów gospodarczych⁴⁵⁴, przede wszystkim przy wykorzystywaniu podejścia opartego o analizę kosztów i korzyści, są procesy związane z aplikowaniem o środki pieniężne z europejskich funduszy pomocowych⁴⁵⁵. Wytyczne Ministerstwa Rozwoju Regionalnego oraz Instytucji Zarządzających, Pośredniczących i Wdrażających wskazują bowiem na ewentualną konieczność dokonywania tych analiz w ramach dokumentacji projektowej, w szczególności w ramach studiów wykonalności dla projektów przedstawionych do dofinansowania z tych funduszy.

W dokumencie *Wytyczne w zakresie wybranych zagadnień związanych z przygotowaniem projektów inwestycyjnych, w tym projektów generujących dochód* oraz w opracowaniu *Studium wykonalności dla projektów z Działania 6.4 Programu Operacyjnego Innowacyjna*

⁴⁵³ T. Kolakowski, *Metoda wyceny warunkowej w projektach zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne* [w:] G. Golembiński (red. nauk.), *Nowe trendy rozwoju turystyki*, Wydawnictwo PWSZ, Sulechów, 2008, s. 450; B. Rodawski, *Wycena warunkowa na przykładzie projektu rewaloryzacji parku miejskiego – wybrane aspekty metodologiczne* [w:] T. Dudycz (red.) *Wartość jako kryterium efektywności*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008, s. 152-155.

⁴⁵⁴ Wymóg ten stosowany jest w przypadku większości programów operacyjnych w odniesieniu do projektów o określonej wartości (np. w Regionalnym Programie Operacyjnym dla Województwa Dolnośląskiego – dla projektów powyżej 1 mln EUR). W przypadku niektórych programów wymóg ten nie obowiązuje, np. Program Rozwój Obszarów Wiejskich (PROW).

⁴⁵⁵ W niniejszej pracy przez europejskie fundusze pomocowe należy rozumieć zarówno fundusze UE (fundusze strukturalne, Fundusz Spójności), jak i tzw. Fundusz Norweski (Norweski Mechanizm Finansowy i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego).

Gospodarka 2007-2013 podaje się, iż „Sporządzanie analizy kosztów i korzyści wynika z konieczności oszacowania kosztów i korzyści projektu z punktu widzenia całej społeczności. Analiza finansowa wykonywana jest bowiem jedynie z punktu widzenia beneficjenta”.⁴⁵⁶

W przypadku projektów realizowanych w ramach Funduszu Norweskiego wytyczne dotyczące tworzenia studium wykonalności projektu odwołują się do dokumentu *Analiza kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych - Przewodnik (Fundusz Strukturalny - ERDF, Fundusz Spójności oraz ISPA)*, gdzie jednym z podstawowych rozdziałów w ramach przykładowej struktury takiego studium jest analiza społeczno-gospodarczych kosztów i korzyści⁴⁵⁷.

W *Wytycznych do przygotowania „Studium Wykonalności” - projekty w ramach XI osi priorytetowej Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko* podkreśla się, iż „Celem analizy ekonomicznej jest ocena oczekiwanego wpływu projektu na obszar społeczno-gospodarczy, na który oddziaływać będzie projekt w okresie realizacji oraz po jej zakończeniu. Za pomocą analizy ekonomicznej dąży się do sprawdzenia czy inwestycja jest uzasadniona z punktu widzenia całej społeczności. Analiza kosztów i korzyści powinna uwzględniać zarówno korzyści płynące dla obywateli, jak również kwantyfikację efektów społeczno-ekonomicznych realizacji projektu. Analiza ta podsumowuje koszty i korzyści wynikające z realizacji projektu, uwzględniając wpływ projektu na stosunki ekonomiczne, społeczne i gospodarcze”⁴⁵⁸.

Natomiast w *Metodologii opracowania studium wykonalności - analiza ekonomiczno-finansowa, na potrzeby Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego 2007-2013* wskazuje się, iż „Sporządzenie analizy ekonomicznej jest wymogiem stawianym dla projektów infrastrukturalnych dofinansowywanych z funduszy strukturalnych oraz Funduszu Spójności. (...) Analiza ekonomiczna stanowi integralną część studium wykonalności”.⁴⁵⁹

Wskazane dokumenty i opracowania nakładają więc na podmiot aplikujący o środki pomocowe wykonanie w ramach studium wykonalności analizy ekonomicznej (analizy

⁴⁵⁶ Wytyczne w zakresie wybranych zagadnień związanych z przygotowaniem projektów inwestycyjnych, w tym projektów generujących dochód, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, Minister Rozwoju Regionalnego, MRR/H/ 14(2)01/2009, Warszawa, 2009, s. 35-38; *Studium wykonalności dla projektów z Działania 6.4 Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka 2007-2013 „Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym”*, s. 16, <http://www.pot.gov.pl/dzialanie-6-4-po-ig/wniosek-umowa/>, dostęp: 20.11.2010.

⁴⁵⁷ M. Florio (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ...*, op.cit., 2008, s. 150.

⁴⁵⁸ *Wytyczne do przygotowania „Studium Wykonalności” – projekty w ramach XI osi priorytetowej PO IiŚ*, s. 23, <http://www.pois.gov.pl/Dokumenty/Wzorydokumentow/Documents/PriorytetXIKulturaidziedzictwo kulturowe.pdf>, dostęp: 19.11.2010.

⁴⁵⁹ *Metodologia opracowania studium wykonalności...*, op.cit., s. 42.

kosztów i korzyści) projektu. W związku z tym pojawia się również konieczność identyfikacji i wyrażenia w pieniądzu efektów będących następstwem realizowanego przedsięwzięcia. Sprawa ta nabiera jeszcze większego znaczenia w przypadku rozpatrywanych projektów bazujących na ODK. Jak wskazano wcześniej, wartość tego typu zasobów powinna opierać się na wycenie poszczególnych składowych TEV, przede wszystkim pośredniej wartości użytkowej oraz wartości pozaużytkowych, które mogą mieć istotny wpływ na efektywność ekonomiczną.

W tabeli 22 zestawiono dokumenty metodyczne i opracowania zawierające wytyczne, w których wskazuje się na potrzebę wyceny efektów ocenianych projektów, wraz z podaniem potencjalnych metod wyceny.

Tabela 22. Dokumenty metodyczne i opracowania zawierające wytyczne w zakresie określania efektów zewnętrznych i metod ich wyceny

Nazwa dokumentu/opracowania	Odniesienie do efektów zewnętrznych i metod wartościowania zasobów
Wytyczne dotyczące metodologii przeprowadzania analizy kosztów i korzyści Dokument Roboczy Nr 4	Wskazuje się na możliwość szacowania efektów zewnętrznych środowiska przy wykorzystaniu różnych metodologii (np. metoda cen hedonicznych, metoda kosztu podróży, wycena warunkowa, itp.) ⁴⁶⁰ .
Analiza kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych - Przewodnik (Fundusz Strukturalny - ERDF, Fundusz Spójności oraz ISPA)	Podkreśla się konieczność dokonywania korekty wyników finansowych o efekty zewnętrzne (o ile to możliwe, wyrażonych w wartościach pieniężnych). Wskazuje się, iż szacunek korzyści społecznych w przypadku projektów dotyczących tworzenia lub rozwoju muzeów lub skansenów archeologicznych można oprzeć na gotowości do zapłaty za daną usługę ze strony społeczeństwa. Podany jest również zestaw metod, dzięki którym możliwe jest szacowanie wartości ekonomicznej zasobów środowiska, w tym m.in.: wydatki ochronne, metoda cen hedonicznych, metoda kosztów podróży, wycena warunkowa, funkcja dawka-reakcja, transfer korzyści, ⁴⁶¹ .
Metodologia opracowania studium wykonalności - analiza ekonomiczno-finansowa, na potrzeby Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego 2007-2013	Wskazuje się na konieczność dokonywania korek o efekty zewnętrzne projektu, wykorzystując do tego różnorodne podejścia: - określenia nakładów poprzez koszt alternatywny, - określenie korzyści za pomocą gotowości społeczeństwa do zapłaty za uzyskanie danego efektu (WPT), - technika transferu korzyści – w sytuacji trudności w badaniach WTP (w tym ze względu na ich kapitało- i czasochłonność) - ustalenie relacji wyrażonej funkcją typu dawka-skutek. Ponadto podkreśla się, iż analizę należy przeprowadzić zgodnie z wytycznymi przedstawionymi w przewodniku do AKK projektów inwestycyjnych przy projektach finansowanych z funduszy strukturalnych i spójności. Dodatkowo Koszty i korzyści o charakterze nie finansowym nie powinny mieć istotnego znaczenia w przypadku tej analizy. Powinny one być jednak zdefiniowane i opisane. ⁴⁶²
Wytyczne dotyczące przygotowywania Studiów Wykonalności obiektów kubaturowych	Podaje się, iż efekty zewnętrzne można wycenić stosując porównania opierające się na: metodzie efektów produkcyjnych, szacowaniu nakładów prewencyjnych i kosztów restytucji, szacowanie kosztów odtworzenia, metodach hedonicznych, metodzie kosztów podróży, metodzie

⁴⁶⁰ Wytyczne dotyczące metodologii przeprowadzania analizy kosztów i korzyści, ..., op.cit., s. 9.
⁴⁶¹ M. Florio (red. nauk.), Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów ..., op.cit., 2008, s. 139-147.
⁴⁶² Metodologia opracowania studium wykonalności..., op.cit., s. 41-43.

w ramach Priorytetu III Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego	deklarowanych preferencji. Większość z nich opiera się na wykorzystaniu tzw. „mądrości zbiorowej” społecznych uczestników. ⁴⁶³
Wytyczne dotyczące przygotowywania Studiów Wykonalności w zakresie infrastruktury kulturowej	Podaje się, iż efekty zewnętrzne można wycenić stosując porównania opierające się na: metodzie efektów produkcyjnych, szacowaniu nakładów przewencyjnych i kosztów restytucji, szacowanie kosztów odtworzenia, metodach hedonicznych, metodzie kosztów podróży, metodzie deklarowanych preferencji. Większość z nich opiera się na wykorzystaniu tzw. „mądrości zbiorowej” społecznych uczestników. Zalecaną metodą określenia korekty przychodów ze sprzedaży o efekty zewnętrzne jest oszacowanie skłonności do zapłaty na podstawie metody kosztów podróży. ⁴⁶⁴

Źródło: opracowanie własne na podstawie omawianych dokumentów

Z danych zawartych w tabeli 22 wynika, iż w dokumentach wyznaczających ramy i wytyczne w zakresie oceny projektów przewidzianych do dofinansowania z funduszy europejskich, podkreśla się konieczność identyfikacji i wyceny efektów zewnętrznych oraz wskazuje na możliwe do zastosowania metody tej wyceny. Jednak w żadnym opracowaniu nie charakteryzuje się kompleksowo żadnej z tych metod (niezbędne dane, etapy przeprowadzania, itp.), a w niektórych przypadkach wręcz podkreśla się, iż w przypadku trudności z ich przeprowadzeniem, należy zastosować uproszczenia w obliczeniach lub zastąpić je analizą jakościową. Wytyczne wskazują więc możliwe do zastosowania metody ich szacowania, jednak nie narzucają konieczności ich przeprowadzania. W większości przypadków nie wskazuje się również, jakie metody są najbardziej adekwatne do oceny konkretnych rodzajów projektów. Z tego też względu pojawia się możliwość bardzo zróżnicowanego podejścia do tego problemu, co bez wątpienia wpływa na poziom merytoryczny przeprowadzanych analiz ekonomicznych. Taki stan rzeczy powoduje również, iż efekty realizowanych projektów, jak i same projekty trudno jest ze sobą porównywać, w związku z czym mogą pojawiać się problemy w zastosowaniu, dla projektów realizowanych w przyszłości, np. metody transferu korzyści. Brak precyzyjnego określenia zakresu analiz w przypadku tak specyficznych projektów, jakimi są przedsięwzięcia z zakresu zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, gdzie istotnym aspektem jest charakter i kierunek ich zagospodarowania, unikalność i niepowtarzalność, stwarza pole do dokonywania analiz i ocen w sposób bardzo dowolny, przypadkowy i nie posiadający charakteru typowego procesu analitycznego. W związku z tym możliwe jest wystąpienie istotnych błędów w zakresie oceny efektywności ekonomicznej projektów. Proces takiej

⁴⁶³ Wytyczne dotyczące przygotowywania Studiów Wykonalności obiektów kubaturowych w ramach Priorytetu III Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego, Instytucja Zarządzająca ZPORR, 2004, s. 18.

⁴⁶⁴ Wytyczne dotyczące przygotowywania Studiów Wykonalności w zakresie infrastruktury kulturowej, Instytucja Zarządzająca ZPORR, 2004, s. 16.

oceny zwykle nie odbywa się nawet w oparciu o tzw. „myślenie zdroworozsądkowe” (ang. „*common sense*”).

Celem poniższego badania jest więc zweryfikowanie wcześniej postawionych hipotez rozprawy, a mianowicie:

- istniejące metody określania wartości użytkowej i nieużytkowej zasobów nie są w Polsce powszechnie wykorzystywane w procesie analizy i oceny efektywności ekonomicznej projektów związanych z turystycznym zagospodarowywaniem ODK;
- szacowanie wartości ekonomicznych takich przedsięwzięć i związanych z tym efektów, prowadzone jest w sposób uproszczony, co rzutuje bezpośrednio na wyniki oceny ekonomicznej efektywności rozpatrywanych projektów.

Wnioski z badań mają stać się także przyczynkiem do rozwinięcia rozważań na temat poziomu stosowania metod wartościowania zasobów dziedzictwa kulturowego oraz przeprowadzanych analiz ekonomicznych w Polsce. Mają również pomóc w określeniu potencjalnych przyczyn ograniczonego ich stosowania.

Uzyskane wyniki i wnioski będą również punktem wyjścia do zaproponowania własnej metody (rozdział IV) pozwalającej w sposób przybliżony oszacować główny efekt związany z zagospodarowaniem ODK. Metoda ta może stać się potencjalnym obszarem ujednoliconych analiz w przyszłych okresach programowania dla tej grupy projektów.

3.4.1. Opis badania i etapy jego przeprowadzania

Przedmiotem badania były analizy ekonomiczne, a w ich ramach przede wszystkim zidentyfikowane efekty zewnętrzne oraz metody szacowania wartości ekonomicznej zasobów środowiskowych, przeprowadzone dla projektów zakładających zagospodarowanie dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne⁴⁶⁵ na terenie województwa dolnośląskiego. Analizy te zawarte były w dokumentacji projektowej, przede wszystkim w studiach wykonalności omawianych przedsięwzięć, dla których podmioty aplikowały o dofinansowanie z funduszy europejskich. Jak wcześniej wskazano, jest to jedyny obszar w Polsce, gdzie wymagane jest przeprowadzenie analiz ekonomicznych dla projektów gospodarczych. Badania miały charakter kwerendy, gdzie analizie poddawano wybrane obszary charakteryzowane i opisywane w studiach wykonalności projektów. Były to: analiza rynku, analiza techniczna, analiza finansowa i ekonomiczna projektu.

⁴⁶⁵ Uwzględniane są tu zarówno projekty stricte turystyczne jak i paraturystyczne związane z zagospodarowaniem ODK, zgodnie z podziałem zaprezentowanym w rozdziale 2.3.1.

Celem autora było zidentyfikowanie, a następnie przebadanie wszystkich projektów jakie były zrealizowane lub przewidziane do realizacji przy współfinansowaniu z funduszy europejskich w latach 2004-2010. Badanie obejmowało więc dokumentację projektową dla dwóch okresów programowania, tj. lata 2004-2006 oraz 2007-2013, w których Polska jako pełnoprawny członek Unii Europejskiej, mogła wykorzystywać dostępne fundusze.

Badanie z założenia miało charakter badań pełnych (całościowych), gdzie pomiar i analiza wyznaczonych parametrów dokonywana jest dla całej populacji. Zdefiniowanie tzw. szerokiej populacji opierało się o następujące założenia (spełnione łącznie):

- projekty przewidujące zagospodarowanie ODK na cele turystyczne,
- projekty realizowane na terenie województwa dolnośląskiego,
- projekty realizowane w ramach programów operacyjnych finansowanych z funduszy europejskich.

Wybór do badań projektów realizowanych wyłącznie na terenie województwa dolnośląskiego wymaga w tym miejscu dodatkowego wyjaśnienia. Autor ograniczając przestrzeń badania kierował się dwoma aspektami:

- aspekty natury obiektywnej:
 - obszar województwa dolnośląskiego jest rejonem Polski, na obszarze którego, zgodnie z danymi zawartymi w opracowaniach Narodowego Instytutu Dziedzictwa⁴⁶⁶, występuje największa liczba różnego typu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (8004 obiekty - stan na 04.10.2010 r.)⁴⁶⁷ oraz największa liczba zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru obiektów archeologicznych (1492 stanowiska rejestrowe – stan na 30.06.2009 r.)⁴⁶⁸. W związku z tym stanowi to obszar o największym potencjale w zakresie realizacji omawianej grupy projektów.
 - województwo dolnośląskie, zgodnie z danymi publikowanymi przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, znajduje się w czołówce polskich województw pod względem stopnia wykorzystywania funduszy europejskich i realizowanych za ich pośrednictwem projektów (zawarte umowy/wydane decyzje, wnioski zatwierdzone do realizacji, itp.)⁴⁶⁹.

⁴⁶⁶ Do 31 grudnia 2010 Instytut funkcjonował pod nazwą - Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ)

⁴⁶⁷ *Tabelaryczne zestawienie różnych typów zabytków nieruchomych wpisanych ...*, op.cit.

⁴⁶⁸ *Informacja o ilości zabytków archeologicznych wpisanych ...*, op.cit.

⁴⁶⁹ *Stan wdrażania Regionalnych Programów Operacyjnych 2007-2013 na dzień 31.03.2010*, Wydział Monitoringu i Ewaluacji Departamentu Koordynacji i Wdrażania Programów Regionalnych Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/fundusze_europejskie_2004_2006/Documents

- aspekty natury technicznej – możliwość dotarcia i zebrania danych od wszystkich beneficjentów rozproszonych na większym terenie (pozostałe województwa) byłaby utrudniona (czasochłonność, wysokie koszty zebrania danych w sytuacji konieczności bezpośredniej wizyty u beneficjenta).

Identyfikacja omawianych projektów oraz zbieranie danych przeprowadzone zostało od lutego do czerwca 2010 r. W okresie tym można wyznaczyć dwa etapy:

- etap I – obejmował analizę istniejącej dokumentacji programowej i selekcję projektów spełniających kryteria (luty-marzec 2010 r.);
- etap II – obejmował proces zbierania danych od podmiotów, które realizowały takie projekty (kwiecień-czerwiec 2010 r.).

W ramach etapu pierwszego przeprowadzono następujące badania:

- przegląd programów operacyjnych finansowanych z funduszy europejskich oraz dokumentów programowych pod kątem możliwości finansowania projektów związanych z zagospodarowaniem ODK na cele turystyczne i paraturystyczne.

W wyniku tego przeglądu zidentyfikowano 10 programów operacyjnych, w tym Norweski Mechanizm Finansowy i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG). Szczegóły prezentuje tabela 23.

Tabela 23. Zestawienie programów operacyjnych/mechanizmów przewidujących możliwości finansowania projektów związanych z zagospodarowaniem obiektów dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne i paraturystyczne

Nazwa programu/mechanizmu	Priorytet/Działanie
Programy operacyjne i inicjatywy wspólnotowe finansowane z funduszy Unii Europejskiej	
Okres programowania 2004-2006	
- Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR)	Priorytet 1: Rozbudowa i modernizacja infrastruktury służącej wzmocnieniu konkurencyjności regionów; Działanie 1.4. Rozwój turystyki i kultury Priorytet 3: Rozwój lokalny; Działanie 3.1. Obszary wiejskie; Działanie 3.2 Obszary podlegające restrukturyzacji; Działanie 3.3 Zdegradowane obszary miejskie, poprzemysłowe i powojaskowe; 3.4 Mikroprzedsiębiorstwa
- Program Interreg III A Polska-Saksonia	Priorytet A: Rozwój gospodarczy i współpraca przedsiębiorstw; Działanie A 2. Poprawa możliwości rozwoju turystyki w celu stworzenia transgranicznego obszaru ruchu turystycznego i wypoczynku Priorytet B: Infrastruktura; Działanie B 2. Poprawa innych infrastruktur w celu wspierania rozwoju pogranicza Priorytet D: Rozwój obszarów wiejskich i miejskich; Działanie D 1. Długoterminowe zapewnienie trwałych form transgranicznego rozwoju obszarów wiejskich pogranicza; Działanie D 2. Poprawa transgranicznego rozwoju obszarów miejskich w celu wzmocnienia terenów pogranicza Priorytet F: Współpraca - kultura, sprawy społeczne, bezpieczeństwo Działanie F 1. Poprawa wymiany transgranicznej w dziedzinie społecznej i kulturalnej w celu wspierania identyfikacji ludności ze wspólną przestrzenią zamieszkania
- Program Interreg III A Polska-Czechy	Priorytet 1: Dalszy rozwój i modernizacja infrastruktury w celu poprawy konkurencyjności obszaru przygranicznego; Działanie 1.3 Rozwój infrastruktury turystycznej i okolicznesowej Priorytet 2. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich; Działanie 2.3: Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego
- Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich (SPO ROL)	
Okres programowania 2007-2013	
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Dolnośląskiego (RPO WD)	Priorytet 4: Środowisko i bezpieczeństwo ekologiczne; Działanie 4.5. Rekultywacja obszarów zdegradowanych Priorytet 6: Turystyka i Kultura; Działanie 6.1. Turystyka uzdrowiskowa; Działanie 6.2. Turystyka aktywna; Działanie 6.4. Turystyka kulturowa Priorytet 9: Miasta; Działanie 9.1. Odnowa zdegradowanych obszarów miejskich w miastach powyżej 10 tysięcy mieszkańców
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ)	Priorytet 11: Kultura i dziedzictwo kulturowe; Działanie 11.1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym; Działanie 11.2. Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym; Działanie 11.3 Infrastruktura szkolnictwa artystycznego
- Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka (PO IG)	Priorytet 6: Polska gospodarka na rynku międzynarodowym; Działanie 6.4. Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym
- Program Rozwój Obszarów Wiejskich (PROW)	Oś 3: Jakość życia na obszarach wiejskich i zróżnicowanie gospodarki wiejskiej; Działanie: Odnowa i rozwój wsi
- Program Operacyjny Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT)	Program Polska-Saksonia: Priorytet 1: Rozwój transgraniczny; Działanie 1.2. Turystyka, działalność uzdrowiskowa; Działanie 1.5 Ład przestrzenny i planowanie regionalne; Priorytet 2: Transgraniczna integracja społeczna; Działanie 2 Kultura i sztuka Program Polska-Czechy: Priorytet 2: Poprawa warunków rozwoju przedsiębiorczości i turystyki; Działanie 2.2. Wspieranie rozwoju turystyki
Norweski Mechanizm Finansowy i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)	
Priorytet 3: Ochrona kulturowego dziedzictwa europejskiego, w tym transport publiczny i odnowa miast; Działanie 2.3. Ochrona dziedzictwa europejskiego	

Źródło: opracowanie własne

- identyfikacja i wstępny wybór projektów zakładających wykorzystanie dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne w ramach poszczególnych programów operacyjnych, który odbywał się poprzez analizę:
 - list projektów zakończonych,
 - list projektów, które przeszły lub były w trakcie procesu konkursowego (pozytywna lub negatywna ocena formalna i/lub merytoryczna);
 - list projektów, które zostały zgłoszone do konkursów.

Dostęp do list projektów odbywał się poprzez strony internetowe Instytucji Zarządzających, Pośredniczących lub Wdrażających, które miały obowiązek publikowania takich informacji na swoich portalach internetowych. W wyniku tak przeprowadzonej analizy zidentyfikowano 254 projekty wpisujące się w tematykę badań.

- analiza dokumentacji programowych oraz wytycznych w celu identyfikacji i wyselekcjonowania projektów, dla których podmiot aplikujący zobowiązany był do przygotowania studium wykonalności dla projektu, a w jego ramach analizy ekonomicznej (analizy kosztów i korzyści), wg dwóch kryteriów:
 - kryterium wymogów zawartych w dokumentacji programowej - selekcja projektów pod kątem konieczności przeprowadzania studium wykonalności, w tym analizy finansowo-ekonomicznej lub analizy ekonomicznej. Z uwagi na fakt, iż w przypadku niektórych programów wytyczne dotyczące opracowywania dokumentacji projektowej nie przewidywały konieczności dokonywania studiów wykonalności oraz standardowej analizy ekonomicznej (analizy kosztów i korzyści) dokonano pierwszej selekcji projektów. Na podstawie tego kryterium wyselekcjonowano 228 projektów, dla których wytyczne przewidywały konieczność dokonywania studium wykonalności oraz analizy ekonomicznej w ramach dokumentacji projektowej. Pozostałe 26 projektów odnosiło się do programów, dla których wytyczne nie przewidywały wykonywania studium wykonalności oraz standardowej analizy ekonomicznej. Były to: ZPORR (działanie 3.4), SPO ROL, PROW oraz EWT Polska-Czechy.
 - kryterium wartości projektu - drugi etap selekcji oparty był o kryterium wartościowe. Zapisy w wytycznych niektórych programów operacyjnych, nie przewidywały konieczności dokonywania analizy ekonomicznej dla projektów

o niskiej wartości⁴⁷⁰. Przeprowadzana była wyłącznie analiza finansowa, która sprowadzała się przede wszystkim do wyliczania podstawowych przepływów finansowych oraz wskazania trwałości finansowej projektu. Sytuacja taka dotyczyła projektów realizowanych w ramach programu Interreg III A Polska-Czechy i Polska-Saksonia w latach 2004-2006. W wyniku tej selekcji z grupy 228 projektów zostało odrzuconych kolejnych 18. Pozostałe 210 projektów stanowiło podstawę dalszych badań i analiz.

Etap II badań obejmował proces zbierania danych od podmiotów, które zobowiązane były, jako inwestor, do sporządzenia dokumentacji projektowej (w tym studium wykonalności) dla realizowanych projektów (grupa 210 wyselekcjonowanych projektów).

Gromadzenie studiów wykonalności (lub innej dokumentacji zawierającej analizę ekonomiczną) przeprowadzane był w okresie od kwietnia do czerwca 2010 r. Materiał zbierany był poprzez kontakt z:

- odpowiednimi komórkami organizacyjnymi jednostek samorządu terytorialnego, w kompetencji których znajdowało się aplikowanie i zarządzanie projektami stanowiącymi przedmiot niniejszych badań;
- właścicielami obiektów, którzy starali się dofinansowanie dla realizowanych projektów;
- innymi organizacjami, które współuczestniczyły w realizacji projektów.

Kontakt ten odbywał się poprzez rozmowy telefoniczne, pocztę e-mailową oraz pocztę tradycyjną. Dokumentację dotyczącą projektów uzyskiwano w postaci:

- plików w formie elektronicznej,
- papierowej (za pośrednictwem poczty tradycyjnej).

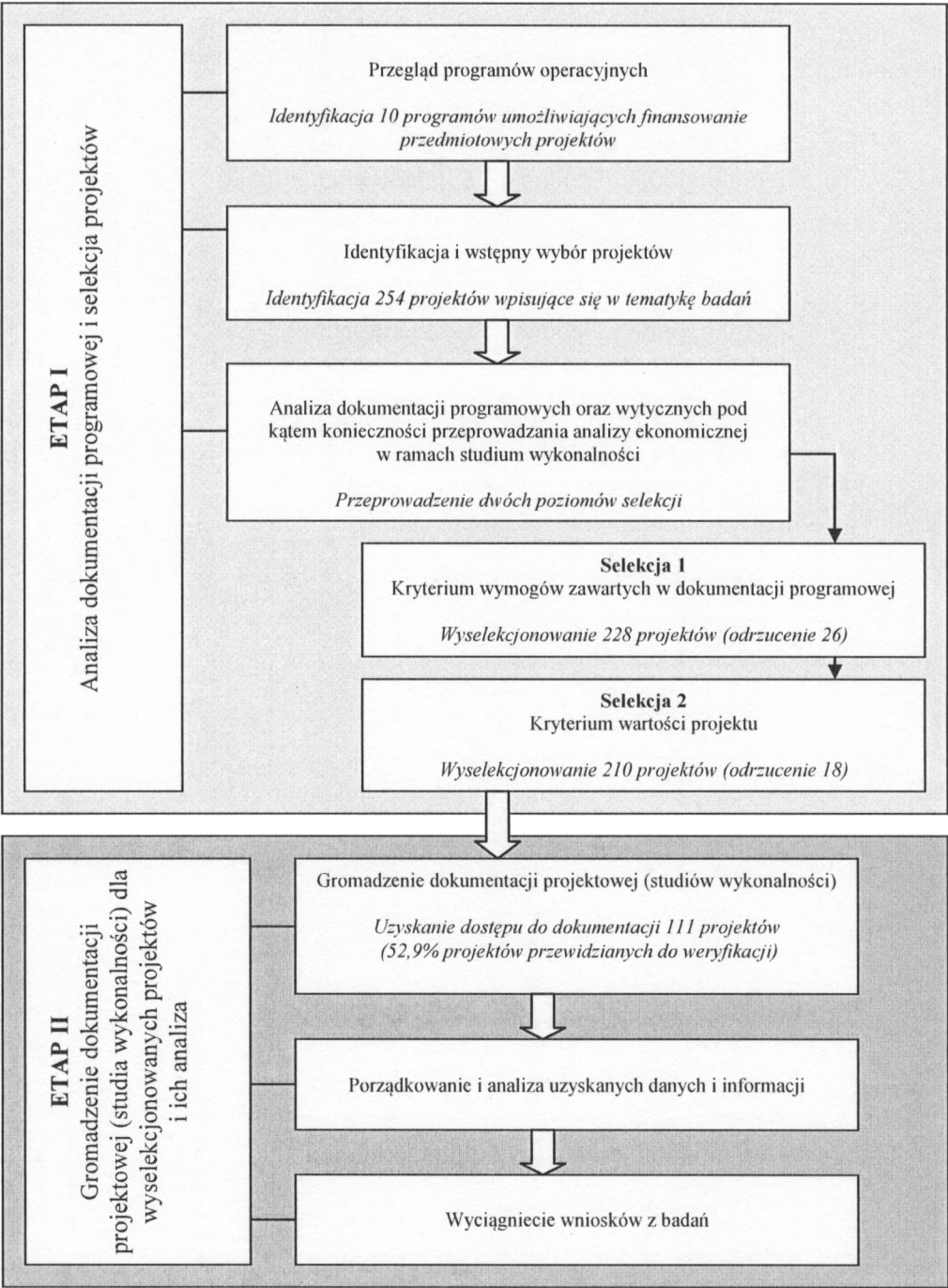
Dla pozostałych projektów (56 przypadków), zebranie materiałów odbywało się bezpośrednio w siedzibie podmiotu aplikującego. Dla takiej formy zbierania danych autor rozprawy przygotował szablon (formularz), który następnie był przez niego wypełniany w oparciu o informacje zawarte w dokumentacji projektowej⁴⁷¹.

W wyniku prac w zakresie zbierania dokumentacji projektowej, spośród 210 wyselekcjonowanych projektów stanowiących podstawę przeprowadzania badań, autor uzyskał dostęp do dokumentacji 111 przedsięwzięć. Stanowi to 52,9% wszystkich projektów przewidzianych do weryfikacji. Dla 99 projektów uzyskano odpowiedź odmowną lub nie

⁴⁷⁰ *Wytyczne do opracowania studium wykonalności dla projektów infrastrukturalnych w ramach Inicjatywy Wspólnotowej Interreg IIIA w Polsce*, Instytucja Zarządzająca Programem, Warszawa, 2005, s. 5.

⁴⁷¹ Wzór szablonu znajduje się w załączniku I.

uzyskano żadnej odpowiedzi na zadane zapytanie dotyczące możliwości wglądu w dokumentację projektową (47,1%).

Rysunek 24. Schemat procedury badawczej

Źródło: opracowanie własne

W dalszej kolejności dokonano porządkowania i analizy zebranych danych i informacji, a następnie poddano je obróbce statystycznej oraz wyciągnięto wnioski z badań (rysunek 24).

3.4.2. *Charakterystyka próby badawczej*

Poniższa charakterystyka 111 projektów została przeprowadzona w oparciu o następujące kryteria i cechy:

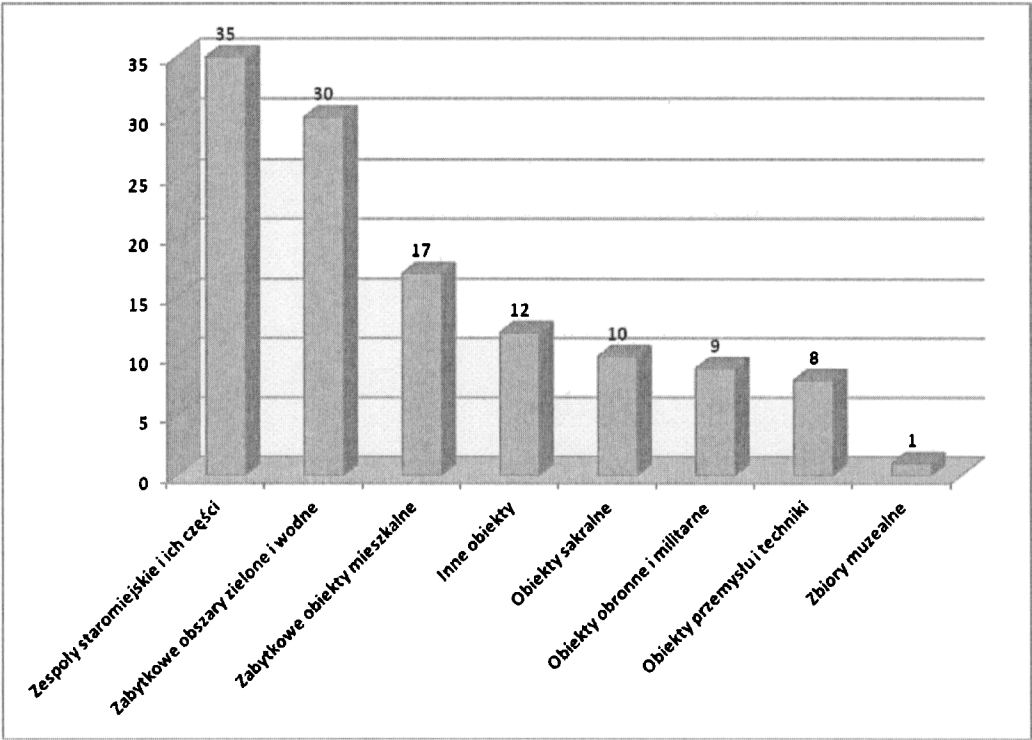
- rodzaj ODK stanowiącego podstawę projektowanych działań:
 - zespoły staromiejskie i ich części,
 - zabytkowe obszary zielone i wodne,
 - zabytkowe obiekty mieszkalne,
 - obiekty sakralne,
 - obiekty obronne i militarne,
 - obiekty przemysłowe i techniki,
 - zbiory muzealne,
 - inne obiekty (niesklasyfikowane w kategoriach wcześniejszych).
- zakres działań przewidzianych do realizacji na obiekcie dziedzictwa kulturowego w ramach projektu:
 - odbudowa obiektu,
 - remont, przebudowa lub rozbudowa, w tym rewitalizacja obiektu/obszaru,
 - działania zintegrowane.
- forma i rodzaj podmiotu będącego projektodawcą (wnioskodawca projektu, beneficjent):
 - jednostki samorządu terytorialnego, w tym: gmina miejska, wiejska, miejsko-wiejska, miasta na prawach powiatu, powiaty ziemskie, samorząd województwa dolnośląskiego;
 - organizacje pozarządowe (fundacje, stowarzyszenia, itp.);
 - instytucje kultury (muzea, teatry, itp.);
 - kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych;
 - przedsiębiorstwa.
- przestrzenne rozmieszczenie na terenie województwa dolnośląskiego projektów zakładających zagospodarowanie ODK na cele turystyczne – przeprowadzona w układzie powiatów;

Z punktu widzenia rodzaju ODK, jakie stanowiły podstawę działań przewidzianych do realizacji, największą grupę stanowią zespoły staromiejskie lub ich części – 35 projektów (32% w stosunku do ogółu projektów dla których uzyskano dokumentację projektową,

n=111). Odnoszą się one przede wszystkim do projektów rewitalizacji, nastawionych na poprawę estetyki i funkcjonalności danego obszaru lub obiektu w zabudowie staromiejskiej. Podobna liczba projektów (30 przypadków, 27% ogółu) dotyczy zagospodarowania zabytkowych obszarów zielonych i wodnych, m.in. zabytkowych parków i plantów miejskich, parków zdrojowych, skwerów, itp. W dalszej kolejności podstawę zagospodarowania stanowią:

- zabytkowe obiekty mieszkalne, w tym, m.in.: pałace, rezydencje, dwory i ich zespoły – 17 przypadków (15%);
- inne obiekty, m.in.: zabytkowe wieże widokowe, obiekty użyteczności publicznej, skanseny, obiekty zdrojowe, itp. – 12 przypadków (11%);
- obiekty sakralne, m.in.: kościoły, kaplice, sanktuaria, kompleksy zakonne, cmentarze, itp. – 10 przypadków (9%);
- obiekty obronne i militarne, m.in.: zamki, baszty, mury obronne, twierdze, itp.) – 9 przypadków (8%);
- obiekty przemysłu i techniki – 8 przypadków (7%).

Zidentyfikowano również jeden projekt, który zakłada konserwację i dostosowanie zbiorów muzealnych do celów turystycznych. Szczegóły prezentuje wykres (rys. 25).

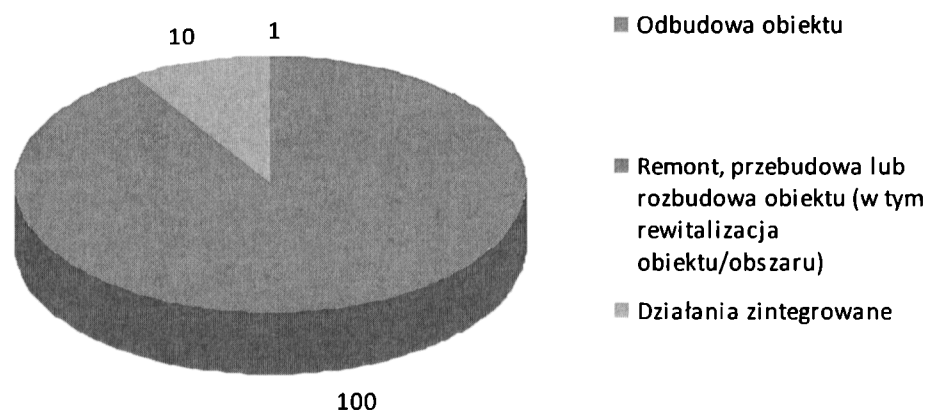

Rysunek 25. Rodzaj obiektu dziedzictwa kulturowego stanowiącego podstawę projektowanych działań

Źródło: opracowanie własne

* wartości nie sumują się do 100% ponieważ niektóre projekty obejmowały zagospodarowanie kilku różnych obiektów.

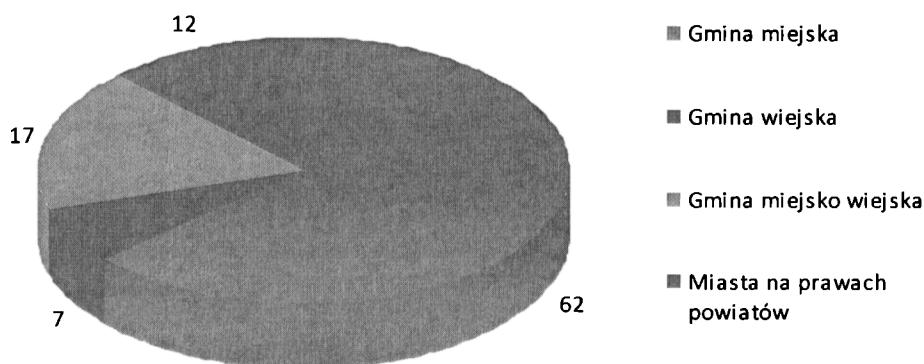
Zakres działań przewidzianych do realizacji na ODK w ramach charakteryzowanych projektów, odnosi się, w zdecydowanej większości przypadków, do prac remontowych, przebudowy lub rozbudowy. W tej grupie zostały uwzględnione również projekty z zakresu szeroko pojętej rewitalizacji. Działania takie odnotowano w przypadku 100 projektów (90% ogółu). Wiążą się one zarówno z nadawaniem nowej funkcji zagospodarowywanym obiektom, jak również rozszerzaniem już istniejącej. W ramach 10 przedsięwzięć przewidziano zarówno działania związane z odbudową obiektu, jak i prace remontowe-rewaloryzacyjne dokonywane zwykle w jego otoczeniu. W tym przypadku działania ukierunkowane są w głównej mierze na nadanie nowych funkcji obiektom zagospodarowywanym. Tylko w przypadku 1 projektu przewidziano wyłącznie odbudowę ODK na bazie jego pozostałości i nadanie mu funkcji innej, w stosunku do tej jaką pełnił przed zniszczeniem (rysunek 26).

Rysunek 26. Zakres działań przewidzianych do realizacji na obiektach dziedzictwa kulturowego (liczba przypadków)

Źródło: opracowanie własne

Wśród beneficjentów projektów uwzględnionych w badaniu, najliczniejszą grupę stanowią jednostki samorządu terytorialnego (JST) – 98 projektów (88% ogółu). W ramach tej zbiorowości najliczniej występują gminy miejskie (68 projektów). W dalszej kolejności projektodawcami są gminy miejsko-wiejskie (17), wiejskie (7) oraz miasta na prawach powiatów, tj. Jelenie Góra, Legnica, Wrocław (12). W grupie analizowanych projektów nie występują przedsięwzięcia realizowane przez powiaty ziemskie i samorząd województwa dolnośląskiego (rysunek 27).

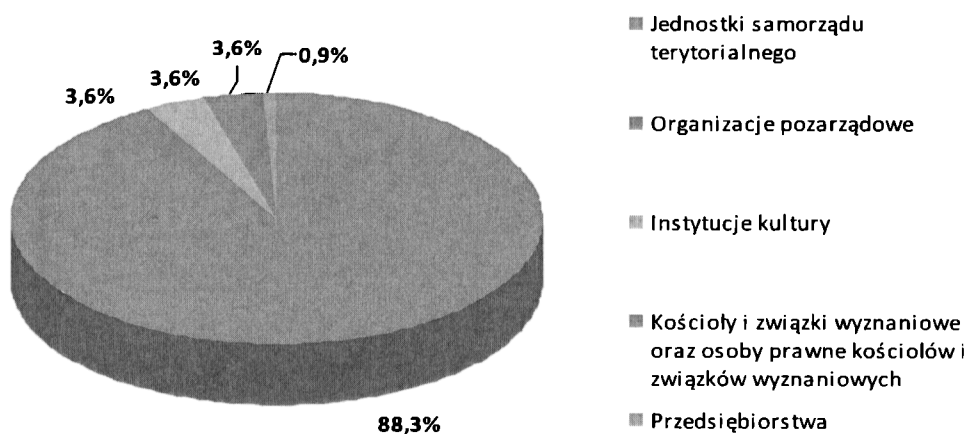
Rysunek 27. Liczba projektów zakładających zagospodarowanie obiektów dziedzictwa kulturowego realizowana przez dolnośląskie JST (n=98)

Źródło: opracowanie własne

Wśród pozostałych podmiotów realizujących analizowane projekty występują ponadto:

- organizacje pozarządowe (4 projekty), w tym fundacje - 3 oraz stowarzyszenia - 1;
- instytucje kultury (4 projekty), w tym muzea i teatry - po 2 projekty;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych (4 projekty)
- przedsiębiorstwo w formie Jednoosobowej Spółki Skarbu Państwa (1 projekt).

Udział głównych grup beneficjentów w ogólnej liczbie przebadanych projektów prezentuje rysunek 28.

Rysunek 28. Udział poszczególnych grup beneficjentów w ogólnej liczbie przebadanych projektów (n=111)

Źródło: opracowanie własne

Analizę przestrzennego rozmieszczenia projektów, przeprowadzono w układzie powiatów dolnośląskich. W sytuacji miast na prawach powiatów zostały one wydzielone w analizie jako osobne jednostki. Zestawienia przeprowadzono w dwóch układach. Pierwszy, obejmuje rozmieszczenie wyłącznie tych projektów, dla których uzyskano dokumentację projektową, (n=111). Drugie zestawienie, które było możliwe do przeprowadzenia, prezentuje wyniki w odniesieniu do wszystkich, zidentyfikowanych przez autora pracy na terenie województwa dolnośląskiego, projektów związanych z zagospodarowaniem dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne (n=254).

Jak wynika z rysunku 29 największa liczba projektów, dla których uzyskano dokumentację, zidentyfikowana został na terenie powiatu kłodzkiego – 21 projektów (18,9% przebadanych projektów). W dalszej kolejności znajdują się powiaty: wałbrzyski – 15 projektów (13,5%), świdnicki – 13 projektów (11,7%), Wrocław – 11 projektów (9,9%). Wśród analizowanych projektów nie znalazły się przedsięwzięcia z obszaru powiatów: górowskiego, milickiego, polkowickiego, średzkiego, wołowskiego, legnickiego i wrocławskiego.

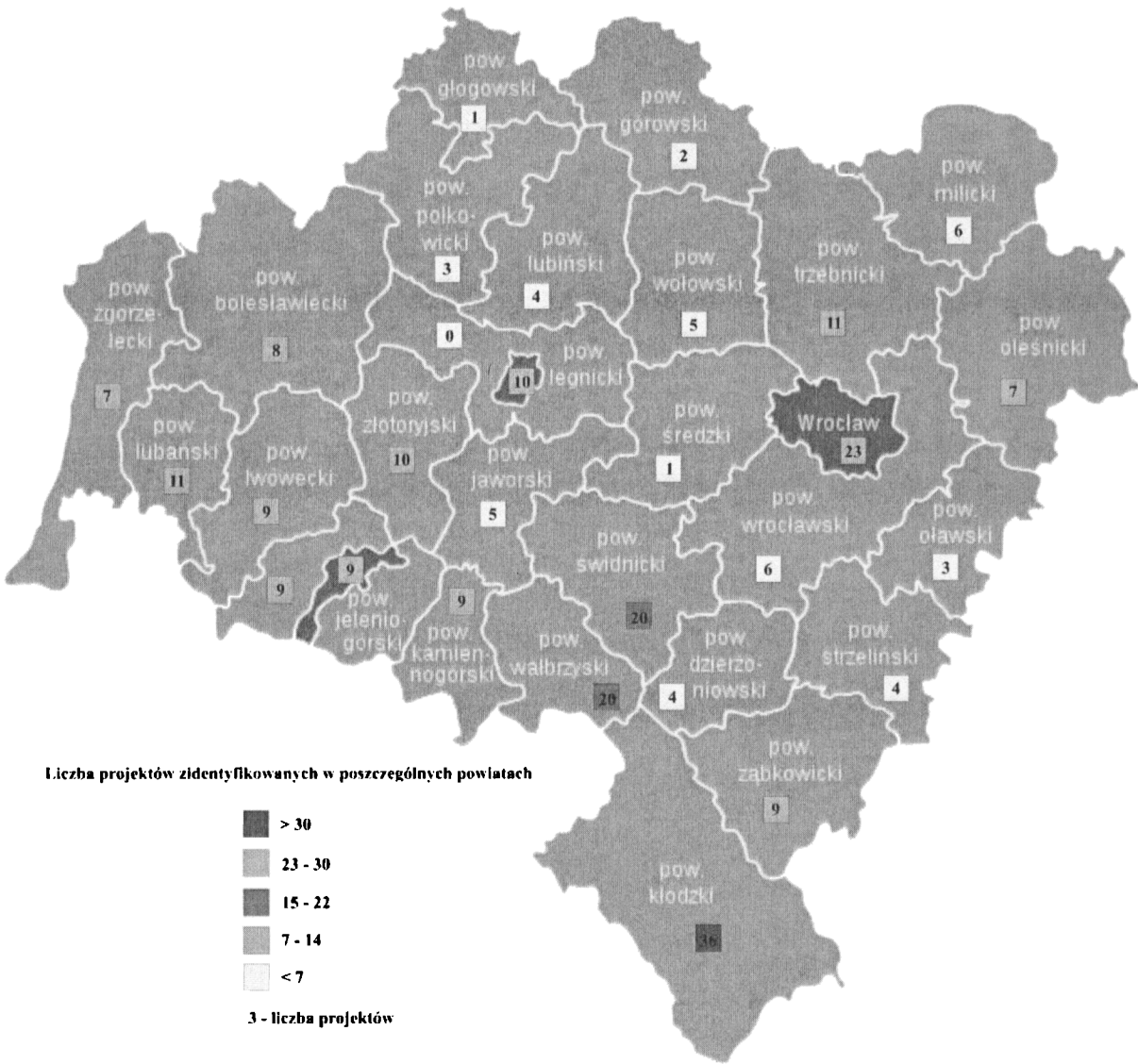

Rysunek 29. Przestrzenne rozmieszczenie przebadanych projektów wg powiatów (n=111)

Źródło: opracowanie własne

Przestrzenne rozmieszczenie projektów, dla których uzyskano dokumentację projektową, w dużej mierze pokrywa się z rozmieszczeniem wszystkich zidentyfikowanych projektów zakładających zagospodarowanie dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne w województwie dolnośląskim finansowanych lub przewidzianych do sfinansowania ze środków europejskich (n=254). Jak wynika z rysunku 30 największa liczba projektów została zidentyfikowana, w powiecie kłodzkim – 38 przedsięwzięć. Kolejne miejsca zajęły: Wrocław (23 projekty), powiat świdnicki i wałbrzyski (po 20 projektów). Stosunkowo mała liczba projektów została zidentyfikowana na terenie jednego z głównych obszarów recepcji turystycznej w województwie dolnośląskim tj. w powiecie jeleniogórskim (9 projektów).

Jednak przy uwzględnieniu projektów zidentyfikowanych na obszarze Jeleniej Góry (9 projektów), wynik ten jest już dość wysoki (łącznie 18 projektów).

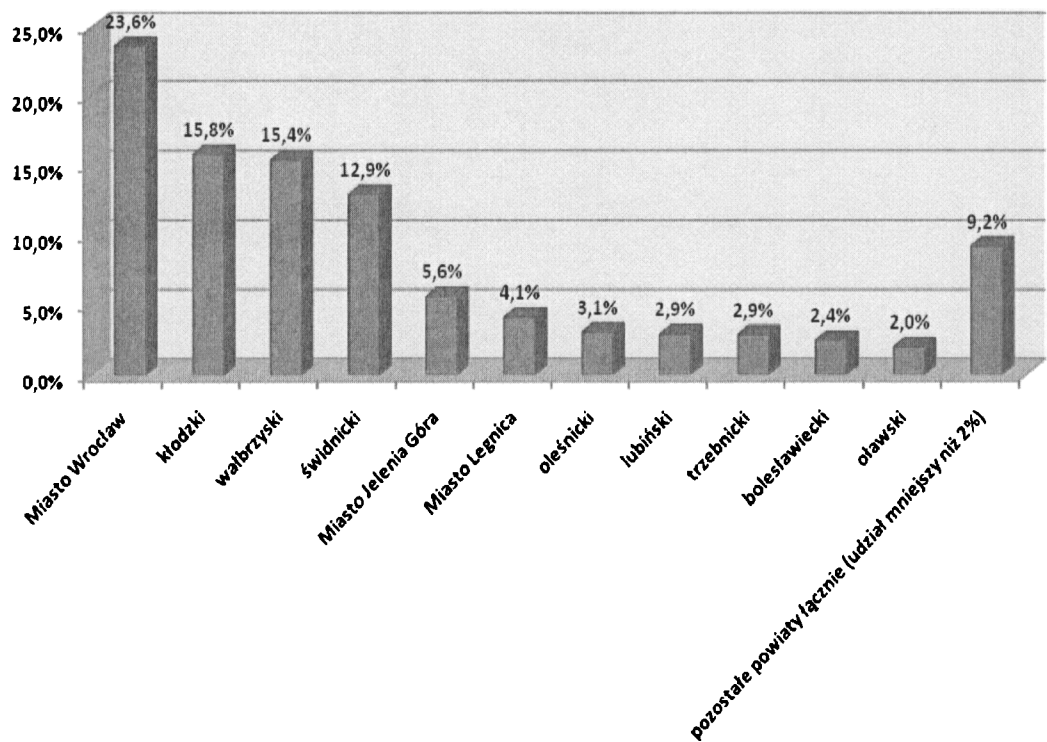
Rysunek 30. Przestrzenne rozmieszczenie wszystkich zidentyfikowanych projektów wg powiatów (n=254)

Źródło: opracowanie własne

Najmniejszą liczbę projektów zidentyfikowano w powiecie: górowskim (2), glogowskim (1) i średzkim (1). W powiecie legnickim nie zidentyfikowano żadnego projektu. W zestawieniu pojawiły się również dwa projekty o charakterze pasmowym, tj. realizowane na zasadzie szlaku przebiegające przez kilka jednostek administracyjnych. Powiaty, w których zidentyfikowano największą liczbę przedmiotowych projektów, w dużej mierze pokrywają się z najbardziej atrakcyjnymi pod względem turystycznym, obszarami

województwa: Kotlina Kłodzka, Wrocław, Sudety Środkowe i Przedgórze Sudeckie, Karkonosze, Góry Izerskie.

Podobnego zestawienia dokonano również dla przebadanych projektów (n=111) ze względu na ich wartość (nakłady inwestycyjne w PLN) wskazaną w dokumentacji projektowej. Łączna wartość projektów poddanych badaniu wyniosła ponad 747,5 mln PLN, przy średniej przypadającej na jeden projekt blisko 6,8 mln PLN. Na rysunku 31 przedstawiono udział sumy wartości przebadanych projektów w poszczególnych powiatach w łącznej wartości przebadanych projektów.

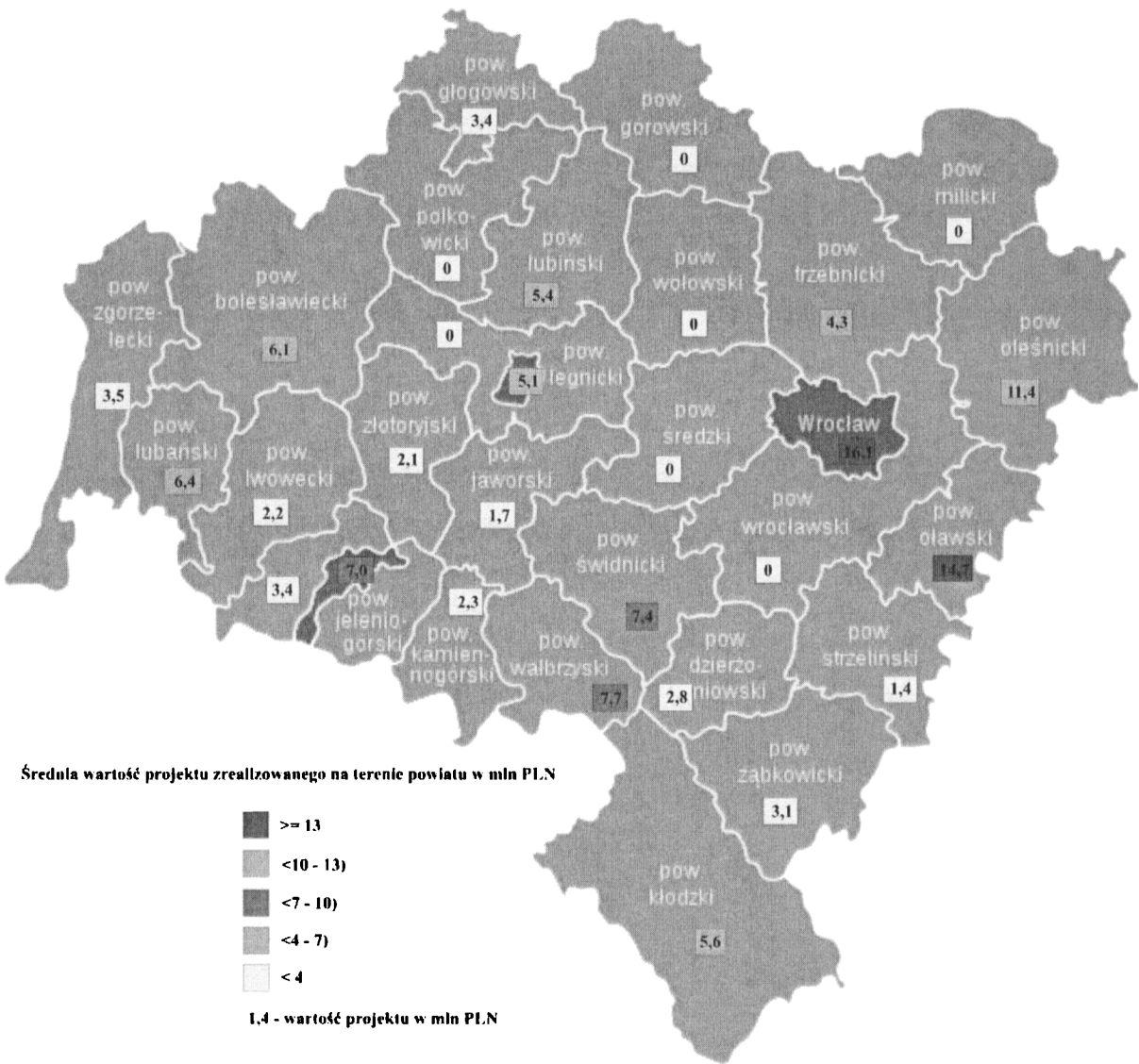
Rysunek 31. Udział wartości projektów realizowanych na terenie poszczególnych powiatów w ogólnej wartości przebadanych projektów (n=111).

Źródło: opracowanie własne

Z rysunku 31 wynika, iż największy udział pod względem wartości posiadają praktycznie te same powiaty, w których realizowana była największa liczba projektów, tj. Miasto Wrocław, powiaty kłodzki, świdnicki i wałbrzyski.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku średniej wartości przypadającej na jeden przebadany projekt zrealizowany na terenie danego powiatu. Pomimo, iż na pierwszym miejscu nadal pozostaje Wrocław (16,1 mln PLN/projekt), to kolejne miejsca zajmują już powiaty, w których zidentyfikowano i przebadano niewielką liczbę projektów, jednak o dużej wartości. Są to powiaty: olawski (14,7 mln PLN) i oleśnicki (11,4

mln PLN). Za nimi znajdują się powiaty wałbrzyski (7,7 mln PLN/projekt), świdnicki (7,4 mln PLN/projekt) oraz Jelenia Góra (7,0 mln PLN/projekt). Odległa jest pozycja powiatu kłodzkiego (9 miejsce), co oznacza, iż mimo dużej liczby zidentyfikowanych i przebadanych tam projektów, ich przeciętna wartość kształtowała się na średnim poziomie (ok. 5,6 mln PLN/projekt). Szczegóły dla poszczególnych powiatów zaprezentowano na rysunku 32.

Rysunek 32. Średnia wartość przebadanego projektu na terenie poszczególnych powiatów w mln PLN (n=111).
Źródło: opracowanie własne

3.4.3. Wyniki badań w zakresie zidentyfikowanych efektów zewnętrznych i metod ich szacowania

Dla scharakteryzowanej grupy projektów przeprowadzono pogłębione analizy dokumentacji projektowej w zakresie dwóch wybranych obszarów dokumentacji⁴⁷², tj.:

- analiza rynku (popytu) – gdzie istotnym elementem wpływającym na poprawność przeprowadzonej analizy ekonomicznej omawianych projektów (w tym szacowanie efektów zewnętrznych i możliwość zastosowania odpowiednich metod ich pomiaru), jest właściwe zdefiniowanie, zidentyfikowanie i oszacowanie potencjalnej liczby odwiedzających lub korzystających z usług świadczonych za pośrednictwem zagospodarowanego obiektu.
- analiza ekonomiczna (kosztów i korzyści) - badania w tym obszarze ukierunkowane były m.in. na identyfikację:
 - efektów zewnętrznych generowanych przez projekty, ustalonych na etapie opracowywania dokumentacji projektowej;
 - wykorzystanych w ramach analizy ekonomicznej metod szacowania efektów zewnętrznych, które były rekomendowane przez instytucje zarządzające i opracowujące wytyczne (w tym przede wszystkim w zakresie szacowania całkowitej wartości ekonomicznej ODK i jej składowych)⁴⁷³;
 - indywidualnych metod wykorzystywanych do oszacowania efektów zewnętrznych w ramach analizy ekonomicznej.

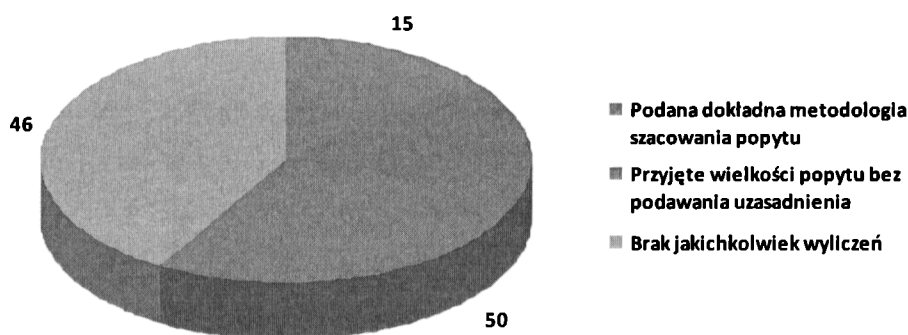
W przypadku pierwszego obszaru, tj. analizy rynku, zidentyfikowano, tylko 15 projektów (13,5%), w których podano metodologię szacowania popytu. Obejmowała ona m.in. określenie segmentów rynku, liczebności poszczególnych grup odwiedzających, czy też jej dynamikę w rozpatrywanym okresie referencyjnym projektu. Przyjęte wielkości popytu odnosiły się do określonych źródeł, w oparciu o które robione były szacunki, a wyniki zostały odpowiednio zinterpretowane i wykorzystane w dalszej części opracowań.

Istotną grupę stanowiły jednak te projekty, w których rozmiary popytu przyjmowane były bez podawania jakichkolwiek uzasadnień i wyliczeń – 50 projektów (45%). W tych sytuacjach dane dotyczące przed wszystkim wygenerowanego przez projekt dodatkowego ruchu turystycznego lub jego przyrostu w kolejnych okresach, przyjmowane

⁴⁷² Nazwy obszarów odwołują się do terminologii zastosowanej w wytycznych dotyczących struktury studiów wykonalności.

⁴⁷³ Na potrzeby niniejszej pracy metody te będą określane mianem *metod zaawansowanych*, w odróżnieniu od własnych podejść zaproponowanych przez wykonawców dokumentacji projektowej).

były arbitralnie. Odnosiły się one co prawda do określonych źródeł, jednak były niewłaściwie interpretowane i wykorzystywane na potrzeby dalszych szacunków w projekcie. W 46 przypadkach (41,4%) analiza popytu przeprowadzona dla projektów nie zawierała jakichkolwiek wyliczeń w zakresie wielkości popytu, czy też udziału nowego przedsięwzięcia w lokalnym ruchu turystycznym (rysunek 33).

Rysunek 33. Liczba projektów ze względu na poprawność przeprowadzania badań w studiach wykonalności w zakresie kształtowania się wielkości popytu (n=111)

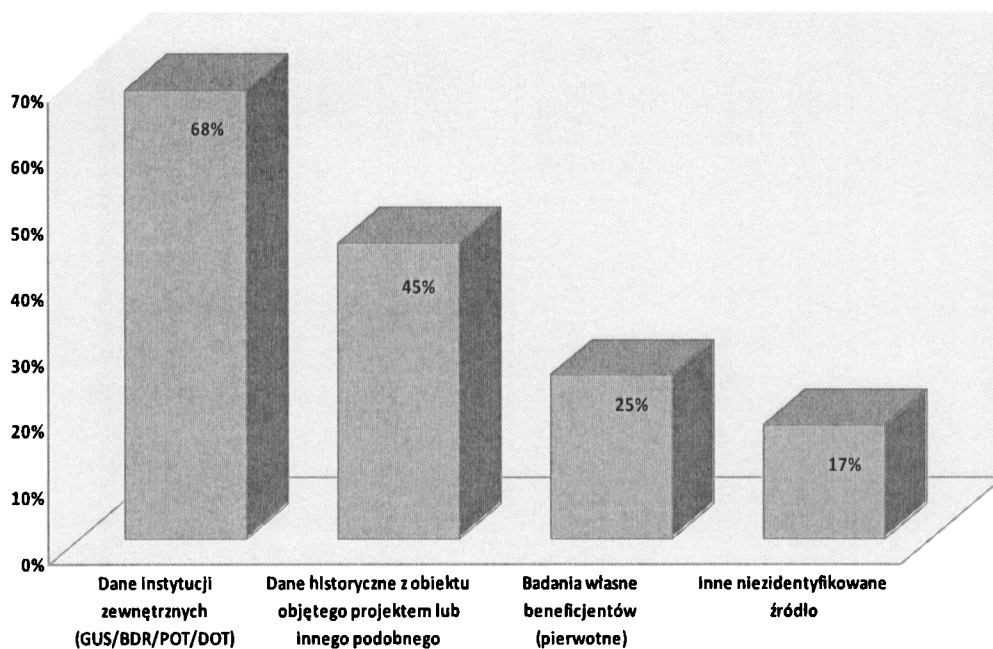
Źródło: opracowanie własne

Zdiagnozowana sytuacja jest niekorzystna z punktu widzenia poprawności dalszych analiz przeprowadzanych w ramach studiów wykonalności projektu, w szczególności finansowych i ekonomicznych. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać zarówno po stronie podmiotów (osób) wykonujących dokumentację projektową, w szczególności w zakresie posiadanych umiejętności analitycznych (np. w zakresie prognozowania wielkości popytu). Z drugiej strony za przyczynę takiego stanu rzeczy należy uznać niedostateczną informację statystyczną w zakresie turystyki – w wielu przypadkach brak jest kompletnych i wiarygodnych danych statystycznych, co wynika z trudności pomiaru niektórych zjawisk turystycznych, ich powiązań i wpływu na inne obszary gospodarki.

W grupie projektów, dla których wykorzystywano dane dotyczące liczby potencjalnych odwiedzających lub prognozowanego popytu turystycznego na usługi świadczone na bazie zagospodarowywanego obiektu, itp., (n=65), głównym źródłem ich pozyskiwania były dane i opracowania instytucji statystycznych, takich jak GUS (w tym informacje z Banku Danych Lokalnych⁴⁷⁴), jak również instytucji branżowych związanych z turystyką (Instytut Turystyki, Polska Organizacja Turystyczna, Dolnośląska Organizacja Turystyczna, itp.). Dane takie wykorzystano w przypadku 44 projektów. W dalszej kolejności należy wskazać

⁴⁷⁴ Dawniej Bank Danych Regionalnych.

na dane historyczne dotyczące liczby odwiedzających w obiekcie będącym przedmiotem projektu, lub też dane z podobnych obiektów zlokalizowanych w pobliżu realizowanego przedsięwzięcia (29 przypadków). W 16 przypadkach analiza rynkowa projektu oparta była o dane pochodzące z badań pierwotnych przeprowadzonych na potrzeby realizowanego projektu, natomiast w 11 przypadkach nie zidentyfikowano żadnego źródła danych (rysunek 34).

Rysunek 34. Źródła pozyskiwania danych do analiz rynkowych badanych projektów w % (n=65)

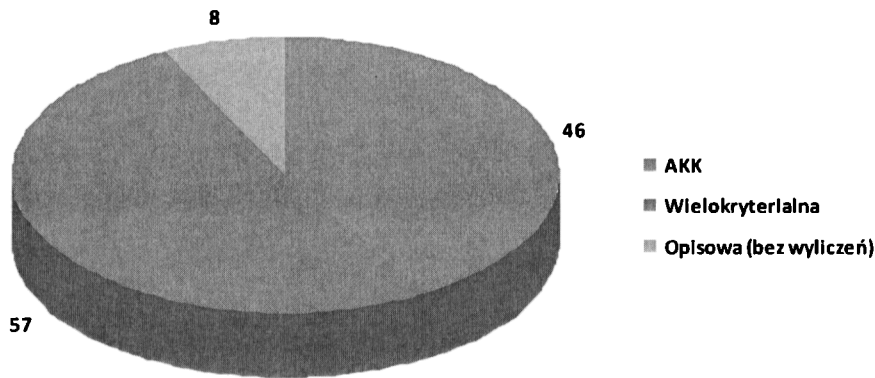
Źródło: opracowanie własne

* wartości nie sumują się do 100% ponieważ w niektórych projektach wykorzystywano kilka źródeł danych.

Analiza ekonomiczna stanowiła drugi, a jednocześnie kluczowy obszar poddany badaniu w ramach studiów wykonalności projektów. Nie miała ona jednak jednolitego charakteru, ponieważ wytyczne w zakresie przygotowywania studiów wykonalności, przewidywały możliwość dokonywania jej w różnej formie, tj.: analiza kosztów i korzyści, analiza wielokryterialna, analiza opisowa. Kryterium różnicującym zakres i rodzaj analizy ekonomicznej była wartość projektu przedstawionego do dofinansowania. Dla projektów przekraczających 1 mln Euro (tzw. „projekty większe”) istniała konieczność przeprowadzania analizy kosztów i korzyści zgodnie z metodologią. W przypadku tzw. „projektów mniejszych” (do 1 mln Euro), wytyczne zakładały możliwość przeprowadzenia analizy wielokryterialnej lub opisowej.

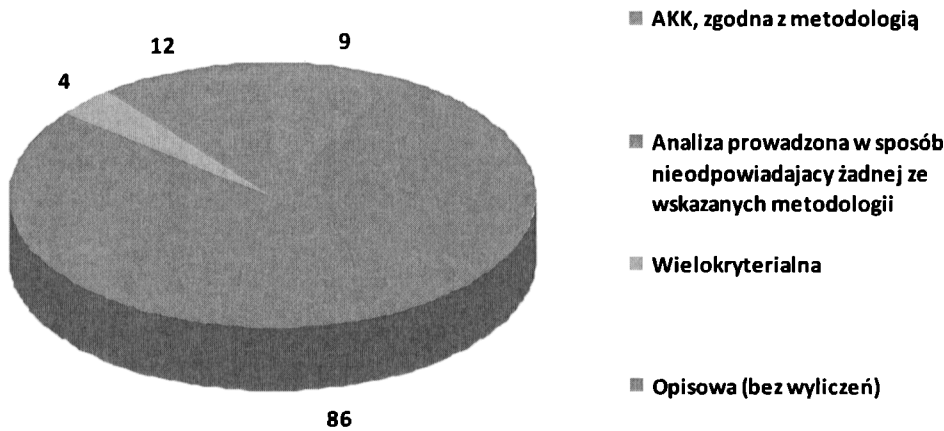
Wśród analizowanej grupy projektów pełna analiza kosztów i korzyści przewidziana była do przeprowadzenia w przypadku 46 projektów. Faktycznie analizę tę, zgodnie

z metodologią, przeprowadzono tylko w 9 przypadkach. Podobne braki odnotowano w przypadku analizy wielokryterialnej. Powinna być ona wykonana dla 57 projektów. W rzeczywistości wykonano ją wyłącznie dla 4 projektów. W pozostałych przypadkach analiza miała wyłącznie charakter opisowy lub też była sporządzona w sposób nieadekwatny do żadnego ze wspomnianych podejść w zakresie analizy ekonomicznej (rysunek 35 i 36).

Rysunek 35. Rodzaje analiz, w ramach analizy ekonomicznej, przewidziane do realizacji przez wytyczne dla badanych projektów (liczba projektów)

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 36. Faktycznie przeprowadzone rodzaje analiz w ramach analizy ekonomicznej (liczba projektów)

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z zaprezentowanych informacji pomimo istnienia określonych wytycznych, w wielu przypadkach przeprowadzane analizy dokonywane były niezgodnie z podstawowymi założeniami metodologicznymi i w sposób wysoce zindywidualizowany, w zależności od podejścia przyjętego przez osobę/instytucję wykonującą dokumentację

projektową. Taki stan rzeczy uniemożliwia dokonywanie rzetelnych porównań rozpatrywanych projektów, w tym głównie w zakresie ich opłacalności i efektywności. To z kolei może doprowadzać do sytuacji, w której dofinansowane zostaną przedsięwzięcia, które nie zawsze przyczyniają się do poprawy dobrobytu społeczeństwa oraz podniesienia jakości życia mieszkańców danego terenu.

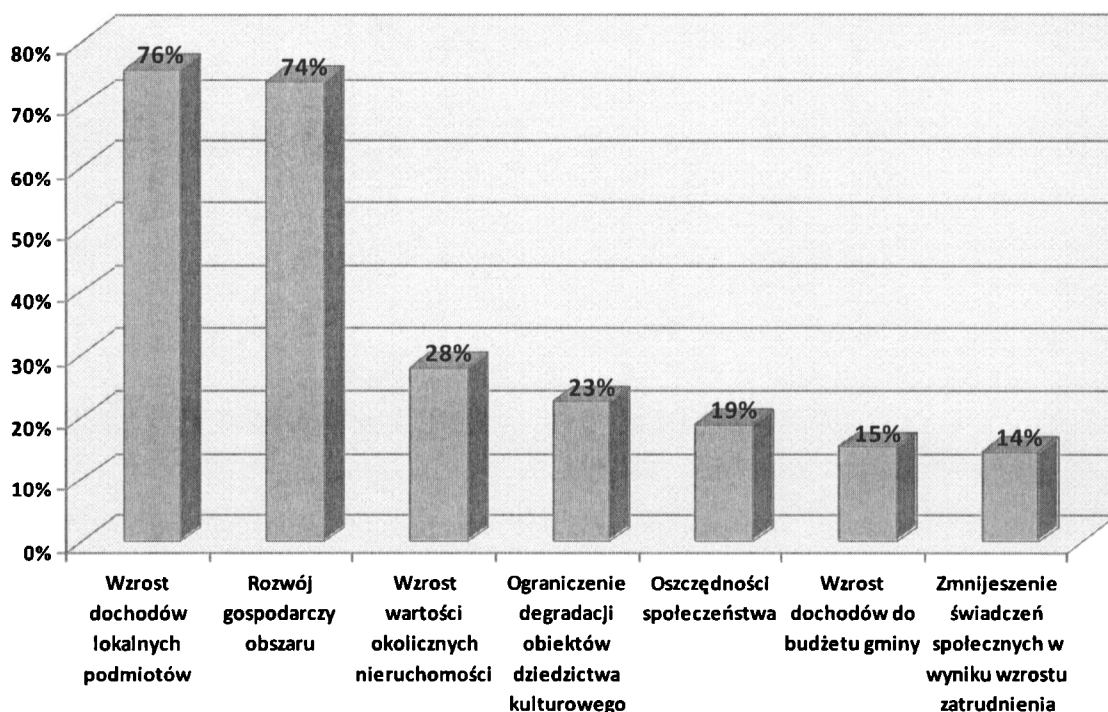
Bez względu jednak na rodzaj podejścia przyjętego w zakresie przeprowadzanej analizy ekonomicznej w ramach studiów wykonalności oraz prawidłowość jej przeprowadzania, beneficjenci byli zobowiązani do wskazania efektów zewnętrznych będących następstwem realizacji przedmiotowych projektów i założonych dla nich celów. W wyniku przeprowadzonej analizy zidentyfikowano efekty zewnętrzne, które podzielono na dwie grupy:

- efekty ekonomiczne (gospodarcze);
- efekty społeczne i środowiskowe.

Wśród ekonomicznych efektów zewnętrznych najczęściej wskazywano na wzrost dochodów lokalnych podmiotów, jako następstwo wzrostu liczby odwiedzających i turystów oraz ich zwiększonych wydatków na danym obszarze. Efekt ten opisano w 84 przypadkach (76% przebadanych projektów). Jest to typowy efekt pośredni, jaki może zostać wygenerowany dla lokalnej gospodarki w wyniku realizacji tego typu projektów. Niewiele mniejsza liczba przypadków (82 projekty) odnosi się do efektu związanego z gospodarczym rozwojem obszaru. Rozwój ten utożsamiany jest z:

- zakładaniem działalności gospodarczej w sąsiedztwie projektu
- tworzeniem nowych miejsc pracy w projekcie i w jego otoczeniu (wpływ na poziom zatrudnienia),
- wzrost dochodów osób zatrudnionych w projekcie i podmiotach powiązanych (efekt indukowany).

W dalszej kolejności wskazano na takie efekty jak: wzrost wartości okolicznych nieruchomości (zarówno gruntów, jak i otaczających obiektów) – 31 projektów (28%), ograniczenie degradacji ODK, przejawiające się mniejszymi kosztami remontów w przyszłych okresach – 25 przypadków (23%), oszczędności społeczeństwa (uniknięcie kosztów podróży do podobnego obiektu, pobierania niższych opłat za wstęp w stosunku do innych obiektów lub ich brak) – 21 przypadków (19%). Najrzadziej wskazywano na wzrost dochodów do budżetu gminy (17 projektów) oraz zmniejszenie świadczeń społecznych w wyniku wzrostu zatrudnienia osób bezrobotnych (16 projektów) – rysunek 37.

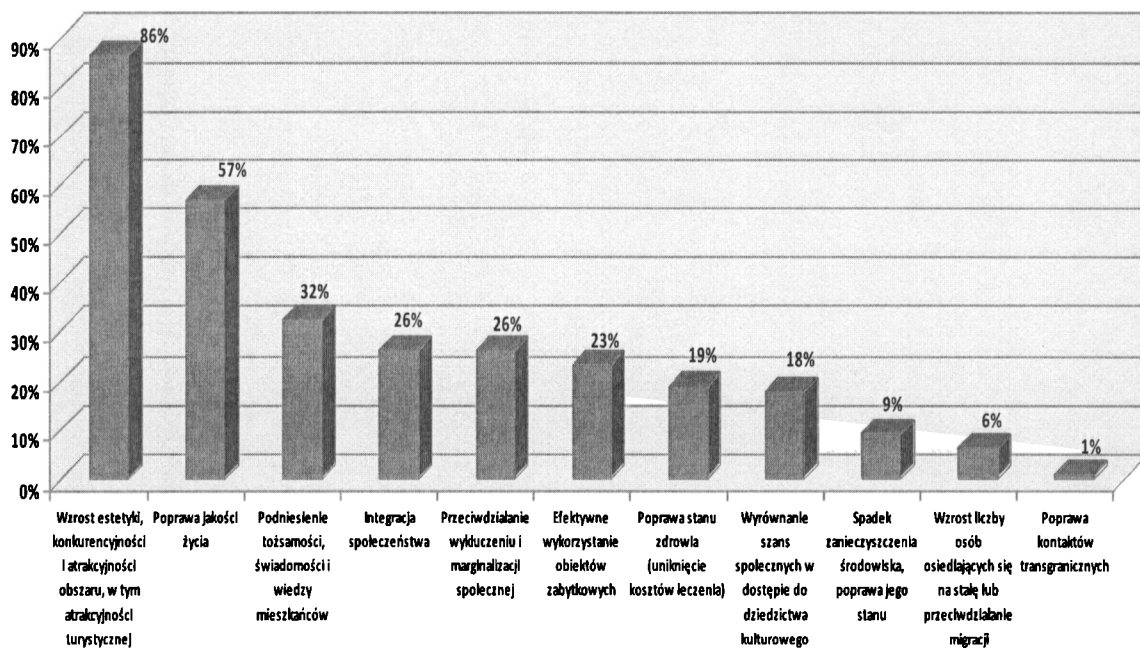
Rysunek 37. Ekonomiczne efekty projektów zagospodarowania dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne – udział % w stosunku do liczby przebadanych projektów

Źródło: opracowanie własne

* wartości nie sumują się do 100% ponieważ w projektach wskazywano po kilka efektów.

W przypadku efektów społecznych i środowiskowych najczęściej wskazywanym następstwem realizacji przedmiotowych projektów była poprawa estetyki, konkurencyjności i atrakcyjności gminy, w tym atrakcyjności turystycznej. Efekt ten występuje w przypadku 96 projektów (86%). W dalszej kolejności wskazywane są efekty związane z szeroko rozumianą poprawą życia mieszkańców obszarów, na których dokonywane są projekty, w tym m.in. w zakresie bezpieczeństwa czy warunków mieszkaniowych – 63 projekty (57%) oraz podniesienie tożsamości, świadomości i wiedzy mieszkańców – 36 projektów (32%). Wśród innych efektów można wskazać również na te, które odnoszą się w dużej mierze do stosunków i relacji pomiędzy mieszkańcami, jak również pomiędzy nim, a odwiedzającymi dany obszar. W projektach wskazuje się na:

- integrację społeczeństwa – 29 projektów (26%);
- przeciwdziałanie wykluczeniu i marginalizacji społecznej - 29 projektów (26%);
- wyrównanie szans społecznych w dostępie do dziedzictwa kulturowego – 20 projektów (18%);
- poprawę kontaktów transgranicznych – 1 projekt (rysunek 38).

Rysunek 38. Społeczne i środowiskowe efekty projektów zagospodarowania dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne – udział % w stosunku do liczby przebadanych projektów

Źródło: opracowanie własne

* wartości nie sumują się do 100% ponieważ w projektach wskazywano po kilka efektów.

Duży odsetek (23% przypadków) odnosi się do efektywnego wykorzystywania obiektów zabytkowych. Aspekt ten odnosi się do traktowania obiektów zabytkowych w kategoriach istotnego zasobu możliwego do zagospodarowania wraz z potencjałem jaki sobą reprezentuje (wartości historyczne, sentymalne, edukacyjne, itp.), nie zaś jako kosztownego „balastu przeszłości”, który, jak wskazuje K. Broński, często uważany jest za obciążenie lokalnego budżetu, w sytuacji braku środków na realizację innych ważnych działań⁴⁷⁵.

Analiza efektów zewnętrznych powinna każdorazowo uwzględniać również potencjalne negatywne aspekty związane z realizacją projektów. Koszty zewnętrzne powinny być identyfikowane i brane pod uwagę w szacunkach, gdyż ich pojawienie się może niekiedy w istotny sposób wpływać na wyniki efektywności ekonomicznej projektów. W analizowanych przedsięwzięciach, identyfikacja omawianych kosztów dokonana została tylko w 15 przypadkach (14% ogółu analizowanych projektów). Wśród nich znalazły się następujące koszty ekonomiczno-społeczne:

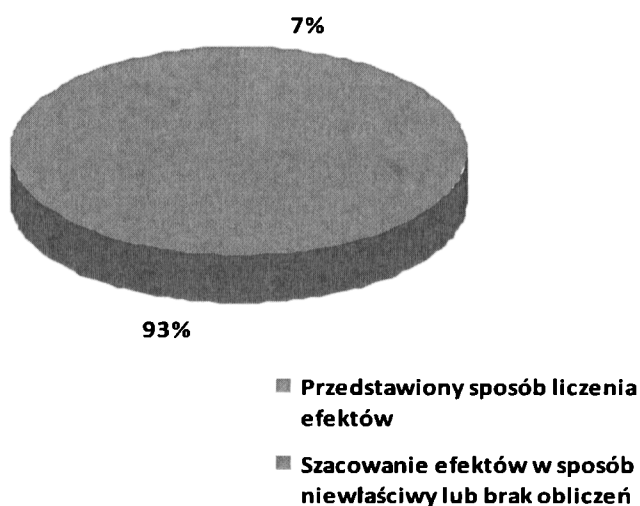
- koszty/utrudnienia powstałe w czasie inwestycji (hałas, zanieczyszczenie powietrza, itp.) – 9 projektów;

⁴⁷⁵ K. Broński, *Rola dziedzictwa kulturowego ...*, op.cit., s.7-8.

- niszczenie drobnej infrastruktury w wyniku wzrostu ruchu odwiedzających i turystów – 2 projekty;
- wzrost kosztów wywozu śmieci na danym obszarze – 2 projekty.

Zidentyfikowano również po jednym przypadku wskazania na koszty wynikające z: utrudnień powstałych po realizacji inwestycji (hałas, zanieczyszczenie powietrza, itp.) oraz związanych ze wzrostem ruchu pojazdów i zatłoczeniem (wydłużenie czasu przemieszczania się). Jednak w żadnej z omawianych sytuacji nie dokonywano próby szacowania wartości tych kosztów. Ich identyfikacja ograniczyła się jedynie do postaci opisowej problemu.

Jak wynika z powyższych informacji głównym efektem ekonomicznym będącym następstwem omawianych projektów miał być wzrost dochodów lokalnych podmiotów, jako następstwo zwiększenia się liczby odwiedzających i turystów oraz ich wydatków na danym obszarze. W związku z tym dokonano przeglądu dokumentacji projektowej, w której wskazywano omawiany efekt jako kluczowy (84 projekty), pod kątem metodologii w zakresie jego szacowania. Okazało się, iż tylko w 6 przypadkach (7%) dokumentacja projektów zawierała określenie założeń oraz obliczenia i wnioski w tym zakresie (rysunek 39).

Rysunek 39. Szacowanie efektów związanych ze wzrostem dochodów lokalnych podmiotów w wyniku zwiększonego ruchu turystycznego – udział % (n=84)

Źródło: opracowanie własne

W pozostałych przypadkach szacunki w ogóle nie były dokonywane lub prowadzone były w sposób mało czytelny, opierały się o niepełne dane (odwoływanie się do błędnych szacunków w analizie rynku), bardzo często ich źródła były niemożliwe do identyfikacji, a sposoby prognozowania i kalkulacji nie były w żaden sposób uzasadnione.

Dodatkowo w ramach badań dokonano próby identyfikacji wykorzystanych metod szacowania efektów zewnętrznych, które były rekomendowane przez instytucje zarządzające i opracowujące wytyczne. W szczególności analiza ukierunkowana była na wskazanie, czy w dokumentacji projektowej zastosowano metody, o których była mowa w punkcie 3.2 (metody zaawansowane), pozwalające na określenie całkowitej wartości ekonomicznej wykorzystywanych w projekcie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Łącznie zidentyfikowano 18 projektów, w ramach których nawiązywano do metod zaawansowanych lub przeprowadzano wyliczenia pozwalające na oszacowanie TEV lub jej składowych. Po pogłębionej analizie okazało się jednak, iż tylko w 2 przypadkach dokonano szacowania całkowitej wartości ekonomicznej zasobów dziedzictwa kulturowego zgodnie z założeniami tej metody. W obydwu przypadkach była to metoda kosztów podróży (TCM). W przypadku 14 projektów w dokumentacji projektowej podjęto próbę wykorzystania metod zaawansowanych, jednak szacunki te nie były prowadzone w sposób właściwy, zgodny z ogólnie przyjętą metodologią ich przeprowadzania. Były to:

- metoda wyceny warunkowej w oparciu o schemat gotowości do zapłaty (WTP) - 6 projektów;
- metoda prewencyjna - 5 projektów;
- metoda kosztów podróży - 3 projekty.

W przypadku dwóch projektów odwołano się do omawianych metod (metoda kosztów podróży oraz metoda kosztu alternatywnego), jednak nawiązanie to przyjęło charakter wyłącznie opisowy, bez próby kwantyfikacji.

3.4.4. Wnioski z przeprowadzonych badań

Przeprowadzone badania pozwoliły na sformułowanie następujących obserwacji i wniosków:

- W grupie projektów poddanych analizie najwięcej z nich dotyczyło zagospodarowania i działań naprawczych w odniesieniu do zabytkowych zespołów staromiejskich, historycznych obszarów zielonych oraz wodnych, a także zabytkowych obiektów mieszkalnych, w tym, m.in.: pałace, rezydencje, dwory i ich zespoły – 74% ogółu przeanalizowanych projektów.
- Wśród działań związanych z zagospodarowaniem i przystosowaniem ODK do pełnienia funkcji turystycznych, przeważają w zdecydowanej większości przypadków (93%) prace remontowe oraz prace dotyczące przebudowy lub

rozbudowy danego obiektu. Niewiele jest działań mających na celu całkowitą odbudowę obiektów istotnie zniszczonych (1 projekt).

Najczęściej inicjatorem i beneficjentem omawianych przedsięwzięć są jednostki samorządu terytorialnego – 98 projektów (88%), w tym z wyraźną przewagą gmin miejskich oraz miast na prawach powiatów (80 projektów). Podmioty prywatne oraz organizacje pozarządowe nie stanowią istotnych beneficjentów w grupie analizowanych projektów. Wynika z tego, iż mimo promowania i upowszechniania idei, że to sektor prywatny powinien w coraz większym stopniu angażować się w kreowanie tego typu przedsięwzięć, nadal największym realizatorem tych działań jest samorząd lokalny. W zderzeniu z ograniczonymi zasobami budżetowymi JST powoduje to postępującą dekapitalizację wielu ODK.

Największa liczba projektów realizowana jest na terenach tych samorządów (powiatów), które obejmują swym zasięgiem najbardziej atrakcyjne pod względem turystycznym obszary województwa dolnośląskiego: Kotlina Kłodzka, miasto Wrocław, Sudety Środkowe i Przedgórze Sudeckie, Karkonosze, Góry Izerskie.

W zakresie zidentyfikowanych efektów ekonomicznych związanych z zagospodarowywaniem ODK, wskazuje się przede wszystkim na szeroko pojęty gospodarczy rozwój obszaru, w tym głównie: wzrost dochodów lokalnych podmiotów, jako następstwo wzrostu liczby odwiedzających i turystów oraz ich zwiększonych wydatków na danym obszarze (84 projekty), jak również tworzenie nowych miejsc pracy w projekcie i w jego otoczeniu oraz wzrost dochodów osób zatrudnionych w projekcie i podmiotach powiązanych (82 projekty).

W przypadku efektów społecznych i środowiskowych podkreśla się przede wszystkim wpływ omawianych przedsięwzięć na wzrost estetyki, konkurencyjności i atrakcyjności obszaru, w tym głównie w zakresie turystyki (96 projektów). W wielu projektach wskazuje się również na poprawę jakości życia (bezpieczeństwo, warunki mieszkaniowe, itp.), jak również na poprawę stosunków i relacji pomiędzy mieszkańcami, jak również pomiędzy nim, a odwiedzającymi dany obszar. Wskazuje to na istotny element nieużytkowy ODK, przejawiający się we wpływie na zachowania społeczeństwa i kształtowanie stosunków międzyludzkich.

W niewielu przypadkach dokonywana jest analiza kosztów zewnętrznych w ramach przeprowadzonej analizy ekonomicznej projektów. Jedynie w przypadku 15 przedsięwzięć pojawia się ich zdefiniowanie. Dotyczą one w szczególności utrudnień, jakie powstają w czasie realizacji inwestycji (hałas, zanieczyszczenie

powietrza, itp.). Ponadto w żadnej ze zidentyfikowanych sytuacji nie dokonywano próby szacowania tych wartości (pojawia się jedynie ich opis).

- W grupie 111 przebadanych projektów (dokumentacji projektowej), wytyczne przewidywały przeprowadzenie w 46 przypadkach pełnej analizy ekonomicznej opartej o metodologię analizy kosztów i korzyści, w której zakłada się, iż zidentyfikowane efekty należy oszacować w wartościach pieniężnych. Faktycznie analiza ta została przeprowadzona tylko w przypadku 9 projektów. W pozostałych sytuacjach dokonano ją niezgodnie z założeniami metodologicznymi AKK lub zastosowano podejście uproszczone, oparte o analizę wielokryterialną lub wyłącznie opis słowny efektów.
- W wyniku przeprowadzonego badania zidentyfikowano także 18 projektów, w ramach których przeprowadzano wyliczenia lub nawiązywano do metod zaawansowanych pozwalających na oszacowanie TEV lub jej składowych. W tej grupie, jedynie w 2 przypadkach dokonano szacowania całkowitej wartości ekonomicznej zasobów dziedzictwa kulturowego zgodnie z założeniami wykorzystywanej metody (była to metoda kosztów podróży - TCM). W 14 projektach podjęto próbę wykorzystania metod zaawansowanych. Były to: metoda wyceny warunkowej w oparciu o schemat gotowości do zapłaty, metoda prewencyjna i metoda kosztów podróży. Jednak szacunki te nie były prowadzone w sposób właściwy, zgodny z ogólnie przyjętą metodologią przeprowadzania poszczególnych metod. Dodatkowo w przypadku dwóch projektów odwołano się do omawianych metod wyłącznie w sposób opisowy.
- Wynika z tego, iż wykorzystywanie, w ramach analizy ekonomicznej, metod szacowania efektów zewnętrznych, które były rekomendowane przez instytucje zarządzające i opracowujące wytyczne posiada charakter marginalny. Potwierdza to hipotezę, iż istniejące metody określania wartości użytkowej i nieużytkowej zasobów środowiskowych (metody zaawansowane), nie są w Polsce powszechnie wykorzystywane w procesie analizy i oceny efektywności ekonomicznej projektów związanych z turystycznym zagospodarowywaniem ODK.
- Dodatkowo w zakresie głównego efektu ekonomicznego zidentyfikowanego dla omawianych projektów, tj. wzrost dochodów lokalnych podmiotów, jako następstwo wzrostu liczby odwiedzających i turystów oraz ich zwiększonych wydatków na danym obszarze, jedynie dokumentacja 6 projektów zawierała prawidłowe założenia, szacunki i wnioski w zakresie pieniężnego wyrażenia omawianego efektu.

W pozostałych przypadkach dane wykorzystywane do jego szacowania miały charakter wysoce arbitralny i nie poparty właściwym uzasadnieniem. Stąd też wyniki uzyskiwane w oparciu o tak przeprowadzone szacunki posiadają charakter bardzo dyskusyjny.

- Należy także podkreślić, iż stosowane zasoby danych i informacji oraz wykorzystywane podejścia w zakresie szacowania efektów, miały charakter bardzo zróżnicowany, co w efekcie praktycznie uniemożliwia jakiegokolwiek porównywanie poszczególnych projektów w obszarze ich efektywności ekonomicznej.
- Negatywny obraz w zakresie przeprowadzanej analizy ekonomicznej i jej wyników dopełnia niewłaściwie przeprowadzana analiza rynku (popytu). W przypadku omawianych projektów, szacunki odnoszą się przede wszystkim do liczby osób odwiedzających zagospodarowany ODK. Jednak mimo istotnego dla procesu oceny, wpływu wyników uzyskanych w tym obszarze, jedynie w przypadku 15 projektów podano dokładną metodologię szacowania popytu. W pozostałych przedsięwzięciach wielkości te były przyjmowane w sposób umowny, arbitralny lub też w ogóle nie zostały zidentyfikowane i wyliczone.
- Wyniki przeprowadzonych badań dają zatem wyraźne podstaw do przyjęcia hipotezy, iż szacowanie wartości ekonomicznych w ramach omawianych w rozprawie projektów inwestycyjnych, i związanych z nimi efektów, prowadzone jest w sposób uproszczony, dokonywany wyłącznie dla spełnienia wymogów formalnych organizacji zatwierdzających finansowanie, co rzutuje w bezpośredni sposób na wyniki oceny ekonomicznej efektywności rozpatrywanych projektów.

Podsumowując należy podkreślić, iż z uzyskanych wyników badań wynika, że analiza ekonomiczna projektów związanych z zagospodarowaniem ODK na cele turystyczne oraz szacowanie związanych z nimi efektów, przeprowadzana jest na stosunkowo niskim poziomie złożoności. Świadczą o tym nieliczne, wręcz marginalne przypadki projektów, w których zastosowane są podejścia odpowiadające obowiązującym wytycznym i metodologiom, a w niewielkiej liczbie przypadków wykorzystywane są prawidłowo istniejące metod wartościowania zasobów dziedzictwa kulturowego (tabela 24). Wskazuje to, iż w wielu przypadkach projekty są „pisane pod konkretny program” zakładający wydatkowanie środków pieniężnych w ramach danej alokacji, nie zaś w celu zbadania

faktycznej efektywności ekonomicznej. W związku z tym nie zawsze wybierane są do dofinansowania projekty najbardziej efektywne ekonomicznie⁴⁷⁶.

Tabela 24. Syntetyczne zestawienie kategorii poddanych analizie w kontekście stopnia poprawności ich przeprowadzenia w przebadanych projektach

Kategoria poddana analizie	Zidentyfikowana liczba projektów (przypadków) odpowiadających danej kategorii	Liczba projektów (przypadków) przeprowadzona w pełni zgodnie z wytycznymi/ metodologią dla danej kategorii
Przeprowadzenie analizy kosztów i korzyści w ramach analizy ekonomicznej projektu	46	9
Przeprowadzenie analizy wielokryterialnej w ramach analizy ekonomicznej projektu	57	4
Wykorzystanie metod zaawansowanych w szacowaniu TEV lub jej składowych	18	2
Szacowanie efektu związanego ze wzrostem dochodów lokalnych podmiotów	84	6
Szacownie liczby odwiedzających (popytu) w ramach analizy rynku	111	15
Łączna liczba projektów poddanych analizie	111	

Źródło: opracowanie własne

Dodatkowo dowolność i subiektywizm w zakresie przyjmowanych do wyliczeń danych i informacji powoduje, iż uzyskiwane ostatecznie wyniki posiadają różny stopień wiarygodności oraz nie stanowią odpowiedniej podstawy dokonywania porównań w zakresie efektywności ekonomicznej projektów. Powodować to może sytuację, w których na poziomie instytucji zarządzających poszczególnymi programami pomocowymi, wybór projektów odbywa się w oparciu o niepełne i niewłaściwie oszacowane wyniki końcowe. Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą posiadać dwojakie podłoże:

- metodologiczne

⁴⁷⁶ A. Ryszkiewicz wskazuje na podobne słabości w ramach systemu wdrażania funduszy strukturalnych w okresie programowania 2004-2006, w tym m.in.: nieczytelność i trudność w dostępie do wymogów aplikacyjnych, niestabilność i brak standaryzacji wytycznych, itp. Więcej: A. Ryszkiewicz, *Wykorzystanie funduszy strukturalnych i funduszu spójności przez Polskę* [w:] H. Bąk, G. Wojtkowska-Lodej (red. nauk.), *Gospodarka Polski w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia rynku wewnętrznego*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2009, s. 37-38; A. Ryszkiewicz, *Wdrażanie funduszy strukturalnych Unii Europejskiej w Polsce. Pierwsze doświadczenia* [w:] H. Bąk, G. Wojtkowska-Lodej (red. nauk.), *Gospodarka Polski w Unii Europejskiej w latach 2004-2006. Wybrane zagadnienia*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007, s. 162-165.

- zasobowe

W ramach przyczyn metodologicznych należy wskazać na ograniczenia w stosowaniu niektórych metod, w odniesieniu do konkretnej sytuacji założonej w projekcie inwestycyjnym (np. metoda kosztów podróży powinna być stosowana przede wszystkim do obiektów występujących punktowo, w otoczeniu których nie występują inne obiekty mogące generować ruch turystyczny). Drugim aspektem w tej grupie przyczyn, jest bardzo często złożony aparat metodologiczny, przejawiający się w postaci skomplikowanych narzędzi, wzorów i szacunków lub konieczności wykorzystywania specjalistycznego oprogramowania w celu przeprowadzenia metody.

Aspekt ten powiązany jest z drugą grupą przyczyn, która posiada charakter zasobowy, i odnosi się przede wszystkim do zasobów informacyjnych i ludzkich. Przeprowadzanie złożonych szacunków i wyliczeń bardzo często wymaga od analityka odpowiednio zagregowanych i zestawionych informacji. Część z nich może mieć charakter danych wtórnych, jednak w wielu sytuacjach konieczne jest przeprowadzenie kapitałochłonnych i czasochłonnych badań pierwotnych (np. metoda kosztów podróży, metoda wyceny warunkowej, itp.). Z drugiej strony pomimo dostępu do określonych informacji i danych, ograniczeniem są niewłaściwe zasoby ludzkie. Chodzi tu w szczególności o znajomość oraz umiejętność implementacji zaawansowanych metod w zakresie oceny efektywności ekonomicznej projektów. Bardzo często osoby przeprowadzające badania, wykorzystując w procesie oceny efektywności ekonomicznej projektów metody zaawansowane, przeprowadzają je nieadekwatnie do metodologii i stosują zbyt duże uproszczenia w obszarze wyceny efektów. Ponadto wykorzystują do tego niewłaściwe dane (źle zagregowane, oszacowane, itp.), co wynika z braku ich doświadczenia i niezrozumienia założeń poszczególnych metod, niekiedy wręcz świadomej nadinterpretacji wytycznych.

4. Propozycja przeprowadzania analizy ekonomicznej projektów turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego w oparciu o metodę „wydłużonego czasu pobytu”

4.1. Metoda „wydłużonego czasu pobytu” - ujęcie modelowe

Wyniki badań przedstawionych w poprzednim rozdziale wskazują, iż analiza ekonomiczna projektów związanych z zagospodarowaniem ODK na cele turystyczne w Polsce (uogólnienie na podstawie Dolnego Śląska) prowadzona jest na stosunkowo niskim poziomie złożoności teoretycznej. Wykorzystywane w analizach informacje i dane oraz dokonywane szacunki w zakresie ekonomicznej wartości zidentyfikowanych efektów, w wielu przypadkach są nieprecyzyjne i mało przejrzyste. Metody wyceny użytkowych i pozaużytkowych wartości zasobów dziedzictwa kulturowego i powiązanych z nimi efektów wykorzystywane są w sposób marginalny i nie zawsze odpowiadają założeniom metodologicznym. Brak jest też, pomimo istnienia ogólnych wytycznych i wskazań, jednolitego podejścia w zakresie szacowania efektów dla omawianej grupy projektów. Powoduje to trudności w rzetelnym porównywaniu przedsięwzięć i wyborze najbardziej efektywnych z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego. W związku z powyższym autor, za cel postawił sobie opracowanie metody prostej i zrozumiałej, pozwalającej, z jednej strony na przeprowadzanie oceny efektywności ekonomicznej projektu w sposób bardziej zorganizowany, ujednolicony, podlegający określonym wytycznym i założeniom metodologicznym, który może stać się podstawą do stosowania np. w ramach określonego programu pomocowego. Z drugiej strony proponowana metoda, z punktu widzenia jej potencjalnego praktycznego zastosowania, powinna charakteryzować się względną przystępnością stosowanego w jej ramach instrumentarium, bazowaniem na ogólnodostępnych danych oraz dostępnością metodologiczną wyrażającą się poprzez czytelne i zrozumiałe kolejne etapy jej przeprowadzania. Chodzi więc o stworzenie takiej metody, która oparta byłaby o naukowe podstawy, a jednocześnie dawała możliwość praktycznego stosowania w ramach procesu oceny ekonomicznej efektywności projektów związanych z turystycznym zagospodarowaniem ODK.

U podstaw tak sformułowanego celu leżą obserwacje, iż każdy projekt zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, jeżeli jest prawidłowo zrealizowany, tzn. zgodnie z wytycznymi

zawartymi w dokumentacji projektowej, będzie powodować wydłużenie czasu pobytu turysty na danym terenie, i w związku z tym generować efekty ekonomiczne, głównie w postaci zwiększonych dochodów lokalnej gospodarki. W związku z tym wskazane jest stworzenie metody pozwalającej na uwzględnienie czynnika wydłużonego czasu pobytu i oszacowanie związanych z tym efektów. Wydłużony czas pobytu turystów na danym obszarze, może więc stanowić podstawę określania przybliżonej wartości użytkowej ODK, a przez to warunkować ekonomiczną efektywność projektu zakładającego jego turystyczne zagospodarowanie.

W literaturze z zakresu turystyki czynnik czasu wskazywany jest jako istotna determinanta kształtująca i określająca strukturę i wielkość popytu turystycznego. Jak wskazują G. Golembski i A. Niezgoda⁴⁷⁷ popyt turystyczny odnosi się zarówno do czasu pracy (wyjazdy służbowe), jak również do czasu wolnego (prywatne wyjazdy). Istotne jest więc ukazanie, w obu przypadkach, zależności pomiędzy zmianami w postrzeganiu czasu i kształtowaniu popytu turystycznego. Jednocześnie podkreślają, iż postępująca globalizacja powoduje wzrost znaczenia czasu ekonomicznego, który jest częścią czasu społecznego⁴⁷⁸.

Według nich czas ekonomiczny można podzielić na trzy części, tj.: czas pracy, czas nie spędzany bezpośrednio w pracy, ale z nią związany i czas wolny. W każdej z nich może ujawnić się popyt turystyczny, rozumiany jako zapotrzebowanie na wyjazd poza miejsce stałego zamieszkania, jednak to czas wolny odgrywa tu stale rosnącą rolę. Jego wykorzystywanie wiąże się z wypoczynkiem, relaksem i rozrywką oraz poznawaniem, a jego postrzeganie silnie związane jest z ewolucją społeczeństwa w kierunku tzw. cywilizacji czasu wolnego⁴⁷⁹.

Również A. Panasiuk wskazuje, iż wśród czynników determinujących popyt turystyczny wyodrębnionych przez Światową Organizację Turystyki (*ang. World Tourism Organization – UNWTO*), w grupie czynników społeczno-psychologicznych, znajduje się czas wolny. Rozmiary tego czasu warunkowane są głównie przez obowiązujące w kraju prawo (dni wolne od pracy, wymiar urlopu, itp.)⁴⁸⁰.

A. Kornak także podkreśla, że rynek turystyczny to rynek czasu wolnego, który rozumiany jest jako zjawisko społeczne, dziedzina wolnego wyboru i swobodnej dyspozycji. Ważne jest więc doskonalenie gospodarki, w tym głównie w obszarze turystyki, w celu jak

⁴⁷⁷ G. Golembski, A. Niezgoda, *Rola czasu na globalnym rynku turystycznym – ujęcie popytowe*, [w:] G. Golembski (red. nauk.), *Nowe trendy rozwoju turystyki*, Wydawnictwo PWSZ, Sulechów, 2008, s. 117.

⁴⁷⁸ Przez czas społeczny autorzy rozumieją czas, w którym członkowie różnych grup społecznych oddziałują na siebie wzajemnie. Natomiast czas ekonomiczny to czas trwania zjawisk i procesów gospodarczych, z wiązanych z przetwarzaniem przyrody w dobra i usługi, które służą zaspokajaniu potrzeb ludzkich.

⁴⁷⁹ G. Golembski, A. Niezgoda, *Rola czasu na globalnym ...*, op.cit., s. 120-122.

⁴⁸⁰ A. Panasiuk (red. nauk.), *Ekonomika turystyki*, wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 94.

najlepszego zagospodarowania tego czasu i obejmowania nim nowych warstw społecznych, które dotychczas z wolnego czasu korzystały w sposób niewielki⁴⁸¹.

Czas wolny wykorzystywany na uprawianie turystyki realizuje wszystkie funkcje przed nim stawiane, tj.: regeneracja sił fizycznych, regeneracja sił psychicznych oraz rozwój kulturalny. Jednocześnie wszelkie tendencje wskazują, iż stale rośnie zarówno ilość czasu wolnego, i tej jego części, która jest przeznaczana na wypoczynek i turystykę. Jest to następstwo obecnie modnego stylu życia, zakładającego wysoki poziom aktywności zawodowej, która połączona jest z aktywnym spędzaniem czasu wolnego i wypoczynkiem. Prognozy wskazują ponadto, iż wraz z rozwojem techniki i wzrostem wydajności pracy, następuje przeniesienie punktu ciężkości z czasu pracy na czas wolny, który będzie warunkował ludzką aktywność. Istotne staje się więc właściwe zagospodarowanie tego czasu, a turystyka spełnia tu bardzo dużą rolę. Uznawana jest ona dodatkowo za jeden z czynników kształtujących prestiż społeczny⁴⁸².

Uprawianie turystyki stanowi wyższy stopień zaspokajania potrzeb przez społeczeństwo, jednak obok zmian w sposobie życia i wykorzystywania czasu wolnego potencjalnych turystów, wymaga osiągnięcia przez nich odpowiedniego poziomu zamożności. Zaspokojenie potrzeb turystycznych wymaga w pierwszej kolejności uprzedniego zaspokojenia potrzeb wynikających z codziennego życia, a następnie potrzeb powiązanych z udziałem w określonym rodzaju ruchu turystycznego⁴⁸³. Czas wolny nie jest więc jedynym i wystarczającym warunkiem do uprawiania turystyki. Wymaga wolnych środków pieniężnych, a więc w strukturze wydatków musi pojawić się fundusz swobodnej konsumpcji, po zaspokojeniu podstawowych potrzeb bytowych⁴⁸⁴.

Poza czasem i odpowiednimi dochodami, na wielkość popytu turystycznego i decyzje w zakresie uprawiania turystyki ma wpływ szereg innych czynników, w tym, m.in.: demograficzne, urbanizacyjne, kulturalne, motywacyjne, cenowe, jak również wielkość i jakość podażyowej strony rynku turystycznego⁴⁸⁵.

Oznacza to, iż popyt turystyczny, wyrażający się m.in. w wielkości ruchu turystycznego, przejawiający się w postaci wydatków odwiedzających i turystów na danym obszarze, stanowi funkcje wielu zmiennych, powiązanych ze sobą i wpływających na siebie, np.:

⁴⁸¹ A. Kornak (red. nauk.), *Zarządzanie turystyką*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 22.

⁴⁸² A. Panasiuk (red. nauk.), *Gospodarka turystyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 175.

⁴⁸³ A. Rapacz, A. Kornak, *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 34.

⁴⁸⁴ G. Gołembski, A. Niezgoda, *Rola czasu na ...*, op.cit., s. 117.

⁴⁸⁵ A. Panasiuk (red. nauk.), *Ekonomika ...*, op.cit., s. 92-97.

$$x = f(w, d, s, a, m, \dots, n) \quad (47)$$

gdzie:

x – popyt turystyczny, w – czas wolny społeczeństwa,

d – wielkość dochodów społeczeństwa,

s - styl życia, trendy, moda,

a – liczba atrakcji (walorów) obszaru recepcji,

m – wydatki na promocję obszaru recepcji

n – n-ty czynnik warunkujący wielkość popytu

Dodatkowo pojawiające się trendy, które wpływają na charakter popytu turystycznego, mają również istotny wpływ na kształtowanie zainteresowania produktami projektów będących przedmiotem niniejszej rozprawy. Są to m.in.:

- spadek zainteresowania turystyką bierną, na rzecz wypoczynku czynnego i turystyki poznawczej,
- wzrost zainteresowania wyjazdami do miast historycznych,
- wzrost liczby wyjazdów indywidualnych,
- wzrost liczby podróży w przeliczeniu na 1 osobę, przy jednoczesnym krótszym trwaniu wyjazdu (wyjazdy jednodniowe, weekendowe).
- wzrost popytu na wyjazdy zawierające elementy kultury, edukacji, historii, aktywności sportowej, zainteresowanie korzyściami zdrowotnymi wynikającymi z wyjazdu,
- wzrost znaczenia takich czynników jak: jakość, autentyczność, różnorodność, przyjemność, w połączeniu z atmosferą wyłączności i niepowtarzalności⁴⁸⁶.

Zmiany trendów w popycie turystycznym będą prowadziły do sytuacji, w której turystyka określana mianem 3xS (*sun, sea, sand* – *słońce, morze, piasek*), będzie ulegała ograniczeniu na rzecz turystyki określanej mianem 3xE (*entertainment, excitement, education* – *rozrywka, wrażenie, kształcenie*)⁴⁸⁷. Projekty związane z turystycznym zagospodarowaniem dziedzictwa kulturowego w dużej mierze wpisują się w opisywane trendy.

⁴⁸⁶ P. Gryszel, *Rola regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych w inspirowaniu rozwoju produktu turystycznego w regionie* [w:] A. Rapacz (red. nauk.), *Gospodarka turystyczna. Wybrane zagadnienia jej funkcjonowania*, Prace Naukowe AE we Wrocławiu, nr 924, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław, 2001, s.29; *Tourism Trends for Europe*, European Travel Commission, Bruxelles, 2006, s. 2-8, http://www.etc-corporate.org/resources/uploads/ETC_Tourism_Trends_for_Europe_09-2006_ENG.pdf, dostęp: 24.03.2011.

⁴⁸⁷ A. Panasiuk (red. nauk.), *Ekonomiczne podstawy turystyki*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 2004, s. 52.

A. Panasiuk podkreśla⁴⁸⁸, że odwiedzający i turyści docierając do celu podróży (w tym wypadku zagospodarowanego ODK), stają się konsumentami różnego rodzaju dóbr i świadczonych usług turystycznych i paraturystycznych. Zaspokajanie tego popytu generuje wiele efektów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, które przejawiają się zarówno na etapie podróży turystycznej, jak i na wszystkich obszarach jego realizacji. Kumulacja tych konsekwencji jest identyfikowana zwykle w obszarach recepcji turystycznej, gdzie przejawia się ona głównie poprzez sumę środków finansowych napływających do regionu, jako potencjalnie łatwy do rozpoznania wyznacznik zachodzących zmian. Inne efekty tych zmian pojawiają się w sferze zatrudnienia, systemie infrastruktury i lokalnym budżecie. Wszystkie mogą w istotny sposób oddziaływać zarówno na gospodarkę lokalną, regionalną, jak i całego kraju⁴⁸⁹.

Z tego względu istotne staje się określenie potencjalnego wpływu projektów turystycznych, w tym wypadku ograniczonych do przedsięwzięć z zakresu turystycznego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, w szczególności na lokalną gospodarkę i jej podmioty, gdyż to one są faktycznymi beneficjentami generowanych pośrednich efektów ekonomicznych.

Jak wynika z badań zaprezentowanych w rozdziale 3, głównym efektem realizacji tego typu projektów, jest wzrost dochodów lokalnych podmiotów. Dochody te są następstwem wydatków ponoszonych przez odwiedzających i turystów w otoczeniu realizowanego przedsięwzięcia. Wzrost dochodów implikuje kolejne efekty, takie jak: wzrost zatrudnienia, wzrost wynagrodzeń, dodatkowe inwestycje, itp. Dlatego też efekt związany

⁴⁸⁸ A. Panasiuk (red. nauk.), *Ekonomika ...*, op.cit., s. 40.

⁴⁸⁹ Turystyka i powiązane z nią działalności, nie są zdefiniowane w standardowym systemie rachunków narodowych, jako jednorodny sektor, w związku z czym nie można bezpośrednio określić ich efektów ekonomicznych, gdyż są one niejako rozproszone między różne rodzaje działalności gospodarczej. Jednak ze względu na istotne znaczenie turystyki jako dziedziny gospodarki w skali światowej i poszczególnych krajów zrodził się inicjatywa opracowania rachunku satelitarnego (metodologia opublikowana przez UNWTO, OECD i Eurostat w 2001 r.). Celem tych działań było m.in. uwiarygodnienie informacji dotyczących aktywności gospodarczej związanej z turystyką oraz zapewnienie ich porównywalności z wynikami innych dziedzin gospodarki. Podobne zabiegi, w oparciu o doświadczenia międzynarodowe, dokonano dla Polski na zlecenie Departamentu Turystyki Ministerstwa Sportu i Turystyki (opracowanie metodologii oraz przygotowanie kolejnych edycji rachunku satelitarnego turystyki dla Polski). Celem ich było określenie wkładu turystyki w rozwój gospodarki narodowej w oparciu o parametry makroekonomiczne, takie jak: wartość dodana (PKB), produkcja globalna, spożycie turystyczne, zatrudnienie i akumulacja. Więcej na temat rachunku satelitarnego turystyki, np.: *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework*, UNSD (United Nations Statistics Division), EUROSTAT (Statistical Office of the European Communities), OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) and UNWTO, 2001, <http://www.oecdbookshop.org/oecd/display.asp?sf1=identifiers&st1=782001011E1>, dostęp 16.02.2011; *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework*, UN, EUROSTAT, OECD and UNWTO, 2008, <http://statistics.unwto.org/en/content/tourism-satellite-account-tsarmf-2008>, dostęp 16.02.2011; *Rachunek satelitarny turystyki dla Polski* (opracowania za lata 2000-2008, <http://msport.gov.pl/prace-badawcze-turystyka/541-Rachunek-satelitarny-turystyki-dlaPolski?retpag=/prace-badawcze-turystyka/>

ze zwiększonymi dochodami lokalnych podmiotów, które od strony popytowej przybierają postać wydatków turystycznych, będą stanowiły główną oś dalszych rozważań na temat korzyści ekonomicznych rozpatrywanych projektów.

A. Panasiuk wskazuje, iż na wielkość wydatków turystycznych wpływają:

- wielkość ruchu turystycznego,
- struktura ruchu turystycznego, w podziale na turystów i odwiedzających jednodniowych,
- przeciętny czas pobytu odwiedzających,
- poziom ekonomiczny turystów przebywających w danej miejscowości,
- średnia dzienna stawka wydatków odwiedzających.

Pomimo tak szerokiego wachlarza czynników warunkujących wielkość wydatków turystów i odwiedzających, w praktyce gospodarczej, jako główny rezultat, a jednocześnie wyznacznik efektów generowanych przez projekt, przyjmuje się prawie wyłącznie liczbę zwiedzających. Zakłada się, iż większa liczba odwiedzających i dokonywane przez nich wydatki, oznaczają większe wpływy dla lokalnej gospodarki. Nie zwraca się natomiast uwagi na pozostałe czynniki warunkujące, przez co podstawowe wskaźniki rezultatu ujmowane są w bardzo ogólnej postaci, jak np.:

- liczba turystów korzystających z wytworzonych/zmodernizowanych produktów turystycznych⁴⁹⁰,
- liczba osób odwiedzających poddane konserwacji i/lub restauracji obiekty zabytkowe⁴⁹¹,
- liczba osób odwiedzających ODK objęte wsparciem⁴⁹²
- liczba osób korzystających z nowej lokalnej bazy kulturalnej i turystycznej⁴⁹³
- liczba turystów krajowych i zagranicznych⁴⁹⁴

Wskaźniki te stanowią podstawę monitorowania projektów i są miarą celów, jakie mają zostać osiągnięte w wyniku realizacji projektu. W projektach finansowanych z funduszy UE, głównie zmiana liczby odwiedzających/turystów korzystających z zagospodarowanego ODK stanowi podstawę do określania efektów związanych z realizacją przedsięwzięcia. Wskazuje

⁴⁹⁰ Lista wskaźników monitoringowych Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007 – 2013, Wersja na dzień 21.12.2010r., s. 93-97, http://dolnyslask.pl/upload/RPO/generator/101227_Lista_wskaznikow_monitoringowych.pdf, dostęp: 18.03.2011.

⁴⁹¹ Ibidem.

⁴⁹² Katalog wskaźników dla beneficjenta końcowego XI priorytetu PO IiŚ, <http://www.poiis.mkidn.gov.pl/front/page/get/50/>

⁴⁹³ Wskaźniki do projektów realizowanych w ramach ZPORR, 2007, <http://www.zporr.gov.pl/Sprawozdania+z+realizacji+ZPORR/Wskazniki+monitoringowe+ZPORR/>, dostęp: 02.03.2011.

⁴⁹⁴ Ibidem.

się na wzrost liczby odwiedzających lub korzystających z usług świadczonych na bazie zagospodarowanego obiektu dziedzictwa, jak na główny wyznacznik potencjalnych wyników projektu, w tym jego ekonomiczną efektywność.

W tym miejscu narzucają się istotne pytania:

- Czy brak wzrostu liczby odwiedzających/turystów na danym terenie (brak osiągnięcia założonych wskaźników rezultatu), w związku z zagospodarowaniem nowego ODK stanowi podstawę do zaprzestania realizacji projektu?
- Czy powinien zostać zrealizowany projekt, w sytuacji gdy zakłada się, iż liczba odwiedzających, po jego realizacji nie wzrośnie, a wydłuży się jedynie czas pobytu dotychczasowych odwiedzających/turystów?

Oparcie się w procesie analitycznym wyłącznie na nowo wygenerowanym ruchu turystycznym nie stanowi właściwego podejścia. Można wyobrazić sobie sytuację, w której mimo powstania nowej atrakcji utworzonej na bazie ODK, liczba odwiedzających dany obiekt (obszar) nie zwiększa się. Jedynie dotychczasowi odwiedzający wydłużają swój pobyt, przez co wzrasta prawdopodobieństwo dokonania przez nich dodatkowych wydatków zasilających lokalną gospodarkę⁴⁹⁵.

Tabela 25 ilustruje hipotetyczną sytuację wyjściową dla dwóch projektów, dla których używa się liczby odwiedzających, jako miernika realizacji celu. Projekty dotyczą zagospodarowania i dostosowania nowego ODK do pełnienia funkcji turystycznych (przejście z sytuacji W0 do W1). Jako główny wynik dla projektów, zgodnie z wytycznymi, zakłada się wzrost liczby odwiedzających – w tym przypadku ma on wynieść 2000 osób. W projekcie I przyjmuje się, iż w wyniku realizacji przedsięwzięcia powinien nastąpić wzrost liczby odwiedzających (o 2000 osób). Zakładając, iż projekt wygeneruje taki ruch, osiąga on cel jaki został przed nim postawiony.

⁴⁹⁵ Jest to sytuacja podobna do stworzenia kolejnej atrakcji (poza atrakcjami wchodzącymi w skład podstawowego pakietu) na terenie np. Disneylandu lub Parku Miniatur w Inwałdzie. Nie spowoduje ona raczej istotnego wzrostu nowych odwiedzających, może natomiast spowodować wydłużenie pobytu dotychczasowych i wpłynąć na zwiększenie przez nich wydatków.

Tabela 25. Hipotetyczna sytuacja weryfikacji projektu w oparciu o rezultat wzrostu liczby odwiedzających.

PROJEKT I				
Sytuacja W0	Wskaźnik	Zmiana (przyrost) wskaźnika	Sytuacja W1	Wskaźnik
3 atrakcje	10 000 turystów	Δ 2 000 osób	4 atrakcje	12 000 turystów
PROJEKT II				
Sytuacja W0	Wskaźnik	Zmiana (przyrost) wskaźnika	Sytuacja W1	Wskaźnik
3 atrakcje	10 000 turystów	Δ 0 osób	4 atrakcje	10 000 turystów

Źródło: opracowanie własne

W przypadku projektu II, pomimo realizacji założonych działań (wzrost liczby atrakcji z 3 do 4) zakłada się, iż liczba osób odwiedzających dany obszar nie zmieniła się. W związku z powyższym, projekt nie powinien być realizowany, gdyż nie zostanie osiągnięty rezultat założony dla projektu.

Jeżeli zamiast przyjętego wzrostu liczby odwiedzających, celem realizacji projektu będzie wydłużenie pobytu dotychczasowych, zmieni się sposób postrzegania wyników osiągniętych przez przedsięwzięcia. Uwaga zostanie skupiona na projekcie II, w celu wykazania, iż pomimo braku wzrostu liczby odwiedzających, jest on w stanie wygenerować pozytywne efekty dla lokalnej gospodarki. W związku z powyższym należy dokonać kolejnych analiz. Po pierwsze dotychczasowe atrakcje są w stanie zatrzymać odwiedzających na około 3 godziny. Pojawienie się nowej atrakcji wydłuży ich pobyt o kolejną godzinę. Dodatkowa informacja, iż średnio w ciągu godziny odwiedzający wydaje ok. 10 PLN, daje możliwość wyrażenia rezultatu projektu (wydłużony czas pobytu) w wartościach pieniężnych. W związku z powyższym sytuacja kształtować się będzie tak, jak zaprezentowano w tabeli 26.

Tabela 26. Hipotetyczna sytuacja weryfikacji projektu w oparciu o rezultat wydłużenia średniego czasu pobytu odwiedzających dany obszar

PROJEKT II			
Kategoria	Sytuacja W0	Zmiana (przyrost)	Sytuacja W1
Liczba atrakcji	3 atrakcje	Δ 1 atrakcja	4 atrakcje
Szacowany czas pobytu	3 godz.	Δ 1 godz.	4 godz.
Średni wydatek odwiedzającego	30 PLN/os.	Δ 10 PLN/os.	40 PLN/os.
Szacowane efekty	10 000 os. * 30 PLN/os. = 300 000 PLN	Δ 100 000 PLN	10 000 os. * 40 PLN/os. = 400 000 PLN

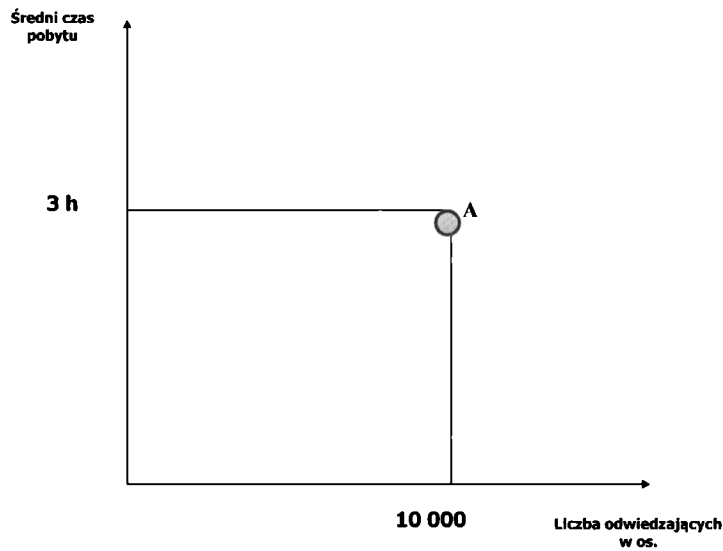
Źródło: opracowanie własne

Przedstawiony przykład pozwala twierdzić, iż przy projektowaniu, a następnie ocenie opłacalności przedsięwzięć z zakresu turystycznego zagospodarowania ODK, jednym z podstawowych wskaźników branych pod uwagę przy ocenie ich ekonomicznej efektywności powinien być wydłużony czas pobytu odwiedzających dany obiekt/obszar. Takie podejście pozwala bowiem na:

- uwzględnienie przy wyborze projektów również tych, w wyniku których ruch turystyczny się nie zwiększa, a jedynie zmienia (wydłuża) się czas pozostawania dotychczasowej liczby odwiedzających na danym obszarze,
- uwzględnienie efektów zarówno w odniesieniu do dotychczasowych odwiedzających, jak również związane z pojawieniem się nowych (wzrost ruchu turystycznego wywołany przez realizację projektu).

Omawiana hipotetyczna sytuacja może zostać przedstawiona modelowo również na układzie współrzędnych, który opisany jest dwiema głównymi zmiennymi warunkującymi osiągnane efekty – wydłużony czas pobytu i liczba odwiedzających/turystów. Wyjściowa sytuacja przedstawiona została na rysunku 40.

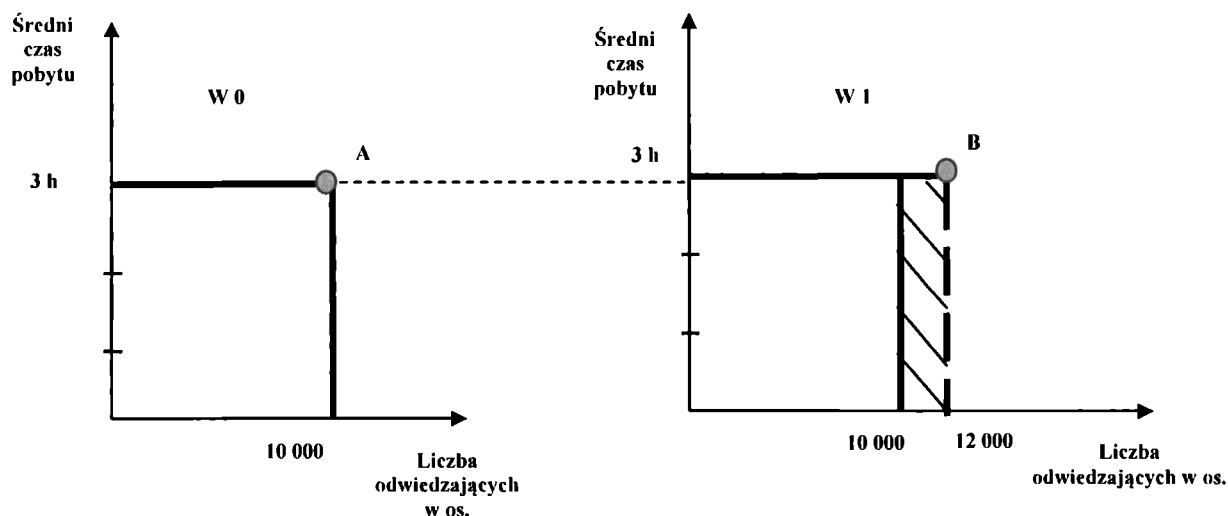
W 0

Rysunek 40. Sytuacja wyjściowa analiz dokonywanych w oparciu o wydłużony czas pobytu i liczbę odwiedzających.

Źródło: opracowanie własne

Sytuacja określona symbolem W0 jest punktem wyjścia do dalszych analiz. Punkt A prezentuje sytuację, w której dotychczasowa liczba atrakcji będąca przedmiotem zainteresowania odwiedzających (10 000 osób) zatrzymuje ich na danym obszarze przez ok. 3 godziny. W sytuacji W1 (rysunek 41) mamy do czynienia z pojawieniem się dodatkowej liczby turystów (2 000 osób – zakreskowane pole), którzy w podobnym czasie (3 h) pozostają na danym obszarze. Ich pojawienie się może wynikać z utworzenia nowej atrakcji, która jednak nie będzie w stanie wydłużyć ich pobytu. Z drugiej strony taki przyrost może być następstwem ogólnej tendencji wzrostowej spowodowanej np. lepszą promocją dotychczasowych obiektów (punkt B). Efekty ekonomiczne, jakie są wynikiem takiej sytuacji, odnoszą się do dodatkowej liczby odwiedzających i wydatków przez nich dokonanych.

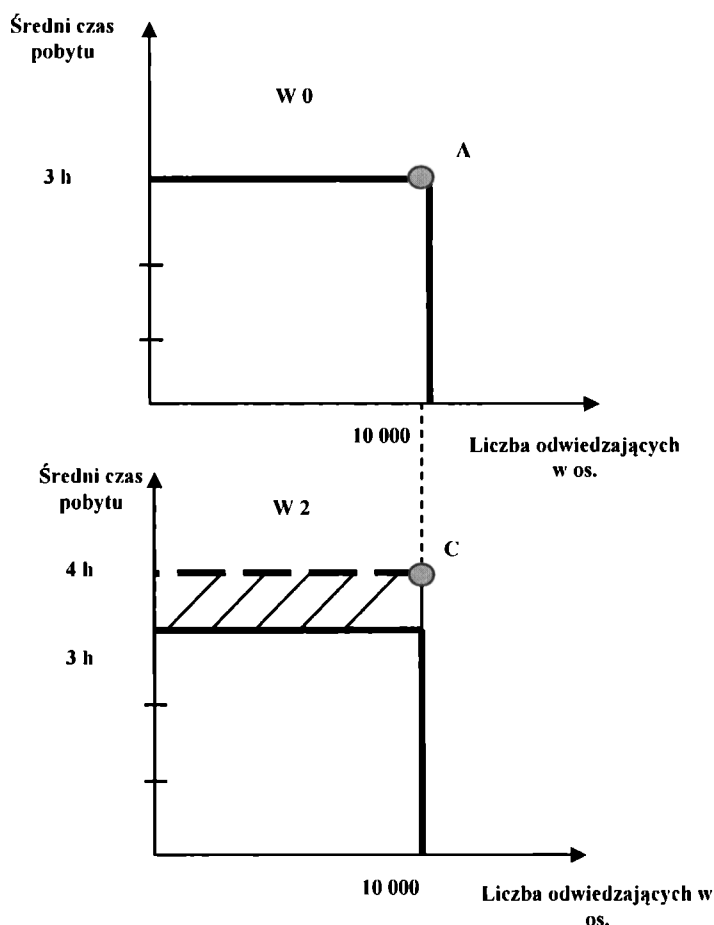

Rysunek 41. Pojawienie się dodatkowej liczby odwiedzających bez realizacji projektu - ujęcie modelowe

Źródło: opracowanie własne

Jak wcześniej wskazano, uwzględniając czynnik czasu jako potencjalną miarę wyrażającą stopień efektów możliwych do osiągnięcia w wyniku realizacji projektu, podkreślono, iż istotna z punktu widzenia oceny efektywności projektu jest także liczba dotychczasowych odwiedzających dany obiekt/obszar. Pojawienie się nowej atrakcji lub rozwinięcie potencjału istniejącej może spowodować wydłużenie pobytu tej grupy osób na danym terenie, bez generowania nowego (zwiększonego) ruchu turystycznego.

Obrazem tego jest sytuacja W2 zaprezentowana na rysunku 42. Zakłada ona pojawienie się nowej atrakcji utworzonej na bazie ODK, która zatrzymuje odwiedzających na dodatkową godzinę (wydłużenie czasu pobytu do 4 godz.). W tym jednak przypadku liczba odwiedzających nie ulega zmianie w porównaniu z sytuacją wyjściową (punkt C). Tylko dotychczasowi odwiedzający wydłużają swój pobyt.

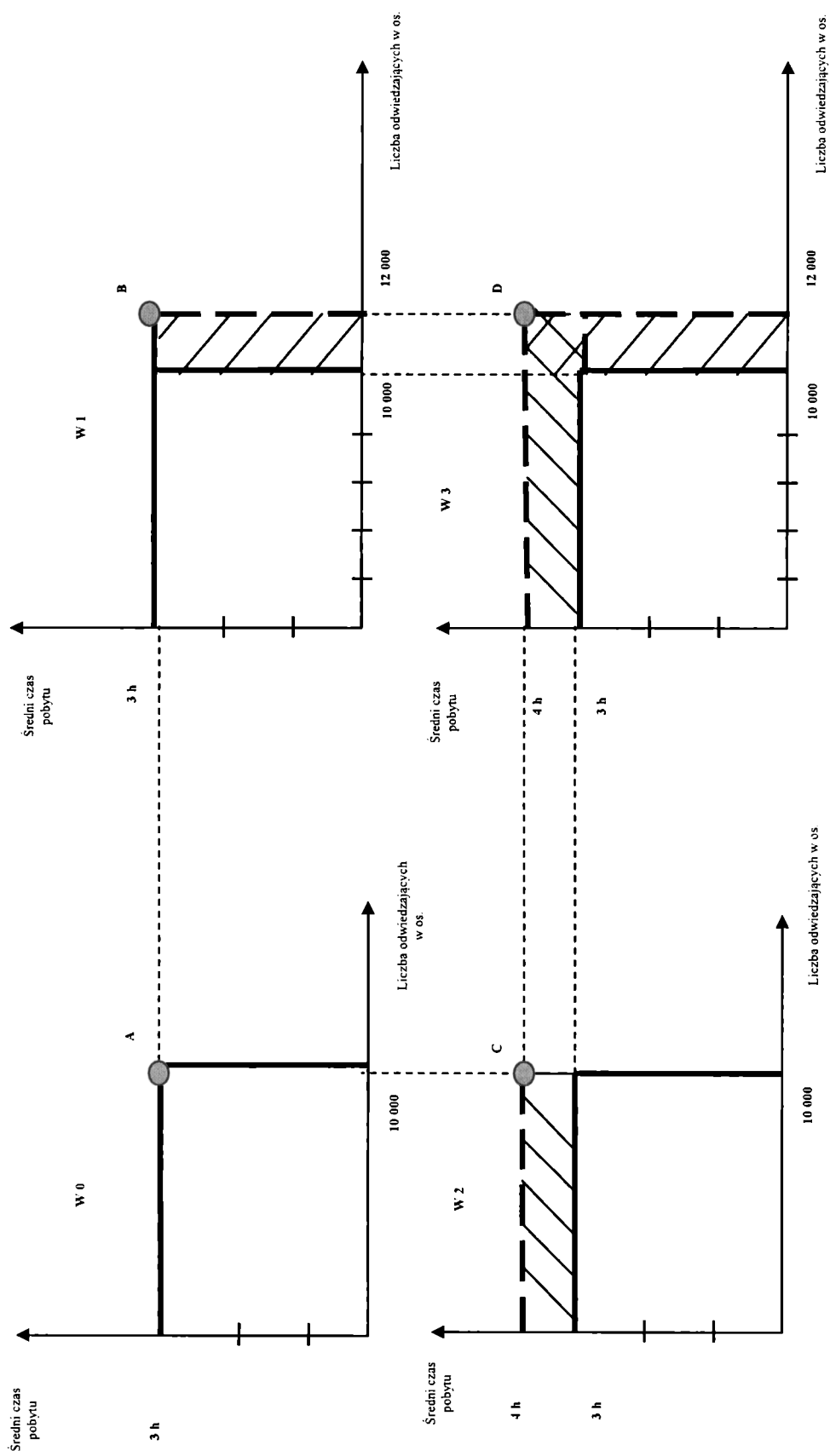
Rysunek 42. Wydłużenie czasu pobytu dotychczasowej liczby odwiedzających w wyniku realizacji projektu - ujęcie modelowe

Źródło: opracowanie własne

Ostatnia z zaprezentowanych sytuacji (W3) jest najbardziej pożądana i zwykle najbardziej prawdopodobna z punktu widzenia rozwoju danego obszaru. Zakłada ona, w pewien sposób, połączenie dwóch poprzednich w jedną i próbę określenia efektów z tym związanych. Pojawienie się dodatkowej atrakcji powoduje jednocześnie:

- wydłużenie czasu pobytu dotychczasowych odwiedzających o 1 godzinę;
- pojawienie się nowych odwiedzających, którzy także wydłużą swój pobyt w stosunku do sytuacji W1 o 1 godzinę.

Graficznym wyrazem takiego układu jest punkt D zaznaczony na schemacie. Natomiast efekty generowane w wyniku realizacji projektu obejmują całe zakreskowane pole. Jest to różnica jaka powstaje po porównaniu sytuacji „z projektem” i „bez projektu” – podejście przyrostowe. Na rysunku 43 zaprezentowano wszystkie rozpatrywane dotychczas sytuacje oraz relacje pomiędzy nimi.

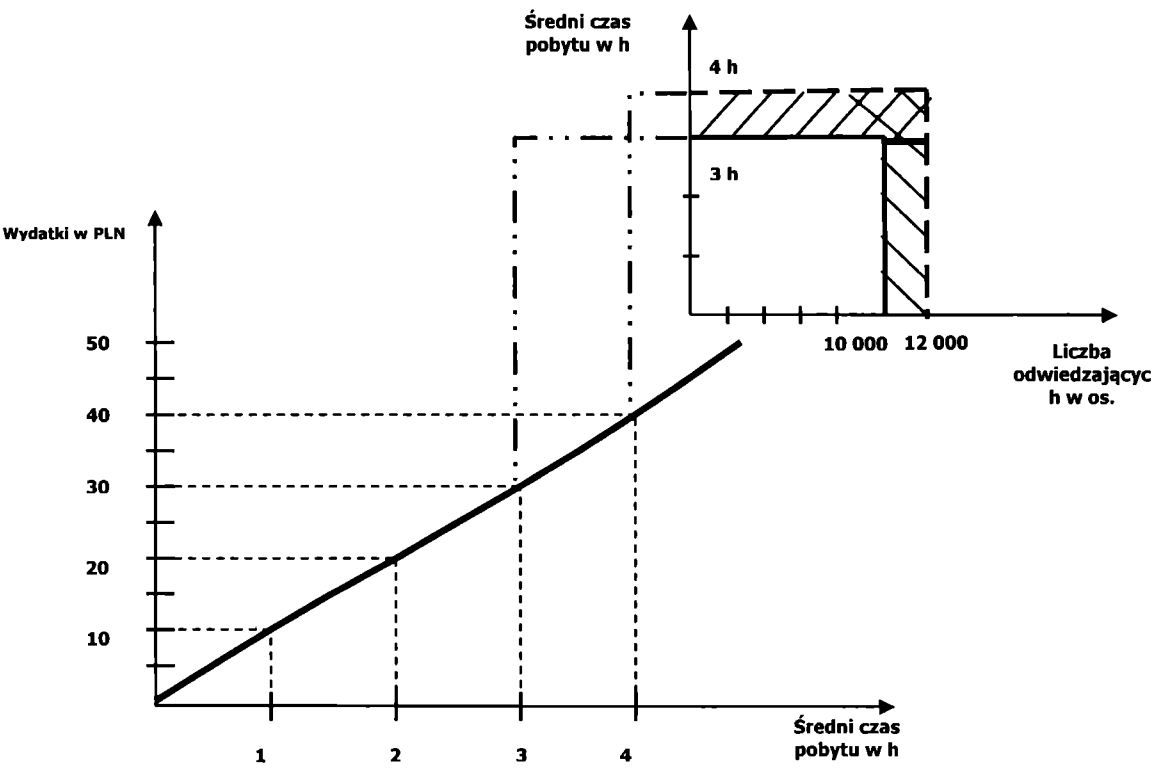

Rysunek 43. Efekty realizacji projektu zagospodarowania obiektu dziedzictwa kulturowego - ujęcie modelowe

Źródło: opracowanie własne

Z ostatniego przykładu wyraźnie wynika, iż w analizie opłacalności projektów zakładających zagospodarowywanie ODK na cele turystyczne, należy uwzględniać oprócz nowych turystów, również dotychczasową liczbę odwiedzających. Niekiedy już samo wydłużenie pobytu tych ostatnich, a co za tym idzie, prawdopodobieństwo wzrostu dokonywanych przez nich wydatków, mogą bardzo pozytywnie wpływać na ocenę efektywności realizowanego przedsięwzięcia. Podejście takie przydatne jest głównie w ekonomicznej ocenie projektu, gdzie uwzględnia się wszelkie korzyści wywołane przez przedsięwzięcie, bez względu na to, kto je uzyskuje. W tej sytuacji oceny dokonuje się z punktu widzenia otoczenia projektu (regionu, społeczeństwa), a nie samego inwestora.

W analizie ekonomicznej, a w szczególności w analizie kosztów i korzyści, główne efekty projektu powinny zostać wyrażone w wartościach pieniężnych. Wartościowe ujęcie przyświeca również podejściu opartemu o koncepcję całkowitej wartości ekonomicznej, odnoszonej się w tym przypadku do zasobów dziedzictwa kulturowego. Dlatego też istotnym elementem prezentowanego podejścia staje się ujęcie zarówno dotychczas spędzanego, jak i wydłużonego czasu pobytu odwiedzających i turystów w jednostkach pieniężnych (rysunek 44).

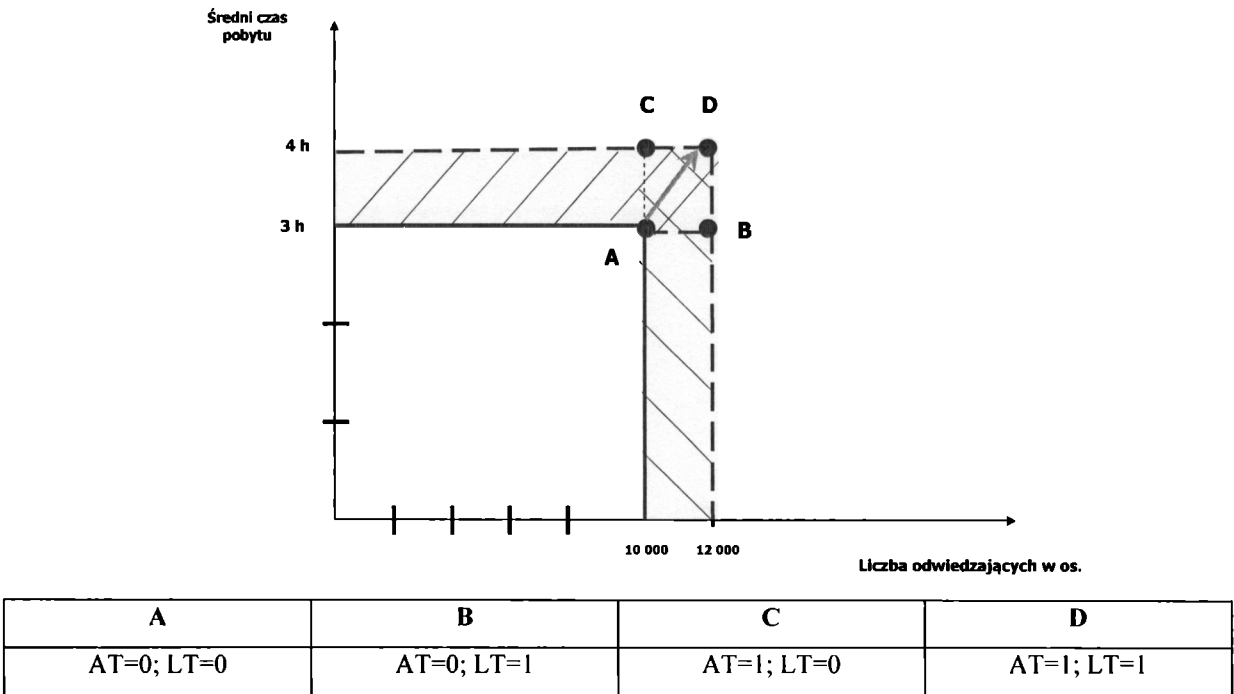
Rysunek 44. Schematyczne przełożenie czasu pobytu na jednostki pieniężne (przy założeniu liniowego przyrostu wydatków turystycznych).

Źródło: opracowanie własne

Przyjmując założenie, iż odwiedzający i turyści dokonują proporcjonalnych wydatków, tj. ich średnie godzinne wydatki wynoszą 10 PLN/os., można określić łączne sumaryczne efekty realizacji projektu w odniesieniu do efektów generowanych w miejscu realizacji projektu. W oparciu o takie założenie, oraz odnosząc się do czterech wcześniej prezentowanych sytuacji, można dokonać próby określenia efektów realizacji rozpatrywanego projektów w ujęciu pieniężnym.

Na rysunku 45 zestawiono cztery hipotetyczne sytuacje opisane kolejnymi literami - A, B, C i D. Każda z opcji została zaprezentowana w sposób zero-jedynkowy, wyrażający zmiany jakie dokonują się w związku z realizacją projektu, tj.:

- A - AT=0; LT=0 – sytuacja wyjściowa, brak jakichkolwiek działań, brak wydłużenia czasu pobytu (AT=0) oraz brak wzrostu liczby odwiedzających i turystów (LT=0)
- B - AT=0; LT=1 – wzrost wzrostu liczby odwiedzających i turystów bez realizacji projektu (brak wydłużenia czasu pobytu),
- C - AT=1; LT=0 – realizacja projektu (wydłużenie czasu pobytu), przy braku wzrostu liczby odwiedzających i turystów,
- D - AT=1; LT=1 – realizacja projektu (wydłużenie czasu pobytu), wzrost liczby odwiedzających i turystów.

Rysunek 45. Zestawienie hipotetycznych sytuacji wyrażonych średnim czasem pobytu i liczbą odwiedzających/turystów

Źródło: opracowanie własne

W tabeli 27 zaprezentowano wstępne szacunki odnoszące się do każdej sytuacji. Najkorzystniejsza jest sytuacja D, w której wydłuża się zarówno czas pobytu dotychczasowych odwiedzających, a jednocześnie wygenerowany jest dodatkowy ruch turystyczny na danym obszarze przy „nowym” czasie pobytu.

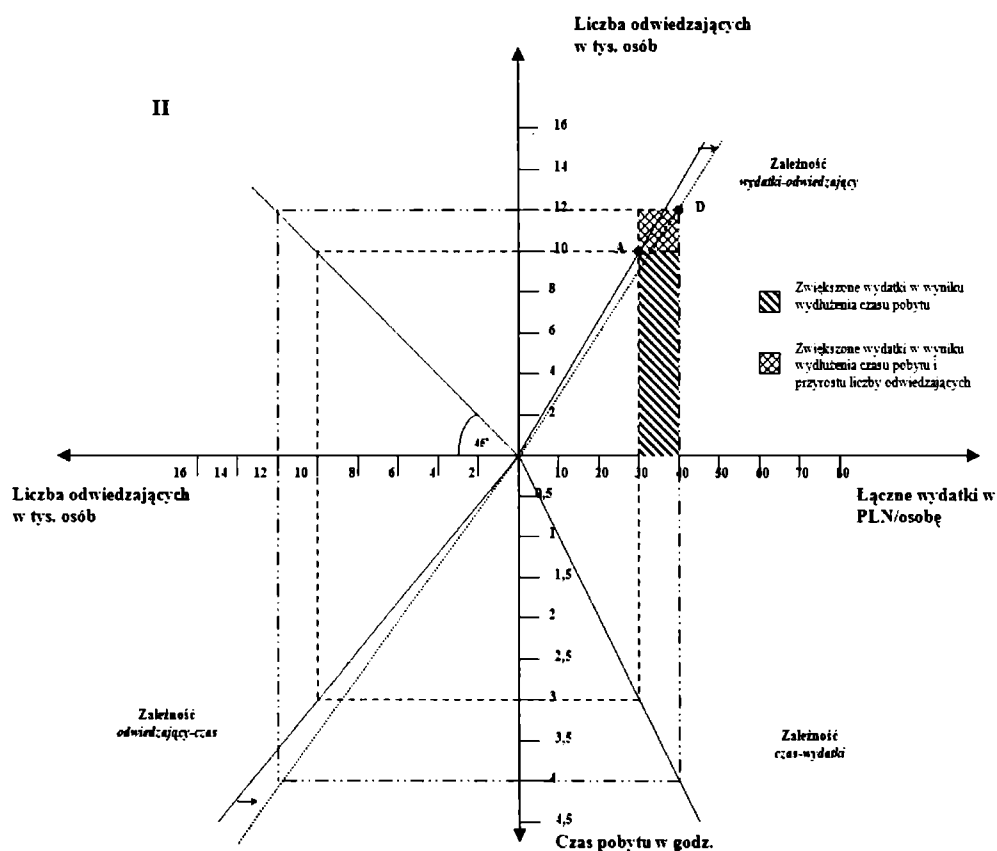
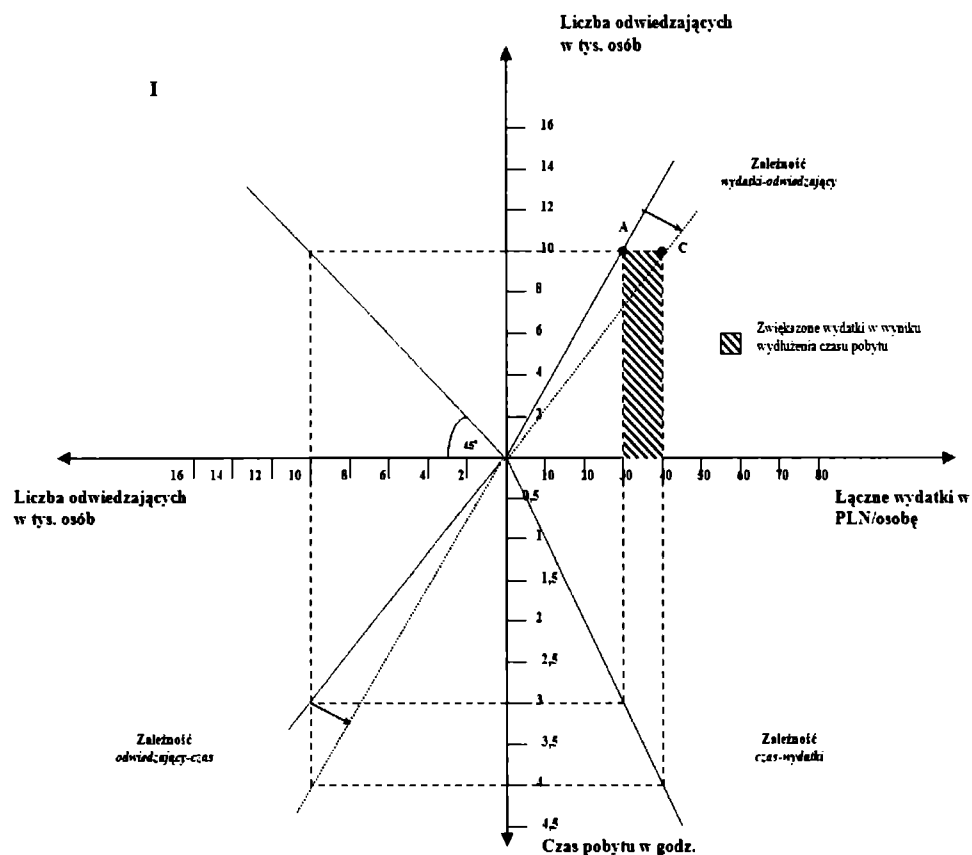
Tabela 27. Szacunkowe efekty ekonomiczne w układzie przyrostowym dla hipotetycznych sytuacji realizacji lub braku realizacji projektu

Sytuacja	Wariant „przed”	Wariant „po”	Przyrost
A AT=0; LT=0	30 PLN/os. x 10 000 os. = 300 000 PLN	30 PLN /os. x 10 000 os. = 300 000 PLN	0 PLN
B AT=0; LT=1	30 PLN /os. x 10 000 os. = 300 000 PLN	30 PLN /os. x 12 000 os. = 360 000 PLN	60 000 PLN
C AT=1; LT=0	30 PLN /os. x 10 000 os. = 300 000 PLN	40 PLN /os. x 10 000 os. = 400 000 PLN	100 000 PLN
D AT=1; LT=1	30 PLN /os. x 10 000 os. = 300 000 PLN	40 PLN /os. x 12 000 os. = 480 000 PLN	180 000 PLN

Źródło: opracowanie własne

W sytuacji B i C należy zwrócić uwagę na następujące aspekty:

- większe efekty osiągnąć są w przypadku dotychczasowej liczby odwiedzających, którzy wydłużają swój pobyt w wyniku realizacji projektu (potencjalne zwiększenie wydatków na danym terenie – sytuacja C), niż na grupie dodatkowych odwiedzających, którzy pojawiają się na danym terenie, przy braku realizacji przedsięwzięcia (pozostaną na danym terenie tyle samo czasu, co dotychczasowi odwiedzający - sytuacja B);
- uwzględnianie, jako wyników projektu, wyłącznie liczby nowych odwiedzających, bez uwzględnienia czasu pobytu na danym obszarze, może dawać niepełne wyniki w zakresie potencjalnie generowanych efektów ekonomicznych w postaci dochodów dla lokalnej gospodarki.

Rysunek 46. Graficzna prezentacja zależności „liczba odwiedzających – czas pobytu – wydatki”

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 46 stanowi podsumowanie dotychczasowych rozważań. Zaprezentowano na nim w sposób schematyczny zależności pomiędzy trzema rozpatrywanymi czynnikami (wymiarami) wpływającymi na wielkość efektów generowanych przez projekt, tj.: liczba odwiedzających (w tys. os.), czas pobytu (w godz.) i sumaryczne wydatki na osobę (w PLN) w trakcie pobytu na danym obszarze. Przypadek I odnosi się do sytuacji, gdy dotychczasowa liczba odwiedzających wydłuża swój pobyt w wyniku pojawienia się nowej atrakcji (przejście z punktu A do C). Przypadek II stanowi natomiast ilustrację hipotetycznej sytuacji, gdzie w wyniku pojawienia się nowej atrakcji następuje zarówno wzrost liczby odwiedzających, jak i wydłużenie czas ich pobytu (przejście z punktu A do D).

Opisane zmiany w wartościach poszczególnych czynników wyrażone są na schematach poprzez zmianę kąta nachylenia prostej dla zależności *odwiedzający-czas*. Zmiana ta przekłada się ostatecznie na nachylenie prostej dla zależności *wydatki-odwiedzający*. Różnica między stanem wyjściowym (A), a nową sytuacją (zakreskowane pola), obrazuje efekt realizacji projektu zakładającego stworzenie nowej atrakcji, wyrażający się wzrostem globalnych wydatków odwiedzających na danym obszarze.

Kąty nachylenia prostych dla poszczególnych zależności, a w konsekwencji wartości przyrostów globalnych wydatków, wynikają więc przede wszystkim ze stopnia zależności pomiędzy długością dodatkowego czasu pobytu, a kwotami wydatkowanymi w tym okresie i liczbą odwiedzających.

Dla potwierdzenia zasadności rozpatrywania wydłużonego czasu pobytu jako czynnika mogącego mieć wpływ na wyniki uzyskiwane w procesie oceny efektywności ekonomicznej projektu, przytoczony został poniżej przypadek, w którym czas pobytu stanowił podstawę szacowania korzyści realizowanych przedsięwzięć⁴⁹⁶.

J.A. Dixon prezentuje przykład Petry i Wadi Rum w Jordanii, gdzie zasoby naturalne i pozostałości działalności człowieka stanowią istotny element dziedzictwa kulturowego. Skalne miasto Petra i tereny pustynne zamieszkiwane niegdyś przez różne kultury (dowodem są liczne malowidła naskalne, petroglify i świątynie) stanowią główne atrakcje turystyczne tego kraju. Przeprowadzone badania miały na celu określić w jakim stopniu ruch turystyczny

⁴⁹⁶ Czynnik czasu znajduje także odzwierciedlenie w kampaniach promocyjnych zachęcających do odwiedzin danego miejsca. Za przykład może posłużyć hasło reklamowe miast Malbork - „Malbork - jeden dzień to za mało”. Hasło wskazuje i zachęca potencjalnego odwiedzającego do wydłużenia pobytu w mieście w celu zapoznania się z bogatą ofertą tego miejsca. Więcej: *Hasło promocyjne miasta zachęca do odwiedzin*; Portal internetowy NaszeMiasto.pl; <http://malbork.naszemiasto.pl/artukul/579032,malbork-haslo-promocyjne-miasta-zacheca-do-odwiedzin,id,t.html>, dostęp: 20.10.2010.

generowany przez wspomniane atrakcje i związane z tym dochody lokalnej gospodarki, wpływają na rozwój gospodarczy tych terenów. Analiza ekonomiczna polegała na określeniu całkowitych dochodów kraju z tytułu wzrostu liczby zwiedzających w wyniku realizacji projektu ochrony i lepszego udostępnienia tych miejsc dla ruchu turystycznego. Ogólne korzyści zostały podzielone na dwie grupy:

- dochody z tytułu wstępu do obiektów i inne powiązane z nimi bezpośrednio w tych miejscach;
- wzrost wydatków odwiedzających poza omawianymi obiektami, które traktowane były jako dochody lokalnej gospodarki.

Istotnym elementem szacunków był tutaj czas pobytu odwiedzających. Ustalono, iż podczas średniego pobytu w Petra wynoszącym 1,25 dnia przeciętny wydatek na osobę wyniósł ok. 48 USD. W przypadku Wadi Rum kwota ta była mniejsza (ok. 14 USD/pobyt). Wynikało to z niższych opłat za wstęp i krótszych pobytów na danym obszarze. Jak wskazuje J.A. Dixon szacunki dotyczące ekonomicznych efektów w oparciu o dekompozycję dziennego pobytu i ustalenie jej wartości dla przeciętnego odwiedzającego przy danej jednostce czasu, mogą być wykorzystywane do szacowania ekonomicznych efektów generowanych dla danej gospodarki w wyniku realizacji podobnych przedsięwzięć.⁴⁹⁷

Na podstawie powyższych informacji należy stwierdzić, iż wszelkie podmioty wpływające na kształtowanie ruchu turystycznego na danym obszarze, powinny skupiać swoją uwagę nie tylko na wzroście liczby odwiedzających, ale przede wszystkim zadbać o wydłużenie czasu pobytu osób zaliczanych do już wygenerowanego ruchu turystycznego. Projekty odnoszące się do turystycznego zagospodarowania niewykorzystanych dotychczas ODK danego obszaru, mogą stać się istotnym nośnikiem takich działań. Dzięki uwzględnianiu wydłużonego czasu pobytu odwiedzających i turystów, możliwe jest także określenie efektów projektu, który nie generuje bezpośrednich dochodów (nie jest pobierana opłata np. za zwiedzanie obiektu – ujemna opłacalność finansowa). Obiekt taki wydłuża natomiast pobyt i przyczynia się do wzrostu wydatków turystów w jego otoczeniu. Stanowi to uzasadnienie finansowania projektów sektora publicznego z zakresu zagospodarowywania ODK np. w formie ogólnodostępnej trwałej ruiny, mających charakter dobra publicznego, itp.

⁴⁹⁷ J. A. Dixon, *Estimating Economic Rents from Tourism in Jordan*, Valuing the Invaluable: Approaches and Applications, Seminar materials, 1998, <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/environment/exteei/0,,contentMDK:20486353~menuPK:1187891~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:408050~isCU RL:Y,00.html>

Z dotychczasowych rozważań wynika więc, iż elementami koniecznymi do zidentyfikowania w procesie oceny ekonomicznej efektywności rozpatrywanych projektów są:

- liczba dotychczasowych odwiedzających dany obiekt/obszar;
- liczba nowych odwiedzających ,
- dotychczasowy przeciętny czas pobytu odwiedzających na danym obszarze/w danym obiekcie,
- przyrost czasu pobytu w wyniku realizacji projektu.
- przeciętne wydatki przypadające na jednostkę czasu przyjętą do obliczeń.

Z uwagi na fakt, iż to wydłużony czas pobytu (wyrażony w dokonywanych wydatkach) oraz liczba odwiedzających, stanowią istotne elementy warunkujące potencjalne efekty generowane przez projekt, będą one poddane dokładniejszej analizie. Podjęta zostanie też próba określenia czynników, które determinować mogą wydłużenie czasu pobytu odwiedzających w celu „skonsumowania” produktu realizowanego projektu (zagospodarowany ODK).

4.2. Czynniki warunkujące wydłużenie czasu pobytu i ich wpływ na proces wyceny składowych TEV

Wydłużenie czasu pobytu na danym obszarze nie jest samoistnym zjawiskiem, a jego zmiany zależą od wielu czynników. W literaturze zarówno z zakresu turystyki, ekonomiki kultury, jak i w opracowaniach o charakterze konserwatorskim i architektonicznym, wskazuje się na czynniki i elementy, które mogą warunkować i wpływać na decyzje podejmowane przez odwiedzających o wydłużeniu pobytu dla zwiedzenia/zobaczenia nowopowstałej atrakcji na bazie zagospodarowanego ODK.

Podstawą rozważań jest tu spojrzenie na produkty turystyczne S. Medlika i V.T.C. Middletona, do których nawiązuje K. Mazurek-Łopacińska⁴⁹⁸. Podejście to uwypukla przesłanki, którymi mogą kierować się odwiedzający i turyści, a których znajomość może mieć istotne znaczenie dla budowania koncepcji i działań m.in. w zakresie zasadności realizacji omawianych projektów. Wyróżnia się tutaj:

- atrakcyjność walorów miejsca docelowego podróży, wraz z wyobrażeniem o nich – atrakcyjne walory wpływają na wybór przez potencjalnego turystę miejsca

⁴⁹⁸ S. Medlik, V.T.C. Middleton, *The Tourist Product and its Marketing Implications* [w:] *The Management of Tourism*, William Heinemann Ltd. London, 1975, s. 132 cyt. za K. Mazurek-Łopacińska, *Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Warszawa-Wrocław 1999, 119-120.

docelowego podróży i w dużej mierze mogą warunkować czas pozostawania na danym obszarze;

- dostępność miejsca docelowego podróży, jak i samego poruszania się w jego obszarze – w szczególności rozpatrywana w zakresie czasu i wygody dotarcia spoza obszaru do wybranych atrakcji i pomiędzy nimi na danym obszarze,
- usługi umożliwiające i uprzyjemniające przebywanie w miejscu czasowego pobytu – nie stanowią motywu podejmowania podróży, jednak ich brak powstrzymuje lub ogranicza korzystanie z atrakcyjnych walorów miejsca docelowego.

Zasadniczą rolę odgrywa tu miejsce stanowiące obszar recepcji turystycznej wraz z odpowiednio przystosowanym otoczeniem, zarówno w zakresie udostępnianych atrakcji, jak i istniejącej infrastruktury turystycznej i paraturystycznej⁴⁹⁹.

W australijskich opracowaniach dotyczących kierunków ochrony i zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, oraz możliwości wykorzystywania ich na cele turystyczne, przy przeprowadzaniu metody modelowania wyboru, skupiono uwagę m.in. na następujących czynnikach, które mogą warunkować zachowania odwiedzających i turystów:

- liczba miejsc dziedzictwa kulturowego poddanych ochronie - warunkuje to możliwość kształtowania atrakcyjności danego obszaru i zainteresowania nowopowstałą atrakcją;
- stan i integralność danego obiektu (miejsca) - odnosi się to do:
 - struktury i fizycznego stanu danego obiektu (miejsca) – czy obiekt nadaje się do użytkowania, czy może być zagospodarowany tylko jako trwała ruina?
 - autentyczności i zachowania oryginalnych cech danego obiektu (miejsca) - czy obiekt nawiązuje swym charakterem do okresu swojego powstania, czy zostały zatarte wszelkie powiązania historyczne wyrażające się w czytelności detali architektonicznych, pełnionych funkcji, itp.?

Brak powiązania z epoką powstania, złe wkomponowanie w otoczenie i niewłaściwe zarządzanie mogą powodować ograniczenie zainteresowania odwiedzających.

- zróżnicowanie obiektu (miejsca) stanowiącego atrakcję – odnosi się to głównie do różnorodności w stylach architektonicznych i elementach z różnych epok historycznych, z których pochodzą obiekty lub poszczególne ich części, potencjalnie

⁴⁹⁹ Ibidem, s. 122.

im większe zróżnicowanie tym wyższy stopień zainteresowania obiektem lub miejscem.

- dostępność obiektu (miejscu) – odnosi się to do tego, czy społeczeństwo jest w stanie zwiedzić zagospodarowany obiekt dziedzictwa i „użytkować” go w indywidualny sposób, np. fotografowanie, zwiedzanie z przewodnikiem lub bez, warsztaty, dni otwarte itp. Dostępność obejmuje także możliwość głębszego poznania i zrozumienia danego obiektu i miejsca, jego wartości i znaczenia w lokalnej historii, kulturze, itp.
- kontrola rozwoju i zagospodarowania bliższego i dalszego otoczenia obiektu (miejscu) – wynika z możliwości kształtowania i wpływania na potencjalne kierunki zagospodarowania konkretnego obiektu, który może stanowić przedmiot realizacji projektu, jak również kształtowania jego otoczenia: obiekty sąsiadujące (inne zabytki, obiekty nowoczesne), przyległe tereny zielone (ogrody, parki), itp.
- skłonności do ponoszenia opłat w celu zachowania obiektów lub dostosowania ich do wymogów i preferencji wskazanych przez społeczeństwo⁵⁰⁰.

Na tej postawie w pracy dokonano zestawienia czynników, które wpływają na efekty osiągane w związku z realizacją omawianych projektów. Decydują one o kształtowaniu takich zachowań i ich sile, jak:

- podjęcie decyzji o wydłużeniu pobytu w ogóle,
- dodatkowym czasie spędzonym na danym terenie,
- w sytuacji realizacji przedsięwzięcia na obszarze gdzie istnieją już inne atrakcje, na ich podstawie możliwe jest oszacowanie liczby osób, które potencjalnie będą skłonne dokonać „konsumpcji” nowej atrakcji stworzonej na bazie ODK.

Pierwszym z nich jest *forma zagospodarowania ODK*. Czynnik ten stanowi jeden z głównych motywów podjęcia decyzji zarówno o odwiedzeniu obiektu/miejscu, jak również o wydłużeniu czasu pobytu. To w jaki sposób, i na jaki cel będzie zagospodarowany obiekt, może w istotny sposób wpływać na wydłużenie czasu pobytu turystów na danym obszarze. Wiele obiektów oddawanych w ręce prywatne, popada w ruinę gdyż inwestor nie dokonuje żadnych prac remontowych i adaptacyjnych, bądź udostępnia obiekt wyłącznie dla „własnych gości” (np. utworzenie hotelu), ograniczając możliwości obejrzenia obiektu przez odwiedzających zewnętrznych. Takie ograniczenie co do możliwości obejrzenia obiektu, obniża jego atrakcyjność i skraca czas pobytu odwiedzających i turystów. Projekt zakładający odbudowę pałacu, utworzenie hotelu oraz np. stworzenie w kilku przyległych

⁵⁰⁰ *Valuing the Priceless. The Value ...*, op. cit., s.32.

pomieszczeniach gospodarczych „mini muzeum” z ekspozycją dotyczącą historii obiektu i jego najbliższych okolic, z pewnością będzie generował większy ruch oraz w większym stopniu wydłużał czas pobytu.

Drugim czynnikiem jest *klasa (ranga) zagospodarowywanego obiektu*. Im jest ona wyższa tym więcej osób będzie wydłużać swój pobyt, aby go obejrzeć. Ranga obiektu bardzo często związana jest z jego niepowtarzalnością, brakiem substytucyjnych obiektów, reprezentowanymi wartościami architektonicznymi, historycznymi czy estetycznymi.

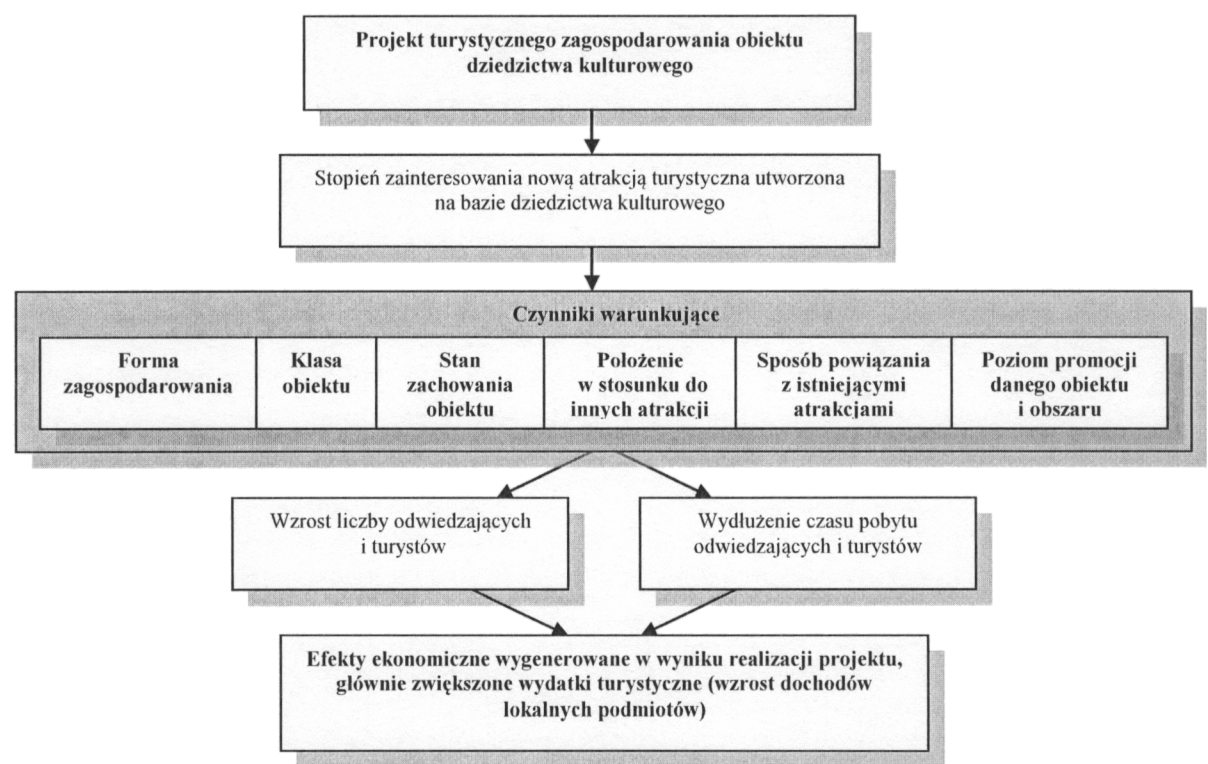
Z czynnikiem tym wiąże się kolejny - *stan zachowania danego obiektu*. Z jednej strony decyduje on o możliwości jego zagospodarowania i przystosowania do pełnienia określonych funkcji w zakresie rozwoju turystyki. Z drugiej daje możliwości lepszego poznania obiektu: zamek, który częściowo stanowi ruinę (np. Zamek Chojnik, Zamek Grodno), zwykle będzie generował mniejszy ruch i krótsze czasy pobytu, niż podobny obiekt, który zachował się w pierwotnej postaci, bez zniszczeń, i w którym można zorganizować np. muzeum, sale wystawowe, itp. (np. Zamek Książ, Zamek Czocha).

Kolejne dwa czynniki, które powinny być brane pod uwagę w procesie oceny, mają charakter przestrzenno-komunikacyjny. Pierwszy z nich odnosi się do *położenia w stosunku do innych obiektów*. Fakt, że ODK znajdują się na mniejszej powierzchni, powoduje, iż odwiedzający są skłonni do obejrzenia większej ich liczby (krótszy czas przemieszczania się pomiędzy nimi). Dlatego też realizacja projektu w pobliżu innych atrakcji uprawdopodobnia podjęcie decyzji o wydłużeniu czasu pobytu. Czynnikiem wspomagającym może okazać się dodatkowo *odpowiedni system (sieć) połączeń* między nową atrakcją utworzoną bazie obiektu dziedzictwa, a już istniejącymi (np. miejskie trasy turystyczne, szlaki piesze, rowerowe, ścieżki spacerowe i dydaktyczne, itp.) Niewłaściwe oznakowanie tras (brak kierunkowskazów do obiektów) oraz brak odpowiednich sieci powiązań między obiektami może zniechęcać odwiedzających i turystów do obejrzenia wszystkich atrakcji, a przez to do skraca ich czas pobytu na danym terenie.

Ostatnim z proponowanych czynników, który zdaniem autora należy uwzględnić w analizie, jest *poziom promocji danego obiektu i obszaru*, na którym on występuje. Właściwie zaprezentowany i wypromowany nowy obiekt ma szansę wywołać u odwiedzającego potrzebę obejrzenia go. To z kolei może przyczyniać się do wydłużenia pobytu wśród dotychczasowych i pojawienie się nowych odwiedzających i turystów.

Zastosowanie wymienionych czynników w procesie oceny opartej o wydłużony czas pobytu, daje możliwość określenia stopnia w jakim dotychczasowa liczba zwiedzających inne obiekty na danym terenie (w tym „obiekt kluczowy”), potencjalnie odwiedzi

projektowaną atrakcję. Dzięki takiemu zabiegowi, szacunki dotyczące liczby odwiedzających nowy obiekt (realizowany projekt), mogą przyjąć bardziej ujednolicony i czytelny charakter. Brak takiej jednolitości i czytelności był jednym z istotnych problemów zidentyfikowanych podczas badań dokumentacji projektowej. Graficzne zestawienie czynników i powiązanie ich z efektami realizacji projektu prezentuje rysunek 47.

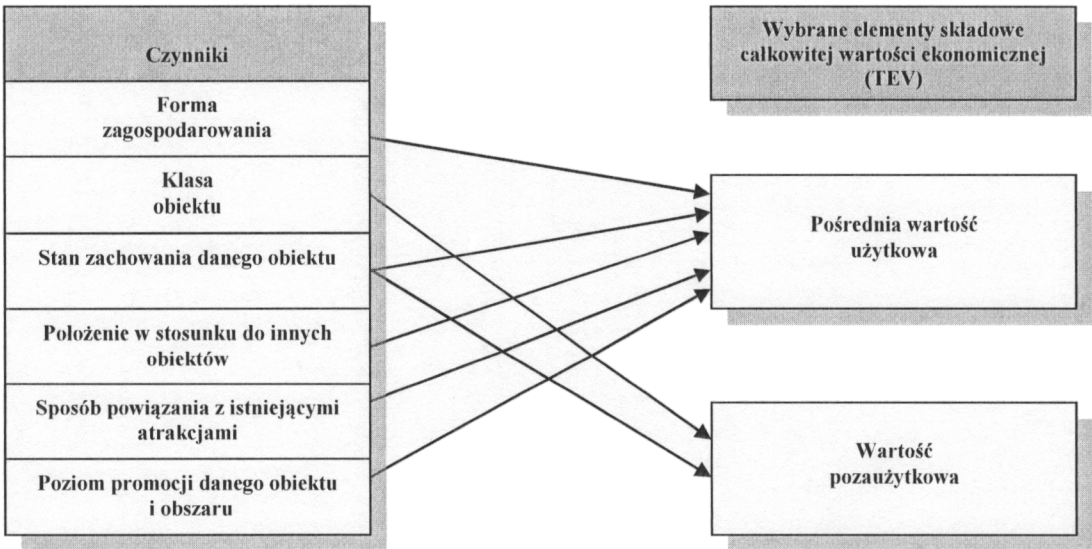

Rysunek 47. Czynniki warunkujące stopień zainteresowania nową atrakcją i ich wpływ na efekty projektu
Źródło: opracowanie własne

W procesie analizy i oceny przedsięwzięć opartych o tak specyficzne zasoby jakimi są ODK, należałoby, nawet w sposób uproszczony, odwołać się do ich pośrednich wartości użytkowych oraz wartości pozaużytkowych. Rozpatrywanie omówionych powyżej czynników w ramach procesu oceny projektów daje możliwość odniesienia się do tych trudniej mierzalnych elementów całkowitej wartości ekonomicznej. Prezentowane podejście stanowi także próbę rozwiązania problemu, jaki został zidentyfikowany na podstawie przeprowadzonych badań. Jak wskazano w rozdziale 3, w większości przypadków, istniejące metody zaawansowane, dzięki którym istniała możliwość wyceny elementów składowych całkowitej wartości ekonomicznej, były stosowane niewłaściwie lub też w ogóle nie były wykorzystywane.

Dzięki uwzględnieniu opisanych czynników warunkujących w ramach metody opartej o wydłużony czas pobytu, można w pośredni sposób odnieść się do trudniej mierzalnych elementów TEV. Uwzględnienie w analizie czynnika związanego np. z rangą danego obiektu lub stanem jego zachowania odnosi się w pewnym stopniu do pozaużytkowych aspektów takich jak: wartość architektoniczna, estetyczna, historyczna, itp. Forma jego zagospodarowania i sposób promocji, np. wspólnie z innymi atrakcjami, może w istotny sposób wpływać na generowanie efektów pośrednich na danym terenie. Stopień wpływu poszczególnych czynników będzie wyrażony poprzez ich odpowiednie ważenie i ocenianie w procesie analitycznym⁵⁰¹.

Uwzględnienie w proponowanej metodzie szacunków opartych o wskazane czynniki, daje więc możliwość rozpatrywania szerszej wartości zagospodarowywanych zasobów dziedzictwa kulturowego, niż tylko wynikającej z bezpośredniego użytkowania. Na rysunku 48 zaprezentowano czynniki wpływające na trudniej mierzalne elementy całkowitej wartości ekonomicznej.

Rysunek 48. Czynniki warunkujące stopień zainteresowania nową atrakcją w kontekście elementów całkowitej wartości ekonomicznej (TEV)

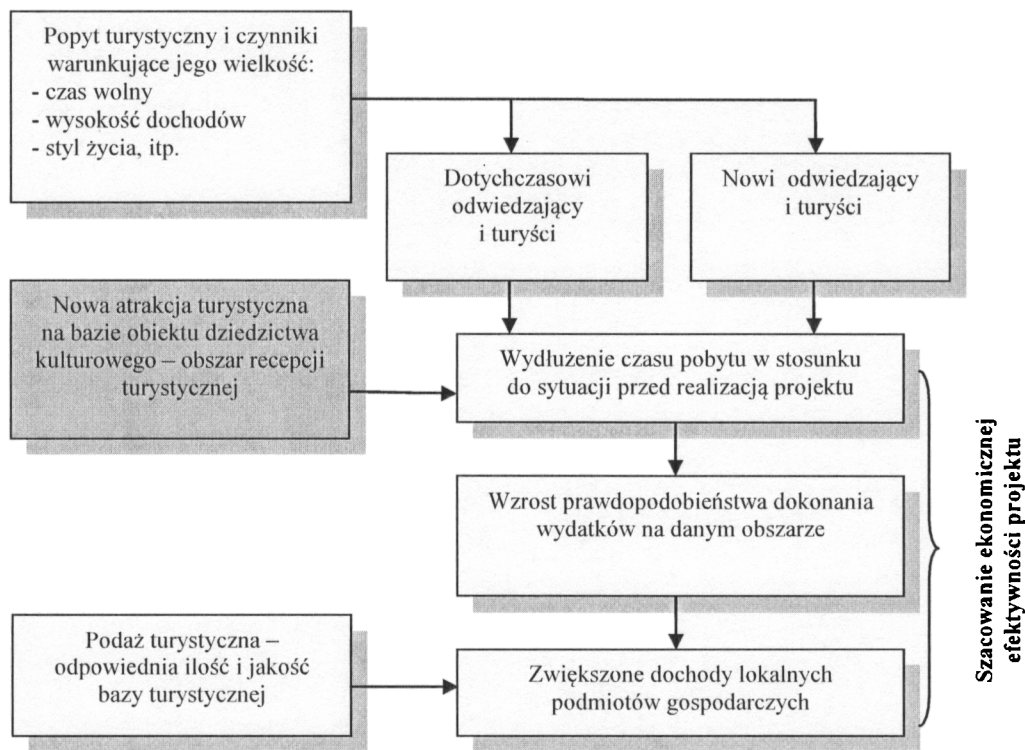
Źródło: opracowanie własne

4.3. Istota i zakres stosowania metody opartej wydłużony czas pobytu

Metoda oparta o wydłużony czas pobytu oparta jest o pieniężną wycenę jednego z głównych pośrednich efektów ekonomicznych rozpatrywanych projektów, jakim jest

⁵⁰¹ Szerzej na ten temat w punkcie 4.4 pracy.

wzrost dochodów lokalnych podmiotów w związku z rozwojem ruchu turystycznego na danym obszarze (rysunek 49). Ma ona stanowić alternatywę w stosunku do już istniejących metod zaawansowanych. Może również mieć charakter uzupełniający i wspierać proces podejmowania decyzji dokonywany w oparciu o inne metody i analizy.

Rysunek 49.Wpisanie się nowej atrakcji w istniejący system turystyki miejsca docelowego

Źródło: opracowanie własne

Intencją autora jest określenie zakresu oraz głównych parametrów i danych, jakie należy uwzględnić w ramach jej przeprowadzania (opracowanie swoistego „praktycznego przewodnika”). Takie podejście powinno zapewnić spójność analiz i możliwość porównań uzyskanych w dokumentacji projektowej wyników w zakresie oceny efektywności ekonomicznej przeprowadzanej dla rozpatrywanej grupy projektów w ramach określonego programu pomocowego lub strategii rozwoju.

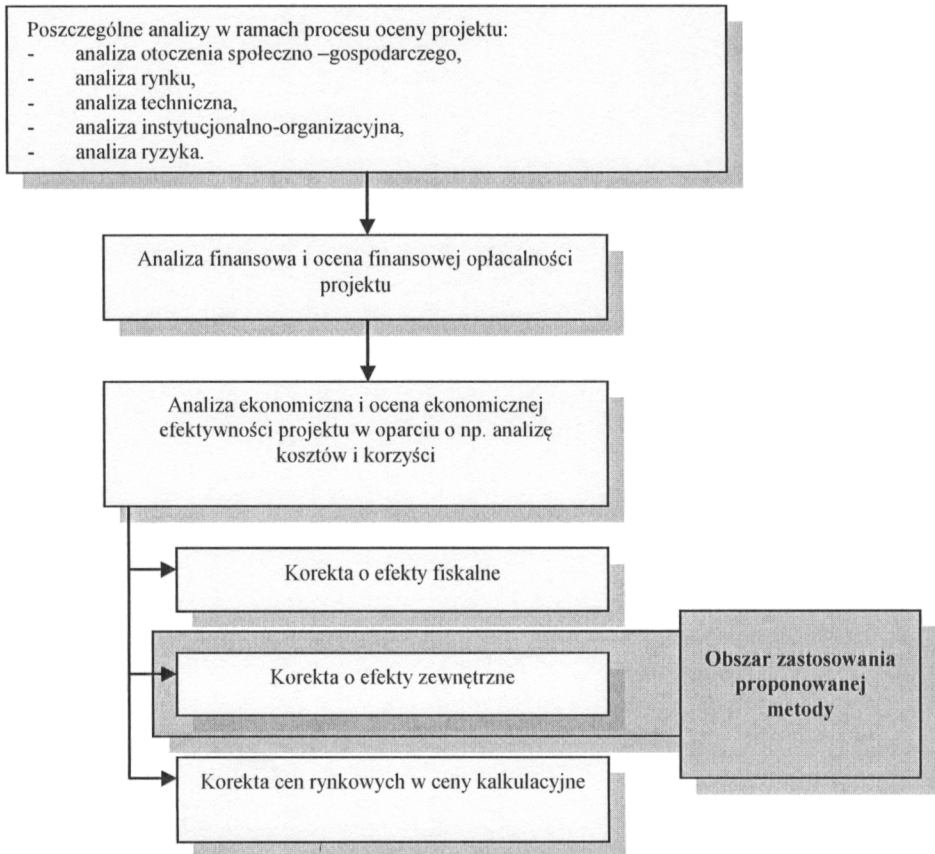
Metoda oparta o wydłużony czas pobytu jest możliwa do zastosowania przede wszystkim dla tych projektów, dla których ocena efektywności dokonywana jest w oparciu o szeroko omawianą w rozdziale 1 pracy, analizę kosztów i korzyści (CBA). Daje ona możliwość określenia analizowanego efektu w wartościach pieniężnych. Wpisuje się więc w podstawowe założenia analizy CBA, ukierunkowanej na maksymalne wyrażenia efektów w pieniądzu, w celu zapewnienia wyboru rozwiązania (projektu) przynoszącego największe

korzyści społeczno-ekonomiczne netto lub stanowiącego najbardziej efektywny sposób wydatkowania środków publicznych.

Prezentowana metoda może być stosowana na etapie:

- wyboru najbardziej efektywnego ekonomicznie projektu spośród kilku wyłonionych na podstawie wstępnej oceny, przy użyciu np. przybliżonych wyliczeń oraz analiz technicznych, rynkowych, prawnych, środowiskowych, finansowych, itp.
- określenia efektywności ekonomicznej jedyne go możliwego do realizacji projektu, np. w ramach ograniczonego budżetu, przy uwzględnianiu jego ewentualnych opcji: technicznych, rynkowych, organizacyjnych, środowiskowych, finansowych, itp.

Informacje zaprezentowane w dalszej części pracy nie przedstawiają całego procesu oceny projektu, jaki jest niezbędny dla przeprowadzenia np. w ramach studium wykonalności, tj. od początku (identyfikacji pełnego zakresu działań możliwych do podjęcia dla osiągnięcia celów), aż do końca (wybór najefektywniejszego i społecznie najkorzystniejszego wariantu). Są one skoncentrowane na wybranym obszarze całościowej procedury oceny projektów. Umiejscowienie proponowanej metody w procesie oceny projektu jest przedstawione na rysunku 50.

Rysunek 50. Umiejscowienie proponowanej metody w całościowym procesie oceny projektu przy założeniu wykorzystania analizy kosztów i korzyści

Źródło: opracowanie własne

Specyfika proponowanej metody pozwala na jej wykorzystywanie dla wszelkich projektów związanych z turystycznym zagospodarowaniem ODK. Może ona być stosowana w szczególności do oceny tych projektów, które planowane są do realizacji na obszarach, gdzie ruch turystyczny trwa zaledwie kilka godzin, a działania ukierunkowane są na jego wydłużenie. Pojawienie się nowej atrakcji na bazie ODK ma w tym pomóc, natomiast zastosowana metoda ma potwierdzić zasadność kierunków i zakresu działań przewidzianych do przeprowadzenia w ramach zagospodarowania konkretnego obiektu. W szczególności metoda ta może być stosowana w odniesieniu do projektów planowanych na obszarach:

- gdzie funkcja turystyczna zaczyna nabierać znaczenia – następują zmiany w strategii rozwoju danego obszaru, a rozwój turystyki zajmuje w niej istotne miejsce;
- które położone są w pobliżu istniejących, istotnych obszarów koncentracji ruchu turystycznego – realizacja omawianych projektów ma na celu przyciągnięcie „tamtych” odwiedzających na pewien okres na analizowany obszar;
- gdzie istnieją niezagospodarowane obiekty dziedzictwa, które stanowić mogą podstawę realizacji potencjalnych projektów.

Proponowana metoda mogłaby stanowić także podstawę szacowania korzyści, jakie mogą być efektem projektów z zakresu tworzenia atrakcji turystycznych, które niekoniecznie bazują na ODK. Mowa tu o tych, które tworzone są najczęściej w postaci inwestycji o charakterze *greenfield*, tzn. ich istotą jest stworzenie, w zakresie fizycznym, atrakcji od podstaw, w oparciu o określoną koncepcję ideową, np. parki i wioski tematyczne (dinozaurów, miniatur, linowe, dziki zachód, itp.), centra rozrywki, itp.

Proponowane podejście w zakresie wyceny rozpatrywanych korzyści ekonomicznych, może być wykorzystywane nie tylko jako element oceny pojedynczego projektu. Przeprowadzenie szacunków w zakresie wydłużenia czasu pobytu i korzyści z tym związanych może być wykonane dla grupy projektów planowanych do realizacji na danym obszarze. Uzyskane wyniki mogą wspomagać proces tworzenia strategii rozwoju turystycznego (obszaru) i określać możliwe kierunki wykorzystywania zasobów dziedzictwa kulturowego⁵⁰².

Metoda i prezentowane wytyczne jej przeprowadzania, powinny być traktowane jedynie jako możliwe do zastosowania i każdorazowo podlegać weryfikacji, w zależności od rodzaju realizowanego projektu. Dla niektórych przedsięwzięć bardziej właściwe może okazać

⁵⁰² Szersze rozważania na ten temat autor rozprawy zawarł na końcu rozdziału.

się bowiem zastosowanie innego podejścia lub odmiennego zakresu danych, niż jest to rekomendowane w przypadku omawianej metody.

4.4. Etapy wyceny w oparciu o proponowaną metodę

Prezentowana procedura może być stosowana dla projektów zakładających zagospodarowanie ODK na cele turystyczne, dla których np. planowane jest pozyskanie dofinansowania ze środków europejskich. Może być również wykorzystana w sytuacji finansowania projektu wyłącznie środkami własnymi inwestora.

Metoda oparta o wydłużony czas pobytu składa się z trzech etapów:

1. etap diagnostyczny,
2. etap prognostyczny
3. etap analityczny

Pierwszy z nich to określenie sytuacji wyjściowej dla ocenianego projektu. Dokonuje się tu identyfikacji i gromadzenia danych dotyczących następujących aspektów projektu:

- określenie liczby obiektów stanowiących obecny cel podróży odwiedzających dany obszar (dotychczasowe atrakcje przyciągające odwiedzających). Szczególnie istotne jest wskazanie obiektu stanowiącego główną atrakcję obszaru (obiekt generujący największy ruch turystyczny⁵⁰³) – należy zauważyć, iż w wyniku zmian w ruchu turystycznym i pojawiania się nowych atrakcji w jego otoczeniu, obiekt kluczowy może ulec zmianie, stąd też przy realizacji w przyszłości kolejnych projektów na danym obszarze, konieczne jest indywidualne identyfikowanie obiektu kluczowego dla każdego przedsięwzięcia,
- określenie liczby odwiedzających główny obiekt (LK), o ile to możliwe, w podziale na odwiedzających krajowych i zagranicznych⁵⁰⁴.
- ustalenie dotychczasowego średniego czasu pobytu odwiedzających na danym obszarze – stanowi on sumę przybliżonych czasów zwiedzania zidentyfikowanych obiektów oraz czasu przemieszczania się pomiędzy nimi (w przypadku braku możliwości określenia czasu przemieszczania szacunki należy oprzeć wyłącznie o czasy zwiedzania),
- określenie średnich wydatków ponoszonych przez osoby odwiedzające dany obszar i jego atrakcje - o ile to możliwe, ustalenie wydatków w podziale na odwiedzających

⁵⁰³ W sytuacji braku takiego obiektu na danym obszarze, należy przyjąć dane najbliższ zlokalizowanego obiektu spoza obszaru lub dokonać badań pierwotnych w zakresie ruchu turystycznego.

⁵⁰⁴ Podział ten wynika z konieczności uwzględnienia w dalszej analizie odmiennego poziomu dziennych wydatków ponoszonych przez te dwie grupy.

krajowych i zagranicznych (przy założeniu takiego samego podziału w zakresie ruchu turystycznego). W przeciwnym przypadku przyjęcie ogólnych średnich wydatków na osobę oraz dokonanie ewentualnej korekty wyliczonej kwoty o potencjalne wydatki na wstęp do projektowanego obiektu (jeśli takie są przewidziane). Korekta dokonywana jest w celu uniknięcia podwójnego naliczania tych samych kwot po stronie wpływów (korzyści) projektu, gdyż wydatek ten został uwzględnione na etapie analizy finansowej projektu jako przychód (bezpośredni efekt dla beneficjenta z realizacji projektu).

Drugi etap metody ma charakter prognostyczny, tzn. w wyniku jego przeprowadzenia uzyskiwane są informacje dotyczące przede wszystkim projektowanego przedsięwzięcia. Odnoszą się one głównie do problematyki związanej z określeniem kluczowych elementów proponowanej metody, tj.:

- określenie tendencji przyrostu ogólnej liczby turystów na danym obszarze w kolejnych latach,
- określenie średniego wydłużonego (dodatkowego) czasu pobytu odwiedzających na danym obszarze, wynikającego z realizacji projektu (CP).
- określenie stopnia zainteresowania nowym obiektem - przejawiające się w postaci ustalenia liczby odwiedzających kluczową atrakcją obszaru, którzy będą skłonni wydłużyć swój pobyt w celu zwiedzenia nowej atrakcji.

Zarówno w przypadku drugiego, jak i trzeciego elementu tej części badania, istnieje konieczność odniesienia się do zidentyfikowanych wcześniej, czynników warunkujących wydłużenie pobytu i stopień zainteresowania nową atrakcją powstałą na bazie zagospodarowanego zasobu dziedzictwa kulturowego.

O ile w przypadku wydłużonego czasu pobytu decydujące znaczenie mają przede wszystkim: forma zagospodarowania oraz odległość od pozostałych obiektów i system powiązania pomiędzy nimi, o tyle w przypadku określenia stopnia zainteresowania istnieje konieczność uwzględnienia wszystkich omówionych wcześniej czynników.

Ustalenie stopnia zainteresowania nowym obiektem powstałym na bazie zasobów dziedzictwa kulturowego, przybiera postać macierzy (tabeli). Jej budowa wymaga identyfikacji:

- a. czynników warunkujących potencjalną chęć odwiedzenia nowego obiektu (w tym przypadku czynniki te zostały scharakteryzowane we wcześniejszej części pracy);
- b. kryteriów różnicujących poszczególne czynniki,

- c. ocen wyznaczonych kryteriów (O) – tu przyjęto skalę od 1 do 3 (gdzie: 1 - ocena najniższa, 3 - ocena najwyższa), z punktu widzenia wpływu danego czynnika na generowanie stopnia zainteresowania nowym obiektem (atrakcją) wśród potencjalnych odwiedzających;
- d. wag dla poszczególnych czynników (W)⁵⁰⁵;
- e. pośrednich ocen ważonych czynników (OWP) oraz oceny ważonej dla całego obiektu (OWO), wg formuł:

$$OWP_k = O_k * W_k \quad (48)$$

$$OWO = \sum_{k=1}^n OWP_k \quad (49)$$

gdzie:

k – czynniki warunkujące uwzględnione w analizie, k = 1, 2, ..., n.

OWP_k – pośrednia ocena ważona dla k-tego czynnika warunkującego.

W oparciu o oszacowaną ocenę ważoną dla całego obiektu (OWO) ustala się liczbę odwiedzających, którzy zwiedzą nową atrakcję powstałą na bazie zagospodarowanego obiektu (P), wg formuły:

$$P = LK_t * \frac{OWO}{3} \quad (50)$$

gdzie:

LK_t – prognozowana liczba osób odwiedzających obiekt kluczowy w okresie t,

t – kolejne okresy (lata) eksploatacji realizowanego przedsięwzięcia.

Prezentowane podejście szacowania liczby osób potencjalnie zainteresowanych zwiedzeniem nowego obiektu, w oparciu o wskazany zestaw czynników warunkujących, ma charakter zbliżony do metod stosowanych na gruncie analizy strategicznej, tj.: metody punktowej oceny atrakcyjności sektora zaliczanej do metod analizy otoczenia konkurencyjnego oraz analizy kluczowych czynników sukcesu, która klasyfikowana jest

⁵⁰⁵ Jak wcześniej wskazywano, elementy trudne do wyrażenia w mierniku pieniężnym, jak: niepowtarzalność, unikatowość, znaczenie dla kultury danego obszaru, estetyka, itp., poprzez nadanie konkretnych ocen i wag, są w pewnym stopniu uwzględnione w badaniu w ramach uzyskiwanych wyników.

w grupie metod badania potencjału strategicznego podmiotu⁵⁰⁶. Zarówno w jednym, jak i w drugim podejściu dokonuje się zestawienia listy czynników (kryteriów), które różnicują stopień atrakcyjności rozpatrywanego punktu odniesienia. Poszczególne kryteria mają niejednakowe znaczenie dla przeprowadzanej oceny dlatego też wprowadza się dla nich wagi. Dodatkowo dla zachowania precyzji i w dążeniu do zapewnienia obiektywizmu dokonywana jest operacjonalizacja każdego z czynników, tzn. przed rozpoczęciem fazy oceny, określa się przy jakich parametrach czynnik zostanie oceniony zgodnie z przyjętą skalą ocen⁵⁰⁷.

Podobny schemat został przyjęty w omawianej metodzie, czego ilustracją jest tabela 28, gdzie zaprezentowano czynniki warunkujące wraz z określeniem kryteriów je różnicujących. Przykładowo jeśli ocena ważona dla całego obiektu (OWO) wyniosłaby 2,1, oznaczałoby to, iż nowa atrakcja turystyczna powstała na bazie ODK, jest w stanie potencjalnie przyciągnąć 70% osób odwiedzających obiekt kluczowy ($2,1/3=0,7$). W wyniku wymnożenia tego współczynnika przez prognozowaną liczbę osób odwiedzających obiekt kluczowy (LK) w kolejnych latach, uzyskujemy wielkości, które stanowią podstawę do szacunków przeprowadzanych w trzecim etapie analizy.

⁵⁰⁶ Por. G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2003, s. 122-126.

⁵⁰⁷ Ibidem, s. 169-178.

Tabela 28. Przykładowa macierz określenia odsetka osób potencjalnie zainteresowanych zwiedzeniem nowego obiektu – w oparciu o wskazany zestaw czynników warunkujących.

Czynnik	Charakterystyka opcji	Ocena (O)*	Waga (W)	Ocena ważona (OW)
Forma zagospodarowania	Typowa atrakcja turystyczna, zwiedzanie obiektu to podstawowy element oferty rynkowej, obiekt w pełni udostępniony dla odwiedzających dany obszar	3	0,25	0,75
	Obiekt częściowo spełniający funkcje turystyczne, w ograniczonym stopniu udostępniony dla szerszego odbiorcy (w tym również obiekty pozostające w ruinie).	2		
	Wykorzystanie obiektu wyłącznie na cele prywatne, obiekt jako atrakcja „zza płotu”	1		
	Niepowtarzalny, unikatowy w skali międzynarodowej, np. obiekt UNESCO,	3		
Klasa obiektu	Obiekt niepowtarzalny w skali kraju lub danego regionu, stanowiący przykład specyficzny dla danego obszaru, np. Pomnik Historii RP.	2	0,25	0,5
	Obiekt o znaczeniu lokalnym, uzupełniający lokalną ofertę turystyczną, posiadający potencjalne substytuty (obiekty o podobnym stylu architektonicznym, wyposażeniu, położeniu, itp.), które można spoikać w innych lokalizacjach	1		
	Obiekt zachowany w niezmienionej formie lub z niewielkimi zmianami w stosunku do pierwotnego stanu	3		
	Obiekt zmodyfikowany, jednak dający się zagospodarować w nawiązaniu lub z zachowaniem jego pierwotnych funkcji, wystrój, itp.	2		
Stan zachowania danego obiektu	Obiekt istotnie zmieniony, z nielicznymi elementami pierwotnymi dającymi się wykorzystać jako wyróżnik lub obiekt pozostający w trwałej ruinie	1	0,15	0,3
	Obiekt położony w bliskim sąsiedztwie skupiska innych obiektów, w szczególności obiektu kluczowego, istnieje możliwość szybkiego pieszego przemieszczenia się między obiektami.	3		
	Obiekt położony w niedalekiej odległości od głównej atrakcji, przemieszczenie zabiera potencjalnie tyle samo lub mniej czasu co zwiedzanie obiektu stanowiącego cel podróży,	2		
	Obiekt położony w znacznej odległości od głównego obiektu, wymagający wykorzystania środków komunikacji prywatnej lub publicznej, gdzie dotarcie do obiektu stanowiącego cel podróży zabiera potencjalnie więcej czasu niż jego zwiedzanie,	1		
Sposób powiązania z istniejącymi obiektami	Obiekt powiązany z pozostałymi obiektami specjalnie wytyczonym szlakiem (np. miejska trasa turystyczna, ścieżka spacerowa, itp.), wyrażanie oznakowana w terenie	3	0,1	0,2
	Obiekt znajdujący się w pobliżu głównych szlaków turystycznych wyznaczonych na danym terenie	2		
	Obiekt odizolowany, znajdujący się poza rejonami koncentracji i przepływu ruchu turystycznego, poza głównymi szlakami	1		
	Obiekt, znajdujący się w większości przewodników i informatorów po danym terenie o zasięgu min. krajowym, na stronach internetowych, którego promocję rozpoczęto jeszcze przed jego zagospodarowaniem, wskazywany jako potencjalna atrakcja turystyczna	3		
Poziom promocji danego obiektu i obszaru	Obiekt promowany w lokalnych i regionalnych wydawnictwach, bardzo często przy okazji promocji innych ważniejszych obiektów, wskazywany jako uzupełnienie istniejących atrakcji.	2	0,15	0,15
	Obiekt słabo wypromowany: mało znany, pojawiający się sporadycznie w opracowaniach turystycznych i na stronach internetowych lub obiekt dopiero co odkryty, co do którego podjęto decyzję o jego zagospodarowaniu	1		
Suma		12	1	OWO = 2,1

Źródło: opracowanie własne

* wyróżnione pola ocen (ciemny kolor) zostały wykorzystane do oszacowania przykładowego wskaźnika OWO = 2,1

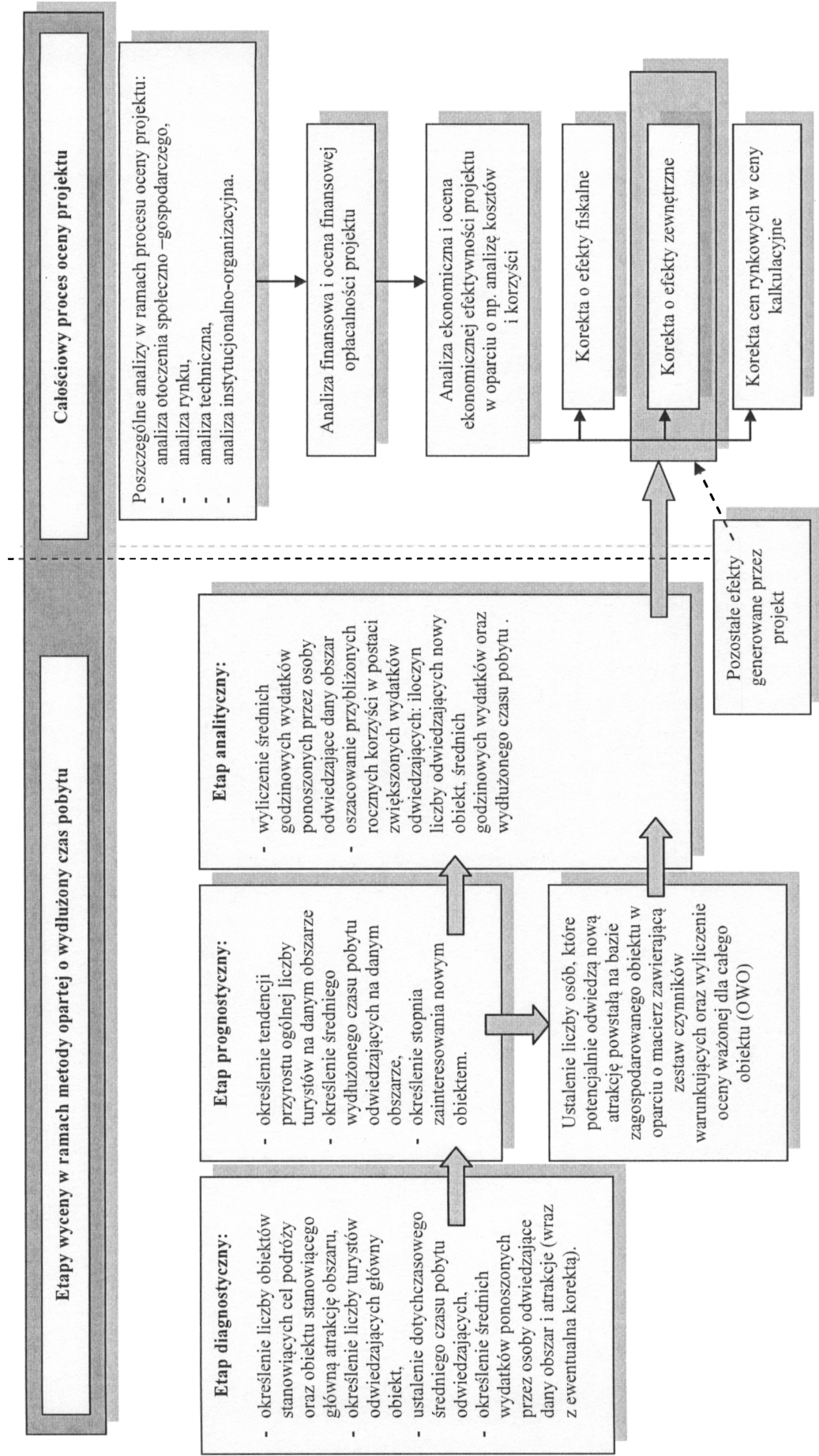
Ostatni etap metody opartej o wydłużony czas pobytu ma charakter działań stricte analitycznych. W oparciu o zgromadzone dane i oszacowane wartości w poprzednich dwóch etapach dokonuje się obliczenia efektów pieniężnych związanych z wydłużonym czasem pobytu. Wymaga to wyliczenia:

- średnich godzinowych wydatków ponoszonych przez osoby odwiedzające dany obszar (GW);
- przybliżonych rocznych korzyści w postaci zwiększonych wydatków odwiedzających (dochody sfery turystycznej i paraturystycznej - KE), jako iloczyn: liczby odwiedzających nowy obiekt (P), średnich godzinowych wydatków odwiedzających (GW) oraz wydłużonego czasu pobytu wynikającego z realizacji projektu (CP).

$$KE = P * GW * CP \quad (51)$$

Uzyskane w ten sposób wartości korzyści ekonomicznych wynikających ze zwiększonych dochodów lokalnych podmiotów powinny zostać włączone w całościowy proces oceny projektu gospodarczego (rysunek 51). Należy podkreślić, iż odnoszą się one wyłącznie do jednego efektu. W sytuacji możliwości określenia pozostałych efektów w formie pieniężnej (np. wzrost wartości okolicznych terenów, wzrost wynagrodzeń, itp.) zasadnym jest również włączenie tych wartości w proces oceny efektywności ekonomicznej rozpatrywanego projektu.

Rysunek 51. Etapy wyceny w ramach metody opartej o wydłużony czas pobytu i jej umiejscowienie w całościowym procesie oceny projektu

Źródło: opracowanie własne

Uwzględnienie efektów związanych z wydłużonym czasem pobytu w całościowym procesie oceny odbywa już w formie typowej dla każdego projektu. Uzyskane wyniki traktuje się jako korzyść projektu, a fizycznym wyrazem tego jest dodatkowy wiersz w tablicy cash flow służącej do oceny efektywności ekonomicznej projektu. W tablicy tej uwzględnione są oczywiście wszelkie nakłady inwestycyjne, koszty eksploatacji, przychody z prowadzenia działalności w oparciu o rozpatrywany obiekt, które zostały zidentyfikowane na etapie analizy finansowej projektu, które, jeśli było to konieczne, zostały, na potrzeby analizy ekonomicznej, odpowiednio skorygowane. Następnie w oparciu o metody dyskontowe (NPV, IRR, itp.) dokonuje się wyliczenia efektywności ekonomicznej projektu. Proces budowania tablic oraz dyskontowania został omówiony w rozdziale 1 rozprawy.

Tabela 29. Obszary analiz i informacje w ramach całościowej oceny projektu, wykorzystywane jednocześnie przy zastosowaniu metody opartej o wydłużony czas pobytu

Analiza wykonywana w całościowym procesie oceny projektu	Zakres potencjalnych danych i informacji możliwych do wykorzystania
Analiza otoczenia społeczno-gospodarczego	- głównie wskaźniki makroekonomiczne: inflacja, PKB, wysokość stawek podatków bezpośrednich pośrednich, itp.,
Analiza rynkowa	- szacunki dotyczące liczby odwiedzających, - udział odwiedzających krajowych i zagranicznych, - otoczenie projektu (potencjalne inne obiekty generujące ruch turystyczny),
Analiza techniczna	- stan obiektu i forma jego zagospodarowania, - lokalizacja projektu, - przyjęta strategia cenowa w projekcie (w zależności od rodzaju wytycznych może się pojawić także w analizie rynkowej lub finansowej), - horyzont planowania projektu
Analiza finansowa	- tablice cash flow do wyliczenia opłacalności finansowej projektu, stanowiące punkt wyjścia dla oceny efektywności ekonomicznej projektu

Źródło: opracowanie własne

Przyjęty w procesie oceny *horyzont czasowy projektu*, ma istotny wpływ na uzyskiwane wyniki, w tym również na wycenę efektów ekonomicznych. W szczególności odnosi się on do szacowania liczby odwiedzających kluczową atrakcję, w oparciu o którą oblicza się potencjalną liczbę odwiedzających nowy obiekt. W tym przypadku istnieje konieczność dokonania prognoz w oparciu o ekstrapolację danych historycznych przy wykorzystaniu metod ekonometrycznych. Innym sposobem jest dokonanie korekty liczby odwiedzających obiekt kluczowy w ostatnim roku o określone wskaźniki zmian prognozowanej wielkości ruchu turystycznego publikowane przez GUS i instytucje branżowe np. Ministerstwo Sportu

i Turystyki, Instytut Turystki, Polska Organizacja Turystyki, itp. Szacunki te mogą być dokonane już na etapie analizy rynkowej ocenianego projektu (tabela 29).

Zastosowanie metody wymaga również przyjęcia pewnych założeń. Wprawdzie ich wprowadzenie w pewien sposób upraszcza obliczenia, jednak bez nich proces szacowania przyjąłby bardzo złożoną formę (byłby czasochłonny i kapitałochłonny) i wymagał zestawu informacji i danych trudnych do zidentyfikowania i zgromadzenia. Uzasadnieniem takiego podejścia jest fakt, iż proces oceny efektywności projektów jest mimo wszystko tylko prognozą, a uzyskane wyniki są tylko szacunkami i stanowią zwykle jedynie jeden z wielu elementów, w oparciu o które inwestor podejmuje decyzję. Wśród podstawowych założeń stosowanych w metodzie należy wymienić:

- etapy zbierania danych i przeprowadzania weryfikacji dla projektu dotyczą konkretnego obszaru (np. miasto, miejscowość turystyczna, rejon turystyczny⁵⁰⁸, itp.);
- główny punkt odniesień w zakresie szacowania wydłużonego czasu pobytu oraz liczby odwiedzających, stanowi kluczowa atrakcja rozpatrywanego obszaru;
- w procesie szacowania, kluczowa atrakcja spełnia wszystkie założone czynniki warunkujące chęć odwiedzenia w stopniu maksymalnym (tj. ocena - 3);
- potencjalni odwiedzający dysponują wolnym czasem możliwym do „zagospodarowania” przez nową atrakcję, nie występuje „konkurowanie” pomiędzy obiektami o wolny czas odwiedzających⁵⁰⁹;
- przyjmuje się stały godzinowy poziom wydatków odwiedzających podczas pobytu w danym miejscu (liniowy przyrost wydatków odwiedzających podczas pobytu w danym miejscu)⁵¹⁰;

Przeprowadzenie szacunków, w ramach zaprezentowanej metody, wymaga określonego zestawu danych i informacji. Dane te powinny być w miarę pełne, przejrzyste i czytelne, powinny ponadto pochodzić z wiarygodnych źródeł. Należy mieć jednak na uwadze,

⁵⁰⁸ Jak wskazują A. Rapacz i A. Kornak, powołując się na wyniki dwustopniowej regionalizacji zaproponowanej przez zespół autorów: T. Lijewskiego, B. Mikulowskiego i J. Wyrzykowskiego, rejon turystyczny to obszar realizacji pojedynczych funkcji czasu wolnego lub jednorodnych ich grup, będący częścią regionu turystycznego i stanowiący obszar koncentracji ruchu turystycznego w tym regionie. A. Rapacz, A. Kornak, *Zarządzanie turystyką i jej ...*, op.cit., s. 45-46.

⁵⁰⁹ Szczególnymi przypadkami są tu przyjazdy zorganizowanych grup turystów (grupy niemieckie, wycieczki organizowane przez biura podróży, itp.), które mają zwykle ściśle ustalony program zwiedzania na danym obszarze. W takiej sytuacji może dochodzić o konkurowanie o czas wolny – zastępowanie zaplanowanego w programie obiektu nową atrakcją. Z tego też w względu należy każdorazowo określić udział tego typu grup w łącznym ruchu turystycznym na danym terenie i w sytuacji gdy jest on istotny, dokonać szacunków i korekt w ramach procesu oceny projektu.

⁵¹⁰ Preferencje poszczególnych odwiedzających co do okresów wydatkowania środków pieniężnych w ramach czasu pobytu na danym terenie są różne, stąd też próba ustalenia rozkładu wydatków innego niż liniowy mogłaby być trudna do przeprowadzenia i jednocześnie obciążona sporym błędem.

iz zbieranie danych na temat turystyki, w szczególności o tak zawężonym charakterze, nie jest zadaniem łatwym. Jak podkreśla G. Gołębski wynika to z braku funkcjonowania w systemie polskiej statystyki mechanizmów i wytycznych w zakresie ich gromadzenia. Ponadto duże rozproszenie danych zawartych w rozmaitych źródłach (opracowaniach branżowych, raportach, itp.) utrudnia i opóźnia ich wykorzystanie dla celów analitycznych. W wielu przypadkach szacunki przeprowadzane będą w oparciu o dane przybliżone (*ang. approximation data*) lub wartości zastępcze (*ang. second best*). Z tego też względu w tabeli 30 autor dokonał próby zestawienia możliwych do wykorzystania źródeł danych, niezbędnych do oszacowania poszczególnych elementów i wskaźników cząstkowych w ramach prezentowanej metody.

Tabela 30. Potencjalne źródła danych niezbędnych do przeprowadzenia metody opartej o wydłużony czas pobytu.

Rodzaj danych wykorzystywanych w metodzie	Potencjalne źródła danych
Etap diagnostyczny	
Liczba obiektów stanowiących cel podróży – dotychczasowe atrakcje generujące ruch turystyczny	Informacje jednostek samorządu terytorialnego, punktów informacji turystycznej, lokalnych organizacji turystycznych, przewodnicy i piloci wycieczek, przewodniki i opracowania turystyczne,
Obiekt stanowiący główną atrakcję obszaru (generujący największy ruch turystyczny)	Informacje jednostek samorządu terytorialnego, punktów informacji turystycznej, lokalnych organizacji turystycznych, przewodnicy i piloci wycieczek, przewodniki i opracowania turystyczne,
Liczba odwiedzających główny obiekt obszaru (największą atrakcję)	Dane i statystyki konkretnego obiektu (zgodnie z założeniami jest to obiekt, w którym istnieje możliwość identyfikacji faktycznego ruchu turystycznego poprzez sprzedaż biletów wstępu, monitoring liczby wejść do obiektu, itp.)
Średni czas pobytu turysty na danym obszarze (czasy zwiedzania dotychczasowych obiektów)	Informacje uzyskane od zarządców obiektów, przewodników i pilotów wycieczek, informacje zawarte na portalach internetowych obiektu, w przewodnikach turystycznych
Średnie dzienne/godzinowe wydatki ponoszone przez turystę	Wykorzystanie danych wtórnych dotyczących średnich wydatków dobowych lub danych w przeliczeniu na podróż, np.: Instytut Turystyki, Polska Organizacja Turystyczna, regionalne i lokalne organizacje turystyczne, GUS, informacje zawarte w opracowaniach turystycznych (np. strategię rozwoju turystyki na danym obszarze, programy rozwoju subregionów turystycznych, itp.) dane uzyskane z badań pierwotnych przeprowadzonych na danym obszarze
Cena biletu wstępu do projektowanego obiektu (w celu dokonania korekty dotyczącej wydatków odwiedzających)	Dokumentacja projektowa (analiza rynku, techniczna lub finansowa), Informacje uzyskane bezpośrednio od inwestora

Etap prognostyczny	
Tendencje w zakresie przyrostu ogólnej liczby turystów na danym obszarze w kolejnych latach	Wykorzystanie danych wtórnych, np.: Instytut Turystyki, Polska Organizacja Turystyczna, GUS, Własne szacunki na podstawie danych historycznych – ekstrapolacja trendu w oparciu o np. modele tendencji rozwojowej.
Średni wydłużony (dodatkowy) czas pobytu odwiedzających na danym obszarze, wynikający z realizacji projektu	Założenia prezentowane w dokumentacji technicznej projektu, informacje z podobnych obiektów, informacje uzyskane od przewodników i pilotów bazujące na ich doświadczeniu,
Stopień zainteresowania nowym obiektem	Ustalony na podstawie prezentowanej przykładowej macierzy zawierającej czynniki warunkujące

Źródło: opracowanie własne

Z tabeli 30 wynika, iż przeprowadzenie szacunków poszczególnych elementów wyceny, w wielu przypadkach może odbywać się w oparciu o dane wtórne. Takie podejście jest zarówno mniej czaso- jak i kapitałochłonne, co usprawnia także cały proces oceny projektu. W sytuacji braku danych wtórnych lub wątpliwości co do ich wiarygodności, wskazane jest dokonywanie szacunków w oparciu o dane uzyskane z badań pierwotnych, o ile pozwala na to budżet projektu i czas.

Wyliczone w oparciu o prezentowaną metodę korzyści pojawią się w otoczeniu projektu tylko w sytuacji istnienia odpowiedniej infrastruktury i dostępnych usług w miejscu docelowym (bazy noclegowej, gastronomicznej, obsługi w zakresie aktywnego wypoczynku, transportu w miejscu docelowym, itp.). Właściciele infrastruktury, która będzie w stanie zaspokoić potrzeby odwiedzających, staną się beneficjentem pośrednich efektów generowanych przez projekt. Można przyjąć tutaj trzy kierunki jej rozwoju (*ceteris paribus*), tzn.:

- tworzenie infrastruktury ma charakter wyprzedzający w stosunku do realizowanego projektu – projekt związany z zagospodarowaniem ODK dokonywany jest na obszarze gdzie istnieje już infrastruktura turystyczna i świadczone są usługi turystyczne. W tej sytuacji może nastąpić dostosowanie istniejącej oferty do potrzeb nowych odwiedzających dany obszar;
- infrastruktura tworzona jest równolegle z realizowanym projektem;
- tworzenie infrastruktury ma charakter opóźniony w stosunku do projektu – jest ona następstwem realizowanego projektu i związana jest z rozwojem ruchu turystycznego na danym obszarze. Rynek i jego mechanizmy zapełniają lukę i dopasowują podaż do rosnącego popytu. Dotyczy to przede wszystkim tych terenów, na których dotychczas funkcja turystyczna miała marginalne znaczenie, natomiast pojawienie się odwiedzających/turystów i konieczność zaspokojenia ich potrzeb zainicjowała proces

rozwoju infrastruktury. W tej sytuacji potencjalne efekty pośrednie generowane przez projekt będą narastały w miarę rozwoju bazy turystycznej.

Metoda oparta o wydłużony czas pobytu ma swoje wady i zalety. Z uwagi na duże podobieństwo omawianej metody do wspomnianych analiz strategicznych, w szczególności w zakresie konstrukcji macierzy pozwalającej określić liczbę osób zainteresowanych i gotowych do zwiedzenia nowego obiektu, metoda ta obarczona jest podobnym zestawem wad i trudności metodologicznych. Główną wadą jest subiektywizm w zakresie ustalania wag dla poszczególnych czynników. Każdorazowo, inwestor lub instytucja udzielająca wsparcia, może określić własny zestaw czynników do uwzględnienia w analizie i dokonać własnego ich ważenia. Istotne jest jednak, aby w zależności od preferowanych kryteriów oceny w zakresie realizacji celów programu czy polityki, odnosić się do jednorodnego zestawu czynników i wag. Zapewni to porównywalność osiągniętych wyników dla różnych projektów.

Z drugiej strony należy wskazać na zalety metody. Są to :

- niewielka złożoność i pracochłonność, w porównaniu do metod zaawansowanych np. metody wyceny warunkowej czy metody kosztu podróży .
- mniejszy koszt i uciążliwość stosowania.
- względna prostota czyni metodę potencjalnie przydatną w praktycznym zastosowaniu.

Powodzenie wykorzystania metody oraz uzyskanie prawidłowych wyników jest każdorazowo warunkowane dobrym rozpoznaniem analizowanego projektu, dostępem do informacji niezbędnych dla prawidłowego jej przeprowadzenia i właściwym włączeniem uzyskanych wyników w całościowy proces oceny efektywności ekonomicznej projektu.

4.5. Wycena efektów ekonomicznych wybranych projektów turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie Miasta Świdnicy w oparciu o metodę „wydłużonego czasu pobytu”.

Poniżej przedstawione są wyniki zastosowania opisanej metody do wybranych projektów. Obszarem objętym badaniem jest miasto Świdnica. Jego wybór wynika z kilku przesłanek.

Po pierwsze miasto obfituje w dużą liczbę ODK, w większości posiadających status zabytku. Jak wynika z danych prezentowanych w wykazie zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu na terenie miasta znajdują się 1024 obiekty zabytkowe, z tego 128 wpisanych jest do rejestru zabytków.⁵¹¹ Niektóre z tych obiektów stanowią zasoby

⁵¹¹ Wykaz zabytków w powiecie świdnickim, stan maj 2011, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu, <http://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92696>, dostęp: 15.04.2011.

możliwe do zagospodarowania na cele turystyczne, poza tymi które już stanowią cel zwiedzających.

Po drugie miasto jest liczącym się ośrodkiem gospodarczym na terenie województwa dolnośląskiego, z aspiracjami rozwoju funkcji turystycznej. Jak wynika z zapisów zawartych w nowej strategii rozwoju miasta⁵¹², wśród aspiracji, ale i dylematów świdniczan wskazuje się na konieczność wsparcia renowacji zabytków i rozwoju turystyki, w celu poprawy prestiżu miasta. Jednocześnie turystyczne zasoby Świdnicy i okolic traktowane powinny być jako ważna kwestia w kontekście zewnętrznych powiązań miasta. Jego rozwój powinien koncentrować się na rozwoju wartości wspólnotowych w nawiązaniu do tradycji kupieckich, któremu towarzyszyłoby hasło „*Ciekawe i gościnne miasto u progu gór*”. Efektem tych działań powinna być odbudowa lokalnej turystyki weekendowej, a samo miasto miałoby stanowić „*bramę Sudetów Środkowych*” – „*główny punkt wypadowy wrocławian w góry*”⁵¹³.

Po trzecie główną słabością miasta w kontekście wspomnianych powyżej aspiracji jest brak większego i systematycznego ruchu turystycznego.⁵¹⁴ W roku 2010 odnotowano 11 806 osób korzystających z noclegów na terenie miasta, w tym 2 708 osób to turyści zagraniczni. Łącznie w roku tym udzielono 23 088 noclegów⁵¹⁵. Z kolei, jak wynika z danych zawartych w Lokalnym Programie Rewitalizacji Zdegradowanych Obszarów Miejskich Świdnicy przeciętna długość pobytu turystów na terenie miasta to ok. 2 dni (dane za 2006 r.)⁵¹⁶. W rzeczywistości ruch turystyczny w mieście jest wyższy, ale trwa zdecydowanie krócej i skoncentrowany jest głównie wokół głównej atrakcji – Kościoła Pokoju unikatowego na skalę światową zabytku architektury, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO. W tym przypadku ruch ten ma głównie charakter zorganizowanych wycieczek przejazdowych, a kościół Pokoju jest tylko jednym z „przystanków” na trasie objazdowej po Dolnym Śląsku. Na pozostałych obszarach miasta ruch turystyczny ma charakter głównie indywidualny i kilkugodzinny (bez noclegu).

Na podstawie powyższych informacji można wskazać, iż teren miasta Świdnicy posiada cechy obszaru, dla którego uzasadnione jest wykorzystanie metody „wydłużonego czasu

⁵¹² R. Galar, J. Muszyński, J. Waszkiewicz, *Świdnica w perspektywie pokoleniowej, Strategia Miasta A.D. 2009*, załącznik do Uchwały nr XLII/ 500/2010 z dnia 19 lutego 2010 r., <http://um.swidnica.pl/content.php?content.45>, dostęp: 15.04.2011

⁵¹³ Ibidem, s. 11-12, 26.

⁵¹⁴ Ibidem, s.

⁵¹⁵ *Bank Danych Lokalnych*, Główny Urząd Statystyczny, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_cechter.display?p_id=161366&p_token=0.22750921950151953

⁵¹⁶ *Lokalny Program Rewitalizacji Zdegradowanych Obszarów Miejskich Świdnicy (Podprogram 2)*, Załącznik do uchwały nr XXXVI/424/09 Rady Miejskiej w Świdnicy z dnia 21 sierpnia 2009 roku, s. 30, <http://um.swidnica.pl/content.php?content.152>, dostęp: 14.04.2011.

pobytu” w zakresie szacowania potencjalnych efektów związanych z zagospodarowaniem ODK na cele turystyczne. Wynika to z faktu, iż:

- na obszarze miasta ruch turystyczny trwa przeciętnie kilka godzin, a planowane działania mają na celu jego wydłużenie,
- funkcja turystyczna w mieście zaczyna nabierać znaczenia – następują zmiany w strategii rozwoju miasta, a rozwój turystyki zajmuje w niej istotne miejsce;
- na jego terenie znajduje się istotny obiekt koncentracji ruchu turystycznego (Kościół Pokoju) – realizacja projektów ma na celu przyciągnięcie uwagi części tego ruchu, na pozostałe atrakcyjne obszary miasta;
- na obszarze miasta istnieją niezagospodarowane obiekty dziedzictwa, które stanowić mogą podstawę potencjalnych projektów.

Poniższa analiza dotyczy dwóch przedsięwzięć proponujących wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego miasta Świdnicy.

Pierwszym z nich jest projekt rewaloryzacji bloku śródmiejowego wraz z odbudową wieży ratuszowej, którego finansowanie i realizacja odbywa się w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013 (Priorytet 9: Odnowa zdegradowanych obszarów miejskich na terenie Dolnego Śląska, Działanie 9.1. Odnowa zdegradowanych obszarów miejskich w miastach powyżej 10 tysięcy mieszkańców). Termin ukończenia projektu planowany jest na koniec 2011 roku.

Drugi z projektów odnosi się do przedsięwzięcia zakładającego rewitalizację i adaptację na cele kulturalno-turystyczne zespołu fortyfikacyjnego twierdzy Fryderyka Wielkiego w Świdnicy. Projekt ten został zgłoszony do dofinansowania w ramach Programu Operacyjnego Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego (Priorytet 3: Ochrona kulturowego dziedzictwa europejskiego, w tym transport publiczny i odnowa miast), jednak nie uzyskał dofinansowania i nie jest obecnie realizowany.

Dobór wymienionych projektów nie jest przypadkowy. Autor chciał wykorzystać metodę dla tych przedsięwzięć, dla których władze miast opracowały dokumentację projektową i kosztorysową. Dzięki temu istnieje możliwość porównania wyników osiągniętych z szacowania efektów ekonomicznych za pomocą proponowanej metody, z wynikami przedstawionymi we wspomnianych opracowaniach.

4.5.1. Projekt 1 - Rewaloryzacja bloku śródrynkowego wraz z odbudową wieży ratuszowej w Świdnicy

Pierwszy z wymienionych projektów dotyczy zagospodarowanie cennej przestrzeni publicznej, wraz z nadaniem jej użytkowej funkcji turystycznej⁵¹⁷. W ramach przedsięwzięcia zaplanowano do wykonania:

- budynek wieży ratuszowej (nawiązujący stylistycznie i architektonicznie do historycznej wieży, zwieńczony hełmem wieżowym z iglicą, posadowiony na zachowanym gotyckim kamiennym przyziemiu, stanowiącym pozostałość po poprzedniej wieży, która zawaliła się w 1967 r. – rysunek 52)
- zagospodarowanie dziedzińca bloku śródrynkowego przylegającego do projektowanej wieży, wraz z otwarciem osi przejścia pod budynkiem teatru w kierunku południowej części rynku i otwarciem arkad pod budynkiem teatru.

Budynek wieży wraz z pawilonem wejściowym pełnić ma funkcje użyteczności publicznej z funkcją turystyczną. Ostatnie kondygnacje wieży stanowić będą taras widokowy, zaś niższe mogą służyć jako przestrzeń wystawiennicza (w tym zaplanowano powierzchnie wystawiennicze w łącznikach z muzeum i teatrem). W holu wejściowym na poziomie przyziemia zaplanowano zlokalizowanie punktu informacji turystycznej i miejsca dla oczekujących na odwiedzenie wieży, zaś w podpiwniczeniu sanitariaty oraz pomieszczenia techniczne.

⁵¹⁷ Wszelkie informacje nt. omawianego projektu pochodzą z opracowania udostępnionego przez Urząd Miejski w Świdnicy, *Rewaloryzacja bloku śródrynkowego wraz z restytucją wieży ratuszowej*, Studium wykonalności, opracowanie wykonane na zlecenie Urzędu Miejskiego w Świdnicy, Wrocław-Świdnica, 2009.

Rysunek 52. Rynek w Świdnicy – pierzeja zachodnia i południowa ok. 1936 r. , w tle wieża ratuszowa z XVIII w.

Źródło: Portal internetowy *Świdnica Moje Miasto*, http://www.mojemiasto.swidnica.pl/do_1945_rynek_.htm, dostęp 18.04.2011.

Głównym celem tak zaplanowanego przedsięwzięcia jest podniesienie estetyki i atrakcyjności turystycznej miasta w oparciu o odbudowany ODK. Wieża ratuszowa, stanowiąca centralny punkt średniowiecznego układu urbanistycznego, zamkniętego w granicach wytyczonych przebiegiem średniowiecznych murów obronnych, bez wątpienia stanowić będzie atrakcję turystyczną miasta. Wraz z otaczającymi rynek zabytkowymi kamienicami, zespołem barokowych rzeźb i fontann oraz Muzeum Dawnego Kupiectwa zlokalizowanym w pomieszczeniach średniowiecznego ratusza, stanowić może miejsce koncentracji ruchu turystycznego. Jako oczekiwane rezultaty realizacji projektu wskazano:

- wzrost atrakcyjności turystycznej miasta Świdnica,
- rekonstrukcja ODK,
- poprawa estetyki przestrzennej miasta Świdnica,
- poprawa jakości życia mieszkańcomi obszaru rewitalizowanego

Całkowity koszt inwestycji zgodnie z dokumentacją projektową i kosztorysową wynosi blisko 10,2 mln PLN. Zgodnie z założeniami projekt ma generować przychody ze sprzedaży biletów wstępu. Średnią cenę biletu wstępu przyjęto na poziomie 5 PLN (w kolejnych latach korekta o planowany poziom inflacji). Pomimo generowanych przychodów projekt będzie miał charakter niedochodowy, gdyż wpływy z tytułu sprzedaży biletów nie będą w pełni pokrywały kosztów eksploatacji przewidzianych w projekcie, a tym bardziej nie zapewni zwrotu kosztu inwestycji. Liczbę odwiedzających obiekt w 2012 r. (pierwszy rok

funkcjonowania) ustalono na poziomie 10 000 osób rocznie, korygując jej wielkość w kolejnych latach o niezidentyfikowany współczynnik. Dla tak określonych głównych założeń finansowych, skonstruowano tablicę cash flow i przy założeniu 8% stopy dyskontowej oraz horyzoncie planowania 18 lat (w tym 3 lata okres realizacji inwestycji), ustalono opłacalność finansową projektu w oparciu o wskaźnik finansowej bieżącej wartości netto (FNPV). Wskaźnik ten przyjął wartość ujemną: - 9,294 mln. PLN, co oznacza brak opłacalności finansowej przedsięwzięcia.

W związku z powyższym istnieje konieczność uzasadnienia realizacji projektu w oparciu o oczekiwane efekty ekonomiczne i społeczne. Jak wcześniej wskazano jednym z nich może być wzrost dochodów lokalnych podmiotów gospodarczych, w wyniku dodatkowych wydatków poczynionych przez odwiedzających nową atrakcję (efekt wydłużonego czasu pobytu na danym obszarze).

W etapie pierwszym diagnozy uzyskano następujące informacje i wartości⁵¹⁸:

- A. obiekty stanowiące dotychczasowy cel odwiedzających miasto Świdnica to przede wszystkim: Kościół Pokoju, Katedra Świdnicka oraz zabytkowy Rynek wraz z Muzeum Dawnego Kupiectwa. Spośród wymienionych obiektów „kluczową atrakcją” jest Kościół Pokoju.
- B. liczba odwiedzających główny obiekt (kluczową atrakcję) – w roku 2008 było to ok. 45 000 osób⁵¹⁹.
- C. dotychczasowy średni czas pobytu odwiedzających – ok. 4 godzin, biorąc pod uwagę obiekty stanowiące dotychczasowy cel odwiedzających wraz z szacunkowym czasem przemieszczania się pomiędzy nimi,
- D. średnie wydatki ponoszone przez osoby odwiedzające teren projektu – z uwagi na brak bezpośrednich danych odnoszących się do obszaru miasta Świdnicy, przy szacowaniu tej wielkości posłużono się informacjami publikowanymi przez Instytut Turystyki. Wynika z nich, iż przeciętne dzienne wydatki Polaków podczas krajowych podróży krótkich⁵²⁰ wynoszą 59 PLN⁵²¹, natomiast średnie wydatki zagranicznych odwiedzających jednodniowych w Polsce na osobę wynoszą

⁵¹⁸ Litery użyte jako punktory odpowiadają literom wykorzystanym w zestawieniu tabelarycznym wyników (tabela 33).

⁵¹⁹ Dane uzyskane za pośrednictwem Urzędu Miast w Świdnicy.

⁵²⁰ Z rozmowy przeprowadzonej z pracownikami Instytutu Turystyki w Warszawie wynika, iż nie są prowadzone systematyczne badania i statystyki dotyczące wydatków krajowych odwiedzających jednodniowych, jak ma to miejsce w przypadku odwiedzających zagranicznych.

⁵²¹ *Krajowe i zagraniczne podróże Polaków: pierwsze półrocze 2008-2010*, dane Instytutu Turystyki, <http://www.intur.com.pl/polacy.php?o=4&t1=14>, dostęp: 15.05.2011

w przeliczeniu 341 PLN⁵²². Wartości dla przyszłych okresów poddano korekcie na podstawie średniego tempa zmian wydatków przewidywanych w ministerialnym dokumencie *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*⁵²³. Ponadto dokonano korekty wyliczonej kwoty o wydatki na wstęp do projektowanego obiektu (5,00 PLN) – zostały one uwzględnione na etapie analizy finansowej projektu i są bezpośrednim efektem realizacji projektu dla beneficjenta.

Drugi etap to prognoza kluczowych elementów stosowanej metody:

- E. tendencja przyrostu ogólnej liczby turystów na terenie Świdnicy w kolejnych latach została określona w oparciu o liczbę odwiedzających „kluczową atrakcję” – Kościół Pokoju. Z uwagi na fakt uzyskania danych wyłącznie za lata 2006-2008, dokonano oszacowania przyszłego ruchu turystycznego w oparciu o dane z roku 2008 oraz prognozy wzrostu liczby turystów zawarte w dokumencie ministerialnym⁵²⁴. W tej sytuacji, dla tak krótkich szeregów danych historycznych, dokonanie ekstrapolacji trendu w oparciu o modele tendencji rozwojowej nie mogło dać wiarygodnych wyników.
- F. realizacja projektu wydłuży czas pobytu odwiedzających na terenie miasta średnio o 1 godzinę.
- G. ustalenie liczby osób odwiedzających kluczową atrakcję obszaru, którzy będą skłonni wydłużyć swój pobyt w celu zwiedzenia odrestaurowanej wieży ratuszowej, wraz z punktem widokowym i wystawami, zostanie dokonane w oparciu o macierz zawierającą zestaw czynników warunkujących stopień zainteresowania atrakcją i chęć wydłużenia pobytu (tabela 31).

Tabela 31. Macierz określenia odsetka osób potencjalnie zainteresowanych zwiedzeniem wieży ratuszowej.

Czynnik	Charakterystyka opcji	Ocena (O)*	Waga (W)	Ocena ważona (OW)
Forma zagospodarowania	Typowa atrakcja turystyczna, zwiedzanie obiektu to podstawowy element oferty rynkowej, obiekt w pełni udostępniony dla odwiedzających dany obszar	3	0,25	0,75
	Obiekt częściowo spełniający funkcje turystyczne, w ograniczonym stopniu udostępniony dla szerszego odbiorcy (w tym również obiekty pozostające w ruinie),	2		
	Wykorzystanie obiektu wyłącznie na cele prywatne, obiekt jako atrakcja „zza plotu”	1		
Klasa obiektu	Niepowtarzalny, unikatowy w skali międzynarodowej, np. obiekt UNESCO,	3	0,25	0,25
	Obiekt niepowtarzalny w skali kraju lub danego regionu, stanowiący przykład specyficzny dla danego obszaru, np. Pomnik Historii RP,	2		
	Obiekt o znaczeniu lokalnym, uzupełniający lokalną ofertę turystyczną,	1		

⁵²² Wydatki cudzoziemców poniesione na terenie Polski, dane Instytutu Turystyki, <http://www.intur.com.pl/wydatkizagraniczne.php?w=6>, przy średnich ważonych wydatkach 113 USD i średnim kursie USD 3,0157 zł w 2010 r., dane NBP, <http://www.nbp.pl/kursy/archiwum/internet.xls>, dostęp: 15.05.2011

⁵²³ *Kierunki rozwoju turystyki ...*, op.cit., s. 15.

⁵²⁴ Ibidem, s. 9-10.

	posiadający potencjalne substytuty (obiekty o podobnym stylu architektonicznym, wyposażeniu, położeniu, itp.), które można spotkać w innych lokalizacjach			
Stan zachowania danego obiektu	Obiekt zachowany w niezmienionej formie lub z niewielkimi zmianami w stosunku do pierwotnego stanu	3	0,15	0,3
	Obiekt zmodyfikowany, jednak dający się zagospodarować w nawiązaniu lub z zachowaniem jego pierwotnych funkcji, wystroju, itp.	2		
	Obiekt istotnie zmieniony, z nielicznymi elementami pierwotnymi dającymi się wykorzystać jako wyróżnik lub obiekt pozostający w trwałej ruinie	1		
Położenie w stosunku do innych obiektów	Obiekt położony w bliskim sąsiedztwie skupiska innych obiektów, w szczególności obiektu kluczowego, istnieje możliwość szybkiego pieszego przemieszczenia się między obiektami.	3	0,1	0,2
	Obiekt położony w niedalekiej odległości od głównej atrakcji, przemieszczenie zabiera potencjalnie tyle samo lub mniej czasu co zwiedzanie obiektu stanowiącego cel podróży,	2		
	Obiekt położony w znacznej odległości od głównego obiektu, wymagający wykorzystania środków komunikacji prywatnej lub publicznej, gdzie dotarcie do obiektu stanowiącego cel podróży zabiera potencjalnie więcej czasu niż jego zwiedzanie,	1		
Sposób powiązania z istniejącymi obiektami	Obiekt powiązany z pozostałymi obiektami specjalnie wytyczonymi szlakiem (np. miejska trasa turystyczna, ścieżka spacerowa, itp.), wyrażanie oznakowana w terenie	3	0,1	0,3
	Obiekt znajdujący się w pobliżu głównych szlaków turystycznych wyznaczonych na danym terenie	2		
	Obiekt odizolowany, znajdujący się poza rejonami koncentracji i przepływu ruchu turystycznego, poza głównymi szlakami	1		
Poziom promocji danego obiektu i obszaru	Obiekt, znajdujący się w większości przewodników i informatorów po danym terenie o zasięgu min. krajowym, na stronach internetowych, którego promocję rozpoczęto jeszcze przed jego zagospodarowaniem, wskazywany jako potencjalna atrakcja turystyczna	3	0,15	0,15
	Obiekt promowany w lokalnych i regionalnych wydawnictwach, bardzo często przy okazji promocji innych ważniejszych obiektów, wskazywany jako uzupełnienie istniejących atrakcji.	2		
	Obiekt słabo wypromowany: mało znany, pojawiający się sporadycznie w opracowaniach turystycznych i na stronach internetowych lub obiekt dopiero co odkryty, co do którego podjęto decyzję o jego zagospodarowaniu	1		
Suma		12	1	OWO = 1,95

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z powyższej macierzy ocena ważona dla całego obiektu (OWO) wyniosła 1,95. Na tej podstawie określono liczbę osób (P), które w kolejnych latach z dużym prawdopodobieństwem odwiedzą nową atrakcję - wieżę ratuszową:

$$P = LK_i * \frac{1,95}{3} = LK_i * 0,65$$

(52)

Oznacza to, iż średnio 65% osób odwiedzających atrakcję kluczową będzie skłonnych wydłużyć swój czas pobytu dla obejrzenia nowej atrakcji turystycznej.

W etapie analitycznym dokonano ostatecznego szacowania korzyści wynikających z wydłużenia czasu pobytu odwiedzających Świdnicę. Obejmował on:

- H. przeliczenie średnich dziennych wydatków ponoszonych przez osoby odwiedzające miasto, ustalonych w etapie diagnostycznym, na jednostkę czasu przyjętą w analizie (godzina), przy założeniu iż średni okres dokonywania wydatków w ciągu dnia wynosi 10 godzin;

I. ustalenie liczby osób, które prawdopodobnie odwiedzą nową atrakcję, w oparciu o ocenę ważoną dla całego obiektu (OWO) oraz liczbę odwiedzających obiekt kluczowy (LK_i) dla poszczególnych okresów. Dodatkowo dokonano podziału odwiedzających na krajowych i zagranicznych na podstawie statystyk Punktu Informacji Turystycznej w Świdnicy (86% odwiedzający krajowi, 14% odwiedzający zagraniczni)⁵²⁵.

J. oszacowanie przybliżonych rocznych korzyści w postaci zwiększonych wydatków odwiedzających (dochody sfery turystycznej i paraturystycznej), jako iloczyn: liczby odwiedzających nowy obiekt, średnich godzinowych wydatków odwiedzających oraz wydłużonego czasu pobytu wynikającego z realizacji projektu.

Poniżej zaprezentowano tabelę z wyliczeniami dotyczącymi poszczególnych wielkości i wartości niezbędnych do oszacowania korzyści ekonomicznych wynikających z realizacji projektu w oparciu o metodę wydłużonego czasu pobytu. W celu możliwości porównania z wynikami prezentowanymi w dokumentacji projektowej przyjęto ten sam horyzont czasowy i stopę dyskontową.

⁵²⁵ Dane Punktu Informacji Turystycznej w Świdnicy.

Tabela 32. Tabela zbiorcza z zestawieniami danych i wyliczeń niezbędnych do oszacowania korzyści ekonomicznych wynikających z realizacji projektu dotyczącego restytucji wieży ratuszowej w Świdnicy.

A.	Dotychczasowa liczba atrakcji głównych	3	objekty
B.	Liczba odwiedzających kluczową atrakcję (dane za 2008 r.)	45000	osób
C.	Dotychczasowy czas pobytu	4	godz.
D.1	Średni wydatek odwiedzającego krajowego (dane za 2010 r.)	59	PLN/ dzień
D.2	Średni wydatek odwiedzającego zagranicznego (dane za 2010 r.)	341	PLN/ dzień
	Wielkość korekty	5,00	PLN
D.1	Średni wydatek odwiedzającego krajowego po korekcie	54	PLN/ dzień
D.2	Średni wydatek odwiedzającego zagranicznego po korekcie	336	PLN/ dzień

Rok		Okres inwestycyjny										Okres operacyjny									
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	
Okres			0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
Urealnione kwoty wydatków krajowych (PLN)				54	56	59	63	66	70	75	80	84	90	95	101	107	114	121	129	137	
D.1 Prognozowane tempo wzrostu wydatków odwiedzających krajowych					6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	
Urealnione kwoty wydatków zagranicznych (PLN)				336	349	369	392	413	437	462	489	518	548	579	613	648	686	726	768	813	
D.2 Prognozowane tempo wzrostu wydatków odwiedzających zagranicznych					4,0%	5,7%	6,2%	5,3%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	
Średni udział odwiedzających krajowych		86%																			
Średni udział odwiedzających zagranicznych		14%																			
E.1	Liczba odwiedzających kluczową atrakcję - krajowi	38700	40325	42019	43784	45623	47539	49536	51616	52132	52654	53180	53712	54249	54792	55339	55893	56452	57016	57586	
Prognozowane tempo przyrostu krajowego ruchu turystycznego		4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	
E.2	Liczba odwiedzających kluczową atrakcję - zagraniczni	6500	6558	6827	7107	7398	7702	8018	8346	8597	8855	9120	9394	9676	9966	10265	10573	10890	11217	11553	
Prognozowane tempo przyrostu zagranicznego ruchu turystycznego		4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	

Rok		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026
Okres		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
	ilość godzin możliwych do zagospodarowania w ciągu dnia	10																		
F.	ilość godzin wydłużenia pobytu	1																		
H.1	godzinowy wydatek krajowy (PLN)	0	0	5,62	5,94	6,30	6,64	7,05	7,49	7,95	8,44	8,97	9,52	10,11	10,74	11,41	12,11	12,87	13,66	
H.2	godzinowy wydatek zagraniczny (PLN)	0	0	34,94	36,94	39,23	41,30	43,70	46,24	48,92	51,75	54,76	57,93	61,29	64,85	68,61	72,59	76,80	81,25	
G.	odsetek osób wydłużających pobyt	0,65																		
I.1	liczba odwiedzających nowy obiekt - krajowi	0	0	0	0	29655	30900	32198	33550	33886	34225	34567	34913	35262	35614	35971	36330	36694	37061	37431
I.2	liczba odwiedzających nowy obiekt - zagraniczni	0	0	0	0	4809	5006	5211	5425	5588	5756	5928	6106	6289	6478	6672	6872	7079	7291	7510
J.1 (F*H1*11)	korzyści z ruchu turystycznego krajowego (PLN)		0	0	0	176034	194800	213740	236525	253702	272126	291888	313084	335821	360208	386366	414424	444520	476801	511426
J.2 (F*H2*12)	korzyści z ruchu turystycznego zagranicznego (PLN)		0	0	0	177625	196372	215258	237080	258356	281541	306806	334339	364342	397038	432669	471496	513808	559918	610165
J.1 + J2	suma korzyści (PLN)		0	0	0	353659	391172	428998	473606	512058	553666	598694	647423	700163	757246	819035	885920	958328	1036718	1121590
Stopa dyskontowa*		5,5%																		
Wskaźnik dyskonta		1,00	0,95	0,90	0,85	0,81	0,77	0,73	0,69	0,65	0,62	0,59	0,55	0,53	0,50	0,47	0,45	0,42	0,40	
Korzyści zdyskontowane (PLN)			0	0	0	301181	315761	328241	343480	352007	360768	369771	379021	388528	398298	408339	418659	429267	440171	451380
Suma zdyskontowanych korzyści brutto z tytułu wydłużonego czasu pobytu (PLN)		5684871																		

* obliczenia dokonane przy założeniu 5,5% stopy dyskontowej dla analizy ekonomicznej, zgodnie z wytycznymi programu operacyjnego.

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z powyższych wyliczeń suma zdyskontowanych korzyści z tytułu wydłużonego czasu pobytu wyniosła ponad 5,6 mln PLN⁵²⁶. W przypadku wyliczeń zaprezentowanych w dokumentacji projektowej korzyści ekonomiczne z tym związane były blisko trzykrotnie wyższe i wyniosły ok. 15 mln PLN⁵²⁷. Oznacza to, iż przyjęty wariant szacowania korzyści ekonomicznych z tytułu generowanego ruchu turystycznego i związanych z tym dodatkowych wydatków odwiedzających dokonywanych w Świdnicy, jest wariantem w miarę ostrożnym, przez to także bardziej realistycznym.

Nie dokonywano w pracy porównania wyników efektywności ekonomicznej projektów (szacowanie ENPV lub EIRR dla wariantu dokumentacji projektowej i wariantu autorskiego). Po pierwsze, wymagałoby to przeprowadzenia pełnej procedury oceny opłacalności finansowej, a następnie efektywności ekonomicznej dla każdego z tych podejść, przy ujednoliconych założeniach, w szczególności na poziomie analizy finansowej⁵²⁸. Po drugie, celem pracy nie było przeprowadzenie pełnej procedury oceny efektywności ekonomicznej projektu, a jedynie próba przedstawienia możliwości zastosowania proponowanej metody do konkretnego przypadku.

4.5.2. Projekt 2 - Rewitalizacja i adaptacja na cele kulturalno-turystyczne zespołu fortyfikacyjnego twierdzy Fryderyka Wielkiego w Świdnicy

Drugi z rozpatrywanych projektów dotyczy, rewitalizacji i adaptacji na cele kulturalne pochodzącego z XVIII w. zespołu fortyfikacyjnego twierdzy fryderycjańskiej, zlokalizowanego na terenie miasta Świdnicy⁵²⁹. Dokumentacja projektowa określa działania, których celem było uczynienie przestrzennego układu budowli obronnej Fleszy Nowomłyńskiej oraz przywrócenie charakterystycznych cech militarno-obronnych pozostałości fortyfikacji (ziemnych i murowanych). Odsłonięte, zabezpieczone i zrekonstruowane elementy stanowić miały podstawę rozwoju turystyczno-rekreacyjnego tego obszaru. W projekcie przewidziano 3 zadania:

⁵²⁶ Bez uwzględnienia pozostałych korzyści i kosztów ekonomicznych związanych z tym projektem.

⁵²⁷ Szacunki dokonano przy założeniu 10 000 odwiedzających na rok oraz przeciętnym wydatku podczas pobytu w wysokości 580 PLN. Wskazane dane wyjściowe skorygowano w kolejnych latach o współczynnik przyrostu turystów i wskaźnik inflacji. Z uzyskanych wyników wyliczono „długość pobytu w czasie wypoczynku” na poziomie 20%. Wartości te stanowiły korzyść ekonomiczną projektu wynikającą ze zwiększonego ruchu turystycznego.

⁵²⁸ Z powodu braku pełnej informacji i danych wykorzystanych w analizie rynku, analizie technicznej oraz analizie finansowej dokonanej w ramach dokumentacji projektowej, przeprowadzenie ujednoliconego procesu szacowania dla obu projektów nie jest możliwe.

⁵²⁹ Wszelkie informacje nt. omawianego projektu pochodzą z opracowania udostępnionego przez Urząd Miejski w Świdnicy, *Rewitalizacja i adaptacja na cele kulturalne zespołu fortyfikacyjnego twierdzy Fryderyka Wielkiego w Świdnicy – etap I*, Studium wykonalności, opracowanie wykonane na zlecenie Urzędu Miejskiego w Świdnicy, Wrocław-Świdnica, 2007

- renowacja i konserwacja zespołu parkowo-widokowego w obrębie Fleszy Ceglanej zlokalizowanej w Parku Młodzieżowym. W ramach zadania zaplanowano remont i zagospodarowanie altany „Riebelshohe” (jej podstawę wykonano z elementów dawnej fleszy) oraz rewitalizację przyległych terenów. Sam park jest przykładem architektury parkowej powstałej w wyniku zagospodarowania terenu po wyburzeniu zewnętrznego pasa fortyfikacji twierdzy świdnickiej pod koniec XIX w. Na jego terenie oprócz wspomnianej altany, zachowały się czytelne części nasypów wałów i rowy fosy oraz pięć słupków granicznych twierdzy.
- rewitalizacja zespołu Fleszy Nowomłyńskiej (etap I), który składa się z 5 elementów przestrzennych (rysunek 53):
 - Fleszy Nowomłyńskiej,
 - Baterii Skrzydłowej,
 - Baterii Przylegającej,
 - Hangaru Nowomłyńskiego,
 - kompleksu zabudowy Nowego Młyna. Teren zrewitalizowanej Fleszy miałby zostać wykorzystany na cele kulturalne (organizacja plenerowych koncertów muzyki dawnej),
- utworzenie ścieżki dydaktycznej „Śladami dawnych fortyfikacji” – szlak wiodący po miejskich parkach pomiędzy Fleszą Nowomłyńską, a Fleszą Ceglana zawierający informacje historyczne i turystyczne.

Rysunek 53. Fragment murów obronnych z zachowaną kaponierą i przepływającą Młynówką - widok w kierunku północnym.

Źródło: opracowanie własne.

Całkowity koszt inwestycji zgodnie z dokumentacją projektową i kosztorysową wynosił ponad 7,1 mln PLN. Zgodnie z założeniami projekt miał charakter projektu nie generującego przychodów (nie przewidywano pobierania opłat za wstęp lub prowadzenia bezpośredniej działalności gospodarczej w oparciu o zrewitalizowany obiekt). Po skonstruowaniu tablicy cash flow i przy założeniu 6% stopy dyskontowej oraz horyzoncie planowania 20 lat (w tym 3 lata realizacji projektu), ustalono opłacalność finansową projektu w oparciu o wskaźnik finansowej bieżącej wartości netto (FNPV). Wskaźnik ten przyjął wartość ujemną - 6,713 mln PLN.

Przy takich wynikach, istniała konieczność uzasadnienia realizacji projektu w oparciu o oczekiwane efekty ekonomiczne i społeczne. W ramach dokumentacji projektowej przyjęto, iż liczba odwiedzających obiekt wyniesie 3000 osób rocznie (w latach 2009-2010 przyjęto połowę tej wartości w związku wykonaniem tylko części zadań - etap inwestycji). Z kolei przeciętne wydatki odwiedzających podczas pobytu ustalono na poziomie 200 PLN. Nie projektowano zmiany liczby odwiedzających, jak i wielkości wydatków na przestrzeni rozpatrywanego okresu. Dodatkowo przyjęte wielkości miały charakter wysoce arbitralny i nie odnosiły się do żadnych danych źródłowych. Nie podano także uzasadnienia dla tak przyjętych założeń. Ostatecznie oszacowane korzyści ekonomiczne związane z rozwojem turystyki ustalono na poziomie ok. 6,2 mln PLN (wartość zdyskontowana).

Jak wskazano wcześniej projekt nie został zrealizowany z powodu braku dofinansowania ze środków zewnętrznych. Jednak w przyszłości jego realizacja może zostać przeprowadzona i przyczynić się do dalszego rozwoju funkcji turystycznej w mieście. Dlatego też warto wskazać na potencjalne korzyści wynikające z jego realizacji w oparciu o proponowaną metodę. W celu możliwości porównania korzyści ekonomicznych z wynikami oszacowanymi w dokumentacji projektowej stworzonej na cele aplikacyjne, przyjęto takie same założenia, w szczególności w zakresie okresu referencyjnego projektu (20 lat) oraz społecznej stopy dyskontowej (6%).

Z uwagi na fakt, iż rozpatrywane w rozprawie projekty dotyczą tego samego obszaru (miasto Świdnica) większość założeń przyjętych na etapie diagnostycznym i prognostycznym w poprzednim projekcie będzie taka sama (tj. główne dotychczasowe atrakcje, liczba odwiedzających obiekt kluczowy i ich prognoza, średni czas pobytu, średnie wydatki i ich prognoza). Poniżej wskazane zostaną wyłącznie informacje i dane specyficzne dla rozpatrywanego projektu:

- nie jest dokonywana korekta wydatków związana z biletami wstępu,
- realizacja projektu wydłuży czas pobytu na terenie miasta średnio o 1,5 godziny.

- stopień zainteresowania nowym obiektem ustalony zostanie w oparciu o macierz zawierającą zestaw czynników warunkujących stopień zainteresowania atrakcją i chęć wydłużenia pobytu (tabela 33).

Tabela 33. Macierz określenia odsetka osób potencjalnie zainteresowanych zwiedzeniem rewitalizowanych relikwów twierdzy świnińskiej i zbudowanej na ich bazie ścieżki dydaktycznej.

Czynnik	Charakterystyka opcji	Ocena (O)*	Waga (W)	Ocena ważona (OW)
Forma zagospodarowania	Typowa atrakcja turystyczna, zwiedzanie obiektu to podstawowy element oferty rynkowej, obiekt w pełni udostępniony dla odwiedzających dany obszar	3	0,25	0,5
	Obiekt częściowo spełniający funkcje turystyczne, w ograniczonym stopniu udostępniony dla szerszego odbiorcy (w tym również obiekty pozostające w ruinie),	2		
	Wykorzystanie obiektu wyłącznie na cele prywatne, obiekt jako atrakcja „zza płotu”	1		
Klasa obiektu	Niepowtarzalny, unikatowy w skali międzynarodowej, np. obiekt UNESCO,	3	0,25	0,25
	Obiekt niepowtarzalny w skali kraju lub danego regionu, stanowiący przykład specyficzny dla danego obszaru, np. Pomnik Historii RP,	2		
	Obiekt o znaczeniu lokalnym, uzupełniający lokalną ofertę turystyczną, posiadający potencjalne substytuty (obiekty o podobnym stylu architektonicznym, wyposażeniu, położeniu, itp.), które można spotkać w innych lokalizacjach	1		
Stan zachowania danego obiektu	Obiekt zachowany w niezmienionej formie lub z niewielkimi zmianami w stosunku do pierwotnego stanu	3	0,15	0,3
	Obiekt zmodyfikowany, jednak dający się zagospodarować w nawiązaniu lub z zachowaniem jego pierwotnych funkcji, wystroju, itp.	2		
	Obiekt istotnie zmieniony, z licznymi elementami pierwotnymi dającymi się wykorzystać jako wyróżnik lub obiekt pozostający w trwałej ruinie	1		
Położenie w stosunku do innych obiektów	Obiekt położony w bliskim sąsiedztwie skupiska innych obiektów, w szczególności obiektu kluczowego, istnieje możliwość szybkiego pieszego przemieszczenia się między obiektami.	3	0,1	0,2
	Obiekt położony w niedalekiej odległości od głównej atrakcji, przemieszczenie zabiera potencjalnie tyle samo lub mniej czasu co zwiedzanie obiektu stanowiącego cel podróży,	2		
	Obiekt położony w znacznej odległości od głównego obiektu, wymagający wykorzystania środków komunikacji prywatnej lub publicznej, gdzie dotarcie do obiektu stanowiącego cel podróży zabiera potencjalnie więcej czasu niż jego zwiedzanie,	1		
Sposób powiązania z istniejącymi obiektami	Obiekt powiązany z pozostałymi obiektami specjalnie wytyczonymi szlakiem (np. miejska trasa turystyczna, ścieżka spacerowa, itp.), wyrażanie oznakowana w terenie	3	0,1	0,2
	Obiekt znajdujący się w pobliżu głównych szlaków turystycznych wyznaczonych na danym terenie	2		
	Obiekt odizolowany, znajdujący się poza rejonami koncentracji i przepływu ruchu turystycznego, poza głównymi szlakami	1		
Poziom promocji danego obiektu i obszaru	Obiekt, znajdujący się w większości przewodników i informatorów po danych terenie o zasięgu min. krajowym, na stronach internetowych, którego promocję rozpoczęto jeszcze przed jego zagospodarowaniem, wskazywany jako potencjalna atrakcja turystyczna	3	0,15	0,15
	Obiekt promowany w lokalnych i regionalnych wydawnictwach, bardzo często przy okazji promocji innych ważniejszych obiektów, wskazywany jako uzupełnienie istniejącej atrakcji.	2		
	Obiekt słabo wypromowany: mało znany, pojawiający się sporadycznie w opracowaniach turystycznych i na stronach internetowych lub obiekt dopiero co odkryty, co do którego podjęto decyzję o jego zagospodarowaniu	1		
Suma		10	1	OWO = 1,6

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z powyższej macierzy ocena ważona dla całego obiektu (OWO) wyniosła 1,6. Na tej podstawie określono odsetek osób (P), które potencjalnie odwiedzą nową atrakcję – zagospodarowane pozostałości twierdzy świnińskiej:

$$P = LK_t * \frac{1,6}{3} = LK_t * 0,533 \quad (53)$$

Oznacza to, iż średnio 53,3% osób odwiedzających atrakcję kluczową będzie skłonnych wydłużyć swój czas pobytu w związku z chęcią obejrzenia nowej atrakcji turystycznej. W dalszej kolejności dokonano:

- przeliczenia średnich dobowych wydatków ponoszonych przez osoby odwiedzające dany obszar, na jednostkę czasu przyjętą w analizie;
- ustalenia liczby osób, które potencjalnie odwiedzą nową atrakcję w kolejnych okresach referencyjnych przyjętych do analiz,
- oszacowania przybliżonych rocznych korzyści w postaci zwiększonych wydatków odwiedzających.

Wyniki tych działań zaprezentowano w tabeli 34.

Tabela 34. Tabela zbiorcza z zestawieniami danych i wyliczeń niezbędnych do oszacowania korzyści ekonomicznych wynikających z realizacji projektu dotyczącego rewitalizacji reliktyw świadniczej i zbudowanej na ich bazie ścieżki dydaktycznej.

A.	Długość czasu liczba atrakcji głównych	3	obiekty
B.	Liczba odwiedzających kluczową atrakcję (dane za 2008 r.)	45000	osób
C.	Długość czasu pobytu	4	godz.
		2009	2010
D.1	Średni wydatek odwiedzającego krajowego	68	59 PLN/dzień
D.2	Średni wydatek odwiedzającego zagranicznego	321	341 PLN/dzień

		Okres inwestycyjny										Okres operacyjny											
		Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	
Okres		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19		
D.1	Urealnione kwoty wydatków odwiedzających krajowych (PLN)		68	59	63	67	71	75	80	85	90	95	101	108	114	121	129	137	145	154	164		
	Prognozowane tempo wzrostu wydatków odwiedzających krajowych				6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%	6,2%		
D.2	Urealnione kwoty wydatków odwiedzających zagranicznych (PLN)		321	341	355	375	398	419	444	469	496	525	556	588	622	658	696	737	779	825	1697		
	Prognozowane tempo wzrostu wydatków odwiedzających zagranicznych				4,0%	5,7%	6,2%	5,3%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%	5,8%		
	Średni udział odwiedzających krajowych	86%																					
	Średni udział odwiedzających zagranicznych	14%																					
E.1	Liczba odwiedzających kluczową atrakcję - krajowi	38700	40325	42019	43784	45623	47539	49536	51616	52132	52654	53180	53712	54249	54792	55339	55893	56452	57016	57586	58162		
	Prognozowane tempo przyrostu krajowego ruchu turystycznego	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%	4,2%		
E.2	Liczba odwiedzających kluczową atrakcję - zagraniczni	6300	6558	6827	7107	7398	7702	8018	8346	8597	8855	9120	9394	9676	9966	10265	10573	10890	11217	11553	11900		
	Prognozowane tempo przyrostu zagranicznego ruchu turystycznego	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%	4,1%		

	Rok																				2027
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	
	Okres	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
	Ilość godzin możliwych do zagospodarowania w ciągu dnia																				

Jak wynika z powyższych wyliczeń suma zdyskontowanych korzyści z tytułu wydłużonego czasu pobytu w przypadku realizacji przedsięwzięcia wynosi blisko 8,0 mln PLN. W przypadku wyliczeń zaprezentowanych w dokumentacji projektowej korzyści ekonomiczne były w tym wypadku niższe i wyniosły ok. 6,2 mln PLN. Wynikało to przede wszystkim z minimalistycznego założenia w dokumentacji projektowej co do liczby odwiedzających (zdaniem autora rozprawy, realizacja tego projektu znacznie uatrakcyjniłaby i zróżnicowała ofertę turystyczną miasta, stąd przyjęta wartość 3000 osób rocznie wydaje się zbyt zaniżona). W tabeli 35 dokonano zestawienia podstawowych danych i wyników szacowań dla dwóch omówionych projektów.

Tabela 35. Zestawienie podstawowych danych i wyników szacowań dla projektów odbudowy wieży ratuszowej i rewitalizacji zespołu fortyfikacyjnego.

Kategoria danych/wyników	Projekt odbudowy wieży ratuszowej	Projekt rewitalizacji zespołu fortyfikacyjnego
Nakłady inwestycyjne	10,2 mln PLN	7,1 mln PLN
Okres referencyjny	18 lat (w tym 3 lata okres realizacji inwestycji)	20 lat (w tym 3 lata realizacji projektu)
Opłacalność finansowa projektu (bez dotacji) - FNPV	- 9,3 mln PLN	- 6,7 mln PLN
Spółeczna stopa dyskontowa	5,5%	6%
Przeciętne wydatki odwiedzającego w trakcie pobytu - dane z dokumentacji projektowej	580 PLN (korygowane o wskaźnik inflacji)	200 PLN (stała wartość w każdym okresie)
Wartość korzyści ekonomicznych z tytułu rozwoju turystyki - dane z dokumentacji projektowej	15,0 mln PLN	6,1 mln PLN
Wartość korzyści ekonomicznych wyliczona w oparciu o metodę „wydłużonego czasu pobytu”	5,6 mln PLN	8,0 mln PLN

Źródło: opracowanie własne

4.5.3. Wnioski z przeprowadzonych analiz

W wyniku przeprowadzonych analiz oraz porównania oszacowań w zakresie efektów ekonomicznych generowanych przez omawiane projektu można dokonać podsumowania:

- pomimo iż oba projekty przewidziane są do realizacji na tym samym obszarze (miasto Świdnica), w przypadku dokumentacji projektowej prezentowanych przedsięwzięć, przy szacowaniu efektów ekonomicznych związanych z rozwojem turystyki, przyjmowano różne założenia (w szczególności w zakresie wydatków dokonywanych przez odwiedzających – tabela 35);

- przeciętne wydatki odwiedzającego podczas pobytu przyjmowano w całości (głównie w drugim projekcie) jako korzyść wynikającą z realizacji danego projektu, co stanowi zbyt duże uproszczenie w zakresie szacowania efektywności ekonomicznej.
- stosowanie ujednoliconego podejścia (proponowana metoda oparta o dane płynące z rynku – *market based approach*) w kwestii szacowania podstawowych wielkości kształtujących omawiane efekty ekonomiczne, daje możliwość ich porównywania w przypadku analizowania różnych projektów;
- zastosowanie proponowanej metody daje w tej sytuacji możliwość nie tylko oszacowania efektów ekonomicznych wynikających z realizacji projektu, ale w przypadku projektowania kilku przedsięwzięć na danym obszarze, stanowić może podstawę określenia potencjalnych łącznych korzyści ich realizacji.
- przyjęcie takiego podejścia może pozwolić na tworzenie programów rozwoju turystyki w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego i jednolite określanie efektów z tym związanych.

Ponieważ w Świdnicy istnieje jeszcze kilka innych ODK możliwych do zagospodarowania na cele turystyczne, władze miasta, jako potencjalny inwestor lub inicjator projektów, mogą nakreślić pewnego rodzaju strategię ich zagospodarowania uzasadnioną korzyściami możliwymi do wygenerowania. Do obiektów, które mogą przyczynić się do wydłużenia pobytu odwiedzających można zaliczyć następujące:

- *zabytkowa wieża ciśnień* – wieża wodna wzniesiona w 1877 r., stanowi przykład myśli technicznej przełomu XIX i XX w., na jej szczycie znajduje się zbiornik o pojemności 500 m³ zamontowany w 1903 r. Znajdująca się obecnie w rękach prywatnych budowla, mogłaby zostać zagospodarowana na restaurację z punktem widokowym oraz wystawą innych tego typu obiektów np. na Dolnym Śląsku oraz prezentacją historii rozwoju gospodarki wodno-kanalizacyjnej na przestrzeni wieków. Potencjalni odwiedzający to np. miłośnicy zabytków przemysłu i techniki oraz osoby zwiedzające niekonwencjonalnie zlokalizowane i urządzone miejsca gastronomiczne.
- *linia kolejowa na trasie Świdnica - Jedlina-Zdrój* – tzw. „Kolej Bystrzycka” lub „Kolej Doliny Bystrzycy”, będąca przedłużeniem linii nr 285 Wrocław-Świdnica, wybudowana w latach 1902-1904, od kilku lat nie jest eksploatowana. Obecnie stanowi cenny zabytek architektury technicznej ze względu na liczne budowle inżynierskie, m.in.: mosty i przepusty (ok. 34, w tym wiadukt kratowniczy nad rzeką Bystrzycą o długości ok. 180 m), zabytkowe dworce, wieże ciśnień dla zaopatrywania parowozów w wodę, itp. Linia znajdująca się na liście 60 największych kolejowych

atrakcji turystycznych w Polsce⁵³⁰, aktualnie stanowi własność Polskich Kolei Państwowych. Zagospodarowanie linii na odcinku Świdnica-Zagórze Śląskie (Zamek Grodno i Jezioro Bystrzyckie) na cele kolei drezynowej, przyczyniłoby się do rozwoju ruchu turystycznego zarówno w Świdnicy, jak i na terenach zlokalizowanych wzdłuż przebiegu linii. Potencjalni odwiedzający to głównie rodziny z dziećmi oraz miłośnicy zabytków przemysłu i techniki, w szczególności kolejnictwa.

- *willa rodziny Richthofenów* – budynek, w którym swe dzieciństwo i lata młodości spędził Manfred von Richthofen, jeden z najsynniejszych pilotów z okresu I wojny światowej, znany powszechnie jako „Czerwony Baron”. Dziś jego postać jest jednym z symboli lotnictwa i wzbudza duże zainteresowanie na całym świecie. W parku w pobliżu willi znajdują się pozostałości jego mauzoleum, zaś w willi mieściło się od 1933 r. muzeum poświęcone rodzinie Richtohofenów. Wykorzystywany obecnie na cele mieszkaniowe budynek, po zagospodarowaniu np. na „mini-muzeum”, mógłby stać się istotną atrakcją dla miłośników lotnictwa oraz turystów zagranicznych, w szczególności odwiedzających z Niemiec.
- *schron amplifikatorni* - podziemny schron wzmacniania sygnału telekomunikacyjnego z 1939 r. o powierzchni blisko 1,5 tys. m², gdzie zachowały się w stanie idealnym niektóre elementy wyposażenia (filtry powietrza, generatory spalinowe, itp.). Stanowi ewenement w skali kraju i rzadkość w skali europejskiej. Znajdował się tu system wzmacniania sygnału telefonicznego oraz główna linia telefoniczna pomiędzy Wrocławiem a Berlinem. Zagospodarowanie obiektu i wspólna promocja z obiektami wchodzącymi w skład Kompleksu Riese w Górach Sowich, mogłaby przyciągnąć do miasta miłośników zabytków militarnych i tajemnic II wojny światowej.

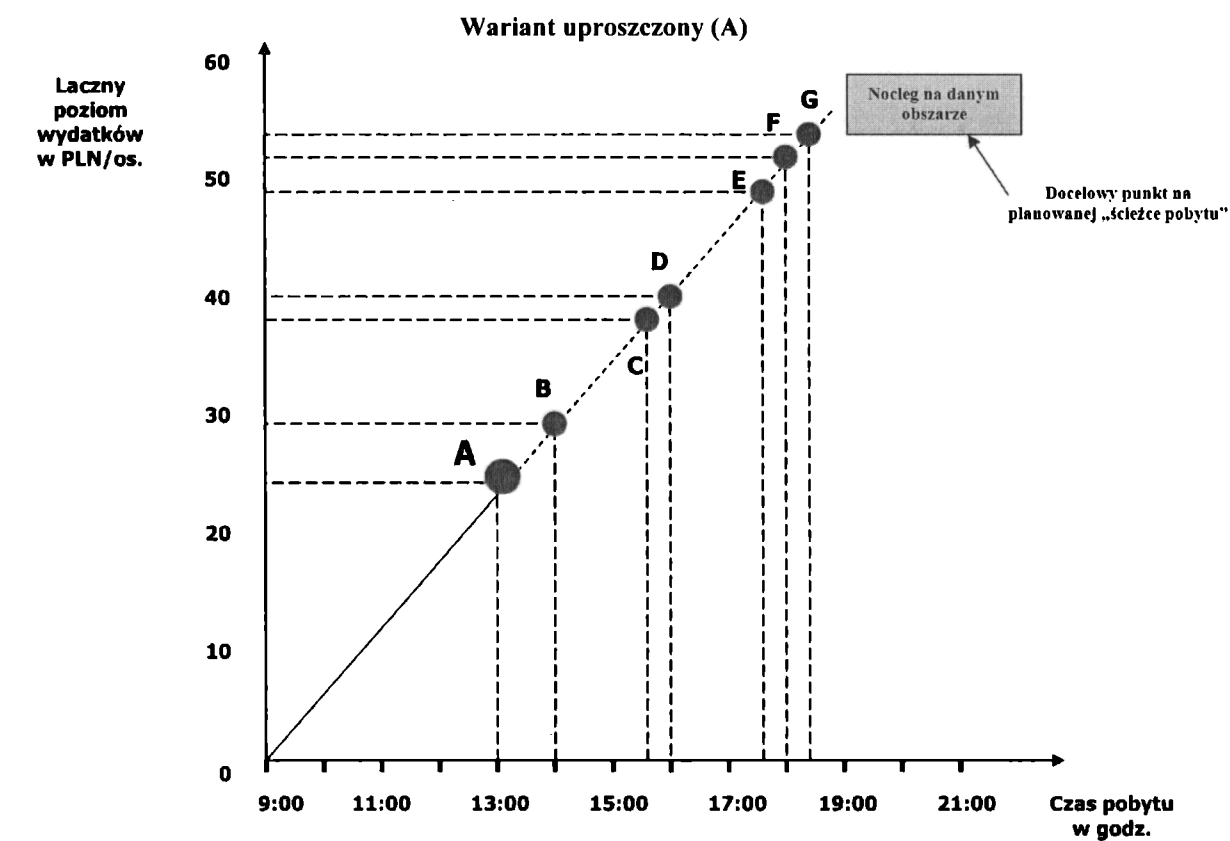
Zakładając, iż każdy z opisanych obiektów mógłby potencjalnie wydłużyć pobyt odwiedzającego w mieście (przy założeniu braku konkurowania o czas wolny) i w związku z tym zwiększyć prawdopodobieństwo dokonania wydatków na jego terenie, można określić potencjalną ścieżkę wzrostu korzyści z realizacji nowych projektów. Schematycznie prezentuje to tabela 36 i rysunek 54.

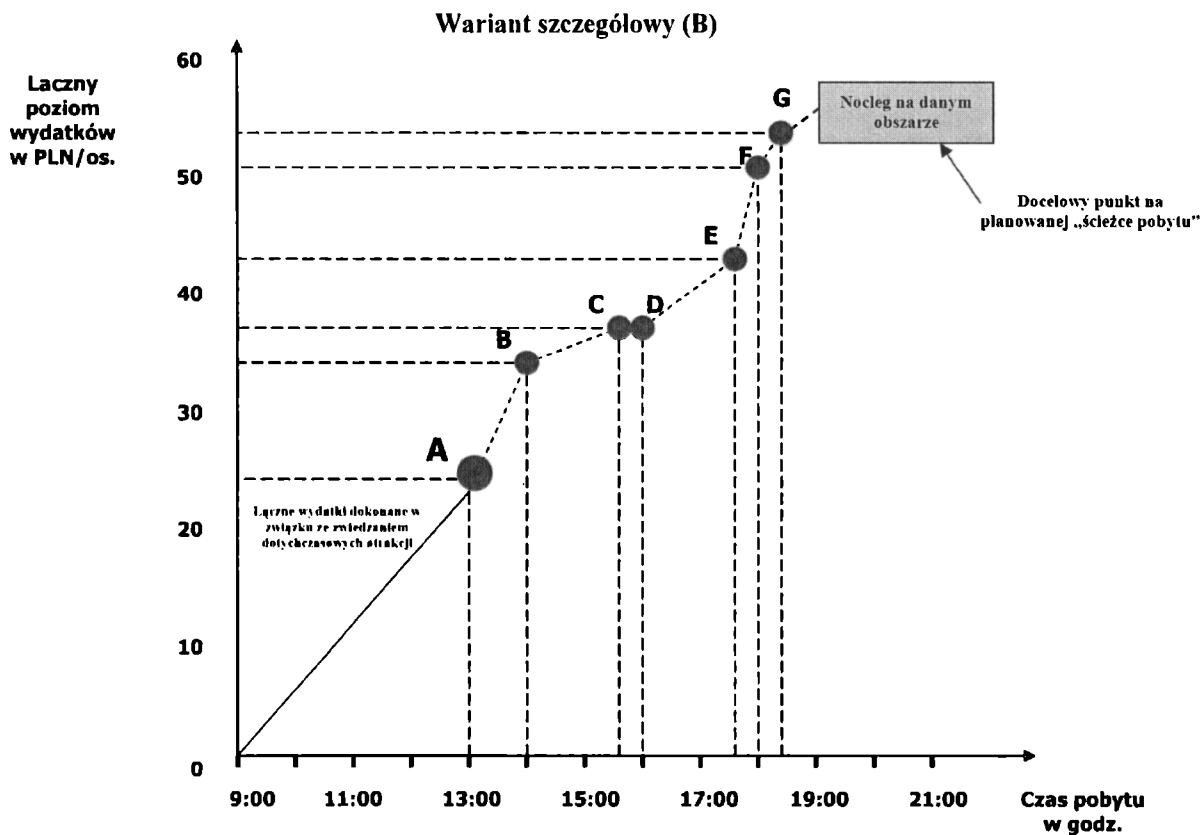
⁵³⁰ *Turystyka w obiektach poprzemysłowych, Koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w zabytkach techniki i przemysłu w Polsce*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2004.

Tabela 36. Istniejące i hipotetyczne atrakcje turystyczne miasta Świdnicy i średnie wydłużone czasy pobytu związane z ich obejrzeniem

Obiekt	Symbol	Średni dodatkowy czas wydłużenia pobytu w godz.
Dotychczasowe obiekty (Kościół Pokoju, Katedra, zabytkowa starówka, Muzeum Dawnego Kupiectwa)	A	4
Wieża ratuszowa - punkt widokowy	B	1
Pozostałości Twierdzy Świdnickiej	C	1,5
Wieża ciśnień	D	0,5
Linia kolejowa	E	1,5
Willa rodzinna Manfreda von Richthofena	F	0,5
Schron telekomunikacyjny	G	0,5
SUMA		9,5

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 54. Hipotetyczne „ścieżki pobytu” odwiedzającego w wyniku realizacji projektów bazujących na obiektach dziedzictwa kulturowego - wariant uproszczony (A) i wariant szczegółowy (B).

Źródło: opracowanie własne

Zaprezentowana na rysunku 54 „ścieżka pobytu” w wariantcie uproszczonym (A), zakłada linowy przyrost potencjalnych wydatków dokonywanych przez odwiedzających. Takie podejście możliwe jest do zastosowania w momencie oceny przedsięwzięć i programów o mniejszej skali (wartości) realizacji, gdzie pozyskanie dokładnych danych w zakresie rozkładu wydatków odwiedzających w ciągu dnia byłoby zbyt kosztowne i pracochłonne w stosunku do skali planowanych działań.

Natomiast w przypadku realizacji przedsięwzięć lub programów o dużej wartości oraz znaczącym wpływie na gospodarkę lokalną, wskazane byłoby dokonanie badań w zakresie kształtowania się wydatków odwiedzających w przeciągu całego rozpatrywanego czasu pobytu (dnia). Takie podejście wymagałoby wydatkowania określonych środków na badania pierwotne przeprowadzone na danym terenie. Dałyby one jednak bardziej realistyczny obraz w zakresie kształtowania się wydatków odwiedzających dany obszar (obiekty) w ramach projektowanej „ścieżki pobytu” (wariant szczegółowy - B). Przy takim podejściu efektywność ekonomiczna projektu, w dużej mierze, zależałaby od momentu w jakim wpisze się on w wykreśloną, na podstawie zebranych danych, „ścieżkę pobytu”.

Z powyższych informacji wynika, iż wykorzystanie metody opartej o wydłużony czas pobytu i szacowanie korzyści ekonomicznych z tym związanych może być stosowane nie tylko do oceny efektywności ekonomicznej pojedynczego projektu. Na jej podstawie można bowiem dokonać szacowania efektów dla kilku projektów, a następnie wyznaczyć potencjalną ścieżkę rozwoju i działań w zakresie zagospodarowywania ODK. Ścieżka taka może być podstawą miejskiego programu np. w zakresie rozwoju turystyki kulturowej. W oparciu o takie podejście możliwe jest także tworzenie różnego rodzaju scenariuszy pobytu (np. optymistyczny, realny, pesymistyczny) i szacowanie związanych z tym korzyści ekonomicznych. Wówczas analizy przyjęłyby postać zbliżoną do metod wykorzystywanych w badaniu ryzyka projektów inwestycyjnych, jak np. metoda inwestycyjnego drzewa decyzyjnego lub strategii gier⁵³¹, gdzie zakładałoby się kombinacje i prawdopodobieństwa wystąpienia poszczególnych „ścieżek pobytu”⁵³².

⁵³¹ Por. E. Ostrowska, *Ryzyko projektów* ..., op.cit., s. 185 i nast.

⁵³² Problematyka z tym związana może stanowić odrębny obszar badań i analiz, z tego też względu nie będzie przedmiotem dalszych rozważań.

Zakończenie

Współczesna ekonomia, mimo wieloletnich doświadczeń i ugruntowanej pozycji jako dziedzina nauki, nadal boryka się z wieloma problemami. Jednym z nich jest fakt, iż nie do końca jest w stanie nadążyć za coraz szybciej zmieniającą się rzeczywistością. Niejednokrotnie powoduje to istotne trudności w rozwiązywaniu praktycznych problemów, w szczególności pojawiających się na styku wiedzy ekonomicznej z innymi naukami społecznymi.

Jednym z takich obszarów jest właściwa i rzetelna ocena wpływu projektów (szacowania korzyści i kosztów ekonomicznych), związanych z turystycznym zagospodarowaniem ODK, na ich otoczenie. W ostatnich latach, w Polsce, głównie za sprawą środków pochodzących z funduszy europejskich, można zauważyć coraz większe zainteresowanie realizacją tego typu przedsięwzięć. Wszelkie działania inwestycyjne, szczególnie jeśli związane są z wydatkowaniem środków publicznych, wymagają odpowiedniego zaprojektowania i oceny, a istotnym obszarem takich działań staje się określenie i wycena możliwych korzyści i kosztów generowanych przez realizowane przedsięwzięcie i wskazanie ich wpływu na społeczeństwo oraz gospodarkę regionu bądź kraju. Działania te powinny nawiązywać do dewizy F. Knighta, który podkreślał: *„Kiedy nie można czegoś zmierzyć [...] nasza wiedza o tym staje się uboga i niezadowalająca, a więc jeżeli nie można czegoś zmierzyć, należy zmierzyć to tak, jak się da”*⁵³³. O ile bowiem, wyróżnienie poszczególnych pozytywnych bądź negatywnych efektów zewnętrznych projektów inwestycyjnych może wydawać się względnie łatwe, o tyle ich kwantyfikacja jest już sprawą o wiele bardziej złożoną. Szczególnie trudne jest określenie korzyści i kosztów dla projektów, które bezpośrednio bądź pośrednio „korzystają” z zasobów dziedzictwa kulturowego, gdzie pojawia się element niepowtarzalności, a w grę dodatkowo wchodzi aspekty estetyczne, etyczne, kulturowe, itp.

Założenia te skłoniły autora do sformułowania czterech hipotez badawczych:

1. Istniejące metody określania wartości użytkowej i nieużytkowej zasobów środowiskowych nie są w Polsce powszechnie wykorzystywane w ocenie ekonomicznej efektywności projektów związanych z zagospodarowywaniem ODK, w tym na cele turystyczne.

⁵³³ Cyt. za P.L. Bernstein, *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*, Wig Press, Warszawa 1997, s. 194.

2. Szacowanie wartości ekonomicznej projektów i związanych z nimi efektów, prowadzone jest w praktyce w sposób uproszczony, co rzutuje w bezpośredni sposób na wyniki oceny ekonomicznej efektywności rozpatrywanych projektów.
3. Każdy projekt zagospodarowania dziedzictwa kulturowego może powodować wydłużenie czasu pobytu odwiedzającego na danym terenie, i w związku z tym generować pośrednie efekty ekonomiczne, głównie w postaci zwiększonych dochodów dla lokalnej gospodarki
4. Wydłużony czas pobytu odwiedzających na danym obszarze, może stanowić podstawę określania przybliżonej wartości użytkowej ODK, a przez to warunkować ekonomiczną efektywność projektu zakładającego jego turystyczne zagospodarowanie.

Ich weryfikacja w drodze badań ukierunkowanych na dogłębną analizę dokumentacji projektowej przedsięwzięć realizowanych na terenie województwa dolnośląskiego wykazała, iż za główny pozytywny efekt ekonomiczny, wynikający z turystycznego zagospodarowania ODK, przyjmuje się w praktyce przede wszystkim szeroko pojęty gospodarczy rozwój obszaru (wzrost dochodów lokalnych podmiotów, jako następstwo wzrostu liczby odwiedzających i turystów, ich wydłużonego pobytu na danym obszarze oraz związane z tym wydatki). Z kolei w przypadku efektów społecznych i środowiskowych podkreśla się przede wszystkim wpływ omawianych przedsięwzięć na wzrost estetyki, konkurencyjności i atrakcyjności obszaru.

Niestety, w przypadku wielu projektów analizę ekonomiczną dokonano niezgodnie z założeniami metodologicznymi lub zastosowano podejście uproszczone. Podobne uproszczenia zidentyfikowano w przypadku wyceny efektów ekonomicznych omawianych projektów. Szacunki te nie były dokonywane w sposób właściwy, zgodny z ogólnie przyjętą metodologią poszczególnych metod zaawansowanych lub metody te w ogóle nie były wykorzystywane. Potwierdza to hipotezę, iż istniejące zaawansowane metody określania wartości użytkowej i nieużytkowej zasobów, nie są powszechnie wykorzystywane w procesie analizy i oceny efektywności ekonomicznej projektów związanych z turystycznym zagospodarowywaniem ODK.

W zakresie głównego efektu ekonomicznego zidentyfikowanego dla omawianych projektów, tj. wzrost dochodów lokalnych podmiotów, dane wykorzystywane do jego szacowania miały charakter wysoce arbitralny i nie poparty właściwym uzasadnieniem. Stąd też wyniki uzyskiwane w oparciu o tak przeprowadzone szacunki posiadają charakter bardzo dyskusyjny. Stosowane zasoby danych i informacji oraz wykorzystywane podejścia

w zakresie szacowania efektów, miały charakter bardzo zróżnicowany, co w efekcie praktycznie uniemożliwia jakiegokolwiek porównywanie poszczególnych projektów w obszarze ich efektywności ekonomicznej.

Negatywny obraz w zakresie analizy ekonomicznej i jej wyników wzmacniania niewłaściwie przeprowadzana analiza rynku, głównie w zakresie szacowania liczby osób odwiedzających zagospodarowany ODK. W większości przypadków wielkości te były przyjmowane w sposób umowny, niezaplanowany i przypadkowy, lub też w ogóle nie zostały zidentyfikowane i wyliczone.

Wyniki przeprowadzonych badań nie dają zatem podstaw do odrzucenia hipotezy, iż szacowanie wartości ekonomicznych w ramach omawianych w rozprawie projektów inwestycyjnych, i związanych z nimi efektów, prowadzone jest w sposób uproszczony, co rzutuje w bezpośredni sposób na uzyskiwane wyniki oceny ich ekonomicznej efektywności.

Potwierdzeniu hipotezy zakładającej, iż projekty zagospodarowania dziedzictwa kulturowego mogą powodować wydłużenie czasu pobytu turysty na danym terenie, i w związku z tym generować efekty ekonomiczne, głównie w postaci zwiększonych dochodów lokalnej gospodarki, służył rozdział czwarty. W tej części pracy zaprezentowano modelowe ujęcie proponowanego podejścia, wskazano także etapy i założenia autorskiej metody opartej o wydłużony czas pobytu. Następnie zastosowano metodę dla dwóch projektów zaplanowanych do realizacji w Świdnicy. W wyniku przeprowadzonej procedury ustalono pośrednie korzyści ekonomiczne możliwe do osiągnięcia w wyniku ich realizacji. Dało to podstawę do stwierdzenia, iż wydłużony czas pobytu odwiedzających i turystów na danym obszarze, może stanowić podstawę określania przybliżonej wartości ODK i szacowania ekonomicznej efektywności rozpatrywanej grupy projektów na podstawie generowanego efektu pośredniego. Dodatkowo wskazano, iż metoda ta może służyć nie tylko do szacowania korzyści wynikających z wydłużonego czasu pobytu, ale także być stosowana jako narzędzie w procesie planowania kierunków zagospodarowania zasobów dziedzictwa kulturowego, w szczególności w zakresie rozwoju turystyki kulturowej na danym terenie.

Ocena efektywności projektów, których celem jest turystyczne zagospodarowanie ODK, nie jest rzeczą łatwą. Uwzględnianie w przeprowadzanej analizie i ocenie wyłącznie bezpośrednich korzyści w postaci np. opłat za wstęp do odrestaurowanego obiektu, jest zbyt dużym uproszczeniem. Analiza ekonomiczna projektu wymaga uwzględnienia także efektów, które będą oddziaływały na otoczenie przedsięwzięcia (np. zwiększone dochody okolicznych podmiotów). Konieczne staje się więc rozpatrywanie w tego typu analizach i ocenach innych

czynników warunkujących, np. wydłużonego, w wyniku realizacji projektu, czasu pobytu odwiedzającego na danym obszarze. Pozwala to określić wkład nowego projektu w budowanie atrakcyjności danego obszaru i jego rozwój. Z drugiej strony wymaga także odpowiednich działań i to zarówno ze strony prywatnego inwestora, jak i samorządu (porozumienie co do formy zagospodarowania, włączenie nowego obiektu w istniejącą trasę turystyczną, wspólna promocja, itp.). W ocenie omawianych projektów, konieczna jest nieco głębsza analiza, niż ta którą obecnie dość często stosuje się w praktyce (ocena korzyści projektu wyłącznie przez liczbę nowych odwiedzających/turystów, w oparciu o bezpośrednie dochody, itp.). Zaprezentowane w rozprawie podejście pomaga uwzględniać w procesie oceny projektu zarówno korzyści pośrednie, jakie są rezultatem zagospodarowywania ODK, jak również zwrócić uwagę na elementy mniej mierzalne (nieużytkowe) i w pewien sposób włączyć je do przeprowadzanych analiz.

Autor ma nadzieję, że rozważania będące przedmiotem pracy i prezentowane stanowisko, mogą przyczynić się do szerszego spojrzenia na problematykę zagospodarowywania ODK, w szczególności w zakresie ich wkładu w przekształcenia i rozwój regionów, a także do lepszego wykorzystania ograniczonych środków pieniężnych przeznaczonych na realizację projektów opartych o zasoby dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

1. Abelson P., *The Economics of Heritage Listings, Part A, Valuing the Public Benefits of Heritage Listing of Commercial Buildings*, The NSW Heritage Office, Sydney, March 2001.
2. Abelson P., *Valuing the Public Benefits of Heritage Listing of Commercial Buildings*, Prepared for the New South Wales Heritage Office, Applied Economics, November 2000, Sydney.
3. Affelt W., *Dziedzictwo techniki jako cząstka kultury. Część II. W stronę dziedzictwa zrównoważonego*, „Ochrona Zabytków” Nr 1/2009, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009.
4. Affelt W., *Dziedzictwo techniki, jego różnorodność i wartości*, „Kurier Konserwatorski” Nr 5 2009, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009.
5. Anderson G., Śleszyński J. (red.), *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1996.
6. Arrow K., Solow R., Portney P. R., Leamer E.E., Radner R., Schuman H., *Report of the NOAA Panel on Contingent Valuation*, 2001, www.darp.noaa.gov/library/pdf/cvblue.pdf, dostęp: 14.05.2009
7. Asian Development Bank, *Guidelines for the Economic Analysis of Projects*, http://www.adb.org/Documents/Guidelines/Eco_Analysis/financial_economic.asp, dostęp: 15.10.2010.
8. *Assessment of the Economic Value of Heritage Tourism in Three Western Australia Locations*, The Heritage Council of Western Australia and Tourism Western Australia, 2006, http://www.heritage.wa.gov.au/assets/files/Heritage_tourism_publications/Economic%20Value%20of%20HT.pdf, dostęp: 23.06.2009.
9. *Bank Danych Lokalnych*, Główny Urząd Statystyczny, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_cechter.display?p_id=161366&p_token=0.22750921950151953
10. Bańko M. (red. nacz.), *Słownik Języka Polskiego PWN, Tom I*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
11. Bańko M. (red. nacz.), *Słownik Języka Polskiego PWN, Tom II*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
12. Bartczak A., *Wartość funkcji rekreacyjnej lasów w Polsce* [w:] *Ekonomia i środowisko* red. nacz. B. Poskrobko, nr 2 (30), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006.

13. Becla A., Czaja S., *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2002.
14. Bednarski L. i in., *Analiza ekonomiczna przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1998.
15. Behrens W., Hawranek P.M., *Poradnik przygotowania przemysłowych studiów feasibility, Wydanie II rozszerzone i uzupełnione*, United Nations Industrial Development Organization, Warszawa 1993.
16. Belli P. i in., *Handbook on Economic Analysis of Investment Operations, Analytical Tools and Practical Applications*, World Bank, 1998, <http://siteresources.worldbank.org/INTCDD/Resources/HandbookEA.pdf>.
17. *Benefit-cost Analysis Guide*, Treasury Board of Canada Secretariat, Ottawa, 1998, <http://www.tbs-sct.gc.ca/ri-qr/documents/gl-ld/analys/analys01-eng.asp>
18. Berkun S., *Sztuka zarządzania projektami*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2006.
19. Bernstein P.L., *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*, Wig Press, Warszawa 1997.
20. Blaug M., *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
21. Błyskas T. i in., *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny* [w:] *Kurier Konserwatorski Nr 3 2009*, Wydawnictwo KOBiDZ, Warszawa 2009.
22. Boardman A.E. i in., *Cost-Benefit Analysis. Concept and Practice. 3rd Edition*, Prentice Hall, New Jersey, 2006.
23. Bogaards R., *Cost Benefits Analysis and Historic Heritage Regulation*, Office of Best Practice Regulation [w:] *The Economics of Heritage: Integrating Costs and Benefits of Heritage into Government Decision Making*, Department of the Environment and Water Resources Workshop, Canberra, 2007.
24. Bonikowska M. i in., *Podręcznik zarządzania projektami miękkimi w kontekście Europejskiego Funduszu Społecznego*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2006.
25. Brajer-Marczak R., *Czynniki warunkujące poprawę efektywności przedsiębiorstw wdrażających systemy zarządzania jakością*, [w:] T. Dudycz (red.) *Mikroekonomiczne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008.
26. Brandenburg H., *Zarządzanie projektami*, Wydawnictwo AE w Katowicach, Katowice 2002.

27. Brigham E.F., Houston J.F., *Podstawy zarządzania finansami, tom 1*, PWE, Warszawa 2005.
28. Brol M., *Koncepcja Rewitalizacji Alei Wojska Polskiego, Raport z warsztatów z udziałem społeczności lokalnej*, Jelenia Góra, kwiecień 2007.
29. Brol R. (pod red.), *Ekonomika i zarządzanie miastem*, Wydawnictwo Akademii ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001.
30. Broński K., *Rola dziedzictwa kulturowego w rozwoju lokalnym. Doświadczenie polskie doby transformacji (po 1989 r.)*, Zeszyty Naukowe nr 706 Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2006.
31. Bukłaha E. *Inicjowanie, definiowanie i planowanie projektu* [w:] M. Szwabe (pod red.), *Zarządzanie projektami współfinansowanymi z funduszy publicznych, Planowanie i realizacja*, Oficyna Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.
32. Cassar M., *Evaluating the Benefits of Cultural Heritage Preservation: an Overview of International Initiatives*, Research for protection, conservation and enhancement of cultural heritage: opportunities for European enterprises, 4th European Commission Conference, Strasbourg 2000.
33. Celewicz P., *Atrakcyjność miejsca w aspekcie rewitalizacji terenów przemysłowych – wybrane przykłady w Niemczech*, [w:] *Czasopismo Techniczne, Architektura, Zeszyt 2-A*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008.
34. Chadwick A., *Socio-economic Impact: Are They Still the Poor Relations in UK Environmental Statements?*, *Journal of Environmental Planning and Management*, No 45(1), 2002.
35. *Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*, International Committee for the Management of Archaeological Heritage (ICAHM), Lausanne 1990.
36. *Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage*, ICOMOS, Sofia 1996.
37. Clauss F.J., *Corporate Financial Analysis with Microsoft Excel*, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York, 2010.
38. *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, UNESCO, Paryż, 2003, MISC/2003/CLT/CH/14,
<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>, 18.11.2010.

39. *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*. UNESCO, Paryż, 2001, <http://www.unesco.org/new/en/unesco/themes/underwater-cultural-heritage/the-2001-convention/official-text/>, 18.11.2010.
40. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro, 2005, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>, 18.11.2010.
41. Cowell F. A., *Microeconomics. Principles and Analysis*, Sticerd and Department of Economics, London School of Economics, December 2004.
42. *Cultural Heritage in Environmental Assessment*, Environmental Sourcebook Update 8, The World Bank, September 1994
43. *Cultural Statistics, Eurostat Pocketbooks*, Office for Official Publications of the European Communities, European Commission, Luxembourg 2007.
44. Curry S., Wiess J., *Project Analysis in Developing Countries*, The Macmillan Press LTD, Londyn 1994.
45. Ćwikła-Małys A., Nowak W., *Nieparametryczne i parametryczne metody pomiaru efektywności* [w:] G. Borys, *Nauki o finansach*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 61, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009.
46. Ćwikła-Małys A., Nowak W., *Wybrane metody pomiaru efektywności podmiotu gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
47. Czajkowski M., *Zagadnienia wartości istnienia dóbr środowiskowych* [w:] *Ekonomista*, Wydawnictwo Key Text, nr 2/2006, Warszawa.
48. Czerkas K., *Project Finance w polskiej praktyce. Zastosowanie w działalności deweloperskiej*, Wydawnictwo Twigger, Warszawa 2002.
49. Damodaran A., *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset, Second Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New York, 2002, Chapter 2.
50. Dixon J. A., *Estimating Economic Rents from Tourism in Jordan*, Valuing the Invaluable: Approaches and Applications, Seminar materials, 1998, <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/environment/exteei/0,,contentMDK:20486353~menuPK:1187891~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:408050~isCURL:Y,00.html>
51. Dominy C., *Feasibility Guidelines for Heritage Development Applications. Final Report*. Report Prepared for The NSW Heritage Office, 2004.

52. Drobniaak A., *Podstawy oceny efektywności projektów publicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2008.
53. Drobniaak A., *Zastosowanie analizy kosztów i korzyści w ocenie projektów publicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2002.
54. Dunaj B. (red.), *Język polski: współczesny słownik języka polskiego. Tom 2, O-Ż*, Wydawnictwo Langenscheidt Polska, Warszawa 2007.
55. Duncan W.R., *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMIBOK)*, Project Management Institute Standard Committee, Upper Darby, Pennsylvania, USA, 1996.
56. Dupeyras A. i in., *OECD Tourism Trends and Policies 2010*, OECD, Paris, 2010.
57. Dwornik A. (pod red.), *Stan wdrażania Regionalnych Programów Operacyjnych 2007-2013 na dzień 30.04.2011*, Wydział Monitoringu i Ewaluacji Departamentu Koordynacji i Wdrażania Programów Regionalnych Ministerstwa Rozwoju Regionalnego,
58. *Dziedzictwo kulturowe*, oficjalna strona internetowa Ambasady Norwegii w Polsce, http://www.amb-norwegia.pl/About_Norway/culture/Dziedzictwo-kulturalne/heritage/general/
59. Dzieża J., Ficak B., *Przykłady opcji realnych [w:] Opcje realne - Materiały Szkoleniowe*, Kwartalnik Rynek Terminowy, nr 3/2004, http://home.agh.edu.pl/~dzieza/real_options/materialy_szkoleniowe.pdf, 14.11.2010.
60. Dzieża J., *Opcje realne – dylematy i sugestie w podejmowaniu decyzji inwestycyjnych w górnictwie*, http://www.teberia.pl/index_txt.php?id=1451, 28.01.2010.
61. *Environmental Assessment Guidelines*, Asian Development Bank, 2003.
62. *Environmental Impact Assessment Of Projects. Rulings Of The Court Of Justice*, European Union, Belgium 2010.
63. European Commission *Green Paper on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions*, COM(2004) 327, Brussels 2004.
64. European Commission, *Aid Delivery Methods, Volume 1: Project Cycle Management Guidelines*, EuropeAid Cooperation Office, Brussels 2004.
65. European Commission, *Evalsed: the Resource for the Evaluation of Socio-economic Development, The Guide of Regional Policy – Inforegio*, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/guide/index_en.htm

66. European Commission, *Resource Book on PPP Case Studies*, Directorate-General Regional Policy, Brussels, June 2004.
67. European Commission, *The Ex-Ante Evaluation of the Structural Funds Interventions*, Brussels 2000.
68. *Europejska Konwencja Krajobrazowa*, Rady Europy, Florencja, 2000 r., European Treaty Series (ETS) nr 176 (Polska ratyfikowała w 2006 r.)
69. *Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona)*, La Valetta 1992 r. ratyfikowana przez Polskę w 1996 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564.).
70. *Ewaluacja programów pomocowych*, informacje na stronie internetowej Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, <http://www.parp.gov.pl/index/index/1423>
71. Fabozzi F. J., Peterson P.P., *Financial Management and Analysis, Second Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2003.
72. Florio M. (red. nauk.), *Analiza kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych: Przewodnik (Fundusz Strukturalny-EFRR, Fundusz Spójności i ISPA)*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, Bruksela 2002.
73. Florio M. (red. nauk.), *Przewodnik do analizy kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, Bruksela 2008.
74. Florkiewicz E., Kawicki A., *Postępowania administracyjne w sprawach określonych ustawą z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa 2009.
75. Frenkiel W., Drobnia A., *Zorientowane na cele planowanie projektów rozwoju lokalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005.
76. Friedlob G.T., Plewa F.J. Jr., *Understanding Return On Investment*, John Wiley & Sons, Inc., USA, New York, 1996.
77. Friedlob G.T., Schleifer L.L.F., *Essentials of Financial Analysis*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2003.
78. Fugutti D., Wilcox S.J., *Cost-Benefit Analysis for Public Sector Decision Makers*, Quorum Books, London 1999.

79. Galar R., Muszyński J., Waszkiewicz J., *Świdnica w perspektywie pokoleniowej, Strategia Miasta A.D. 2009*, załącznik do Uchwały nr XLII/ 500/2010 z dnia 19 lutego 2010 r., <http://um.swidnica.pl/content.php?content.45>.
80. Garrod G.D. i in., *The Non-priced Benefits of Renovating Historic Buildings. A Case Study of Newcastle 's Grainger Town*, [w:] *Cities*, vol. 13. No 6. 1996.
81. Gawlikowska-Hueckel K., *Rozwój - nie wszędzie w tym samym czasie*, Pomorski Przegląd Gospodarczy, 4/2007 (33), Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, http://www.ppg.gda.pl/index.php/pol/wydawnictwo/dzial_glowny/rozwoj_nie_wszedzie_w_tym_samym_czasie, dostęp: 18.10.2010.
82. Gittinger J. P., *Compounding and Discounting Tables for Project Analysis with a Guide to Their Applications. Second Edition, Revised and Expanded*, The Economic Development Institute of the World Bank, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1984.
83. Gołębiowski G., *Analiza finansowa w teorii i w praktyce*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009.
84. Gołębski G. (pod red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
85. Gołębski G. (pod red.), *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa-Poznań 1999.
86. Gołębski G., Niezgoda A., *Rola czasu na globalnym rynku turystycznym – ujęcie popytowe*, [w:] G. Gołębski (red. nauk.), *Nowe trendy rozwoju turystyki*, Wydawnictwo PWSZ, Sulechów 2008.
87. Górniak J., *Ewaluacja jako instrument współczesnej polityki gospodarczej* [w:] A. Haber, M. Szałas (pod red.), *Ewaluacja wobec wyzwań stojących przed sektorem finansów publicznych*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości Warszawa 2009.
88. Gryszel P., *Rola regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych w inspirowaniu rozwoju produktu turystycznego w regionie* [w:] A. Rapacz (red. nauk.), *Gospodarka turystyczna. Wybrane zagadnienia jej funkcjonowania*, Prace Naukowe AE we Wrocławiu, nr 924, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław, 2001.
89. *Guidance on EIA*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2001.
90. Guła A., Stanek R., *Cele i zakres analizy finansowej oraz analizy społeczno-ekonomicznej w świetle przygotowania wniosków o dofinansowanie przedsięwzięć*

z funduszy Unii Europejskiej, opracowanie wykonane na zlecenie MGPIPS, Warszawa 2004.

91. Gupta V., *Financial Analysis Using Excel*, VJ Books Inc., Canada, 2002.
92. Hall J. i in., *A Framework to Measure the Progress of Societies*, OECD Statistics Working Paper Series, Statistics Directorate, Working Paper No 34, Paris 2010.
93. Hanley N., Shogren J.S., White B., *Introduction to Environmental Economics*, Oxford University Press, New York 2001.
94. Hanley N., Spash C.L., *Cost-benefit Analysis and the Environment*, Edward Elgar, 1993.
95. Hansen T.B., *The Willingness-to-Pay for the Royal Theatre in Copenhagen as a Public Good*, Journal of Cultural Economics 21, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1997.
96. *Hasło promocyjne miasta zachęca do odwiedzin*; Portal internetowy NaszeMiasto.pl; <http://malbork.naszemiesto.pl/artykul/579032,malbork-haslo-promocyjne-miasta-zacheca-do-odwiedzin,id,t.html>.
97. Heerkens G.R., *Jak zarządzać projektami*, RM, Warszawa 2003.
98. Helfert E.A., *Financial Analysis: Tools and Techniques. A Guide for Managers*, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York, 2001.
99. HM Treasury, *The Green Book. Appraisal and Evaluation in Central Government*, London, 2003.
100. *Informacja o ilości zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru w rozbiu na województwa (stan na 30.06.2009)*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,666,zestawienie.html>
101. Jaworek M., Szóstek A., *Efektywność bezpośrednich inwestycji zagranicznych polskich przedsiębiorstw*, [W:] T. Dudycz (red.) *Uwarunkowania i prawidłowości gospodarcze wywierające wpływ na efektywność funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008.
102. Jędrusiak T., *Turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa 2008.
103. Jorion P., *Financial Risk Manager. Handbook. Second Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2003.
104. Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny. Pomysł, organizacja, zarządzanie*, PWE, Warszawa 2010.
105. Kamińska T., *Makroekonomiczna ocena efektywności inwestycji infrastrukturalnych na przykładzie transportu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999.

106. *Katalog wskaźników dla beneficjenta końcowego XI priorytetu PO IiŚ*, <http://www.poiis.mkidn.gov.pl/front/page/get/50/>
107. Kerzner H., *Advanced Project Management. Edycja Polska*, Helion, Gliwice 2005.
108. *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*, Dokument rządowy przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 26 września 2008 r., Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa, 2008 r.
109. Kierzkowski T., *Ocena (ewaluacja) programów i projektów o charakterze społeczno-gospodarczym w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2002.
110. Klag M., *Nie tylko Brel i Bruksela* [w:] D. Leśniak-Rychlak (red. nacz.), *Autoportret. Rewitalizacja, Pismo dobrej przestrzeni*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków 2003, <http://autoportret.pl/tag/rewitalizacja/>.
111. Kling R. i in., *Estimating the Public Good Value of Preserving a Local Historic Landmark: The Role of Non-substitutability and Information in Contingent Valuation*, 2001, <http://culturalpolicy.uchicago.edu/papers/workingpapers/kling.pdf>
112. Klupsz L., *Lista Parków Kulturowych – stan na 20 listopada 2010 r.*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,219,idn,458,lista-parkow-kulturowych-stan-z-20-listopada-2010-r.html>
113. Kołakowski T., *Całkowita wartość ekonomiczna projektów turystycznego zagospodarowania zabytkowych obiektów techniki na przykładzie Kolei Bystrzyckiej*, [w:] W. Kurek, R. Palusiński, (red.), *Studia nad turystyką. Prace ekonomiczne i społeczne. Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki.*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2007.
114. Kołakowski T., *Metoda wyceny warunkowej w projektach zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne* [w:] G. Golembiński (red. nauk.), *Nowe trendy rozwoju turystyki*, Wydawnictwo PWSZ, Sulechów, 2008.
115. Kołakowski T., *Rewitalizacja kolei Bystrzyckiej jako przykład projektu logistyczno-turystycznego* [w:] J. Witkowski, A. Skowrońska (red. nauk.), *Zarządzanie projektami logistycznymi*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 11, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2008.
116. Kołakowski T., *Środowisko kulturowe Gminy Świdnica – możliwe kierunki inwestycji i turystycznego zagospodarowania*, [w:] S. Toczek-Werner, *Turystyka w Sudetach*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. A. Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2007.

117. Kołakowski T., *Wykorzystanie metod wartościowania pośredniego w ocenie efektywności projektów zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego* [w:] T. Dudycz, G. Osbert-Pociecha (red. nauk.), *Efektywność. Wymiary, uwarunkowania, wyzwania. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, Tom XI, Zeszyt 10*, , Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław - Łódź 2010.
118. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.
119. *Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury*, Paryż 1970 r., ratyfikowana przez Polskę w 1974 r. (Dz. U. z 1974 r., nr 20, poz. 106).
120. *Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego*, Haga 1954 r., ratyfikowana przez Polskę w 1956 r. (Dz. U. z 1957 r., nr 46, poz. 212)
121. *Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy*, Grenada 1985 r. European Treaty Series (ETS) nr 121.
122. *Konwencja w Sprawie Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego*, Paryż 1972, ratyfikowana przez Polskę w 1976 r. (Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190), <http://www.mk.gov.pl/pknbt/polskadoc006.php>, art. 1.
123. Kornak A. (red. nauk.), *Zarządzanie turystyką*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
124. Kowalczyk A. (red. nauk.), *Turystyka zrównoważona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
125. *Krajowe i zagraniczne podróże Polaków: pierwsze półrocze 2008-2010*, opracowania Instytutu Turystyki, <http://www.intur.com.pl/polacy.php?o=4&t1=14>.
126. Kristrom B., *A Non-Parametric Approach to the Estimation of Welfare Measures in Discrete Response valuation Studies*, Land Economics 1990, vol. 66 nr 2.
127. Krutilla J.V., *Conservation Reconsidered*, The American Economic Review, 1967, nr 57 (4). http://www.rff.org/rff/Events/upload/29660_1.pdf, dostęp: 15.02.2011.
128. Kurek W. (red. nauk.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 24-25;
129. Kurowski L., *Ocena projektów gospodarczych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004.
130. Kurowski L., Rodawski B., Sztando A., Ładysz J., *Selected Methods of Estimation of the Cultural Heritage Economic Value with the Special Reference to Historical*

Town Districts Adaptation [w:] *Urban Heritage: Research, Interpretation, Education*, Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius, 2007.

131. Leahigh D.J., *Zarządzanie finansami*, PWE, Warszawa 1999.
132. Leszczyński Z., Skowronek-Mielczarek A., *Analiza ekonomiczno-finansowa spółki*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2004.
133. Lichfield N., *Community Impact Evaluation*, University College, London 1996.
134. Lichfield N., Nijkamp P. i in., *Conservation Economic, Cost Benefit Analysis for the Cultural Build Heritage: Principles and Practice*, ICOMOS, State Printing Corporation, Panaluwa, Padukka, Sri Lanka, 1993.
135. Ligus M., *Efektywność inwestycji w odnawialne źródła energii. Analiza kosztów i korzyści*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2010.
136. *Lista obiektów uznanych przez Prezydenta RP za pomniki historii*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://www.zabytek.pl/idm,81,lista-obiektow-uznanych-przez-prezydenta-rp-za-pomniki-historii.html>, 19.11.2010
137. *Lista wskaźników monitoringowych Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013*, Wersja na dzień 21.12.2010 r., http://dolnyslask.pl/upload/RPO/generator/101227_Lista_wskaznikow_monitoringowych.pdf.
138. Listkiewicz J. i in., *Metody realizacji projektów inwestycyjnych. Planowanie, finansowanie, ocena. Project finance, Corporate finance*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2004.
139. Little I.M.D., Mirrlees J.A., *Project Appraisal and Planning for Developing Countries*, Heinemann Educational Books, London, 1982.
140. *Lokalny Program Rewitalizacji Zdegradowanych Obszarów Miejskich Świdnicy (Podprogram 2)*, Załącznik do uchwały nr XXXVI/424/09 Rady Miejskiej w Świdnicy z dnia 21 sierpnia 2009 roku, s. 30, <http://um.swidnica.pl/content.php?content.152>.
141. Macdonald S., *Cost Benefit Analysis as a Tool for Local Government Heritage Management: Purpose, Practicality and Needs*, Heritage Office, NSW Department of Planning Regulation [w:] *The Economics of Heritage: Integrating Costs and Benefits of Heritage into Government Decision Making*, Department of the Environment and Water Resources Workshop, Canberra, 2007.
142. Madej T. (pod red.), *Gospodarka a środowisko przyrodnicze*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002.

143. Manikowski A., Tarapata Z., *Ocena projektów gospodarczych. Część I. Modele i metody*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, 2001.
144. Manikowski A., Tarapata Z., *Metody oceny projektów gospodarczych*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa, 2001.
145. Marcinek K., *Finansowanie projektów inwestycyjnych na zasadach Project Finance*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006.
146. Markowska A., *Zastosowanie metody wyceny warunkowej w analizie kosztów i korzyści* [w:] *Ekonomia i środowisko* red. nac. B. Poskrobko, nr 2 (30), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006.
147. Marmel E., *Microsoft Project 2000*, Biblia, Helion, Gliwice, 2001.
148. Maślanka T., *Przepływy pieniężne w zarządzaniu finansami przedsiębiorstw*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008.
149. Mason R., *Economics and Historic Preservation: a Guide and Review of the Literature*, The Brookings Institution, Metropolitan Policy Program, Washington, 2005.
150. Mazzotta M., King D. M., *Ecosystem Valuation. Dollar-based Ecosystem Valuation Methods*, http://www.ecosystemvaluation.org/travel_costs.htm, dostęp: 02.11.2010.
151. Medlik S., Middleton V.T.C., *The Tourist Product and its Marketing Implications* [w:] *The Management of Tourism*, William Heinemann Ltd. London, 1975, cyt. za Mazurek-Łopacińska K., *Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Warszawa-Wrocław 1999.
152. Meredith J. R., Mantel Jr. S. J., *Project Management. A Managerial Approach. 5th Edition*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 2003.
153. *Metodologia opracowania studium wykonalności - analiza ekonomiczno-finansowa, na potrzeby Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego 2007-2013*, Departament Regionalnego Programu Operacyjnego – Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Wrocław 2010.
154. *Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wenecka)*, II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków, Wenecja 1964.
155. *Międzynarodowa Karta ochrony miast historycznych*, Uchwała VIII Zgromadzenia Generalnego ICOMOS, Toledo-Waszyngton 1987.

156. Mikos v. Rohrscheidt A., *Turystyka Kulturowa - wokół definicji* [w:] *Turystyka kulturowa*, Czasopismo Internetowe, nr 1/2008, listopad 2008, www.turystykakulturowa.org, 2008.
157. Mingus N., *Zarządzanie projektami*, Helion, Gliwice 2002.
158. Monkiewicz W., Rzeźnik G., Wojda M., *Zarządzanie cyklem projektu. Skuteczne aplikowanie i zarządzanie projektami europejskimi w małych organizacjach pozarządowych*, Polski Instytut Demokracji Lokalnej, Warszawa 2009.
159. Moore G.E., *Principia Ethica*, § 105 i nast. <http://fair-use.org/g-e-moore/principia-ethica/>, dostęp 26.03.2011.
160. *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2004.
161. *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013. Wytyczne w zakresie wybranych zagadnień związanych z przygotowaniem projektów inwestycyjnych, w tym projektów generujących dochód*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
162. *National Environmental Policy Act of 1969*, Federal Historic Preservation Laws, http://www.nps.gov/history/local-law/fhpl_ntlenvirnpolcy.pdf, dostęp: 19.05.2010.
163. Navrud S., Ready R. C., *Valuing Cultural Heritage. Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts*, Edward Elgar Publishing Ltd., UK, 2002.
164. Newell G., Wills P., Eves C., *Heritage Australia: A Review of Australian Material Regarding the Economic and Social Benefits of Heritage Property*, University of Western Sydney, The NSW Heritage Office, 2005.
165. *Niebieska Księga. Analiza kosztów i korzyści projektów inwestycyjnych w sektorze transportu. Metodyka sporządzania analiz dla projektów realizowanych w Polsce, współfinansowanych z funduszy Unii Europejskiej. Podręcznik dla beneficjentów*, Scott Wilson, Arup, PM Group, Ernst & Young, Warszawa 2006.
166. Nijkamp P. i in., *Cultural Heritage: Hedonic Prices for Non-market Values*, Research Memorandum 2009-49, VU University Amsterdam, s. 5; <http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/15297/2/20090049.pdf>; dostęp 11.02.2011.
167. Nowosielski S., *Skuteczność i efektywność realizacji procesów gospodarczych*, [w:] T. Dudycz (red.) *Mikroekonomiczne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008.

168. *Nowy okres programowania 2007-2013. Metodologiczny dokument roboczy. Projekt dokumentu roboczego dot. ewaluacji ex-ante*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, 2005.
169. Olejniczak K., *Teoretyczne podstawy ewaluacji ex-post*, [w:] A. Haber (pod red.), *Ewaluacja ex-post Teoria i praktyka badawcza*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2007.
170. Opaluch J.J., *Rynkowe metody wyceny ekonomicznej*, [w:] *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego* Anderson G., Śleszyński J. (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1996.
171. Ost C., Droogenbroeck N. Van, *Report on Economics of Conservation, An Appraisal of Theories, Principles and Methods*, ICOMOS International Economics Committee, 1998.
172. Ostrowska E., *Ryzyko projektów inwestycyjnych*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2002.
173. Pagida S., von Ritter K., Bishop J., *Assessing the Economic Value of Ecosystem Conservation*, World Bank, Environment Department, Paper no. 101, 2004.
174. Pagiola S., *Economic Analysis of Conservation of the Historic Center of Split*, Valuing the Invaluable: Approaches and Applications, Seminar materials, 1998, <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/environment/exteei/0,,contentMDK:20486353~menuPK:1187891~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:408050~isCURL:Y,00.html>; dostęp 10.01.2011.
175. Pagiola S., *Economic Analysis of Investments in Cultural Heritage: Insights from Environmental Economics*, World Bank, Environment Department, 1996.
176. Pagiola S., *Valuing the Benefits of Investments in Cultural Heritage: the Historic Core of Split*, World Bank Economists Forum, Alexandria, 1999.
177. Panasiuk A. (red. nauk.), *Ekonomiczne podstawy turystyki*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 2004.
178. Panasiuk A. (red. nauk.), *Ekonomika turystyki*, wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2006.
179. Panasiuk A. (red. nauk.), *Gospodarka turystyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
180. Parumog M. G., Cal P. C., *Economic Valuation of Cultural Heritage Preservation in Road Planning*, National Center for Transportation Studies, University of the Philippines, 2002.

181. Pastusiak R., *Ocena efektywności inwestycji*, Księgarnia Ekonomiczna CeDeWu, Warszawa 2003.
182. Pawlak M., *Zarządzanie projektami*, PWE, Warszawa 2006.
183. Pearce D., Atkinson G., Mourato S., *Cost-Benefit Analysis and the Environment. Recent Developments*, OECD, Paris, 2006.
184. Penc J., *Leksykon biznesu*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 1997.
185. Pendleton L., *Reconsidering the Hedonic vs. RUM Debate in the Valuation of Recreational Environmental Amenities*, Resource and Energy Economics, Elsevier, vol. 21(2), 1999, <http://ideas.repec.org/s/eee/resene1.html>, dostęp: 02.06.2010.
186. Perkins F., *Practical Cost Benefit Analysis. Basic Concepts and Applications*, Mcmillan, Melbourne, 1994.
187. Piccard R., *Funding the Architectural Heritage: a Guide to Policies and Examples*, Council of Europe Publishing, 2009.
188. Płocka J., *Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego cz. I*, Toruń, 2002.
189. Pomykalska B., Pomykalski P., *Analiza finansowa przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
190. Poor P.J., Smith J.M., *Travel Cost Analysis of a Cultural Heritage Site: The Case of Historic St. Mary's City of Maryland*, Journal of Cultural Economics 28, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2004.
191. *Portal Funduszy Europejskich*, <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/slownik/Strony/Monitorowanie.aspx>, dostęp: 12.04.2010.
192. Potts D., *Project Planning and Analysis for Development*, Reinner, London 2002.
193. PriceWaterhouseCoopers for the World Bank, *Hybrid PPPs: Levering EU funds and private capital*, Washington, January 2006.
194. PricewaterhouseCoopers LLP, *The Costs and Benefits of World Heritage Site Status in the UK, Executive Sumary*, Prepared for the Department for Culture, Media and Sport, Cadw and Historic Scotland, 2007.
195. PriceWaterhouseCoopers, *7 mitów i 3 prawdy o partnerstwie publiczno-prywatnym*, <http://www.pwc.com/pl/pl/sektor-publiczny>, dostęp 23.05.2007.
196. Puszczewicz B., Wosik E., *Zarządzanie cyklem projektu. Przewodnik metodyczny*, Fundacja „Fundusz Współpracy”, Warszawa 2007.
197. Puto M., *Wycena wartości środowiska naturalnego*, Zielone Brygady nr 10 (112), 1998

198. Pylak K., *Podręcznik ewaluacji efektów projektów infrastrukturalnych*, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
199. *Rachunek satelitarny turystyki dla Polski (opracowania za lata 2000-2008)*, <http://msport.gov.pl/prace-badawcze-turystyka/541-Rachunek-satelitarny-turystyki-dlaPolski?retpag=/prace-badawcze-turystyka/>
200. Rączka J., *Analiza efektywności kosztowej w oparciu o wskaźnik dynamicznego kosztu jednostkowego*, Transform Advice Programme, Warszawa 2002, http://www.nfosigw.gov.pl/gfx/nfosigw/userfiles/files/srodki_zagraniczne/archiwum/ispaprzgotowanie_przedsiewziec/analiza_dgc.doc, dostęp: 05.07.2007.
201. Rączka J., *The Cost-effectiveness Analysis – a Superior Alternative to the Cost-benefit Analysis of Environmental Infrastructure Investments*, Budapest 2003, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docconf/budapeval/work/raczka.doc, dostęp: 14.10.2009.
202. Rapacz A., Kornak A., *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2001.
203. Reilly F., Brown K. C., *Investment Analysis and Portfolio Management, 7th edition*, South-Western College Pub, 2002.
204. *Rejestr – liczba decyzji i obiektów w decyzjach* (stan na 30.09.2009), Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,584,zestawienie.html>.
205. *Rewaloryzacja bloku śródmiejskiego wraz z restytucją wieży ratuszowej*, Studium wykonalności, opracowanie wykonane na zlecenie Urzędu Miejskiego w Świdnicy, Wrocław-Świdnica, 2009.
206. *Rewitalizacja i adaptacja na cele kulturalne zespołu fortyfikacyjnego twierdzy Fryderyka Wielkiego w Świdnicy – etap I*, Studium wykonalności, opracowanie wykonane na zlecenie Urzędu Miejskiego w Świdnicy, Wrocław-Świdnica, 2007.
207. *Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie ochrony przyrodniczego, architektonicznego i kulturowego dziedzictwa europejskiego w społecznościach wiejskich i wyspiarskich* (2006/2050(INI)), P6_TA(2006)0355, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 305 E/254 z dnia 14.12.2006
208. *Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie ochrony przyrodniczego, architektonicznego i kulturowego dziedzictwa europejskiego w społecznościach wiejskich i wyspiarskich* (2006/2050(INI)), P6_TA(2006)0355, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 305 E/254 z dnia 14.12.2006

209. Riganti P., Nijkamp P., *Valuing Cultural Heritage Benefits to Urban and Regional Development*, ERSA conference papers, Porto, Portugal, 2004, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/314.pdf>, dostęp: 15.12.2010.
210. Rodawski B., *Wycena warunkowa na przykładzie projektu rewaloryzacji parku miejskiego – wybrane aspekty metodologiczne*, [w:] T. Dudycz (red.) *Wartość jako kryterium efektywności*, Politechnika Wrocławska, Wydawnictwo Indygo Zahir Media, Wrocław 2008.
211. Rogowski W., *Rachunek efektywności przedsięwzięć inwestycyjnych*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.
212. Roszkiewicz R., *Podstawy gospodarki miejskiej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1997.
213. *Rozporządzenie Rady (WE) nr 1341/2008 z dnia 18 grudnia 2008 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1083/2006 ustanawiające przepisy ogólne dotyczące EFRR, EFS i FS w odniesieniu do niektórych projektów generujących dochody*.
214. Rutkowski A., *Zarządzanie finansami*, PWE, Warszawa 2007.
215. Ryszkiewicz A., *Wdrażanie funduszy strukturalnych Unii Europejskiej w Polsce. Pierwsze doświadczenia* [w:] H. Bąk, G. Wojtkowska-Łodej (red. nauk.), *Gospodarka Polski w Unii Europejskiej w latach 2004-2006. Wybrane zagadnienia*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007.
216. Ryszkiewicz A., *Wykorzystanie funduszy strukturalnych i funduszu spójności przez Polskę* [w:] H. Bąk, G. Wojtkowska-Łodej (red. nauk.), *Gospodarka Polski w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia rynku wewnętrznego*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2009.
217. Sierpińska M., Jachna T., *Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
218. Sulmicki P., *Planowanie i zarządzanie gospodarcze*, PWE, Warszawa 1978.
219. Śleszyński J., *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, Wydawnictwo ARIES, Warszawa 2000.
220. Śleszyński J., *Metody wyceny środowiska przyrodniczego* [w:] *Ekonomia i Środowisko*, red. nacz. B. Poskrobko, nr 1 (29), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006.
221. Šmid W., *Leksykon menedżera, Słownik angielsko-polski*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000.

222. Stabryła A., *Zarządzanie projektami ekonomicznymi i organizacyjnymi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
223. *Stan wdrażania Regionalnych Programów Operacyjnych 2007-2013 na dzień 31.03.2010*, Wydział Monitoringu i Ewaluacji Departamentu Koordynacji i Wdrażania Programów Regionalnych Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/fundusze_europejskie_2004_2006/Documents/info_mies_styczen_2010_ver_ost.pdf;
224. *Stanowisko GUNB „W sprawie pojęcia modernizacja”*, <http://www.gunb.gov.pl/dzia%B3a/pliki/GI-modernizacja.pdf>, dostęp: 18.03.2010.
225. Statistical Commission, *2008 International Recommendations for Tourism Statistics*, New York/Madrid, 2007.
226. Stiglitz J.E., *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
227. *Studium wykonalności dla projektów z Działania 6.4 Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka 2007-2013 Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym*, <http://www.pot.gov.pl/dzialanie-6-4-po-ig/wniosek-umowa/>, dostęp: 20.11.2010.
228. Sulejewicz A., *Analiza społecznych kosztów i korzyści. Między ekonomią dobrobytu a planowaniem rozwoju*, PWE, Warszawa 1991.
229. *System monitoringu i oceny funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności w Polsce*, Zespół do spraw monitoringu wdrażania oraz ewaluacji programów finansowanych z funduszy pomocowych, Grant Banku Światowego, Warszawa 2001.
230. Szymczak M. (red. nauk.), *Słownik Języka Polskiego* PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
231. *Tabelaryczne zestawienie różnych typów zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na województwa* (stan na 04.10.2010), Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, <http://zabytek.pl/idm,1164,zestawienia.html>
232. The African Development Bank, *Guidelines for Financial Management and Financial Analysis of Projects*, African Development Bank Group, 2006.
233. The Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for social impact assessment, *Guidelines and Principles for Social Impact Assessment*, U.S. Department of Commerce, NOAA and NMFS, 1994.

234. The Interorganizational Committee on Principles and Guidelines for Social Impact Assessment, *Principles and guidelines for social impact assessment in the USA* [w:] *Impact Assessment and Project Appraisal*, v. 21, nr. 3, Guildford 2003.
235. *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage*, The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (TICCIH), Moscow 2003, s. 2, <http://www.mnactec.cat/ticcih/pdf/NTagilCharter.pdf> dostęp: 04.03.2010.
236. *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO 2008, <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf>, dostęp: 12.11.2010
237. Thirwall A.P., *Growth and Development. With Special Reference to Developing Economies*, Palgrave Macmillan, 2003.
238. Todaro M. P., *Economic Development*, Addison Wesley, London, 2003.
239. *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework*, UN, EUROSTAT, OECD and WTO, 2001, <http://www.oecdbookshop.org/oecd/display.asp?sf1=identifiers&st1=782001011E1>.
240. *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework*, UN, EUROSTAT, OECD and WTO, 2008, <http://statistics.unwto.org/en/content/tourism-satellite-account-tsarmf-2008>.
241. *Tourism Trends for Europe*, European Travel Commission, Bruxelles, 2006, http://www.etc-corporate.org/resources/uploads/ETC_Tourism_Trends_for_Europe_09-2006_ENG.pdf.
242. Trewin D., Hall J., *Developing Societal Progress Indicators: A Practical Guide*, OECD Statistics Working Paper Series, Statistics Directorate, Working Paper No 35, Paris 2010.
243. Trocki M., Grucza B., (pod red.), *Zarządzanie projektem europejskim*, PWE, Warszawa 2007.
244. Trocki M., Grucza B., Ogonek K., *Zarządzanie projektami*, PWE, Warszawa 2003.
245. United Nations Economic Commission for Europe, *Guidebook on Promoting Good Governance in Public-Private Partnerships*, United Nations, New York-Geneva 2008.
246. US Environmental Protection Agency, *Guidelines for Preparing Economic Analyses*, National Center for Environmental Economics, Office of Policy, 2000, <http://yosemite.epa.gov/ee/epa/eed.nsf/pages/Guidelines.html#download>, dostęp: 18.04.2010.

247. *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*, Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880, z 2005 r. Nr 113, poz. 954, Nr 130, poz. 1087.
248. *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568
249. *Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej*
250. *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*, Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20080250150>, dostęp: 15.07.2009.
251. *Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości* (Dz.U. z 2009 r. Nr 152, poz. 1223 ze zm.)
252. *Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, Dz. U. z 2008 r. Nr 199, poz. 1227, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20081991227>, dostęp: 23.07.2010.
253. *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane*.
254. *Valuing the Priceless: The Value of Historic Heritage in Australia*, Research Report 2, The Allen Consulting Group, Australia, November 2005, www.environment.sa.gov.au.
255. Voogd J. H., *Multicriteria Evaluation for Urban and Regional Planning*, Pion Ltd., London 1983.
256. Walczak M. (pod red.), *Analiza finansowa w zarządzaniu współczesnym przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007.
257. Weikard H. P., *The Existence Value Does not Exist and Non-use Values are Useless*, Paper presented on the meeting European Public Choice Society, Belgirate - Lago Maggiore, Italy, 2002.
258. Weisbrod G., Weisbrod B., *Measuring Economic Impacts of Projects and Programs*, Economic Development Research Group, Boston 1997.
259. *Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, C 83, Tom 53, 30 marca 2010.
260. Winpenny J.T., *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1995.

261. Winters P., Sitja Rubio S., *Evaluating the Impact of Regional Development Programs*, Office of Strategic Planning and Development Effectiveness, Inter-American Development Bank, 2010.
262. Wojnicka E., Tarkowski M., Klimczak P., *Przestrzenne i regionalne zróżnicowania ośrodków wzrostu. Polaryzacja a wyrównywanie szans rozwojowych. Przesłanki dla kształtowania polityki regionalnej państwa*, Ekspertyza dla Ministerstwa Gospodarki i Pracy, Gdynia-Rzeszów 2005, s. 7-9, http://www.nsrr.gov.pl/NR/rdonlyres/06E2D2A6-8133-4A1C-853A-2DC53E638C1/13100/wojnicka_osrodki_wzrostu.doc, dostęp: 18.10.2010.
263. *Wskaźniki do projektów realizowanych w ramach ZPORR*, 2007, <http://www.zporr.gov.pl/Sprawozdania+z+realizacji+ZPORR/Wskazniki+monitoringowe+ZPORR/>.
264. *Wydatki cudzoziemców poniesione na terenie Polski*, dane Instytutu Turystyki, <http://www.intur.com.pl/wydatkizagraniczne.php?w=6>.
265. *Wykaz zabytków w powiecie świdnickim, stan maj 2011*, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu, <http://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92696>.
266. Wysocki R., McGary R., *Efektywne zarządzanie projektami*, Wydanie III, Wydawnictwo Helion, Gliwice, 2005.
267. *Wytyczne do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego*, Zespołu Ekspertów Międzynarodowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich, Warszawa 1981
268. *Wytyczne do opracowania studium wykonalności dla projektów infrastrukturalnych w ramach Inicjatywy Wspólnotowej Interreg IIIA w Polsce*, Instytucja Zarządzająca Programem, Warszawa, 2005.
269. *Wytyczne do przygotowania „Studium Wykonalności” – projekty w ramach XI osi priorytetowej PO IiŚ*, <http://www.pois.gov.pl/Dokumenty/Wzorydokumentow/Documents/PriorytetXIKulturaidziedzictwokulturowe.pdf>, dostęp: 19.11.2010.
270. *Wytyczne do przygotowania inwestycji w zakresie środowiska współfinansowanych przez Fundusz Spójności i Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego w latach 2007-2013*, JASPERS, Warszawa-Luksemburg 2006.
271. *Wytyczne dotyczące metodologii przeprowadzania analizy kosztów i korzyści, Metodologiczne dokumenty robocze, Dokument roboczy nr 4*, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, Komisja Europejska, Bruksela 2006.
272. *Wytyczne dotyczące przygotowania Lokalnego Programu Rewitalizacji jako podstawy udzielania wsparcia z Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa*

Dolnośląskiego na lata 2007-2013, Instytucja Zarządzająca Regionalnym Programem Operacyjnym dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013, grudzień 2008.

273. *Wytyczne dotyczące przygotowywania Studiów Wykonalności obiektów kubaturowych w ramach Priorytetu III Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego*, Instytucja Zarządzająca ZPORR, 2004.
274. *Wytyczne dotyczące przygotowywania Studiów Wykonalności w zakresie infrastruktury kulturowej*, Instytucja Zarządzająca ZPORR, 2004.
275. *Wytyczne Ministra Rozwoju Regionalnego w zakresie programowania działań dotyczących mieszkalnictwa, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Warszawa, 2008, s. 4, <http://www.minigo.pl/uploads/assets//img/MRR-wytyczne-mieszkalnictwo.pdf>, dostęp 23.08.2010.
276. *Wytyczne w zakresie wybranych zagadnień związanych z przygotowaniem projektów inwestycyjnych, w tym projektów generujących dochód*, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, Minister Rozwoju Regionalnego, MRR/H/ 14(2)01/2009, Warszawa, 2009.
277. Zachowska A., *Ryzyko działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2006.
278. *Zasady Ochrony Historycznych Budynków Drewnianych*, Internationala Wood Committee, ICOMOS, Mexico 1999.
279. Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.
280. *Zrównoważona rewitalizacja miast*, Biuletyn informacyjny, Europejski Bank inwestycyjny, Luksemburg 2005.
281. Żylicz T. i in., *Contingent Valuation of Eutrophication Damage in the Baltic Sea Region*, CSERGE Working Paper GEC 95-03.
282. Żylicz T., *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, PWE, Warszawa 2004.
283. Żylicz T., *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego. Zarys Problematyki*. [w:] *Ekonomia i Środowisko*, red. nacz. B. Poskrobko, nr 1 (29), Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Białystok 2006.

Strony internetowe

1. http://ec.europa.eu/culture/archive/culture2000/cult_2000_en.html
2. http://ec.europa.eu/culture/archive/culture2000/historique/raphael_en.html
3. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/evalsed/guide/index_en.htm
4. http://pl.wikipedia.org/wiki/Dziedzictwo_kulturowe
5. http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/AnalizyRaportyPodsumowania/poziom/Documents/stan_wdrazenia_RPO_042011.pdf
6. <http://www.intur.com.pl/warsztat.htm>
7. <http://www.mf.gov.pl/index.php?const=1&dzial=73&wysw=2&sub=sub9>
8. http://www.mojemiasto.swidnica.pl/do_1945_rynek_.htm
9. <http://www.nbp.pl/kursy/archiwum/internet.xls>
10. <http://www.norway.org.uk/culture/heritage/cultural/Cultural+Environments.htm>
11. <http://www.program-kultura.eu/>
12. <http://www.zb.eco.pl/zb/112/ekonomia.htm>

Spis rysunków

Rysunek 1. Schematyczna prezentacja faz „życia” projektu inwestycyjnego z odniesieniem do procesu jego analizy i oceny.....	18
Rysunek 2. Cykl życia projektu Schematyczna prezentacja faz „życia” projektu inwestycyjnego z odniesieniem do procesu jego analizy i oceny.....	19
Rysunek 3. Przykładowe kryteria klasyfikacji i rodzaje projektów	24
Rysunek 4. Rodzaje ocen projektu względu na kryterium czasu	36
Rysunek 5. Rodzaje ocen ex-ante według kryterium celu w odniesieniu do procesu realizacji projektu	37
Rysunek 6. Różne ujęcia efektywności na tle podstawowych kategorii sprawności	42
Rysunek 7. Wartość bieżąca netto (NPV) przy różnych stopach dyskontowych oraz oznaczenie wewnętrznej stopy zwrotu	65
Rysunek 8. Przykład konfliktu we wskazaniach NPV i IRR dla dwóch wykluczających się projektów (przy stopie 10% rekomendowany jest do wyboru projekt A – większe NPV).	68
Rysunek 9. Nadwyżka konsumenta i producenta w punkcie równowagi rynkowej.	85
Rysunek 10. Nieodwracalna strata społeczna w sytuacji występowania efektów zewnętrznych	89
Rysunek 11. Schemat przeprowadzania analizy kosztów i korzyści.....	92
Rysunek 12. Schemat obrazujący przeliczenie cen rynkowych w ceny kalkulacyjne	95
Rysunek 13. Ekonomiczne, społeczne i środowiskowe oddziaływanie i zależności w kontekście polityki, programu i projektu.	110
Rysunek 14. Uczestnictwo (co najmniej raz w ciągu ostatnich 12 miesięcy) w działalności kulturalnej mieszkańców 27 krajów Unii Europejskiej w 2007 r. w %	137
Rysunek 15. Sposoby zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego w kontekście rozwoju turystyki.	143
Rysunek 16. Łańcuch gospodarczych powiązań w sytuacji realizacji lub zaniechania ochrony i zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego	156
Rysunek 17. Schematyczna prezentacja trzech stref kreowania efektów projektu zagospodarowania obiektów dziedzictw kulturowego	158
Rysunek 18. Efekty i kierunki ocen projektu zakładającego zagospodarowanie dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne	168

Rysunek 19. Całkowita wartość ekonomiczna i jej elementy składowe	179
Rysunek 20. Całkowita wartość ekonomiczna zabytkowego obiektu techniki – turystyczne zagospodarowanie linii kolejowej	183
Rysunek 21. Podstawowe metody wyceny całkowitej wartości ekonomicznej	190
Rysunek 22. Etapy przeprowadzania CV w kontekście projektów turystycznego zagospodarowania obiektu dziedzictwa kulturowego.	201
Rysunek 23. Etapy analizy kosztów i korzyści wraz z uwzględnieniem szacowania składowych TEV obiektu dziedzictwa kulturowego.	205
Rysunek 24. Schemat procedury badawczej.....	227
Rysunek 25. Rodzaj obiektu dziedzictwa kulturowego stanowiącego podstawę projektowanych działań	229
Rysunek 26. Zakres działań przewidzianych do realizacji na obiektach dziedzictwa kulturowego (liczba przypadków)	230
Rysunek 27. Liczba projektów zakładających zagospodarowanie obiektów dziedzictwa kulturowego realizowana przez dolnośląskie JST (n=98)	231
Rysunek 28. Udział poszczególnych grup beneficjentów w ogólnej liczbie przebadanych projektów (n=111)	231
Rysunek 29. Przestrzenne rozmieszczenie przebadanych projektów wg powiatów (n=111).....	233
Rysunek 30. Przestrzenne rozmieszczenie wszystkich zidentyfikowanych projektów wg powiatów (n=254).....	234
Rysunek 31. Udział wartości projektów realizowanych na terenie poszczególnych powiatów w ogólnej wartości przebadanych projektów (n=111).	235
Rysunek 32. Średnia wartość przebadanego projektu na terenie poszczególnych powiatów w mln PLN (n=111).	236
Rysunek 33. Liczba projektów ze względu na poprawność przeprowadzania badań w studiach wykonalności w zakresie kształtowania się wielkości popytu (n=111).....	238
Rysunek 34. Źródła pozyskiwania danych do analiz rynkowych badanych projektów w % (n=65)	239
Rysunek 35. Rodzaje analiz, w ramach analizy ekonomicznej, przewidziane do realizacji przez wytyczne dla badanych projektów (liczba projektów).....	240
Rysunek 36. Faktycznie przeprowadzone rodzaje analiz w ramach analizy ekonomicznej (liczba projektów)	240

Rysunek 37. Ekonomiczne efekty projektów zagospodarowania dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne – udział % w stosunku do liczby przebadanych projektów	242
Rysunek 38. Społeczne i środowiskowe efekty projektów zagospodarowania dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne – udział % w stosunku do liczby przebadanych projektów	243
Rysunek 39. Szacowanie efektów związanych ze wzrostem dochodów lokalnych podmiotów w wyniku zwiększonego ruchu turystycznego – udział % (n=84) .	244
Rysunek 40. Sytuacja wyjściowa analiz dokonywanych w oparciu o wydłużony czas pobytu i liczbę odwiedzających.	260
Rysunek 41. Pojawienie się dodatkowej liczby odwiedzających bez realizacji projektu - ujęcie modelowe	261
Rysunek 42. Wydłużenie czasu pobytu dotychczasowej liczby odwiedzających w wyniku realizacji projektu - ujęcie modelowe	262
Rysunek 43. Efekty realizacji projektu zagospodarowania obiektu dziedzictwa kulturowego - ujęcie modelowe.....	263
Rysunek 44. Schematyczne przełożenie czasu pobytu na jednostki pieniężne (przy założeniu liniowego przyrostu wydatków turystycznych).....	264
Rysunek 45. Zestawienie hipotetycznych sytuacji wyrażonych średnim czasem pobytu i liczbą odwiedzających/turystów	265
Rysunek 46. Graficzna prezentacja zależności „liczba odwiedzających – czas pobytu – wydatki”	267
Rysunek 47. Czynniki warunkujące stopień zainteresowania nową atrakcją i ich wpływ na efekty projektu	274
Rysunek 48. Czynniki warunkujące stopień zainteresowania nową atrakcją w kontekście elementów całkowitej wartości ekonomicznej (TEV).....	275
Rysunek 49. Wpisanie się nowej atrakcji w istniejący system turystyki miejsca docelowego	276
Rysunek 50. Umiejscowienie proponowanej metody w całościowym procesie oceny projektu przy założeniu wykorzystania analizy kosztów i korzyści	277
Rysunek 51. Etapy wyceny w ramach metody opartej o wydłużony czas pobytu i jej umiejscowienie w całościowym procesie oceny projektu	285
Rysunek 52. Rynek w Świdnicy – pierzeja zachodnia i południowa ok. 1936 r., w tle wieża ratuszowa z XVIII w.	294

Rysunek 53. Fragment murów obronnych z zachowaną kaponierą i przepływającą Młynówką - widok w kierunku północnym.....	302
Rysunek 54. Hipotetyczne „ścieżki pobytu” odwiedzającego w wyniku realizacji projektów bazujących na obiektach dziedzictwa kulturowego - wariant uproszczony (A) i wariant szczegółowy (B).....	312

Spis tabel

Tabela 1. Przegląd definicji projektu z punktu widzenia jego cech charakterystycznych w kontekście podejścia nauk o zarządzaniu.	14
Tabela 2. Zestawienie projektów rozwojowych ze względu na kryterium podmiotowe i przedmiotowe	27
Tabela 3. Przykładowe klasyfikacje projektów z podziałem na kryteria ogólne i szczegółowe dla projektów publicznych.	28
Tabela 4. Klucz do automatycznej klasyfikacji projektów.....	31
Tabela 5. Przykładowa zestawienie przepływów pieniężnych dla oceny finansowej projektu inwestycyjnego	48
Tabela 6. Rekomendowane horyzonty planowania dla różnych grup projektów w odniesieniu do okresu programowania 2007–2013 (w latach)	53
Tabela 7. Zestawienie statycznych metod oceny opłacalności projektów inwestycyjnych – zastosowanie, zalety, wady.	59
Tabela 8. Zestawienie podstawowych metod dyskontowych – główne zalety, wady, kryteria decyzyjne.....	71
Tabela 9. Zestawienie podstawowych zalet i wad analizy CBA.	100
Tabela 10. Zestawienie możliwych efektów branych pod uwagę w ramach oceny wpływu społeczno-ekonomicznego.....	107
Tabela 11. Wybrane umowy międzynarodowe i krajowe akty prawne dotyczące problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.....	120
Tabela 12. Zestawianie pojęć pokrewnych w stosunku do terminu dziedzictwo kulturowe	123
Tabela 13. Formy ochrony zabytków przewidziane Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	126
Tabela 14. Instrumenty stosowane w realizacji programu opieki nad zabytkami	129

Tabela 15. Przykładowe rodzaje miejsc i obiektów dziedzictwa kulturowego	132
Tabela 16. Zestawienie możliwych korzyści i kosztów z punktu widzenia realizowanego projektu w zakresie turystycznego zagospodarowania obiektu dziedzictwa kulturowego w odniesieniu do obszarów i podmiotów objętych oddziaływaniem.	161
Tabela 17. Efekty / podmioty powiązane / metody oceny - macierz zależności dla projektu zakładającego zagospodarowanie dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne	164
Tabela 18. Ważniejsze koszty i korzyści uwzględniane w przypadku analizy finansowej i ekonomicznej projektu turystycznego zagospodarowania obiektów dziedzictwa kulturowego	169
Tabela 19. Kulturalne i społeczno-ekonomiczne wartości dziedzictwa kulturowego	187
Tabela 20. Wybrane metody wartościowania pośredniego – możliwości zastosowania w projektach zagospodarowania dziedzictwa kulturowego	198
Tabela 21. Przypadki wykorzystania metody cen hedonistycznych do określenia wartości obiektów zabytkowych.	213
Tabela 22. Dokumenty metodyczne i opracowania zawierające wytyczne w zakresie określania efektów zewnętrznych i metod ich wyceny	219
Tabela 23. Zestawienie programów operacyjnych/mechanizmów przewidujących możliwości finansowania projektów związanych z zagospodarowaniem obiektów dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne i paraturystyczne	224
Tabela 24. Syntetyczne zestawienie kategorii poddanych analizie w kontekście stopnia poprawności ich przeprowadzenia w przebadanych projektach	249
Tabela 25. Hipotetyczna sytuacja weryfikacji projektu w oparciu o rezultat wzrostu liczby odwiedzających.	258
Tabela 26. Hipotetyczna sytuacja weryfikacji projektu w oparciu o rezultat wydłużenia średniego czasu pobytu odwiedzających dany obszar	259
Tabela 27. Szacunkowe efekty ekonomiczne w układzie przyrostowym dla hipotetycznych sytuacji realizacji lub braku realizacji projektu	266
Tabela 28. Przykładowa macierz określenia odsetka osób potencjalnie zainteresowanych zwiedzeniem nowego obiektu – w oparciu o wskazany zestaw czynników warunkujących.	283

Tabela 29. Obszary analiz i informacje w ramach całościowej oceny projektu, wykorzystywane jednocześnie przy zastosowaniu metody opartej o wydłużony czas pobytu.....	286
Tabela 30. Potencjalne źródła danych niezbędnych do przeprowadzenia metody opartej o wydłużony czas pobytu.....	288
Tabela 31. Macierz określenia odsetka osób potencjalnie zainteresowanych zwiedzeniem wieży ratuszowej.....	296
Tabela 32. Tabela zbiorcza z zestawieniami danych i wyliczeń niezbędnych do oszacowania korzyści ekonomicznych wynikających z realizacji projektu dotyczącego restytucji wieży ratuszowej w Świdnicy.....	299
Tabela 33. Macierz określenia odsetka osób potencjalnie zainteresowanych zwiedzeniem rewitalizowanych reliktyw twierdzy świdnickiej i zbudowanej na ich bazie ścieżki dydaktycznej.....	304
Tabela 34. Tabela zbiorcza z zestawieniami danych i wyliczeń niezbędnych do oszacowania korzyści ekonomicznych wynikających z realizacji projektu dotyczącego rewitalizacji reliktyw twierdzy świdnickiej i zbudowanej na ich bazie ścieżki dydaktycznej.....	306
Tabela 35. Zestawienie podstawowych danych i wyników szacowań dla projektów odbudowy wieży ratuszowej i rewitalizacji zespołu fortyfikacyjnego.....	308
Tabela 36. Istniejące i hipotetyczne atrakcje turystyczne miasta Świdnicy i średnie wydłużone czasy pobytu związane z ich obejrzeniem.....	311

Załącznik I

Wzór szablonu do gromadzenia danych nt. projektu w siedzibie podmiotu aplikującego

1. Nazwa projektu/wykonawca		2. Miejscowość
		3. Okres programowania
4. Krótki opis projektu/ rodzaj projektu/ rodzaj zagospodarowywanego obiektu		
5. W jaki sposób szacowany jest popyt/udział w rynku projektu?		
6. Rodzaj przeprowadzanej analizy ekonomicznej? - pełna - uproszczona wielokryterialna - opisowa bez kwantyfikacji		
7. Jakie korekty są dokonywane w ramach analizy ekonomicznej? - o efekty fiskalne - o efekty zewnętrzne - przeliczenie cen rynkowych w ceny rozrachunkowe		
8. Jakie są zidentyfikowane efekty zewnętrzne? - - - - -		
9. Czy jest przedstawiony sposób wyliczenia efektów zewnętrznych? - nie - tak, jaki?		
10. Wynik i ewentualne wnioski z przeprowadzonej analizy ekonomicznej:		
11. Produkty projektu:	12. Rezultaty projektu	
13. Uwagi/ dodatkowe informacje		